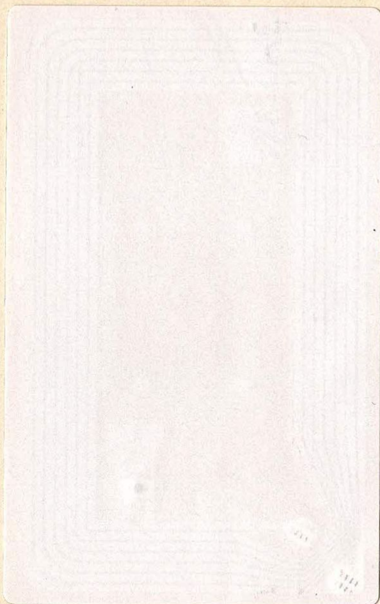

AND. FRYXELLS

BERÄTTELSER UR SVENSKA HISTORIEN.

FORTSATTA

AF

OTTO SJÖGREN.

FYRTIOÅTTONDE DELEN.

GUSTAF III:S REGERING.

ANDRA HÄFTET.

ÄFVENTYRSTIDEN 1788—1792. KULTURLIFVET.

STOCKHOLM,
AKTIEBOLAGET HIERTAS BOKFÖRLAG.
1892.

STOCKHOLM
ISAAC MARCUS' BOKTR.-AKTIEBOLAG
1892.

INNEHÅLL.

Äfventyrstiden 1788—1792.

Sid.

Krigsåret 1788.

Diplomatiskt förspel ... 1
Rustningar och sökta krigsförevändningar ... 10
Ryska krigets utbrott ... 22
Anjalaförbundet ... 33
Hertig Karls öfverbefäl i Finland ... 46
Missnöjet och folkväpningsrörelsen ... 54
Danska inbrottet. Gustaf III i Göteborg ... 65

Riksdagen 1789.

Riksdagsförberedelserna ... 72
Riksdagens öppnande. Stridens första utbrott ... 77
Våldsberedelser. Uppträdet den 17 februari ... 84
Förenings- och säkerhetsakten ... 92
Finans- och bevillningsfrågorna ... 106
Sista våldsuppträdet. Riksdagens afslutning ... 120
Riksdagens efterspel ... 125

Finska kriget 1789.

Anordningar och förberedelser ... 128
Sommarfälttåget ... 132
Sjökrigshändelserna ... 137
Underhandlingar och krigsrustningar ... 143

Kriget och fredsslutet 1790.

Förspelet till lands. Underhandlingar ... 149
Hufvudstriden till sjös ... 153
Freden och fredsfirandet ... 163

Slutet af Gustaf III:s regering.

Gustaf III och franska revolutionen ... 172
Förhållandet till Ryssland, Danmark och Polen ... 180
Oredan i finanserna ... 186
Riksdagen i Gefle 1792 ... 191
Sammansvärjningen. Konungamordet ... 199
Gustaf III:s skaplynne och eftermäle ... 211

Kulturlifvet.

Skönliteraturen och teatern.

Den gustavianska vitterheten ... 218

INNEHÅLL.

Sid.
Skaldegrefvarne ... 221
Hofvets skalder och vitterlekare ... 227
Folkets skalder och vitterlekare ... 234
De vittra samfunden. Svenska akademien ... 240
Teatern och skådespelen ... 244
Nya skolans föregångare ... 248

De sköna konsterna.
Hufvudstadens försköning ... 254
Konstakademien. De bildande konsterna ... 256
Tonkonstens idkare ... 262

Det vetenskapliga lifvet.
Universiteten och lärdomsskolorna ... 264
Naturvetenskaperna ... 267
Historieskrifningen ... 273
Geografi. Landskaps- och resebeskrifning ... 279
Språkodlingen ... 280

Det kyrkliga och religiösa lifvet.
Statskyrkan och presterskapet ... 282
Neologien ... 288
Sektväsendet ... 290

Ekonomiska förhållanden.
Jordbruket och grufdriften ... 293
Handeln och sjöfarten ... 296
Nya samfärdselleder ... 300
Industriens tillstånd ... 302

Sederna och sedligheten.
Lefnadssättet och umgängesvanorna ... 304
Sedlighetstillståndet ... 309

ÄFVENTYRSTIDEN.

KRIGSÅRET 1788.

DIPLOMATISKT FÖRSPEL.

Det gynnsamma tillfället till ett angrepp mot Ryssland trodde sig Gustaf hafva funnit, då det länge väntade kriget mellan denna makt och Turkiet ändtligen kom till utbrott. Den 17 augusti 1787 förklarade Turkiet Ryssland krig. »Den 17 september», berättar Nordin, »medförde tyska posten nyheter om rupturen mellan turken och ryssen. Den 19 var jag hos konungen på Drottningholm, då bekräftelse kom från Ryssland. Jag satt samma afton på teatern näst bakom konungen, som syntes något eftertänksam. När första pjesen var spelad, afsade konungen den andra och satte sig i vagnen, farande till staden, där han dröjde två nätter, hade ock konferens om natten på Haga. Man gissade, att det angick turkiska kriget.»

Att Gustaf var på väg att kasta sig i ett fruktansvärdt äfventyr, det dolde han hvarken för sig sjelf eller för andra. Men han var för illa underrättad och tog saken alltför lätt för att kunna på förhand beräkna äfventyret i hela dess vidd. Han visste, att Turkiet hade en ansenlig stridsmakt att förfoga öfver, men att Rysslands tillgångar voro hårdt medtagna och genom underslef ytterligare minskade. Genom att nu oväntadt kasta sig öfver Ryssland bakifrån på en sida, där det var minst skyddadt, hoppades han på en säker framgång, som skulle öfverskyla det

lömska och nesliga i sjelfva angreppet. I följd af den nödstälda belägenhet, hvari detta rike för ögonblicket syntes befinna sig, hoppades han till och med att nästan utan svärdsslag erhålla de vilkor, som han önskade. Det syntes nu vara ett gynsamt tillfälle att sätta gräns för Rysslands hotande öfvermakt; lyckades detta, väntade han, att det lagstridiga förfaringssättet skulle utan invändning godkännas och konungamakten vinna ökad styrka.

Å andra sidan visste han äfven, att man icke längre hade att påräkna Frankrikes stöd för den svenska utrikes politiken, ja icke ens dess subsidier som undsättning för de förstörda finanserna. I detta land hade den folkrörelse, som bröt ut i revolutionen, redan börjat taga fart, och den närmaste anledningen därtill var just den förtviflade ställningen i rikets egna finanser. Frankrikes subsidier voro nu ej längre att påräkna, då den för dem utfästa tiden var i det närmaste tilländalupen; i sin utrikespolitik intog franska regeringen en försigtig tillbakadragenhet samt visade sig angelägen om Österrikes och Rysslands vänskap. Svenske konungen måste därför se sig om efter både subsidier och bundsförvandter på andra håll.

För sådant ändamål behöfdes att närmare känna den politiska ställningen i Europa; men om denna visade sig Gustaf i sjelfva verket klent underrättad, huru gerna han än ville gifva sig sken af att i grunden känna den. Han kände icke på långt när hela omfattningen af de fördrag, genom hvilka Ryssland fått lika vigtiga som påräkneliga bundsförvandter och därigenom fullt tryggat sin maktställning; på ena hållet beredde sig Österrike att som dess bundsförvandt deltaga i det turkiska kriget, på det andra var Danmark genom fördraget af år 1773, hvars hemliga artiklar voro Gustaf obekanta, förbundet att stå till hands vid hvarje försökt angrepp från Sveriges sida. Att Frankrike fann sig i missförstånd med den turkiska

regeringen och i följd däraf ännu mer närmade sig Rysslands bundsförvandter, visste han endast till en del. Å andra sidan tog han i beräkning de makter, från hvilka understöd kunde väntas, men öfverskattade deras beredvillighet. England såg väl med oro det ryska väldets framträngande mot Östersjön, men fann ännu ej faran öfverhängande. Preussen, som sedan gammalt var i förbund med England, väntade att för Polens understödjande mot Ryssland få Danzig och Thorn som vederlag. Det vanmäktiga Polen hoppades för tillfället allt af en anslutning till Preussen. Sålunda fans verkligen i Europa ett politiskt samband, som var nära att taga gestalten af ett förbund mot Ryssland och för Turkiet. Men Gustaf var i dessa förhållanden alltför litet invigd; han gjorde liksom blindvis sina försök på olika håll och utan framgång.

Kort efter erhållen underrättelse om Turkiets krigsförklaring anbefalde konungen sina ministrar i London, Berlin, Paris och Köpenhamn att söka utröna tänkesätten och planerna vid de hof, där de voro anstälda. Sjelf lade han därvid främst an på att för sig vinna en makt, hos hvilken i sjelfva verket någon framgång allraminst var att påräkna, nämligen Danmark. Han byggde nämligen förhoppning på någon tillfällig misstämning, som hos den danska regeringen inträdt mot den ryska beskickningen, och hoppades därför kunna skilja Danmark från det 1773 afslutna förbundet med Ryssland genom att med anledning af regentätternas slägtskap bringa till stånd en familjetraktat, sådan Katharina en gång föreslagit den, men nu med uteslutande af Ryssland; åtminstone väntade han sig ett löfte om Danmarks fullständiga neutralitet under det stundande kriget. Därvid förbisåg han väl ej, att hela hans föregående handlingssätt varit allt annat än förtroendeväckande; men han hoppades allt af sin tjusningsförmåga och sin underhandlingskonst,

hvarför han ock i egen person ville bringa den åstundade uppgörelsen till stånd.

Utan att underrätta rådet om sin afsigt begaf sig därför Gustaf i oktober 1787 på resan söderut med ett följe af omkring 40 personer, bland dem Armfelt, Toll, Taube, v. Essen samt kanslisekreteraren v. Asp. Den 29 okt. anlände han till Köpenhamn, där hans ankomst blef för det danska hofvet en fullständig öfverraskning, såsom också meningen var. Förhandlingarna med Bernstorff började genast, men denne gick till väga på samma sätt som förut Katharina II under liknande förhållanden; han förklarade nämligen Danmark beredvilligt att ingå den önskade familjetraktaten, om blott Ryssland äfven upptoges däri eller åtminstone gåfve sitt bifall till densamma. Gustaf kunde ej tillbakahålla sin harm öfver att sålunda hafva misslyckats; han förklarade, att hans personliga heder vore bunden vid framgången af denna underhandling, och att Sveriges vänskap med Danmark vore i fara att blifva bruten. Det gälde emellertid nu att åtminstone rädda skenet, och därom var han törhända mest angelägen. Bernstorff hjelpte honom därmed genom erbjudandet att utverka af den danske konungen ett handbref, hvari denne uttryckte sina vänskapliga känslor för Sverige och dess konung; men för sådant fall kräfdes en af Gustaf på förhand afgifven förklaring, att han ej hade för afsigt att söndra Danmark från Ryssland. Gustaf afgaf utan tvekan en sådan förklaring, däri han utlät sig bland annat så här: »Förutom min vänskap för min kunglige svåger och hans son är det också mina personliga känslor för kejsarinnan, som ingifva mig dessa önskningar, — känslor, som det är mig en glädje att vid hvarje tillfälle lägga i dagen, och som i samma mån äro grundade på dem, jag vet hon hyser för mig, på den beundran jag känner för hennes stora egenskaper, samt på den hängifvenhet, som flera års personlig bekantskap in-

präglar i mitt hjerta.» Detta hyckleri, som lätt genomskådades, bidrog ej att upphjelpa det redan förut klena förtroendet.

På sådana vilkor fick emellertid saken upptagas till behandling i den danska statskonseljen. Med en påflugenhet, som icke var så alldeles ovanlig, yrkade nu Gustaf att sjelf få närvara i konseljen och där föra sin talan. Det afböjdes naturligtvis. Mot det nämnda handbrefvet med allmänna vänskapsförsäkringar af den danske konungen var ingenting att invända; det erhölls också. Efter ett af egendomliga uppträden utmärkt besök hos enkedrottning Juliana Maria afreste Gustaf den 8 nov. och inträffade följande dagen i Helsingborg. Därifrån sände han rådet en skrifvelse, hvari han skröt med »den nära och ömma vänskap», som han lyckats bringa till stånd med Danmark. Men den svenska lättrogenheten visade sig ej längre fullt obetingad; man anmärkte, att Danmark i sjelfva verket hvarken lofvat eller gifvit någonting. »Folk af förstånd och inbillning», skref Toll, »tvifla ej, att ju något hufvudsakligen blifvit gjordt; men för de vacklande och mängden behöfdes verkligen något ostensibelt vedermäle.» Ett sådant skaffade sig konungen genom att åt Armfelt begära den danska Elefantorden, hvilken till slut gafs, ehuru ej synnerligt gerna. Efter sin återkomst till sin hufvudstad var han också högst angelägen att låta för alla utbasuna den stora framgång han vunnit med sin underhandling i Danmark.

Men om Gustaf i Köpenhamn gick miste om hvad han sökte, så vann han också där något, som han icke sökt: han fick närmare kunskap om Englands politik och trädde i första beröring med den mot Sverige välsinnade Hugh Elliot, hvilken då var engelsk minister vid det danska hofvet. För sekreteraren v. Asp, hvilken fått i uppdrag att utforska dennes tankar om den politiska ställningen, förklarade Elliot öppet, att en förening mellan England, Sverige och Danmark

vore det rätta bandet på Ryssland; han antydde, att Preussen och Holland sannolikt vore villiga att därtill ansluta sig, och man skulle då kunna bilda ett femmaktsförbund, nog starkt att sätta gräns för båda kejsarhofvens eröfringsplaner. Men den ledtråd, som Gustaf sålunda utan sitt åtgörande fick, begagnade han halft och tveksamt. Han uppdrog (10 nov.) åt G. v. Nolcken att underhandla om ett subsidiefördrag med England, men så varsamt, att man ej på förhand stötte sig med Frankrike. Nolcken fann de engelska statsmännen villiga till en sådan uppgörelse, helst som de då sökte bilda nyssnämnda femmaktsförbund som motvigt mot ett väntadt tremaktsförbund af Ryssland, Österrike och Frankrike. Men då man fått full visshet om, att Frankrike ej ämnade biträda sistnämnda förbund, visade sig den engelska ministèren mera likgiltig. I det af Gustaf uppgjorda fördragsutkastet befunnos också Sveriges åtaganden helt små, men Nolcken var ändå ålagd att söka utverka mycket höga subsidier, ända till 400,000 pund sterling. Därigenom kom underhandlingen redan från början i sådant läge, att den ej kunde hafva några utsigter för sig.

Samtidigt hade Gustaf äfven vändt sig till Preussen och därvid trott sig kunna som mellanhand begagna sin syster, prinsessan Sofia Albertina, hvilken då uppehöll sig i Berlin för att träffa uppgörelse om det henne lofvade abbedissestiftet Qvedlinburg. I jan. 1788 sammanträffade hon med Fredrik Wilhelm på en maskeradbal och framförde sitt uppdrag; han lofvade henne att skrifva till Gustaf i ämnet, men någon sådan skrifvelse uteblef.

Ännu en gång gjordes samtidigt ett försök med Danmark. Då Rysslands afsigt att till våren utrusta en flotta i Östersjön blifvit känd, fick nämligen den nye ministern i Köpenhamn d'Albedyhll i uppdrag att erbjuda Sveriges bistånd. Bernstorff tackade för anbudet, men förklarade det alldeles obehöfligt, enär

den under utrustning varande ryska flottan ej vore ämnad mot Danmark, utan skulle afgå till Medelhafvet.

Gustaf hade således endast att hålla sig till Turkiet, som redan var i krig med Ryssland, och sökte här naturligtvis först och främst subsidier, hvilka turkarne dock voro föga benägna att gifva åt kristen makt. Sjelf utfäste han sig endast till en »diversion» mot Ryssland; men därpå ville turkiska regeringen ej ingå, utan fordrade, att Sverige öppet skulle förklara Ryssland krig, i fall det skulle blifva fråga om några subsidier, helst så stora som de begärda.

Den 13 jan. 1788 höll konungen på Haga en »krigskonselj» med Toll och Ruuth; ingendera af dem tillhörde riksrådet, för hvilket de i görningen varande krigsplanerna strängt hemlighöllos. Konungen framlade för dem en öfversigt af den politiska ställningen, sådan han ville hafva den uppfattad. Frankrike vore, utlät han sig, ej längre något pålitligt stöd, »i fall Ryssland fortfore att vilja förskaffa sig, om icke allmänt öfvervälde, åtminstone en sådan influence, som med tiden kunde blifva lika så tryckande som till sin egenskap förhatlig». Han föregaf sig därför hafva sökt och lyckats finna bundsförvandter på andra håll. Det danska hofvet hade, försäkrade han, »satt sig närmare tillsammans med Sverige och i samma mån jämkat sig undan det ryska förmynderskapet». Genom svenska beskickningen vid hofvet i Konstantinopel hade man äfven »låtit sondera samma hofs disposition att med Sverige ingå en subsidietraktat på sådana grunder, att Sverige i 10 års tid skulle erhålla en million piaster om året och i händelse af ruptur med Ryssland särskildt indemnisation för de första utgifter, lämpad efter tid och omständigheter». Med anledning af G. v. Nolckens i London förda underhandling påstods, att den engelska ministèren ville »komma med Sverige i en lika nära som förtrolig förbindelse», och

det betecknades som »otvifvelaktigt, att en sådan subsidietraktat, som K. M:t önskat, skulle kunna stadgas och afslutas». Till dessa uppgifter fogades en antydan om den af kriget ökade svagheten inom det ryska riket. Särskildt framhölls, att konungen hade »medelst särskildt vidtagna anstalter» sig bekant, att i Lifland rådde ett missnöje, hvilket vore så nära sitt utbrott, att »lifländarne med hopp om understöd torde göra de kraftigaste utsväfningar».

På sådana förespeglingar grundade konungen sitt nu för konseljen öppet tillkännagifna beslut att »vid första vårdag attackera Ryssland i hjertat af dess makt, nämligen i sjelfva hufvudstaden». Toll fick därför redogöra för arméens tillstånd och uppgifva den ungefärliga kostnaden för en blifvande krigföring. Han uppgaf, att hvad i arméens beklädnad fattades kunde blifva färdigt innan våren, att artilleriet vore i bästa skick, förråderna fulla med ammunition, tross och utredning inom kort kompletterade, »där obetydliga brister finnas». Kostnaden för arméens sättande i rörelse uppgafs till ½ tunna guld om dagen. Ruuth, som nu uppfordrades angifva, »hvilka utvägar han till arméens subsistens kunde hafva», omtalade att i förråderna funnos 100,000 tnr spanmål, som kunde brukas för arméens räkning, men att flottan ej hade proviant tillräckligt för en längre tid.

I en ny konselj på Stockholms slott, den 16 jan., beslöts, att äfven öfveradjutanten Otto Wrede skulle som protokollförare vara med om rådslagen. I den nästföljande krigskonseljen, hvilken hölls på Haga den 25 jan., förde han protokollet. Då blef fråga om, från hvilket håll Petersburg helst borde angripas, och Toll gaf däröfver sitt utlåtande. Landvägen öfver Fredrikshamn och Viborg fann han mindre lämplig, då dessa fästningar, om än svaga, ändå kunde något uppehålla den svenska hären och gifva Petersburg rådrum till försvar. Landvägen från lifländska sidan

kunde väl vara lockande i anseende till det förespeglade understödet af befolkningen, men här vore fästningen Narva till slut ett hinder mot hufvudstadens öfverrumpling. Han förordade därför sjövägen och föreslog en landstigning i närheten af nämnda stad, som man lätt skulle »öfverrumpla och intaga eller, om oöfvervinneliga hinder däremot mötte, densamma då bombardera och beskjuta så kraftigt, att intet rådrum lemnades till annan omtanke än kapitulation»; på samma sätt skulle sedan med Kronstadt förfaras. Landstigningen borde helst ske i närheten af Oranienbaum. Denna plan blef af konungen till alla delar gillad. Toll lemnade sedan en uppgift på finska truppernas styrka, hvilken sades uppgå till 17,573 man, däraf 14,575 »stridande» och 2,998 »flere ätande». De svenska trupper, som skulle till Finland öfversändas, anslogos till 8,438 man, däraf 6,850 »stridande». Med beräkning af vakanser och andra minskningsskäl ansåg han ändå totalsumman kunna anslås till ungefär 15,500 »stridande», — och med denna här skulle Petersburg eröfras.

I en följande konselj på Haga den 3 febr. uttalade konungen sin förhoppning om ett förbund med England och om en därifrån väntad flotta, som skulle afhålla Danmark från diversion vid vestra gränsen. Foderbristen anfördes som ett skäl mot angreppets företagande redan på våren; men därtill svarade han, att företaget »vore att anse som en konspiration, och om dem vitnade historien, att de alltid misslyckats, så snart de blifvit till terminen förlängda»; dessutom borde fredsbrottet ega rum, innan den ryska flottan afgått till Medelhafvet. Toll och Ruuth förenade sig emellertid, den ene af militära, den andre af finansiela skäl, i att afstyrka en så tidig begynnelse. Konungen förklarade, att han »alltid lade till grund vissheten om traktaten med England», hvilken han väl ville anse »nästan såsom gjord» och hoppades få afsluten i mars

månad, men medgaf möjligheten af tidsutdrägt och godkände äfven andra skäl, som kunde föranleda uppskof.

RUSTNINGAR OCH SÖKTA KRIGSFÖREVÄNDNINGAR.

I februari kallades Mikael Anckarsvärd, hvars biträde nu erfordrades, till Stockholm och invigdes i krigsplanerna, men han afstyrkte dem bestämdt och varnade för följderna. Vid ett besök hos honom den 6 mars gjorde då Armfelt »den fasligaste målning» af finansnöden och det allmänna missnöjet. »Kriget är nödvändigt», var gunstlingens slutsats, »konungen har ingen annan möjlighet att draga sig ur sin labyrint, ty att kalla ständerna och begära deras hjelp vore för humiliant; men kunde man göra en lycklig kupp, nog finge man sedan pengar.» Med sådana skäl sökte Armfelt nu öfvertala Anckarsvärd att åt konungen uppgöra en mer detaljerad krigsplan och bad honom »för all del ej afstyrka kriget». Då Anckarsvärd afböjt nämnda uppdrag, fick han sedan befallning att ombesörja skärgårdsflottans skyndsamma utrustning. »De reflexioner», skref han, »hvilka jag under mitt vistande i Stockholm kunnat göra, fylla själen med bedröfvelse. Konungen, som genom en öfverdrifven lyx och mindre väl efterräknad hushållning satt sig och riket i den yttersta vidlyftighet, var villrådig och misstrogen samt omgifven af några till sederna högst förderfvade och för öfrigt odugliga ynglingar, utan en enda mogen vän. Kabaler fördes vid hofvet mellan några för egna intressen sammanslutna partier, hvaraf Tolls, som associerat sig med Ruuth och Munck, syntes vara det mest verksamma; Armfelt var hufvudman för det andra.»

I sjelfva verket uppgjordes vid denna tid krigsplanen enligt Tolls förslag i en krigskonselj på Haga den 20 febr. Sveaborg skulle blifva den gemensamma mötesplatsen; men de finska trupper, som voro ämnade till landstigningen vid Petersburg, skulle sammandragas

vid Helsingfors. En finsk här skulle inbryta från Savolaks, en annan, tågande längs strandvägen, intaga Fredrikshamn och Viborg samt »om möjligt vore, tränga fram ända till Petersburg», mot hvilken stad hufvudangreppet genast skulle riktas genom öfverrumpling från sjösidan. Då yppades äfven konungens afsigt att anförtro öfverbefälet åt den gamle J. L. Hård, hvilken var general i preussisk tjenst. Denne fick också ett sådant anbud, men afböjde det.

Förhoppningen om ett subsidieförbund med England slocknade emellertid. I krigskonseljen den 10 mars gaf konungen till känna, att depescherna från London »icke svarade mot hans förmodan eller önskan». Den engelska ministèren visade nämligen »en mot begynnelsen af ärendets ventilerande vida skild förbehållsamhet och ett slags undvikande att med sändebudet inträda i konferens». Man sökte därför ifrigare att få underhandling i gång. Af England begärdes 400,000 pund sterling i ordinarie subsidier, men för den händelse Sverige verkligen komme i krig, dubbla summan. Men den engelske utrikesministern förklarade, att denna summa öfverskred, hvad England kunde gifva och af parlamentet kunde utverkas, utan att den dock uppvägdes af erbjudna fördelar, enär man saknade den ömsesidighet, hvarpå ett försvarsförbund plägade vara bygdt. Ingen uppgörelse kunde sålunda här komma till stånd. Lika fruktlöst vände man sig ånyo till Preussen. Svenske ministern i Berlin, Carisien, fick på sina förnyade framställningar endast undvikande eller afböjande svar. »Jag vågade då ej», skref han, vara alltför enträgen af fruktan att låta märka, det E. M:t, i stället för att vänta ett ryskt anfall, sjelf ämnade taga det första steget.»

Man hade fortfarande endast Turkiet att hålla sig till, och där trodde man sig ännu ega utsigter, om man förband sig att börja krig och hindra den ryska flottans afgång till Medelhafvet. En million

piaster årligen voro på sådana vilkor utlofvade; det var första gången turkiska regeringen någonsin satt i fråga att lemna subsidier till kristen makt. På Tolls förslag beslöt konungen i krigskonseljen den 16 mars att höja subsidiekrafvet till 4 millioner piaster årligen, så länge kriget räckte, och sedan under 10 års tid en million piaster årligen; envoyéen Heidenstam i Konstantinopel skulle få befallning att på sådan grundval underhandla. Det beslöts äfven att som kurir sända den unge grefve Robert v. Rosen, hvilken uppehöll sig i Berlin, med denna instruktion till Konstantinopel. I en följande konselj den 27 mars tillkännagafs, att v. Rosen blifvit från Stockholm affärdad »på ett sådant sätt, att ingen däröfver låtit någon uppmärksamhet förmärka», samt med uppdrag att till Heidenstam framlemna en instruktion i den nämnda riktningen. Men då kriget bröt ut, hade v. Rosen ännu ej anländt till Konstantinopel, och någon underhandling kunde därför då ej komma till stånd.

I mars hade aflemnats kejsarinnans till alla de neutrala makterna stälda meddelande, att hon ämnade låta 15 krigsskepp afgå till Medelhafvet för användning i det pågående kriget. Samtliga makterna gåfvo godkännande och tillmötesgående svar, med undantag af Sverige, hvarifrån intet svar lemnades, oaktadt Rasumovski, den nye ryske ministern i Stockholm, flere gånger påminte därom. I stället tog sig Gustaf af detta meddelande genast anledning till utrustandet af 10 linieskepp i Karlskrona och sökte förmå Danmark till en liknande åtgärd. Vid sammanträffandet med de ryska fartygen hoppades man kunna bereda sig en sökt krigsförevändning; det utspreds till och med, att ryssarne tillämnade en öfverrumpling af Karlskrona. Genom att stänga vägen för den ryska eskadern till Medelhafvet skulle man ju dessutom göra sig förtjänt af de väntade turkiska subsidierna.

Den 13 april hölls den sista krigskonseljen på

Haga *. Det upplystes då, att England och Preussen voro i spändt förhållande till Ryssland, hvarför man antog som möjligt, att den ryska flottan ej skulle afgå från Östersjön. I sådant fall borde, menade konungen, den svenska flottan på ett eller annat sätt reta den ryska till fiendtligheter, »hvarigenom det hela finge stämpel af defensiva och icke offensiva operationer». Om åter den ryska flottan verkligen lemnade Öresund, skulle man efter fullbordad landsättning vid Petersburg sända en afdelning af den svenska flottan till Nordsjön. Beträffande skärgårdsflottans utrustning betviflade Toll, att man på Sveaborg egde erforderlig tillgång på proviant, emedan flottan på sitt proviantlager redan hade en skuld af 10,000 riksdaler. Konungen uppdrog därför åt Ruuth att antingen anskaffa de 10,000 rdr, som brusto för proviantens anskaffande, eller laga, att proviant annorledes kunde dit öfversändas.

Att anskaffa penningar blef emellertid ej lätt, då förhoppningen om subsidier svikits. Endast genom ökad skuldsättning kunde erforderliga medel fås; men det visade sig förenadt med stora svårigheter att indraga något nytt utländskt lån, då det förtroende, som Liljencrants åtnjutit, ingalunda kom Ruuth till del. Hos de holländska bankirhusen Horn, Horneca m. fl. hade Sveriges kredit fallit dels genom ovarsam finansförvaltning, dels i följd af de småningom uppstigande krigsryktena. Konungen gaf då i uppdrag åt svenske residenten i Haag, grefve Bunge, att söka uppnegociera lån och därom underhandla omedelbart med arfståthållaren, men framgången däraf blef ej på långt när

* Krigskonseljprotokollen, nio till antalet, finnas, både i original, genomdragna med konungens sigill samt justerade af hans hand, och i vidimerad afskrift, i De la Gardieska donationen på Lunds universitets bibliotek. En afskrift gjord af Otto Wrede finnes i Tollska donationen därsammastädes. Ett annat originalexemplar tillhör gustavianska samlingen i Upsala. En afskrift, tillhörig friherrinnan Sofie Adlersparre, har af förf. begagnats.

den väntade. Ej bättre gick det för G. Wrangel, hvilken, efter att hafva misslyckats med kronobrännerierna, blifvit svensk minister i Rom samt nu fick uppdraget att i Venedig och Genua upptaga lån för Sveriges räkning. De penningemedel, som man hade att förfoga öfver, voro under sådana omständigheter långt ifrån tillräckliga. Ruuth måste därför snart tillkännagifva, att han ej kunde hålla penningar i beredskap längre än till i augusti månad.

Från rysk sida undvek man omsorgsfullt att gifva Gustaf någon förevändning att beteckna sig som angripen, ehuru man tidigt nog blef underrättad om hans planer och afsigter. Till sin gunstling Potemkin skref Katharina: »Skulle jag handla efter mitt eget tycke, så skulle jag genast skicka Greigh med flottan och Tjitjagov med sin galäreskader för att tillbakavisa denna demonstration, så att svenskarne åtminstone icke på 40 år skulle bygga några skepp; men gjorde jag det, så hade vi icke ett krig, utan två att föra. Vi böra icke börja, redan därför att han, om han angriper oss, på grund af den svenska författningen icke kan räkna på någon hjelp af det svenska folket. Angripa *vi*, måste det understödja honom. Därför tänker jag gifva honom tid att fortsätta sitt narrspel, förstöra mycket penningar och förtära sina förråd.» I sådant syfte utfärdade kejsarinnan en ukas, som vid lifsstraff förbjöd hennes undersåtar att göra svenskar inom ryskt område något förfång, störa deras handel och sjöfart eller ens tala om krig med Sverige. Vid finska gränsen bibehöllos garnisoner och vaktposter lika svaga som annars i fredstid, och inga krigsförberedelser kunde förmärkas. Endast i Petersburg qvarhöllos några regementen, hvilka annars skulle hafva afsändts till den turkiska krigsskådeplatsen, och smärre anstalter vidtogos till försvar mot ett plötsligt angrepp; för iståndsättandet af den ryska flottan i Kronstadt och utredningen af galärerna an-

sågos inga synnerligt omfattande åtgärder behöfvas. Gustaf erhöll af v. Nolcken dessa meddelanden om verkliga förhållandet och kände sig däraf ytterligare styrkt i sitt uppsåt att skyndsamt angripa.

Att under sådana omständigheter få någon hållbar förevändning att beteckna sig sjelf som angripen och sålunda komma ifrån ansvaret för kränkning af regeringsformen var knappast tänkbart. I brist på verkliga förevändningar söktes därför uppdiktade sådana för att åtminstone föra rådet och den i följd af rådande trycktvång lättnarrade allmänheten bakom ljuset. I sådant syfte affärdades (5 maj) major Morian som kurir till Petersburg med en kunglig skrifvelse, hvari Nolcken fick förebråelser för att ej hafva meddelat utförligare underrättelser om de ryska rustningarna. Särskildt förebrådde honom konungen att ej hafva underrättat om »en så vigtig händelse som galärers armering, hvilka ej kunna ämnas annat än mot Oss eller Vår bundsförvandt Danmark». Nu ålades han att med Morian hemsända ett mer utförligt meddelande om de ryska rustningarna och fick en vink om, att någon öfverdrift i dessa underrättelser ej skulle illa upptagas. Konungen skref nämligen bland annat: »Den tillåtna grannlagenhet en minister kan hafva att ej med förhastade uppgifter oroa sitt hof, bör ej hindra honom att i tid gifva med utförlighet till känna de faror eller åtgärder, som kunna synas hota dess lugn, och i sådana omständigheter tager en minister på sig ett strängt ansvar, då han visar för mycken kallsinnighet; ty för stor misstänksamhet är i sådant fall snarare en dygd än ett fel. Åtminstone vågar han inte att utsätta sig för obehagligheter; ty om han genom en sådan öfverdrifven försigtighet åstadkommer försvarsmåtts tagande, kunna de ej läggas honom till last, då däremot sådanas försummande kunde ådraga de vådligaste följder.» Varnande erinrade han vidare om, huru fordom konung August gick till väga för inbrottet

i Lifland, — just då han sjelf stod i begrepp att gå till väga på ett liknande sätt.

Antingen nu v. Nolcken icke förstod vinken eller fann sig för hederlig att följa den, — nog af, han återsände med Morian en skrifvelse, däri han noggrant omtalade de verkliga eller föregifna krigsanstalterna på den ryska sidan, men tillika framhöll deras ringhet och oskadlighet. Konungen var dock ej rådlös. Han lät af v. Nolckens skrifvelse taga en afskrift, så beskaffad, att meddelandena om de ryska anstalterna stodo qvar, men upplysningarna om deras ringhet, oskadlighet eller rent af obefintlighet voro borttagna. Dessutom tillades andra starkt färglagda eller fullkomligt osanna meddelanden i den riktning Gustaf ville hafva dem. Förfalskningen verkstäldes af sekreteraren v. Asp, och den sålunda tillkomna skrifvelsen lät Gustaf inregistrera i kansliet med orden: »Ankom med major Morian som kurir den 22 maj», tydligen för att gifva den sken af äkthet*. I sådant skick föredrogs den i rådet den 22 maj. Verkan däraf blef, att rådet tillstyrkte åtgärder till rikets försvar, »antingen Ryssland af armeringen i Karlskrona eller af något annat skäl ville söka anledning till utförandet af vidriga förslag.» Högst belåten skref konungen till Armfelt: »Jag har i dag gått öfver Rubicon, och för att tala bokstaflig sanning, så har riksrådet hjelpt mig däröfver.» Men rådet hade i sjelfva verket endast tillstyrkt försvarsåtgärder, och något angrepp från ryska sidan stod ej att uppvisa.

Man sökte då inbilla den svenska allmänheten, att ett sådant förelåg. Anckarsvärd fick tydlig vink att ingifva falska rapporter om angrepp från den ryska sjömaktens sida. Därtill lät han väl ej förmå

* *Koersner,* Gustaf III:s yttre politik under tiden närmast före ryska krigets utbrott (där sid. 56—58 en fullständig, på jämförelse mellan de båda skrifvelserna grundad utredning af den begångna förfalskningen meddelas).

sig, men han höll noga utkik och gaf väl äfven sina meddelanden med någon öfverdrift; »den 24 maj», skref skämtsamt en af de finska officerarne, »började kommendanten på Sveaborg se ryska flottan och såg den sedan ofta, — nämligen hvart köpmansskepp, som seglade förbi, var ett linieskepp och hvar fiskarbåt en galär, och var kommendanten ganska precis att därom rapportera både natt och dag». Fredrik Posse, som förde öfverbefälet öfver de finska landtrupperna, fick likaledes en vink att rapportera om ryska härens inbrott öfver gränsen; men man fann snart, att han »icke stod att förmå till andra rapporter än de, som med sanning instämde». Både Anckarsvärd och Posse ådrogo sig därigenom onåd. Man lät ändå utsprida och genom de regeringsmakten undergifna tidningarna bekräfta, hvad man önskade hafva trodt. Det omtalades till och med, att femton finska socknar blifvit af de inbrytande ryssarne sköflade, samt att städerna Lovisa och Borgå uppbränts.

En mera villig medhjelpare för sina syften fick konungen i Armfelt, hvilken vid denna tid begifvit sig öfver till Finland och tagit befäl öfver Nylands regemente vid gränsen. Här utspreds, att soldaterna snart skulle få möta inbrytande tatarer och hedningar, att posten med krigskassan plundrats af ryske ministern Rasumovski, ja att kejsarinnan i brist på tillräckligt manskap »klädt ut 30,000 käringar», som skulle skickas mot finnarne. Konungen yppade för Armfelt sin lifliga önskan, att något »krakel» skulle tillställas vid gränsen. »Om då», fortfor han, »de svenske retirera sig, så att de ryske passera gränslinien, och då en enda koja antändes, då äro ju ryssarne angripare, och vi äro det intet, men då är kriget börjadt.» Han ansåg emellertid ej lämpligt, att Armfelt, hans närmaste förtrogne, utförde en dylik tillställning; »ty», skref han, »nyländingarne och jag kunna nu an-

ses för detsamma; men det, som skall ske, bör ske snart.»

Ett lämpligare redskap för detta barnsliga påhitt fick han i öfverste B. J. Hastfer, hvilken efter Göran Sprengtporten erhållit befälet öfver Savolaksbrigaden. Denne fick i uppdrag att låta finnar, utklädda till kosacker, från ryska området gå öfver till det svenska, skjuta med löst krut, bränna några byggnader och sålunda föreställa en inbrytande fiendtlig trupp. Fyra bref, hvilka konungen i det ämnet skulle hafva tillskrifvit Hastfer, trodde man sig redan kort tid därefter till ordalydelsen känna, men deras äkthet låter sig svårligen uppvisa. I ett af dem lofvas, att de, som af branden lidit, »skola af Oss omsider varda skadeslöse».*

Ett nytt försök gjordes i sista stund med Danmark. På våren afgick prins Karl af Hessen till Norge som befälhafvare för de där sammandragna trupperna, hvilka uppgingo till 15,000 man. Natten mellan den 2 och 3 juni anlände till honom en kurir från Gustaf, som erbjöd hans son, prins Fredrik, anställning i den svenska arméen, men anbudet afböjdes. Från Bernstorff ankom emellertid en not, som upplyste om Danmarks förpligtelser. I en skrifvelse af den 18 juni vände Gustaf sig med nya öfvertalningsförsök till den danske kronprinsen. »Ryssland kan ej», skref han, »ha rätt att kräfva en traktat uppfyld, som är sluten i Er barndom och under en styrelse, hvilken man kunde anse för att hafva intressen, som ej voro lika med Edra och Er faders. — — Det säkraste partiet för Eder vore måhända ett förbund med mig.» Men

---

* Brefven äro införda i Fersens Hist. skr. VII, samt i Heml. handl. 1, 203 o. f. Sjelf berättade sedan Hastfer för Montgomery, att skriftliga order från konungen till honom kommit, men med befallning, att de genast efter genomläsningen skulle öfverlemnas till grefve K. Bonde (Hastfers svåger och hertig Karls förtrogne).

på samma gång ville man ändå i uppviglande syfte begagna det missnöje, som i Norge rådde mot den danska styrelsen. Norska bönder hördes yttra, att de önskade en förening med Sverige. Svenska agenter verkade i Norge på olika håll. En af de förnämste bland dem var en äfventyrare vid namn Ingman, som fordom af Gustaf haft ett diplomatiskt uppdrag i Petersburg, men i följd af någon där begången stöld mist sin syssla och sin svenska medborgarrätt. Han begaf sig då till Norge, där han kallade sig Manderfelt och vann under detta namn ett visst anseende. Sålunda blef han sekreterare hos grefve Danneskjold af Laurvig och gifte sig sedan till förmögenhet i Kristiania. Nu sökte han under sitt nya namn återvinna sin förlorade medborgarrätt samt blifva svensk generalkonsul i Norge. I sådant syfte erbjöd han nu svenska regeringen sina tjenster, hvilka också mottogos.

Truppernas utrustning bedrefs under tiden med orolig brådska. Ej utan svårighet hade Ruuth lyckats upplåna de för det mest trängande behofvet erforderliga summorna, ty Sveriges kredit var nu i det närmaste uttömd; också var det honom omöjligt att anskaffa penningar längre än till slutet af augusti; och äfven hvad man hade till hands, var långt ifrån tillräckligt. Toll, som då åtagit sig att leda anstalterna för härens utredning och proviantering, hade till sådan uppgift för liten sakkännedom, för kort tid och för små hjelpmedel. Infanteriregementena, som under juni månad sammandrogos på Ladugårdsgärdet vid Stockholm, saknade nödig tross, lågo under bar himmel och ledo brist på lifsmedel; i Stockholm voro inga magasin för truppernas räkning påtänkta. Fältartilleriet hade i stor hast ditförts på köpmansskepp och skutor, men nödigt antal hästar och anspann saknades. Stockholms slagtare ålades att leverera 80 lispund oxkött om dagen, men insaltningen gjordes i brådskan illa, och köttet kunde därför ej länge hålla sig. I Finland voro

anstalterna ännu sämre, och de därstädes sammandragna trupperna ledo snart verklig nöd.

Genom Trolles kraftiga anstalter hade flottan i Karlskrona redan för flere år sedan blifvit i flere afseenden väl utrustad. Men då den nu var tillreds att utlöpa, befans den klent försedd med ammunition och tågvirke. Med läkarevård och anstalter till sårades skötsel var det både för här och flotta rätt klent beståldt, oaktadt de bemödanden, som i detta afseende gjorts. Hertig Karl infann sig i Karlskrona och tog som »storamiral» öfverbefälet öfver örlogsflottan. Den 9 juni lade den ut från Karlskrona; den utgjorde då 12 linieskepp och 9 fregatter. I början styrde den hän mot kurländska kusten, och man lät där utsprida bref, som förespeglade kurländarne riksrådsvärdigheter, serafimerordenskrachaner och andra förmåner, om de ville gifva sig under Sverige. Den 17 juni passerade flottan förbi Gotland och styrde därifrån hän mot finska kusten för att genskjuta den af amiral Dessen kommenderade ryska medelhafseskadern. Hertigen hade order att, då han mötte den, fordra salut, tvärtemot det stadgade bruket, och om denna vägrades, låta det komma till strid. Tydligen hoppades konungen att sålunda få en förevändning att beteckna sig som anfallen.

Rasumovski fick nu tillsägelse att till svenska regeringen föra ett språk, egnadt att »sätta gränser för lättsinnet, skrytet, oförskämdheten och de utspridda lögnerna». Den nöt, som han den 18 juni tillstälde Oxenstjerna, var emellertid i det hela värdigt affattad, om man än begärligt lade märke till en antydd åtskillnad mellan konungen och det svenska folket. Beklagande sig öfver de svenska rustningarna, förklarade han, att de ryska krigsanstalterna endast voro riktade mot Turkiet, men ej åsyftade någon fiendtlighet mot Sverige. »Under sådana omständigheter», fortfor han, »tvekar kejsarinnan icke mer att genom sitt ombud

förklara för hans svenska majestäts minister, så väl som för alla af nationen, som hafva någon andel i styrelsen, att hennes kejserliga majestät icke kan gifva dem ett mera kraftigt bevis på sitt fredliga tänkesätt och på det intresse, hon hyser för bevarandet af deras lugn, än att på sitt kejserliga ord försäkra dem, att alla andra planer, som man påbördar henne, helt och hållet sakna grund.»

Att noten var riktad till de styrande i nationen, utan att omnämna konungen, uppretade Gustaf, som dessutom kände sig åsyftad under det obestämda ordet »man»; men för sina förtrogne tillstod han, att han »lyckligtvis» därigenom fått en förevändning till våldsamt förfarande. Rasumovski uppfordrades att lemna Stockholm, men förklarade sig ej ämna afresa, förrän han af kejsarinnan återkallades. För att vara tryggad mot våldsamheter bodde han hos den österrikiske ministern Stadion. Under sin fortsatta vistelse i Stockholm sökte han isynnerhet underhålla förbindelser med det redan förut mot konungen afvogt sinnade krigsbefälet.

Vid Dagerort mötte hertig Karl (22 juni) den af Dessen kommenderade ryska flotteskadern och fordrade genast salut. Dessen svarade, att han enligt sitt reglemente väl icke var skyldig att salutera för den svenska flottan, men att han fick gifva och gerna gaf salut för hertigen, som var kejsarinnans frände och svenske konungens broder. Saluten gafs, och hertigen fick nu, till sin stora förtrytelse, låta den ryska flotteskadern fritt passera. Konungen väntade emellertid att få förnimma en helt annan utgång af saken. Dessens eskader fullföljde sedan ej den tilltänkta färden till Medelhafvet, utan lade sig för ankar vid den danska kusten.

Samtidigt med händelsen vid Dagerort utförde Hastfer vid Pumala sund den honom anbefalda tillställningen, hvilken sedan i finska tidningar utmålades

och öfverdrefs som ett ryskt angrepp. De utklädda kosackerna gingo öfver gränsen, sköto ett par timmar i vädret med löst krut och antände ett par skjul. Under förevändning att hämnas det föregifna inbrottet inbröt Hastfer med sina trupper på det ryska området, utan att möta det ringaste motstånd, och framträngde till Nyslott. För finnarne blef bländverket genast klart, då den bebådade fienden ej syntes till och allt på ryska sidan bar fullständig fredsprägel. Meddelandet af sanna underrättelser från Finland hindrades genom anstalter, vidtagna på den åländska poststationen Ekerö, där en viss Ehrenmalm öppnade alla ankommande bref samt gömde eller förstörde de misshagliga. I Sverige förestälde man sig därför, såsom det flitigt inpräntades, att Finland blifvit af ryssarne med väldig härsmakt angripet.

RYSKA KRIGETS UTBROTT.

Den 23 juni, midsommaraftonen, samma dag Rasumovski fick befallning att afresa, tillika årsdagen af Gustaf Vasas intåg i Stockholm och Gustaf II Adolfs landstigning på tysk jord (hvilket man ej glömde att framhålla), steg Gustaf, utstyrd i ordensstjernor och diamanter samt ledsagad af sin familj, riksråden och ett lysande följe, ombord på den kungliga lustjakten Amfion för att afsegla till Finland. Dit medföljde Oxenstjerna, Toll och Ruuth, som alla tre hade vigtiga uppgifter att fylla; naturligtvis ledsagades konungen också af en talrik och lysande hofstat. Med i färden var hertig Fredrik, hvilken väntade sig ett högt befäl till lands, liksom hertig Karl redan hade det till sjös; men han var fortfarande i onåd och sågs af sin äldste broder med misstroende. Nu inskeppade sig äfven hufvudstyrkan af de svenska trupperna, som skulle öfverföras till Finland. Det föll under färden ett

starkt hagelblandadt regn, hvaraf det tätt sammanpackade krigsfolket mycket led.

Den 30 juni ankom Gustaf till Korpoström och fick där underrättelse om förloppet vid Dagerort, hvaröfver han ingalunda blef belåten. Han gaf då order åt öfverstelöjtnant K. Wachtmeister att med 3 linieskepp och 2 fregatter utgå på kryssning i Finska viken. Ryska örlogsfartyg skulle man »befalla» att ej nalkas den finska kusten eller att alldeles lemna hela viken; lydde de ej befallningen, skulle man »förhindra dem med all makt, angripandes dem som fiender, och deras förmätenhet näpsa». Hertig Karl befann sig med flottan vid Hangö.

Den 2 juli anlände konungen till Helsingfors och fick då underrättelse om det vid Pumala utförda upptåget; det blef nu den enda förevändning han hade att beteckna sig som angripen, och man sökte däraf göra så mycket som möjligt. Hastfer trängde utan motstånd fram till Nyslott. Det var honom lätt att besätta och till någon del plundra den lilla öppna staden, som intet ondt anade och lefde i djupaste fred. Men han kunde intet uträtta mot det på en holme midt i en forsande ström belägna slottet, hvarifrån dock ingen fiendtlighet utöfvades.

Kriget 1788 inleddes ej mindre skrytsamt än 1741. I välmening rådde Toll konungen att ej genast börja fiendtligheter, utan först söka med hotelser förmå kejsarinnan att godvilligt afstå »åtminstone det som eftergafs i Åbofreden, om ej mera», samt under tiden sätta sig i godt försvarsskick. Äfven konungen synes hafva hoppats att med lättfången vinst snart lyckas draga sig ur spelet och sedan skörda fördelarne däraf i sin inre politik. Den 8 juli hade v. Nolcken fått befallning att lemna Petersburg; men i Petersburg qvarstannade v. Schlaff som svensk envoyé. Denne aflemnade (12 juli) en af Gustaf i Helsingfors uppsatt skrifvelse, som meddelade, att konungen af

Sverige nu gripit till vapen och skulle nedlägga dem endast på följande vilkor: Ryssland skulle återlemna hela Finland och Karelen med Keksholms stad och län i det skick, dessa områden genom frederna i Åbo och Nystad blifvit afträdda; Sverige skulle ersättas för sina gjorda krigskostnader; kejsarinnan skulle antaga svenske konungens bemedling vid fredsslutet med Turkiet, återkalla sina trupper från närheten af svenska gränsen, men tillåta, att konungen höll sin armé på krigsfot, tills freden mellan Ryssland och Turkiet afslutits; Rasumovski skulle för de olofliga medel han i Sverige fruktlöst användt blifva exemplariskt straffad, »på det hans likar för evig tid må varnas att ej blanda sig i oberoende staters angelägenheter». Enda svaret på noten blef, att Schlaff fick befallning att genast lemna Petersburg. Rasumovski qvarstannade ändå i Stockholm ända till den 8 augusti och stod i beröring med de missnöjde.

Som nominel öfverbefälhafvare öfver landtrupperna betraktades i början hertig Fredrik, men öfvade ingen myndighet. Fr. Posse, som varit generalbefälhafvare för de finska trupperna, blef genast med onåd aflägsnad. Han efterträddes af den gamle, rättrådige, men lättledde och lättnarrade Karl Gustaf Armfelt, farbror till kungagunstlingen Gustaf Mauritz Armfelt, hvilken väntade sig att i dennes namn och i samråd med konungen få oansvarigt leda fälttåget. Sjelf befann sig den yngre Armfelt med Nylands regemente redan på gränsen vid Abborfors och var bestämd att skörda de första lagrarne i den blifvande striden. Savolaksbrigaden anfördes, såsom redan är nämndt, af Hastfer; under honom kommenderade Kurt Stedingk, hvilken hemkommit från Paris och öfvertagit befälet öfver ett finskt dragonregemente. Generallöjtnanten G. A. v. Siegroth var högste chef för den från Sverige öfverförda truppstyrkan. De finska trupperna, tillsammans 18,000 man, voro samlade på sina mötesplatser vid gränsen.

Med skärgårdsflottan hade anländt 11,000, med örlogsflottan 10,000 man svenska trupper, och man hade att förfoga öfver 12,000 man sjöfolk. Till lands och sjös hade man sålunda sammanräknadt en styrka af omkring 50,000 man att förfoga öfver, — vida mer, än Gustaf Adolf förde med sig till Leipzig eller Karl XII till Varsjav.

I truppernas utrustning visade sig emellertid högst betydliga brister, som genast i början verkade förlamande på alla företag. De finska trupperna voro högst uselt försedda med skodon, kläder, ammunition och lifsmedel. Icke synnerligen bättre stod det till för det svenska manskapet; detta hade fått löfte att få sina behof fylda vid ankomsten till Finland, men där fans ingenting i beredskap. På penningar var sådan brist, att, såsom Armfelt yttrade, ingen erhöll ens åttondedelen af de för mest nödvändiga behof erforderliga summorna. »Aldrig», utlät sig en gång Gustaf, »har det varit min mening att gå till Lifland; men om vi ej kunna uppehålla oss här, skall detta blifva vår sista utväg; där skola vi åtminstone finna lifsmedel och penningar.»

På ryska sidan funnos, då kriget började, endast de vanliga gränsposteringarna. Till deras förstärkning ankom snart general Michelsen med 3,000 man. Under det rådrum, som gafs i följd af dröjsmålet med de svenska trupprörelserna, fick man tid att ytterligare förstärka garnisonen i Fredrikshamn. Då anlände äfven med ny förstärkning af trupper general Muschin-Puschin, hvilken tog öfverbefälet; under honom skulle Göran Sprengtporten kommendera. En i Kronstadt ännu stationerad eskader af den ryska örlogsflottan hade gjorts färdig att utlöpa i Medelhafvet, men togs nu i anspråk på närmare håll; den anfördes af amiral Greigh, en engelsk sjöofficer.

Den af Toll uppgjorda operationsplanen gick, såsom nämndt är, ut på att med 15,000 man, öfver-

förda på flottan, genast företaga en landstigning vid Oranienbaum och därifrån marschera rakt på Petersburg, som ofördröjligen skulle besättas; samtidigt skulle Kronstadt angripas. Under tiden skulle hufvudstyrkan öfver Fredrikshamn och Viborg, hvilkas eröfring ej antogs skola vålla någon synnerlig tidsutdrägt, tåga mot Petersburg och under vägen till sig ansluta den från Nyslott anryckande Savolaksbrigaden. Men sjelfva begynnelseakten i denna teatraliskt skrytsamma fälttågsplan, nämligen Petersburgs öfverrumpling, visade sig ej för tillfället verkställbar, enär Ryssland hade en visserligen ej stor, men fullt slagfärdig flotta i Finska viken, medan den svenska örlogsflottan, under hertig Karls öfverbefäl, mot förmodan anlände för sent och befans hafva åtskilliga ganska känbara brister i sin utrustning. Den 4 juli utlopp den ryska flottan från Kronstadt, men först den 6 gick den svenska från Hangö in i Finska viken. Den 9 öfverföllos och togos två ryska fregatter jämte 16 af dem eskorterade köpmansfartyg; befälet på de tagna skeppen lät salutera för hertigen och försäkrade, att man icke hade ringaste kunskap om några fiendtligheter mellan Ryssland och Sverige. Hertigen fick nu order att skyndsamt uppsöka den fiendtliga flottan och sammandrabba, men fann sig ej nog stark därtill. Han sökte i stället skydd i Sveaborgs hamn för att där afbida en från Sverige väntad förstärkning, efter hvars ankomst (11 juli) flottan utgjorde 15 linieskepp och 11 fregatter. Då konungen efter en resa till gränsen återvändt till Helsingfors (12 juli), blef han högst förtörnad öfver att ännu finna sin broder med flottan qvar, och ett skarpt samtal egde rum dem emellan. Den 14 afseglade ändtligen den svenska örlogsflottan med hela sin för tillfället disponibla styrka, utgörande 15 linieskepp och 5 fregatter.

Vid middagstiden den 17 juli anträffades den ryska flottan utanför ön Hogland. Den utgjorde 17

linieskepp och 8 fregatter; äfven i antalet förda kanoner var den något öfverlägsen den svenska och i sin utrustning för öfrigt ojämförligt bättre försedd. Öfverbefälet fördes af amiral Greigh; besättningen utgjordes till stor del af engelska och norska matroser. Det var det första sjöslag, som en rysk flotta någonsin hållit i öppna hafvet. Kl. 5 e. m. började striden, då första salvan afsköts från den svenska sidan. I följd af oförsigtig manövrering kommo de svenska fartygen att stå med obetäckt akter mot de ryska kanonerna, som då fingo tillfälle att spela genom aktern under däck samt därigenom gjorde större skada. Med sitt amiralskepp, som förde 144 kanoner, åtföljdt af ett annat med 80, styrde Greigh rakt på hertigens amiralskepp, som besköts från två sidor. Till det hårdt ansatta amiralskeppets undsättning kommo i rättan tid tre svenska fartyg. Befälhafvaren på det främsta af dem, grefve Baltsar Horn, styrde med sidan af sitt skepp längs amiralskeppets akterspegel och betäckte det sålunda mot den fiendtliga kanonelden. Under utförandet af denna rörelse träffades Horn af en kula. »Du skall svara mig inför Gud, om du stryker flagg», yttrade han döende till sin efterträdare. Hertigen, som i farans stund visade sig ega uthållighet och personligt mod, stod under hela striden qvar på däck och höll lugnt ut i kulregnet; en kula bortsopade kajuttaket, där han stod, en annan genomborrade en vaktsoldat tätt bredvid honom. Wachtmeisters linieskepp med 78 kanoner och 700 man togs af ryssarne, ett ryskt skepp med 75 kanoner och 500 man togs af svenskarne. På ryska sidan sköts dessutom ett skepp i sank, fem gjordes redlösa och ytterligare ett strök flagg. I följd af rådande stiltje kunde svenskarne ej begagna mer än ena laget af sina kanoner, men sköto med dubbla kulor, som gjorde kraftig verkan. Detta hade emellertid äfven till följd, att det klena ammunitionsförrådet fortare

tog slut. På qvällen kl. 10 slöts striden utan afgörande resultat; de skadade ryska fartygen fördes då till Kronstadts hamn för att repareras.

Följande dag ville väl hertigen förnya striden, men kunde ej göra det af brist på ammunition samt i följd af de känbara skador, som en stor del af de svenska skeppen lidit. Men den ryska flottan hade ammunition tillräckligt och visade sig snart vara i fullt slagfärdigt skick. Denna med heder förda strid blef därför af intet gagn, ja verkade i sina följder som ett nederlag. Den svenska flottan måste nämligen inlöpa i Sveaborgs hamn, tätt efterföljd af den ryska, som hindrade den att utlöpa därifrån och snart höll den fullkomligt blockerad. Med en segers utseende fick sålunda denna sammandrabbning ett nederlags alla följder, och på någon landstigning vid Petersburg var naturligtvis ej mer att tänka. Man hade också med svidande förluster gått ur leken. Därom skrefs kort efter slaget: »Antalet af våra blesserade går öfver 300. De flesta äro alltför miserabelt tilltygade. Fem våra skepp äro så illa medfarna, att de på 5 à 6 veckor ej kunna visa sig i sjön.»

I Helsingfors firades ändå segerfest. Te deum afsjöngs såväl där som i Stockholm, där naturligtvis slaget vid Hogland utmålades som en lysande seger. Det blef ett missljud i jubelharmonien, då på hertigens rekommendation öfverstlöjtnanten O. H. Nordenskjöld utnämndes till kontreamiral med öfverhoppande af två grader och flere förtjenta officerare. Missnöjet afväpnades emellertid denna gång därigenom, att hela den i slaget deltagande officerskåren fick en grads befordran. Mot Anckarsvärd uttalades nu klander för, att han ej under striden sändt en skärgårdseskader till örlogsflottans bistånd. Han hade väckt fråga därom, och hertig Fredrik var för saken; men Toll afstyrkte med hänvisning till konungens planer. Klandret var i sjelfva verket obefogadt, då skärgårdsfartygen

ej voro bygda för strid i öppna sjön och svårligen kunde vid sådana tillfällen brukas. Mellan örlogsflottan och »arméens flotta» rådde äfven gammal inrotad misshällighet, i följd hvaraf de ej lätt kunde samverka.

Vid sin afresa till Finland hade konungen öfverlemnat krigskonseljprotokollen till Toll och Ruuth med den stolta förklaring, att de därmed skulle fria sig från beskyllningen att hafva varit upphofsmän till kriget, hvilket ansvar han påtoge sig sjelf allena. Nu var man endast alltför benägen att på Toll kasta hela ansvaret för de bristfälliga anordningarna och den klena framgången, liksom äfven manskapet anklagade honom för nöden det led och leverantörerna för den uteblifna betalningen. »Man har bedragit mig», utropade Gustaf i en stund af grämelse, och Armfelt försummade icke att utpeka Toll som den felande. Gustaf synes dock i början hafva blygts att däri instämma. »Nämn honom ej», yttrade han en gång till Armfelt; »om jag följt hans råd, hade jag ej varit i denna sorgliga belägenhet.» Inom kort blef han emellertid nog benägen att göra Toll till det allmänna missnöjets syndabock. Denne upphörde då att som generaladjutant åtfölja hären, utan fick i stället som generalkrigskommissarie qvarstanna i Helsingfors.

Kort efter slaget vid Hogland utfärdades (21 juli) den ryska kejsarinnans krigsmanifest, som utgjorde en skarp anklagelse inför Europa. Det hette bland annat däri: »Genom en väfnad af de våldsammaste åtgärder, af hvilka hvar för sig kränker de bland civiliserade folk allmänt gällande rättsbud, har konungen af Sverige, utan att kunna anföra ringaste klagomål mot Ryssland, till den grad retat kejsarinnans foglighet, att hon ser sig tvungen att vidtaga den enda utväg, som för henne återstår, att möta våld med våld.» Konungen utfärdade då en deklaration, som medelst den af honom ofta brukade antedateringen

falskt betecknades såsom afgifven samma dag. Här framhöll han som skäl till sitt fredsbrott den ryska regeringens förbindelser med de missnöjda i Sverige, ryska stämplingar vid de svenska riksdagarne samt fordom antydda planer till Finlands lösryckande från Sverige.

Man skulle nu börja fälttåget till lands, då man med flottan ingenting kunnat uträtta, och måste nu inskränka sig till ett försök att öfver Fredrikshamn framtränga mot Viborg. G. M. Armfelt hade redan den 11 juli fått befallning att inbryta öfver gränsen och framträngde under de följande dagarne, utan att möta något nämnvärdt motstånd, till Summa, där han tog sitt högqvarter. Samtidigt anryckte hans farbror till Husula, en half svensk mil norr om Fredrikshamn, och en skärgårdseskader under Törning närmade sig staden från sjösidan. G. M. Armfelt, som genast ville gå anfallsvis till väga, var nära att vid Summa blifva öfverrumplad af 900 man ryssar och måste bestå en lifsfarlig skärmytsling, från hvilken han dock slapp temligen helskinnad undan. »Således», skref Oxenstjerna, »lefver Armfelt ännu till operans glädje, Tolls förderf och alla pastoraters beskattning.»

Nu beredde sig konungen att med den finska hufvudstyrkan bryta upp från Helsingfors och sjelf taga öfverbefälet. Men svårigheterna hade på alla håll hopat sig, och förvirringen var ohjelplig. Missnöjet, som redan från början låtit sig tydligt nog förnimma, gaf sig nu högljudt luft; man klagade öfver det tvärtemot regeringsformen företagna anfallskrigets lagstridighet, öfver den eländiga utrustningen, den bristfälliga sjukvården, de osammanhängande, mot hvarandra stridande orderna, hvilka utfärdades af än den ene än den andre i konungens närmaste omgifning. Då uppbrottet egde rum (24 juli), framträdde verkan af denna sinnesstämmning och tedde sig alltmer oroande, ju närmare man kom till gränsen. Två högre officerare och

en mängd subalternofficerare begärde och erhöllo afsked; många förklarade sig ej ämna gå med längre än till gränsen. Vid Dalarnes och Södermanlands regementen begärde hela officerskårerna på en gång sitt afsked. Endast med möda lyckades man öfvertala dem att stanna qvar, men fruktade alltjämt nya utbrott af deras missnöje. »Siegroths division är snarare lik en riksdag än en armé», skref Armfelt. Till Oxenstjerna yttrade konungen redan före sin afresa: »Det bildar sig mot mig en öppen sammansvärjning. Jag är öfverhopad af oredorna i den inre ställningen och af Tolls uppförande, som ej motsvarat mina afsigter; den oförlåtliga långsamheten och oordningen inom krigsförvaltningen är hans verk och har gjort mig vanmäktig i det afgörande ögonblicket. Och dessa otaliga afskedstaganden sedan! De vitna om den anda, som herskar i arméen. Det är att göra omigen historien om 1786 års riksdag, som är källan till de olyckor och bekymmer jag nu erfar.»

I slutet af juli hade trupperna från olika håll närmat sig Fredrikshamn. Konungen befann sig i Husula hos det finska manskapet, bland hvilket en olycksbådande stämning rådde. Skärgårdsflottan med de svenska landstigningstrupperna under Siegroth hade kommit fram till en ö utanför Fredrikshamn; Anckarsvärd höll sig äfven beredd att från sjösidan angripa. Krigsråd hölls i Summa hos Armfelt. Det beslöts, att konungen skulle angripa från Husula, medan samtidigt Siegroth landsteg och från vestra sidan gjorde sitt angrepp; Anckarsvärd skulle då äfven beskjuta från sjösidan. Men nu artade sig i Husula den öfverhandtagande jäsningen till ett öppet myteri. Hästesko och v. Otter, öfverstar för Åbo och Björneborgs regementen, infunno sig den 31 juli hos konungen samt yrkade, att han i anseende till den rådande bristen och soldaternas missnöje måtte anbefalla återtåg. Följande dag (1 aug.) började soldaterna vid nämnda

regementen slå ned sina tält och beredde sig att tåga tillbaka till Anjala. Gustaf närde emellertid ännu hopp. Från Armfelt fick han ett uppmuntrande bref; »oroligheterstecknen inom arméen», skref denne, »äro af ingen betydenhet för E. M:t, som är van att vinna människor». Konungen trodde sig veta, att Siegroth redan landstigit, och menade, att de svenska trupperna nu skulle sätta i gång finnarne, »som hade djäfvulen i kroppen». Han höll tal till de finska soldaterna och omtalade för dem denna nyhet; »jag går» sade han, »med eder och med dem, och vi skola i denna afton intaga Fredrikshamn». På frågan om de ville följa honom, svarades, att de ville det »i lif och död». Han drog då högtidligt sin värja och förklarade sig vilja »hämnas de oförrätter, som våra fiender oss gjort hafva».

Landstigningstrupperna hördes emellertid ej af; de voro i sjelfva verket uppehållna af motvind och kunde därför ej framkomma. Icke desto mindre ryckte konungen med sitt föga krigsberedda manskap från Husula mot Fredrikshamn, som han ämnade angripa under natten. Men trupperna, som ej blifvit försedda hvarken med belägringsartilleri eller med stormstegar, kunde ingenting uträtta, utan måste efter några timmars fruktlös paradering inom skotthåll af fästningens kanoner återvända med oförrättadt ärende. Först på morgonen den 3 aug. kunde Siegroth företaga sin landstigning, men fann sig nu intet kunna uträtta. Konungen sände bud, som lemnade honom fritt att draga sig tillbaka eller att fullfölja angreppet, om han därmed trodde sig något vinna. Efter hållet krigsråd beslöt han sig för att återtåga. Anckarsvärd gjorde från sjösidan ett angrepp med kanonslupar, hvilket hade till följd, att man från fästningen i fruktan för öfverrumpling sköt förstaden i brand; men med detta resultat måste de angripande låta sig nöja.

Konungen var utom sig af blygsel och nedslagen-

het; han fälde tårar, vred sina händer och beklagade sitt förestående öde, hvilket han menade komme att likna Erik XIV:s och Karl Stuarts. Redan den 1 aug. hade Armfelt skrifvit till honom: »Jag vet, att E. M:t i djupet af sitt hjerta längtar efter freden; men jag skulle önska, att munnen aldrig yppade denna hemlighet.» Nu lät Gustaf temligen oförbehållsamt förstå, att han önskade få fredsunderhandling inledd, men att sjelf anhålla därom tyckte han vara olidligt förödmjukande. Man beslöt att återtåga till gränsen. Den 4 augusti drog sig generalmajor Armfelt tillbaka till Liikala samt därifrån sedan till Anjala. Konungen begaf sig först till Summa, där han för sin gunstling visade sig »obeskrifligt nedslagen»; därifrån fortsattes marschen till Högfors och Kymmenegård, dit det kungliga högqvarteret förlades; G. M. Armfelt betäckte återtåget under skärmytslande med en skara förföljande kosacker. Af Siegroths trupper förlades en del vid Högfors, de öfriga på skilda platser vid sydkusten. Krigshändelserna afstannade därmed för en tid. Hvarken till lands eller till sjös kom man någon väg, och det ödesdigra utbrottet af missnöjet i arméen tog nu uppmärksamheten fullt i anspråk. Redan vid början af det storståtligt bebådade skådespelet hade man ohjelpligt kommit af sig. Det såg ut, som om Katharinas till Potemkin uttalade förutsägelse skulle, snarare, än hon sjelf måhända väntat, gå i fullbordan.

ANJALAFÖRBUNDET.

Det finska krigsbefälet, i någon mån understödt af det svenska, tog sig för att på eget bevåg uppträda som underhandlande makt. Tilltaget bröt sig från första början i skilda, med hvarandra oförenliga färgskiftningar: intrigtillställning från den kungliga omgifningens sida, partimanöver af patrioterna, sammansvärjningsdåd af det finska sjelfständighetspartiet.

Rojalisterna ville tjena konungen, patrioterna sökte häfda regeringsformen, sjelfständighetsmännen åsyftade att lösrycka Finland från Sverige. Den underliga sammanblandningen af olika syften och bevekelsegrunder omöjliggjorde sålunda från början en fast och planmässig sammanslutning.

Gustaf såg sig ängsligt om efter någon utväg att utan alltför känbar förödmjukelse draga sig ur det vådliga spelet. Han sökte en mellanhand för sina fredsanbud, ty han fann det påkostande, i det läge han var, att taga det första steget. Därför vände han sig till utländska hof, särskildt det franska, preussiska och engelska, med begäran om fredsmedling. Men de voro, ehuru ej ovilliga, ändå långt borta, och med ett barns otålighet önskade han ögonblicklig handräckning. Han höll då gerna till godo med de mellanhänder, som kunde fås, äfven om de hade en mindre hög rang. Anländ till Högfors, öfversände han till G. M. Armfelt utkastet af ett bref, hvilket skulle i Armfelts namn och såsom härrörande från denne afsändas till kommendanten i Fredrikshamn Labanof samt innehöll antydning om önskad fred. Brefvet afsändes till Labanof, inrapporterades af denne till Petersburg och föranledde där en öfverläggning. Men den sålunda på omväg begärda fredsunderhandlingen afstyrktes, emedan den skulle »hålla tillbaka danskarne och kanske äfven de inre oroligheterna». Brefvet lemnades i följd däraf obesvaradt. Ett nytt bref skrefs af Armfelt till kommendanten i Viborg Güntzell med ytterligare påstötning om fred och med tillagd försäkran, att brefskrifvaren »tog denna sak på sig». Men äfven den gången klappade man förgäfves på. Brefvet föranledde i Petersburg ingen åtgärd. Till Potemkin skref Katharina: »Det är svårt att ingå i några bestämda underhandlingar med löftesbrytaren; men när Finland affaller från honom och svenskarne församla sig till riksdag, då kan man klippa vingarne

på den irrande riddaren, så att han framdeles flyger lägre.»

Att armébefälet, liksom på eget bevåg, vände sig till kejsarinnan med fredsförslag efter konungens hemliga önskan, passade väl i stycke med de hofintrigens finter, i hvilka Gustaf med hela sin själ rörde sig. Generalmajor Armfelt lär hafva fått en sådan vink af konungen sjelf, som låtit förstå sin önskan att »komma i fredsnegociation med kejsarinnan, utan att hans egen person blefve komprometterad». Om generalmajoren ytterligare fått någon ingifvelse af sin brorson, konungagunstlingen, hvars råd han annars i allt plägade inhemta och följa, det vet man ej. Men han skref en gång till denne: »De som äro vid konungen nära fästa, hafva förmått mig att med sig gå in för att rädda kungen från en större olycka». Visst är att den lättledde gamle mannen i allt ville handla af uppriktig välmening och i konungens intresse. »Han var», skref sedan brorsonen, »en af dessa sällsynta människor, som hvarken passionen eller någon enskild fördel skulle kunna locka från dygdens och hederns väg; han var saktmodig, lugn, gudfruktig och älskade uppriktigt sin konung, sitt fäderneslandl och sina medborgare.»

Officerarnes stora flertal hörde emellertid till patrioternas parti. Att så var fallet med den svenska officerskåren, det visste Gustaf förut och hade sedan ytterligare fått erfara det; men han tänkte sig ej, att förhållandet var alldeles likartadt med den finska. Han hade därför redan från första början sökt hålla svenskarne och finnarne åtskilda, i förhoppning att de senare skulle vara mera rojalistiskt sinnade. Genom budskickning sins emellan erforo dock snart de båda officerskårerna, att de voro fullt liktänkande. Båda fattade som medborgarpligt att omöjliggöra fortsättningen af ett krig, i hvars tillställande de sågo ett

brott mot regeringsformen; ty att det var ett anfallskrig, undgick ingen, allraminst finnarne.

»När man eftersinnar», skref öfverste Montgomery, »att alla berättelser och rapporter, som inlupit om ryssarnes hostilitet och inbrott i Finland, voro ogrundade; då arméen hals öfver hufvud samlas utan krigsförklaring, då allt försäkras vara marschfärdigt och i godt stånd, men nästan allt brister; då hvar man visste, hur det tillgått vid Pumala sund; då svenska flottan tvingat en obehörig salut af några ryska skepp; då båda Armfeltarne inryckt öfver gränsen samt föröfvat våld mot prester och tullbetjening; och då allmänt försäkrades, att Sverige fått penningar af turken för att göra en diversion samt hindra den ryska flottan att gå till Medelhafvet: så tyckes det vara tydligt, att vi ärnade börja ett offensivt krig, stridande mot vår besvurna regeringsform och konungaförsäkran.» Svenska arméen var enligt 18 § regeringsformen ej allenast konungen, utan äfven riket och ständerna med edspligt förbunden. Befälet menade, att ett anfallskrig hvarken var enligt gällande lag tillåtet eller med de befintliga anstalterna möjligt att föra, och att ett försvarskrig omöjligen kunde påstås ega rum, då ingen angripande fiende syntes till.

Man borde nu tvinga konungen till fred och till sammankallandet af riksdag; så var den allmänna meningen bland de finske och äfven bland de svenske officerarne. Den redan före krigsutbrottet uppgjorda planen gick ut på, att garnisonen på Sveaborg skulle stänga fästningens portar, alla regementena samtidigt förklara, att de ej ämnade gå öfver gränsen, och alla öfverstarne på en gång inlemna sina afskedsansökningar. Planen kom emellertid ej helt till utförande: på Sveaborg torde den hafva omintetgjorts af Anckarsvärd; afskedstagandet skedde väl i stor utsträckning, men ej allmänt; öfver gränsen hade trupperna, ehuru i myteritillstånd, ändå låtit sig förmå att marschera.

Nu hade emellertid det närmaste ändamålet ändå vunnits; ty angreppets fortsättning var omöjliggjord. Det gälde först och främst att, med eller mot konungens vilja, få freden återstäld, för att sedan kunna framtvinga utlysandet af en riksdag.

Det genom valhallaorden sammanhållna finska sjelfständighetspartiet var inom officerskåren föga manstarkt och ingalunda i stånd att draga det svenskpatriotiskt sinnade stora flertalet med sig; men det hade i major J. A. Jägerhorn en lika rask som hänsynslös och påpasslig ledare, hvilken förstod att handla, medan de öfrige tvekade. Upprepade gånger sökte han öfvertyga den äldre Armfelt om nödvändigheten att taga ett afgörande och för konungen ej misshagligt steg till freds utverkande. Redan den 5 aug., medan trupperna ännu qvarstodo i Liikala, föreslog han, att man å arméens vägnar skulle vända sig omedelbart till kejsarinnan för att anhålla om fred eller stillestånd. Den 6 aug. besökte han i sällskap med v. Otter och Hästesko generalmajor Armfelt och gjorde föreställningar i sådant syfte; i samma ärende kommo de båda sistnämda jämte öfverstelöjtnant Klingspor tillbaka följande dagen. De samtidigt underhållna förbindelserna med Göran Sprengtporten och med kommendanten i Viborg Güntzell fortsattes på samma gång. Den sistnämde skref redan den 6 aug. till Hastfer, att finska arméen ämnade söka fred af kejsarinnan och uppmanade honom att därför utrymma det ryska området. Hastfer drog sig snart tillbaka öfver gränsen, antingen han nu trodde sig återigen gå konungens hemliga ärenden eller redan spelade dubbelt spel och låtit sig vinna på annat håll.

Officerarnes hållning ökade konungens ängslan och rådvillhet. För Anckarsvärd, som den 7 aug. på förmiddagen gjorde honom ett besök, visade han sig nedstämd och missmodig. Han klagade öfver, att han låtit bedraga sig att börja kriget i otid, innan

man ännu fått något i ordning. Men Anckarsvärds välmenande råd, att han skulle begära fred, upptog han med häftig ovilja. »Det vore», sade han, »att öfverhölja sig med skam, att vanhedra sig; nej, hellre då blottställa sig för de mest förtviflade chancer.» Den hederlige Anckarsvärd förstod sig ej på den innersta meningen, att konungen ej skulle synas sjelf nödtvunget söka fred, utan benäget mottaga en fred, som genom andras åtgörande blefve honom erbjuden. Senare på dagen instälde han sig åter på konungens kallelse. Han förnyade då uppmaningen att söka fred och rådde tillika konungen att skyndsamt sammankalla ständerna.

»Hvad skall detta heta?» afbröt honom Gustaf högst uppretad. »Jag ämnar hvarken begära fred, ej heller vända mig till ständerna, af hvilka jag har intet att hoppas. Jag har alltför länge fördragit denna upproriska anda, af hvilken jag är omgifven. Jag har ej skickat efter er för att tala politik, som ni ej begriper, utan för att inhemta edra råd öfver de dispositioner jag bör göra, och jag förklarar er, min herre, att jag icke ämnar taga ett steg tillbaka.»

Samma dag höll konungen i högqvarteret en krigskonselj i närvaro af de förnämste officerarne. Man öfverenskom, att fälttåget för detta år borde anses som förfeladt. Skärgårdsflottan förlades till Borgå och Svartholm; örlogsflottan låg fortfarande innesluten i Sveaborgs hamn. Generalmajor Armfelt fick nu order att med den finska hufvudstyrkan draga sig tillbaka till Anjala.

Jägerhorn hade emellertid lyckats öfvervinna den gamle Armfelts betänkligheter. Natten mellan den 8 och 9 augusti lät han kalla en del officerare, bland dem Hästesko, v. Otter, Otto Klingspor, öfverstelöjtnant Enehjelm, major v. Kothen och något senare major Klick till sammanträde i Armfelts tält. Han framstälde då ett skrifvelseförslag, hvilket Armfelt dock

icke fann antagligt; förmodligen hade där insmugits något uttryck i sjelfständighetspartiets anda. Sjelf hemstälde Armfelt då om uppsättande af ett annat, hvilket major Klick, den mest skrifkunnige i sällskapet, fick affatta, och därmed blefvo de alla belåtna. Skrifvelsen innehöll å finska arméens vägnar ett erbjudande af fred med kejsarinnan på det vilkor, att Sverige återfick sin gräns, sådan den var före fredsslutet i Åbo. Skrifvelsen bar, trots det obetänksamma i sjelfva tilltaget, alltigenom prägeln af välmenande patriotism. Den gaf ett fredsförslag, sådant äfven konungen kunde vilja hafva det framstäldt, då han i sitt nu iråkade läge ändå måste låta afpruta betydligt på sina förut högtspända fordringar. Jägerhorn förstod åt sig utverka uppdraget att som arméens sändeman afgå till Petersburg och öfverlemna denna skrifvelse till kejsarinnan.

Redan tidigt följande morgon, den 9 aug., afreste Jägerhorn med skrifvelsen, och för att ej väcka misstankar lät man uppsätta en rapport, hvarur det skulle framgå, att han på någon rekognosceringsfärd fallit i rysk fångenskap. I Petersburg fick han företräde och blef väl mottagen. I muntligt samtal utlät han sig då mera i det finska sjelfständighetspartiets intresse, än som var öfverensstämmande med de finska officerarnes i skrifvelsen uttryckta mening, samt lät förstå, att hela Finland vore villigt att ställa sig under kejsarinnans beskydd. Han sade sig önska ett samtal med Göran Sprengtporten och fick därför qvarstanna några dagar. Kejsarinnan skref då till Sprengtporten, som för tillfället vistades i det inre af Ryssland, och återkallade honom till Petersburg. Det hade, skref hon, ditkommit en utskickad från finska arméens chefer, major Jägerhorn, hvilken nödvändigt ville träffa honom; hon visste ej, hvad hon skulle tro eller svara denne Jägerhorn, emedan han förde ett helt annat språk, än de dokument, som han medhade, berättigade

honom till. Sprengtporten anlände ofördröjligen till Petersburg och uträttade som sändemannens förespråkare, att regeringen fäste sig mer vid dennes muntliga andragande än vid den medförda skrifvelsen.

Hastfer sände genast till konungen det bref, som han af Güntzell erhållit, samt underrättade om den åtgärd, som i följd däraf vidtagits. Konungen vände sig därpå till Armfelt, som oförbehållsamt meddelade honom de finska officerarnes tilltag. Gustaf stälde sig högst öfverraskad. Sjelfva skrifvelsens innehåll, hvilket i sjelfva verket så väl öfverensstämde med hans egna hemlighållna önskningar, förklarade han sig benägen att med nådigt öfverseende godkänna; men officerarnes sjelfrådiga tilltag ville han för ingen del synas godkänna. Han tillkännagaf därför sitt misshag, men förklarade sig denna gång vilja låta nåd gå för rätt mot vilkor, att officerarne gjorde afbön. Armfelt hade redan tagit afsked, och generallöjtnant Meijerfelt blef sedan förordnad till hans efterträdare.

Konungen sände till Anjala Hastfers och Güntzells bref samt begärde förklaring öfver de däri gjorda meddelandena. Med anledning däraf samlade sig officerarne i Anjala återigen hos generalmajor Armfelt den 12 augusti. Nu visade sig emellertid, att flertalet af dem hade helt andra planer och föresatser, än konungen måhända tänkt sig. Armfelt skref sjelf till konungen ett bref, däri han meddelade, att officerarne genom en not till kejsarinnan »begärt få veta, om negociation af en hederlig fred hade rum» och bifogade i afskrift en af dem uppsatt förklaring, som innehöll deras fordringar. »Vi anse», skref han, »icke öfverensstämmande med våra rena afsigter att dölja det minsta, och E. M:t täckes däraf i nåder döma, om sådana undersåtar icke äro värdiga att gifva sin konung råd och strida för honom och fäderneslandet, med full öfvertygelse om lagligheten och rättvisan af kriget, det enda som kan freda våra samveten, hvars vitnesbörd

vi hafva och ej vilja bortbyta». Båda skrifvelserna sändes med en afresande bonde till konungen. Förklaringen, som i afskrift redan på förhand meddelades konungen, undertecknades därefter med namnen af 113 officerare, af hvilka dock sedermera 49 ej ville vidkännas sin namnunderskrift. De rättfärdigade här sin vidtagna åtgärd, emedan kriget vore ett mot regeringsformen börjadt anfallskrig till skada för det svenska folket, som önskade lefva i orubblig fred med sina grannar. Dessutom uppsattes en med 34 namn undertecknad »föreningsakt», i hvilken förbundsmedlemmarne förbundo sig att påyrka ofördröjligt uppgörande af stillestånd och fredsunderhandling, ständernas snara sammankallande och bevarandet af deras i regeringsformen utstakade rättigheter. »Till rikets lagliga försvar», utläto de sig vidare, »uppoffra vi allt, ända till sista blodsdroppen. Vi förklara därjämte, att vår afsigt hvarken är att blanda oss i andra regeringsärenden eller anställande af revolutioner, som störta troner öfver ända och med blod och bitterhet ofta söka mera enskild hämd eller förmån än det allmännas välfärd. Vår afsigt är att återlemna åt lagen sin styrka, åt konungen sin lagbundna makt, åt ständerna sina förkränkta rättigheter, oss i allmänhet frihet, ära och heder under den strängaste laglydnad.»

I ett till arméen ställdt cirkulär framställdes samtidigt vidtgående yrkanden beträffande styrelsen. Där fordrades: att rikets drätselverk skulle ställas på gamla foten »med upphäfvande af finansminister och dess expedition såsom i en fri stat otjenliga medel till hemlighet och arbiträr myndighet»; vidare, att rikets skuld måtte uppgifvas och »genom hushållning efterhand betalas», att konungens hofhållningsanslag ej finge öfverskridas eller staten med hans enskilda skuld belastas, att riksråden skulle tillsättas efter 1720 års regeringsform samt erhålla meddelande om skriftvexlingen med utlandet, att flere ämbeten ej finge förenas

på en hand, att ständerna hvart tredje år skulle af rådet sammankallas, att tryckfriheten återstäldes, att poliskammaren i Stockholm afskaffades, »såsom en mot folkets rätt och säkerhet stridande arbiträr domstol», att upphofsmännen till »den sista olyckan» straffades, slutligen att med andra makter slötes fred och sådana fördrag, »att riket, utan främmande subsidier, genom egen tarflig hushållning kan bestå samt söka sin sjelfständighet uti samdrägt och egen styrka». Det föreföll sålunda, som skulle Anjalaförbundet vilja arta sig till en fortsättning af 1786 års riksdag. Sådana yrkanden voro naturligtvis för konungen lika misshagliga som verkligt öfverraskande; att de framstäldes af arméens officerare under pågående krig, var i alla hänseenden högst betänkligt.

Den 14 aug. hade Gustaf fått skrifvelserna från Anjala och höll då i Högfors en öfverläggning, som bevistades af G. M. Armfelt, Evert Taube, Fabian Wrede och den unge grefve Axel v. Fersen. »Ingen ville våga att råda», utom Armfelt, hvilken föreslog att kalla »cheferna för konspirationen» till Husula och där fängsla dem. »Nej», svarade konungen efter en stunds betänkande, »man måste förställa sig.» Han tillbragte de följande dagarne i modlöshet och ängslan, gränsande till förtviflan. Till Oxenstjerna yttrade han: »Jag skall abdikera och skilja mig vid alltsammans. Jag vill ej vara i Rom, men jag kan köpa ett hus vid boulevarden i Paris eller bo i Schweiz.» Redan förut hade Armfelt i ett af sina bref skrifvit: »Han talar endast om att abdikera och tänker blott på medlen att kunna göra det, utan att svälta ihjäl.» Men äfven elaka tankar uppstego i Gustafs sinne: »Jag skulle vilja», yttrade han en gång, »afsluta familjefördraget med kejsarinnan och gifva henne mina skepp med vilkor, att hon hjelpte mig att hämnas på mina undersåtar.»

Gunstlingen Armfelt sökte förmå konungen att

skyndsamt lemna Finland. »Det är ej att tänka på», svarade Gustaf; »jag kan på flere sätt omkomma, det finner jag nog, men aldrig skall jag vanhedra mig. Att rymma undan dessa förrädare vore fegt och skulle öka deras mod. Nej, en enda ressurs gifves, min vän, för oss; det är, att dansken börjar krig. Då ha vi en orsak att fara härifrån för att försvara vår vestra gräns; hela nationen, som då blir upplyst af faran, skall bistå mig att försvara både fäderneslandet och mig sjelf. Hos oss behöfvas stora slag för att göra effekt.» Emellertid var han i ständig oro för sin personliga säkerhet; han uppehöll sig därför mest på sin jakt Amfion, hvars landgång om nätterna försigtigtvis indrogs till förekommande af öfverrumpling. Då han en gång vid Anjala besökte några i en lada samlade officerare, förundrade han sig sedan öfver, att de ej då fasttagit honom.

Den önskade »enda ressursen» stod i sjelfva verket konungen redan till buds. Den danska regeringen hade redan låtit tydligt förstå, att den ansåg sig fördragsenligt förpligtad att i kriget uppträda på Rysslands sida, ehuru den sökt i det längsta dröja därmed. Den 15 aug. fick Toll konungens befallning att begifva sig till Skåne och där leda försvarsanstalterna, ifall danska trupper skulle från det hållet inbryta. Den 19 aug. aflemnade Bernstorff till svenska sändebudet i Köpenhamn bestämdt tillkännagifvande om Danmarks uppsåt att fördragsenligt lemna hjelptrupper åt Ryssland i det pågående kriget; någon formlig krigsförklaring ansåg det sig dock ej behöfva utfärda. Denna dag, som annars plägat utmärkas af glada festligheter, men nu tillbragtes i bedröfvelse, förde sålunda ändå med sig en händelse, som konungen fann lycklig. Den svenske historieskrifvaren Jonas Hallenberg, hvilken i Köpenhamns arkiv samlade bidrag för ett af sina större arbeten, afreste på J. W. Sprengtportens uppmaning skyndsamt

till Finland för att meddela konungen underrättelsen om det förestående nya fredsbrottet.

Samtidigt anlände Jägerhorn till Anjala med svaret från Petersburg. Det var till de sammansvurna officerarnes öfverraskning icke affattadt som direkt besked på deras skrifvelse, utan i enlighet med sjelfständighetspartiets af Jägerhorn sjelf muntligt framförda önskningar. Kejsarinnan lät tillkännagifva, att hon »velat åtskilja regentens böjelser från dess undersåtars» samt »icke kunnat utan tillfredsställelse erfara de tänkesätt, som lifva den finska arméen». För ändamålets uppnående erfordrades emellertid, att deltagarne skulle »skyndsammast med hvarannan öfverlägga och utgöra en riksföreställande kår, som laglikmätigt må kunna afhandla om fäderneslandets sanna fördelar och slutligen afgöra dem på ett med dess nuvarande och framtida välfärd mest öfverensstämmande sätt». Vidare meddelades, att hon åt general Muschin-Puschin uppdragit att föra hennes talan. Men då kräfde hon som gengäld, att trupperna genast skulle som bevis på fredligt uppsåt utrymma det ryska området i Finland, i hvilket fall äfven alla fiendtligheter från rysk sida skulle inställas.

Några dagar förut hade Göran Sprengtporten instält sig vid gränsen; han sökte inleda underhandlingar med de förbundne på de i kejsarinnans skrifvelse angifna grunderna samt erbjöd en rysk hjelptrupp af 12,000 man till planens utförande. I bref till generalmajor Armfelt försäkrade han, att kejsarinnan ej hade någon afsigt att afsöndra Finland från Sverige. »Om hennes maj:t», skref han, »endast talat till finska nationen, så har det skett af den orsaken, att hon därifrån fått största beviset af ånger öfver ett krig, hvarmed hon på det förrädligaste och orättmätigaste blifvit angripen. Hennes kejserl. majestät är färdig att föra samma språk till den svenska nationen, när hon får veta, att den förenat sig med

er att återtaga sina förkränkta rättigheter.» Saken var, att kejsarinnan kommit under fund med det finska sjelfständighetspartiets svaghet och därför nu ville gå till väga efter andra grunder.

Konungen beslöt nu att afresa från Finland och öfverlåta befälet därstädes åt hertig Karl. Den 20 aug. utfärdades tillkännagifvande därom till landshöfdingarne i Finland. Den 25 bröt konungen upp från Kymmenegård och anlände samma dag till Lovisa. Den 21 hade Stedingk måst återvända från Nyslott öfver gränsen; budskapet därom framfördes till konungen af major J. A. Sandels.

I Anjala beslöto emellertid de förbundne att till konungen meddela underrättelse om den inledda fredsunderhandlingen samt förnya anhållan om riksdag. Brefvet därom uppsattes (24 aug.) å de öfriges vägnar af K. G. Armfelt. Han meddelade däri, att kejsarinnan »förklarat sig aldrig hafva ämnat anfalla Sverige med krig», och att hon gifvit order om fiendtligheternas inställande, så snart ryska området vore utrymdt af de svenska trupperna. Till anhållan om riksdag fogades orden: »Om någon tid varit orolig, om snar hjelp någonsin varit af nöden, så är det nu, och af hvem kunde E. M:t vänta ett kraftigare understöd än af sina trogna och tillgifna undersåtar?» Med brefvet anlände följande dagen öfverstelöjtnant Leijonhufvud till Lovisa och framlemnade det till konungen, som lade det ouppbrutet på bordet. Af Leijonhufvud fick han på gjord förfrågan i korthet veta, hvad det handlade om. Han fordrade då, att de finska officerarne skulle insända skriftlig afbön i ordalag, som han uppgaf. »Skrif upp det», genmälte Leijonhufvud spotskt, »annars kan jag glömma något däraf.» Konungen skref då med blyertsstift formuläret på ett afrifvet pappersblad, som han lemnade åt Leijonhufvud. Utkommen i yttre rummet, där de vakthafvande officerarne stodo, omtalade Leijonhufvud för dem, att han framlemnat

ett bref till »honom därinne» och fått uppdrag af honom tillbaka. Gustaf, som hört utlåtelsen, sprang ut, blossande af vrede öfver denna vanvördnad, utfor mot Leijonhufvud i hotande tillmälen och återlemnade brefvet ouppbrutet, sägande: »Jag underhandlar icke med rebeller.»

Planer sägas hafva varit å bane att bemäktiga sig konungens person och dymedelst hindra hans afresa; ett sådant försök lär Hästesko hafva gjort, men kommit för sent. På ryska sidan hade man fått underrättelsen om konungens afresa alltför sent för att kunna någonting företaga. Försåt befarades emellertid från olika håll, hvarför resan företogs så hemligt och brådskande, att den liknade en flykt. Den 26 aug. anlände konungen till Helsingfors. Öfver Åbo afseglade han sedan med G. M. Armfelt till Åland, där han (28 aug.) i Kumlinge prestgård sammanträffade med Hallenberg och af denne mottog den officiela bekräftelsen på Danmarks fredsbrott. Enligt en berättelse skulle han vid detta tillfälle hafva (på franska, naturligtvis) utropat: »Jag är räddad!» enligt en annan skulle utropet hafva fälts vid första underrättelsen om den af finska officerarne inledda fredsunderhandlingen.

HERTIG KARLS ÖFVERBEFÄL I FINLAND.

I Helsingfors öfverlät konungen (26 aug.) öfverbefälet formligen åt hertig Karl, hvilken därvid ålades att icke biträda något yrkande på riksdag, icke afsluta något stillestånd, ej heller utrymma de inom ryska gränsen besatta orterna. Hertigen hade sålunda väl fått öfverbefälet till lands; men det fans för honom ringa utsigt att där kunna uträtta mera, än han förmått till sjös. Stämplingarna vid ryska gränsen fortforo. Göran Sprengtporten skref ånyo till K. G. Armfelt. »Hennes Majestät», utlät han sig, »tillåter

mig väl icke att ingå uti ordentliga afhandlingar, förrän edra förbundsvänner äro lagligen samlade i en kår, som föreställer hela nationen, med hvilken Hennes Maj:t allena kan förhandla om inbördes fördelar; men lika benägen hon är att visa en synnerlig välvilja, motsvarande det förtroende man yttrat till hennes godhet, lika mycket är hon obenägen att på något sätt inblanda sig i edra inre förehafvanden och öfverläggningar.» I Umejoki by på finska gränsen hade Sprengtporten kort därefter ett möte med Armfelt och Hästesko. Han förklarade då, att utan Finlands lösryckande från Sverige någon varaktig fred med kejsarinnan ej vore att påräkna. Därjämte varnade han för faran att ej taga steget fullt ut, då man en gång beträdt den revolutionära vägen. Armfelt och Hästesko voro emellertid ej benägne att gå så långt, som nu yrkades. De uppmanade i stället Sprengtporten att söka förmå kejsarinnan till en snar och hederlig fred. Han gaf därpå till svar, att stillestånd kunde erhållas, så snart de svenska trupperna fullständigt utrymt det ryska området. Medan sådana förkänningar å ömse sidor gjordes, undertecknades efterhand Anjalaskriften af officerare vid de flesta svenska regementena. Anckarsvärd vägrade att sjelf underteckna den eller låta sina underlydande göra det, men lofvade att bidraga hvad han kunde till riksdags utverkande.

Örlogsflottan var ännu så strängt inspärrad i Sveaborgs hamn, att en svår lifsmedelsbrist rådde bland hennes manskap. Som ryska sjömakten beherskade Finska viken, var samfärdseln till den grad afskuren, att fartyg, som från Sverige kommo med arméens förnödenheter, måste aflasta hela 20 mil från Helsingfors vid Jungfrusund, hvarifrån sedan varorna med stor kostnad och tidsutdrägt forslades landvägen. Landtrupperna befunno sig snart sagdt i upplösningstillstånd och ledo den bittraste nöd. Vesterbottens regemente hade munderingar, som voro nära 20 år

gamla; en stor del af manskapet saknade västar, »emedan de till byxornas lagande blifvit nyttjade». Flere regementen hade endast några få kappor på hvarje kompani, så att soldaterna i regnväder fingo gå genomvåta, tills »kläderna af kroppens värme hunnit att torka». Köttet, som man fick, vimlade af maskar, och brödet var grönt af mögel. Lika illa var det ställdt med beväpningen; »då vi lågo för Fredrikshamn», utlåter sig en brefskrifvare, »hade Björneborgs regemente endast 6 patroner på man, och intet artilleri har väl någonsin gått ut i sämre tillstånd än vårt». Penningebristen var nu värre än någonsin; officerare och underofficerare hade ej på länge fått ut någon aflöning, utan måste hemta sitt underhåll af egna eller lånta medel, så godt de kunde; ja, äfven vid reqvisitionen af manskapets små dagtraktamenten fick man till svar, att »ingen styfver fans i fältkassan». Ledningen af det hela var icke heller af sådan art, att den ingaf något förtroende.

Den 27 aug. anlände hertigen till Lovisa. I början sökte han antaga en sträng och hotande ton samt talade storordigt om att låta arkebusera enhvar, som vägrade lydnad. Men Anckarsvärd lät honom förstå, att om han ämnade handla i enlighet med sitt tal, så skulle det snart vara alldeles ute med hans myndighet. Hertigen föll då till föga och böjde sig som vanligt under den vilja, som var starkare än hans egen. På Anckarsvärds hemställan biföll han att den 31 aug. låta flytta högqvarteret från Kymmenegård till Lovisa. Följande dagen angrepos de svenska fältvakterna vid Högfors af omkring 1000 ryssar och måste retirera öfver bron; sedan återkommo de väl med erhållen förstärkning, men på besittningen af Högfors höll man tydligen ej mera. Mot Anckarsvärd närde hertigen emellertid hemligen ett tilltagande agg, helst som denne äfven motsatte sig försöken att afskilja det ena fartyget efter det andra från skärgårds-

flottan till tjenstgöring under annat befäl. På djupet låg här tvifvelsutan den gamla missällligheten mellan örlogs- och skärgårdsflottan.

Snart gjorde hertigen min af att alldeles slå om och i hufvudsak vilja ställa sig på det finska befälets sida. Den 2 sept. samlade sig i Anjala ombud från de flesta både finska och svenska regementen samt läto uppsätta en promemoria, hvari hertigen uppmanades att anhålla om riksdags sammankallande, söka utverka stillestånd samt draga trupperna från Högfors tillbaka öfver gränsen. Med denna promemoria afsändes öfverste Montgomery samma dag till högqvarteret. Hertigen yttrade sig i början förebrående, men gaf snart med sig och lofvade att gå befälets önskningar till mötes. »Sedan I nu», yttrade han, »begått den dårskapen att skicka Jägerhorn till Petersburg samt upprättat förbundet, så skola vi nu blott hålla tillsammans och söka göra detta steg så ursäktligt för allmänheten som möjligt, så att det ej kan anses annorlunda än som en svaghet, ett mankeradt steg af för mycket och öfverdrifvet nit för det allmänna bästa.» Han lofvade att inleda underhandling om stillestånd samt ofördröjligen sända en kurir till Stockholm med begäran om riksdags sammankallande.

Nu uppmanade hertigen äfven Anckarsvärd, hvilken dittills hållit sig utanför rörelsen, att för flottans officerare besörja affattandet af en skriftlig anhållan om riksdag. »Jag lofvade det», skref Anckarsvärd i sin dagbok, »om han försäkrade att däraf icke göra något annat bruk än till ändamålets vinnande, hvarpå han gaf mig sin hand.» En till hertig Karl ställd skrifvelse i sådant syfte blef nu af Anckarsvärd uppsatt och af hans officerare undertecknad. Hertig Fredrik varnade emellertid och anade en utlagd snara, »emedan», skrifver Anckarsvärd, »han till hertigens sin broders tankesätt hyste mycken misstanke och

fruktade, att både jag och arméen skulle af hertigen blifva bedragna».

Hertigen hade låtit förstå, att underhandlingen om stillestånd skulle »kunna negocieras genom de sammansvurne i Anjala». Sjelf önskade han genom deras bemedling erhålla ett samtal med storfursten Paul, som för tillfället befann sig i Fredrikshamn, och ditsände (4 sept.) med sådant uppdrag major Jägerhorn. Men storfursten svarade, att han ej utan kejsarinnans särskilda tillstånd finge sammankomma med hertigen; general Muschin-Puschin tillade, att intet möte kunde komma i fråga, förrän det ryska gränsområdet först blifvit utrymdt. I förmodan, att ett sändebud med högre rang skulle bättre lyckas, afsändes därpå öfverste Montgomery, hvilken i Fredrikshamn (7 sept.) blef välvilligt mottagen. Storfursten lofvade att genast afsända Sprengtporten till Petersburg för att utverka kejsarinnans bifall till ett samtal, så snart det ryska området utrymts. Ånyo sändes Montgomery (10 sept.) till Fredrikshamn för att vara den från Petersburg återvändande Sprengtporten till mötes samt därjämte tillkännagifva, att hertigen skulle utrymma Högfors, så snart ryska flottan upphäft blokaden af Sveaborg. Sprengtporten återvände den 12, men medförde det besked, att kejsarinnan afslagit det begärda mötet, hvilket ej komme att beviljas, så länge svenska trupper qvarstodo på ryskt område. För konungen framstälde hertigen den tvärtemot hans instruktion företagna underhandlingen om stillestånd och utrymmandet af positionerna inom den ryska gränsen som företagna för att insöfva fienden, medan man förberedde ett nytt angrepp.

I umgänget med officerarne visade sig hertigen däremot föga vänligt stämd mot sin krönte broder, han syntes vilja ställa sig afgjordt på de missnöjdes sida och däraf för egen räkning draga fördel. I enlighet med befälets önskan beqvämade man sig nu

till eftergift för de ryska fordringarna för att underlätta en blifvande öfverenskommelse. Den 18 sept. hölls i Lovisa ett krigsråd, hvari beslöts, att det ryska området skulle utrymmas. Beslutet kom till utförande den 25 sept., då de svenska trupperna återgingo öfver Kymmeneelf. Under tiden hade Sprengtporten den 20 sept. haft ett sammanträde med Hastfer i Brahelinna; på annat håll underhöll Hastfer äfven förbindelse med general Schulz och kommendanten Güntzell. Fråga var om Finlands lösryckande från Sverige och sammankallandet af en finsk riksdag i S:t Michel. Men de finska officerarne ville ej gå så långt, och underrättelserna om sinnesstämningen i Sverige bidrogo äfven att föra dem på andra tankar. De blefvo alltmer tveksamma och sågo sig om efter någon utväg att draga sig ur det farliga spelet. Begagnande sig af detta omslag, lät hertigen småningom aflägsna de mindre pålitliga regementena från gränsen och gjorde därigenom slut på underhandlingarna med Sprengtporten. I början af okt. flyttades högqvarteret till Borgå, och den 20 okt. gick hela hären i vinterqvarter. Några dagar därefter upphörde blokaden af Hangö; med oktober månads slut upphäfde äfven ryska flottan blokaden af Sveaborg, samt återseglade till Kronstadt och Reval. Krigsrörelserna hade således helt och hållet afstannat.

Vid finska hären hade man nu uppmärksamheten oroligt fäst på hvad som föregick i Sverige. Ryktet visste berätta, att konungen upphetsade dalkarlarne för att med dem draga mot Stockholm, plundra banken och göra sig enväldig. Hertigen fick från flera håll hemliga uppmaningar att med finska hären gå öfver till Sverige och där skydda författningen, ja måhända störta sin broder från tronen. Han syntes ej ovillig att lyssna till sådana röster. Till sin vän G. A. Reuterholm, hvilken då var anställd vid hofvet, men öfverspänd af adelshögfärd, ordensvurmeri och my-

stiska grillfängerier, skref han bland annat: »Arméen, som är vid smutsigt humör — ty af hunger och köld blir man sådan — finner sig i samma belägenhet som allmänheten i Sverige, det vill säga missnöjd; men missnöjet ökas af onda rykten, och sanningen af dessa rykten synes hafva probabilitet. Dessa säga, att monarken studsar upp allmogen i Dalarne och vill göra sig till arbiträr herre, vill kufva nationen, taga banken etc. Riksdagen, som blifvit begärd, är refuserad, räddhågan tilltager. Men då man har styrka i näfvarne, fruktas bara här, att man skall vara nödgad bruka denna jus canonicum mot sitt eget folk, oskyldigt satta bakom ljuset.» Han tillade betydelsefullt: »Gå i consilium med edra vänner; berätta dem, att jag, så litet jag tål, att nuvarande regeringsform ändras till en enda bokstaf mot konungamakten, lika litet tål jag, att den må varda ökt och allra minst sträckt till en arbiträr myndighet. Jag kan disponera flotta och armé, och en enda vink gör, att jag infinner mig i Sverige med hela styrkan.»

Reuterholm gjorde allt för att styrka hertigen i ett sådant uppsåt. Sålunda skref han (21 okt.): »Är stilleståndet riktigt afslutadt och ingenting för hela året i Finland att göra, så kom, min nådige herre, N. B. med den del af arméen E. K. H. kan lita uppå, hvilken jag supponerar min nådige herre både kan utvälja och permittera. Ni blir därigenom mästare af Stockholm, blir hela Sveriges adels samt till äfventyrs både rikets och hufvudstadens skyddsängel; ty visserligen förestår här eljest en blodig katastrof, en S:t Bartholomæi, som aldrig i Sverige torde haft sin like.» Med uppstegrad inbillning fortsatte han: »Pjesen skrider ofelbart till sin upplösning. När det då sker, *om kungen då kommer något vid*, och min nådige herre är på andra sidan hafvet, i en årstid, då ingen öfverfart är möjlig, då är allt förloradt, då har det i så många år koncentrerade bittra hatet alldeles fria

tyglar att förskansa sig här; om m. n. h. vore närvarande med nationens admiration och kärlek samt lagerkransen om hufvudet, gjorde det en förskräcklig motvigt för kongl. huset och isynnerhet för m. n. h:s person, som efter min tanke vid ett sådant tillfälle bör spela den briljanta rol, hvarom vi så ofta talat i biblioteket.» Ytterligare eggande, slöt han: »Här behöfves en karl och en hel karl, som redan visat sig vara både *karl* och *Carl*.»

Men fredens återställande med Danmark och det öfvertag, som konungen hemma i Sverige vann, gjorde, att hertigen snart kom på andra tankar och försigtigt drog sig tillbaka. Det hopp, som de missnöjde till honom satt, visade sig sålunda snart vara bedrägligt. Å andra sidan hade äfven konungen fått misstroende till sin broder och sökte nu göra honom oskadlig. Genom truppernas förspridning på rotarne och i vinterqvarteren hade hertigen ej längre någon samlad makt att förfoga öfver. Den 3 nov. utfärdades befallning, att han med örlogsflottan skulle oförtöfvadt återvända till Karlskrona, att skärgårdsflottan med det sjöfolk, som ej behöfdes i Finland, skulle afgå till Stockholm, att ej en enda man af de svenska trupperna i Finland finge utan konungens uttryckliga befallning återföras till Sverige, men att de finska regementena skulle gå hem på rotarne. Den 15 nov. förlade hertigen högqvarteret till Helsingfors; nu afträdde han öfverbefälet till Fredrik Posse och steg ombord med örlogsflottans manskap den 20 nov.; sedan han med flottan först måst såga sig fram genom isen, ankom han under sträng köld och svår storm slutligen till Karlskrona, hvarifrån han den 30 afreste till Stockholm. Samtidigt hade äfven skärgårdsflottan afgått till Stockholm, dit äfven Posse begaf sig i början af december. Meijerfelt öfvertog nu befälet öfver de finska trupperna och flyttade högqvarteret tillbaka till Lovisa.

MISSNÖJET OCH FOLKVÄPNINGSRÖRELSEN.

Nedstämd och missmodig anlände konungen tidigt på morgonen den 1 sept. till Stockholm, där några mottagningshögtidligheter denna gång hvarken önskades eller tillstäldes. Efter ett kort uppehåll i Haga begaf han sig redan samma förmiddag till Ulriksdal, där drottningen och kronprinsen då vistades. Han visade sig afmagrad, blek och uttärd, så att den annars kallsinniga drottningen, gripen af rörelse, kastade sig snyftande till hans bröst, och äfven den lille kronprinsen började gråta. Under de följande dagarne höll han täta rådssammanträden. Han uppläste då en lång, på ett för honom önskligt sätt färglagd berättelse om uppträdena vid finska hären och officerarnes uppstudsighet, på hvilken han kastade hela skulden för de lidna motgångarna; han hemstälde i väl afpassade ordalag om uppskof med de skyldiges bestraffning, hvilket äfven bifölls. Uppfordrad att redogöra för försvarsanstalterna vid vestra gränsen, betecknade Karl Sparre dem som »i militäriskt hänseende totalt verklösa»; i och med detsamma antydde han försigtigt behofvet af snar fred och riksdags sammankallande. På det örat ville emellertid konungen ej gerna höra, och han afslöt det ena sammanträdet efter det andra, utan att hafva gifvit rådsherrarne tillfälle att närmare yttra sig.

Däremellan höll han sig på Haga nästan innestängd med en liten umgängeskrets, till hvilken hörde Nordin, Liljensparre, Taube, Adlerbeth, Rosenstein och Leopold. Armfelt uppförde sig under denna tid mera som vän än som hofman, om han än både sökte och fick medhåll vid hofvet; liksom förut i Finland, så yrkade han äfven nu, att konungen genom riksdags sammankallande skulle »kasta sig i nationens armar». Emellanåt uppvaktades Gustaf af missnöjda herrar, hvilka stötte honom med sin frimodighet, då de fram-

stälde samma begäran; en ibland dem var den unge baron Stjerneld, hvilken uttalade sig i rätt skarpa ordalag och af konungen ganska onådigt afvisades. Äfven från rådets sida gjordes några försök i den vägen. Ett memorial af Hermansson cirkulerade till underskrift; men då Gustaf blifvit underrättad om dess syfte, förklarade han sig ej ämna mottaga det. Hellre ville han då vända sig till de utländska hofven för att genom deras bemedling få en fredsuppgörelse till stånd. I Hagaparken hade han med sådant syfte ett samtal med Frankrikes och Spaniens ministrar; de rådde att uppskjuta riksdagen, emedan kejsarinnan kunde af den begagna sig för uppväckande af inre söndring; men något särdeles verksamt biträde från sina hofs sida voro de icke i stånd att utlofva. Preussen hade redan förut sökt ingripa medlande, men ej lyckats; större fördel väntade sig konungen kunna draga af det intresse, som Elliot, den engelske ministern i Köpenhamn, fortfarande hyste för Sverige. Med sådana förhoppningar uttänkte Gustaf de planer, som han ämnade sätta i verket. Från rådets sida gjordes emellertid ännu ett försök; Hjärne uppsatte nämligen i varsamma ordalag en anhållan om riksdag, men konungen afreste från Haga, innan man fått tillfälle att gifva honom del däraf.

Sinnesstämningen såväl i hufvudstaden som i hela det öfriga landet var högst upprörd, men om händelsernas verkliga förlopp var man i allmänhet högst illa underrättad, och af denna okunnighet ämnade konungen för sina syften hänsynslöst draga fördel. Genom tryckfrihetens tillintetgörande hade man tilltäppt källan för sanningsenliga meddelanden åt en större allmänhet; i stället hade man försökt och till ej ringa del äfven lyckats göra pressen till ett redskap för ingifvelsen af föreställningar och tänkesätt, som regeringsmakten ville hafva rådande bland den stora massan. Sålunda trodde man ännu temligen allmänt, att konungen till

rikets försvar dragit ut mot Ryssland under de bästa utsigter, att slaget vid Hogland varit en lysande seger, och att en lika lysande fortsättning af fälttåget till lands omintetgjorts endast genom de adliga officerarnes förräderi; konungen skulle, menade man, hafva segrande intågat i Petersburg, om ej de från Anjala utgångna stämplingarna gjort alla hans ansträngningar fruktlösa; och nu hade man dessutom att bereda sig på ett angrepp af danskarne, hvilka troddes förut hafva gifvit oss löfte om förbund, liksom för att därmed insöfva oss. De ofrälse ståndens hat och misstankar mot adeln hade i minnena från framfarna tider sina djupa rötter; nu uppsköt därur en brodd af ny förbittring, hvilken Gustaf och hans förtrogne funno sin räkning vid att omhulda.

Polismästaren Liljensparre var alltjämt konungens nitiska verktyg för bearbetandet af sinnesstämningen i hufvudstaden. Det gälde nu först att uppreta borgerskapet mot de hemkomne officerarne, hvilkas afskedstagande utmålades som neslig feghet i förening med svart förräderi; som en yttring af fosterländskt nit fick här ståndshatet ett tillfälle att gifva sig luft, då de utpekade samt och synnerligen voro adelsmän. Krogar, källare och kaffehus öfversållades med smädeskrifter mot adeln i allmänhet och mot officerarne i synnerhet, hvilka fingo öknamnen »förrädare» och »ryssar». Officerarne, helst de som tagit afsked, ofredades med skrän och smädelser af folkmassan, som af polisen snarare uppmuntrades än återhölls. Samma förfarande upprepades äfven i landsorterna. De hemkomne förvärrade ytterligare sin ställning genom hetsiga, ovarsamma utlåtelser samt genom uttryck af öfvermodig bördsstolthet och ingrodd ovilja mot konungen, hvilken det nu gälde som folkets sak att försvara. Det talades bland annat om att vid den blifvande riksdagen genomdrifva en ny regeringsform, enligt hvilken presterna skulle uteslutas från riksdagen. Detta hade till följd,

att presterna synnerligen bittert uppträdde mot adeln och krigsbefälet samt därigenom betydligt inverkade på sinnesstämningen i landet. En mängd smädeskrifter mot »herrarne» utkommo fritt; men hinder lades i vägen för utgifvande af försvarsskrifter, äfven då de voro fogligt och till allmänhetens upplysning affattade. Det visade sig, att tryckfrihetens inskränkning ingalunda, såsom föregifvits, skett för att undertrycka smädeskrifveriet, då detta drefs i regeringsmaktens intresse. Å andra sidan gjorde »patrioterna» hvad de kunde för att upplysa allmänheten och framkalla en räfst mot krigets upphofsmän. Deras bemödanden voro väl icke alldeles fruktlösa men ändå i det hela vanmäktiga. De hade nu den stora opinionsströmningen emot sig; därtill kom, att den förhatliga misstanken om förräderi och hemliga stämplingar alltjämt klibbade vid dem. Anjalamännens svaga försök att vinna understöd i Sverige gjorde därför endast, att patrioterna än mera fingo skenet mot sig. Fersen mottog den 10 sept. ett bref, som K. G. Armfelt i sådant syfte skrifvit till honom den 25 aug., samt därjämte de utfärdade förbundsskrifterna. Han sände genast brefvet jämte de öfriga papperen till riksdrotsen och gick därigenom åtminstone sjelf fri från misstanke.

Under inflytandet af Nordin och Liljensparre hade Gustaf i stillhet fattat sitt beslut; det gick ut på, att han skulle helt och hållet »kasta sig i de ofrälse ståndens armar». Han hade funnit oviljan mot adeln vara hos den stora massan vida djupare och starkare än missnöjet mot konungen; dessutom kände han väl, att en vädjan till folket i rikets ögonskenliga nöd aldrig gjorts förgäfves. En folkuppresning till hans förmån var nu det skådespel, som hägrade för hans inbillning. För tankens förverkligande i sådan form varnade den skygge, eftertänksamme Nordin, menande, att »allmogen ej borde få tillfälle att svärma, ty sådana saker stanna ej, där de begynna». Men den för

våldsamma steg benägne Liljensparre, hvilken redan försökt sig som borgerskapets uppviglare, styrkte konungen i hans uppsåt. Sålunda upprann eller ingafs i Gustafs förslagsrika själ tanken att sätta i gång en folkväpningsrörelse mot hans yttre och inre fiender, och han ämnade därvid först vända sig till dalkarlarne. Då det nu gälde att med konungen i spetsen afvärja ett danskt inbrott, hade han på sin sida deras stoltaste minnen och traditioner, enär dalkarlarne, såsom han skref, »på visst sätt hafva genom gammal häfd rätt till rikets värn mot danskarne». Lika gerna, ja väl ännu hellre ginge de nog sedan med, om det gälde att med kungen i spetsen hålla räfst med »herrarne». Armfelt uppsatte en promemoria om ordnandet af en folkbeväpning i Dalarne; han tillstyrkte däri, att frikårer skulle socknevis uppsättas och inöfvas, att aftal med de frivillige uppgöras af landshöfdingeämbetet, och att, i följd af dalkarlarnes motvilja mot knektrocken, deras folkdrägt skulle bibehållas som uniform.

Den 11 sept. afreste Gustaf från Haga och begaf sig upp till Dalarne. För hans inbillning lekte nu ett skådespelsuppträde i Gustaf Vasas stil; han ämnade, såsom fordom denne, från kyrkvallarne i Mora och Leksand hålla tal till dalallmogen samt uppmana den att gripa till vapen. På aftonen den 13 sept. anlände han till Mora prestgård. Följande dag bevistade han med väl spelad andakt gudstjensten i kyrkan; han var då klädd i daldrägt, sådan Gustaf Vasa en gång bar den. Efter gudstjenstens slut uppträdde han på den kulle, där Gustaf Vasa fordom talat, höll där ett grannt tal om det af »jutarnes» angrepp och af »herrarnes» svek hotade fäderneslandets fara samt uppmanade dalamännen att gripa till vapen, såsom deras fäder i forna dagar gjort. De trohjertade Morakarlarne svarade: »Är det sant, som du säger, så vilja vi följa dig man ur huse.»

Den 15 sept. infann sig konungen i Leksand,

där han med högtidlig ceremoni gjorde sin bön vid altaret och sedan talade till allmogen på kyrkbacken. Följande morgon afreste han till stora Tuna, där han förfor på samma sätt. På båda ställena gjorde hans tal önskad verkan. Från stora Tuna begaf sig Gustaf till Falun, där folket i öfvermåttet af sin förtjusning spände hästarne från konungens vagn och sjelf drog honom fram. Det var första gången en sådan hyllning egnats en svensk konung; men det var också första gången en regerande svensk konung på sådant sätt, till utseendet ärligt och förtroendefullt, närmat sig sitt folk, och den påräknade verkan kunde ej då uteblifva.

I Falun, där konungen qvardröjde till den 21 sept., mottog han beskickningar från öfriga dalsocknar, hvilka alla förklarade sig beredvilliga att gripa till vapen. Om deras villiga sjelfuppoffring, till hvilken man vädjat, varit tillräcklig, så hade redan i Dalarne 20,000 man kunnat erhållas. Men då man i forna dagar uppbådade allmogen »man ur huse», väpnade den sig sjelf och tog lifsmedel, hvar den fann dem; nu skulle den förses med vapen, men på sådana fans ringa tillgång, och till underhållet af ett talrikare manskap saknades nödiga medel. Man måste därför inskränka sig till uppsättandet af 6,000 man. De raskaste bland dem, som anmält sig i de särskilda socknarne, utsågos att inträda i denna frikår. Redan den 18 sept. anbefaldes afsändandet af 3,000 gevär från Gefle för manskapets räkning. Den 19 fick landshöfdingen J. Beckfriis, yngre bror till riksrådet, föreskrifter att följa vid mottagandet: frivilligheten skulle ej kränkas, manskapet skulle i öfverenskommet antal utses af allmogen sjelf, skulle i stället för uniform få använda sina egna kläder, men af kronan förses med vapen och dagtraktamente. Åt gardeskaptenen E. A. Tersmeden gafs högsta befälet öfver frikåren. Afskedade officerare, till en del ålderstigna män, trädde i

tjenst vid den samma; till underbefälhafvare togos gamla korporaler, studerande, bruksbokhållare och andra, som kunde därtill nödtorftigt användas. Som vapenförrådet ej räckte till, försågs en del af manskapet med gamla, söndriga musköter från Karl XII:s tid, hvilka de händige dalkarlarne snart förstodo att sätta i brukbart skick.

I Falun mottog konungen riksrådets af Hjärne uppsatta skrifvelse, som begärde ständernas sammankallande. Med återuppväckt sjelfkänsla gaf han nu ett svar, som till någon del redan antydde hans planer och förhoppningar. »Jag känner och ser nogsamt», skref han, »vidden af de faror, af hvilka riket nu är omgifvet, mera af invärtes stämplingar, regeringssjuka och fiendens förförelser, än af den makt han väpnat emot oss.» Sedan han i korthet erinrat om, hvad man från ryska sidan hade att frukta, fortfor han: »Jag känner och har fullt förtroende till svenska medborgares kärlek till fäderneslandet, då de åt sig sjelfva äro lemnade; och då de kunna utan utvärtes inflytelser och tvång rådgöra med mig, blir det min käraste omsorg att söka dem förena. Denna lycka har jag haft redan en gång i min regering; jag hoppas att kunna få den ännu en gång, och då tiden inträffar, när, utan våda för fienden och utan att blottställa rikets sjelfständighet, jag kan uppfylla denna min önskan, skall jag med glädje iakttaga stunden till sinnenas förening och de gemensamma mått, som kunna uppfylla rikets räddning och stadga invärtes lugn.» Ett samtidigt från Genua bekommet bref, hvilket underrättade, att det därstädes sökta, för krigets fortsättning nödiga lånet ej blifvit beviljadt, hade i sjelfva verket för konungen klargjort nödvändigheten att snart vädja till ständerna. Kort därefter uppdrog han åt Armfelt att i tysthet anskaffa ett exemplar af 1778 års riksdagskallelse att tjena som föresyn för en stundande ny sådan.

England och Preussen hade emellertid i Haag afslutit ett förbund till den europeiska jämnvigtens skydd mot Rysslands och Österrikes hotande eröfringsplaner. Båda de förbundna makterna hade med ovilja sett Danmarks fredsbrott, som syntes komma att förlama Sveriges motståndskraft österut. Med bifall af sin regering skyndade Elliot därför till Sverige för att personligen erbjuda Gustaf sin bemedling. I Helsingborg sammanträffade han med Toll, hvilken genast skriftligen underrättade konungen om hans resa och ärende. I Falun mottog konungen Tolls bref och samtidigt anlände ett ilbud från hofvet i Berlin, som erbjöd sitt understöd.

Kort efter konungen hade Armfelt lemnat hufvudstaden och begaf sig öfver Örebro till Karlstad för att i Vermland ordna en folkbeväpning. Att äfven han från början åsyftade något helt annat än gränsens försvar, antydde han redan före sin afresa i ett bref till konungen. »Ingenting», skref han, »kan vara af större vigt än E. M:ts vistelse i Dalarne. Om Ni lemnar det landskapet, utan att vara herre i ert hus, så fordras det mindre kända medel för att någon gång blifva det». Sannolikt antyddes därmed någon plan att med dalkarlarne tåga till Stockholm och där, med eller utan sammankallande af riksdag, utföra en statshvälfning; rykten af sådan art voro redan i hufvudstaden gängse och spriddes, såsom vi redan sett, med förstorande tillägg därifrån ända bort till Finland. Konungen fann emellertid det af Armfelt antydda förslaget »alltför farligt, ehuru möjligt att i yttersta nödfall använda».

Under sin resa fann Armfelt öfverallt en uppretad sinnesstämning. »Sådan som jäsningen nu är, har den aldrig varit», skref han från Örebro. Hos de missnöjde patrioterna hade han förnummit en mot konungen »fanatisk riktning», hos prester och bönder däremot hängifvenhet för konungen, men hat mot

adeln. »Under min resa till Kristinehamn», berättar han i ett af sina bref, »blef min vagn vid alla skjutsombyten omringad af bönder, hvilka togo emot mig, nästan som om jag vore en gud. De sade mig, att de visste, att jag var en tapper man, min konungs och folkets vän, intet ryskt sinnad, och att jag kom dit för att sätta deras land i försvarstillstånd, samt att jag blott behöfde säga ett ord, så skulle de gå man ur huse. De erbjödo sig att draga min vagn, att följa mig på ögonblicket och slå ihjäl alla dem, som i själen voro ryssar.» Efter att hafva blifvit lika väl mottagen i Karlstad och Kristinehamn uppträdde han på härads- och sockenstämmor samt utverkade där allt hvad han önskade. Folket kallade honom »vackre generalen» och täflade om att få skjutsa för honom.

Från Dalarne begaf sig nu äfven Gustaf till Vermland och sammanträffade den 24 sept. med Armfelt i Karlstad. Här tillsattes en »utredningsdeputation», för hvilken Armfelt blef ordförande; till ledamöter utsågos 14 af provinsens mest framstående officerare, tjenstemän och bruksegare. Den 29 sept. utfärdades en märklig kungörelse om »de stämplingar rikets fiender företaga att söndra svenske män och förleda dem från den trohet, de konungen och riket skyldige äro»; den var ett till rikets alla landsändar utfärdadt manifest, hufvudsakligen riktadt mot de *inre* fienderna, samt afslöts med löfte om riksdag. Armfelt förordnades nu till brigadchef öfver den i Dalarne upprättade frikåren och fick tillika som befälhafvare öfver de vermländska trupperna »vidtaga sådana försvarsanstalter, hvartill omständigheterna kunde föranleda». Vapen och penningar fattades äfven här, men det lyckades ändå Armfelt efter någon tid att få en frikår af 800 man nödtorftigt utrustad.

Redan från Falun hade konungen sändt till rådet i Stockholm befallning att afsända gardena och Jämtlands regemente till Göteborg, som hotades med

angrepp. Rådet uttalade då sin oro öfver hufvudstadens blottande på krigsfolk, medan ryska flottan kryssade i Östersjön. Från den 18 sept. åtog sig derför borgarskapets militärkår, ungefär 3,000 man stark, att i gardets ställe bestrida vakthållningen i hufvudstaden. Sedermera sökte Karl Sparre förmå invånarne att dessutom bilda frikårer, men detta förslag förföll.

I landsorterna hörsammades beredvilligt konungens upprop, och början till frikårers bildande gjordes flerestädes. I Norrland samlade sig sålunda på utsedda mötesplatser större eller mindre skaror af allmogemän, och i städerna upprättade borgerskapet frikårer. I Vestmanland och Nerike hade bildandet af friskaror börjat, men upphörde, då konungen förklarade det obehöfligt. Landshöfding Ekeblad i Mariestad fick uppdrag att i sitt län bilda en frikår liknande den dalska. Folkväpningen åtog man sig beredvilligt, men visade mot förmenta inre fiender en hätskhet, hvarom han skref till konungen: »Det gamla agget mellan adel och ofrälse torde ännu uppeggas af personer, som ej bära försyn att medelst ströskrifters utspridande uppegga en menlös allmoges nit», och han sade sig frukta, att folket skulle »utbrista i hämnd mot dem, som de tro vålla den beklagansvärda ställningen». I Östergötland utmärkte sig isynnerhet Norrköping för försvarsnit; Skenäs skans sattes åter i stånd, och skärgårdsbefolkningen försågs med vapen, hvilka dock snart återfordrades. Landshöfdingen i Jönköpings län anmälde, att kungörelsen af den 29 sept. väckt allmän hänförelse i länet och begärde föreskrift om rörelsens ordnande, enär han ej »torde kunna hindra hopen att mangrant och utan ordning begifva sig åstad».

Skåne och en del af vestra kusten voro verkligen hotade af ryssarne, medan man beredde sig att mot deras inbillade angrepp försvara den östra. Ami-

ral Dessens eskader, som lagt sig för ankar ute på Köpenhamns redd, beherskade Öresund och gjorde den svenska handelsflottan känbar skada. Sålunda borttogos två skepp, tillhöriga det nya vestindiska kompaniet och värderade till 200,000 rdr. Två ryska örlogsskepp stationerades vid Fleckerö och oroade därifrån Göteborgs handel. Vid skånska kusten lät Dessen plundra och bränna Råå som repressalie för våldsamheter, som därifrån öfvats mot de ryska trupperna. Toll, som här skulle ordna försvarsanstalterna, fann sig hafva en svår uppgift; han klagade sedan, att han »haft en mödosam och bekymmerfull tid, fiender för ögonen, ovänner på alla håll, tröghet, om icke ovilja hos många, modet landsflyktigt, förskräckelsen sväfvande i totalitetens inbillningar, politici och deras operationer i hvarenda vrå, försvarsanstalter rubbade, skingrade, kuskade till Finland, trupper icke att tillgå». Han lyckades emellertid sätta fästningarna i någorlunda godt stånd och få en liten truppstyrka öfverförd från Pommern. I Malmö upprättades en frikår af stadens borgerskap, och i Lund förstärktes den »akademiska vakten»; kustbefolkningen blef nödtorftigt väpnad, ehuru befäl, gevär, kanoner och krut saknades. Folkväpningen väckte äfven här farhågor; det påstods, att flere af adeln inlåtit sig med ryska eskaderns befälhafvare i hemliga underhandlingar för att i nödfall erhålla skydd för sina egendomar.

Medan sålunda spegelfäkteriet af en folkväpning drefs på orter, som ej voro i krigsfara, gjordes föga anstalt till motstånd på det håll, där inbrott af främmande trupper verkligen kom att ega rum. Danmark hade ingen krigsförklaring utfärdat; det hade blott tillkännagifvit sig ämna fördragsenligt låta 12,000 man under prins Karl af Hessen inrycka från Norge, icke såsom krigförande å rikets vägnar, utan som hjelptrupper åt Ryssland. Som fredsbrott med Sverige ville Danmark ej hafva denna fördragsuppfyllelse be-

tecknad, och de diplomatiska förbindelserna mellan båda regeringarna fortbestodo därför. Svenske generalkonsuln i Kristiania Martinau vistades i prins Karls högqvarter och förde där underhandlingar. Gustaf sjelf sökte med prins Karl få ett möte, hvilket dock denne undandrog sig. Elliot, anstäld som engelsk minister vid det danska hofvet, företog en lång och besvärlig resa till Karlstad, där han sammanträffade med konungen. Han lär funnit denne orolig för sin krona, men sagt: »Låna mig er krona, och den skall återställas i förnyad glans». Han erbjöd därmed sina diplomatiska tjenster, hvilket anbud äfven mottogs. I enlighet med hans råd skulle nu konungen öfvergifva förbindelsen med Frankrike, som genom hotande inre upplösning råkat i politisk vanmakt, samt i stället antaga Englands och Preussens bemedling. I sjelfva verket afgjordes nu med Danmark allt på underhandlingens väg, och oblodiga krigsrörelser företogos blott för skens skull. Under tiden inbillade man den godtrogna befolkningen, att Danmark med hela sin makt angripit Sverige, och sökte med det flitigt underblåsta nationalhatet bemantla en folkväpningskomedi, som utfördes för helt andra syften.

DANSKA INBROTTET. GUSTAF III I GÖTEBORG.

Den 24 sept. framryckte prins Karl af Hessen öfver norska gränsen med 8,000 man, fördelade på två kolonner, af hvilka den ena gick öfver Svinesund, den andra öfver Idefjord något ofvanför Fredrikshall. Han förklarade sig hafva kommit endast som fredsmedlare och utfäste sig att tåga fredligt fram utan våldsamheter. Några anstalter till Bohusläns försvar voro ej vidtagna; men vid Venersborg stod en truppfördelning under generallöjtnant Karl Hierta och i Vermland Armfelts brigad, hvilken förstärktes med frikåren från Dalarne. Till Svinesund sände Hierta,

liksom för syns skull, endast 350 man under öfverste Tranefelt. Denne kunde naturligtvis ingenting där uträtta, utan drog sig tillbaka till Qvistrum, där hans trupp intog ett slags förskansad ställning och förstärktes till 700 man. Den 29 sept. lät prins Karl 1,000 man bakifrån och den öfriga norska hären framifrån innesluta denna trupp, som då efter ett skenbart motstånd gaf sig fången. Den 30 sept. intågade norska hären i Uddevalla, besatte den 3 okt. Venersborg, anlände den 4 okt. till Lilla Edet, framryckte den 5 till Kungelf och tog Bohus fästningsruin i besittning; af eftertrupperna besattes under tiden Åmål.

Den 29 sept. ämnade konungen från Karlstad anträda resan öfver Venersborg till Göteborg, men möttes af en från Hierta sänd kurir, som medförde underrättelsen om förloppet vid Qvistrum, i följd hvaraf vägen öfver Venersborg var afskuren. Han återvände då till Karlstad, visade sig modfäld och ville qvarstanna. Armfelt uppmanade honom att på den längre vägen öfver Mariestad begifva sig till Göteborg, som ännu kunde räddas. Konungens tvekan gjorde gunstlingen otålig. »Att råda en furste, som hvarken har militära talanger eller politisk hållning, det är att ropa till en döf», skref han då i ett af sina bref. Hans envisa uppmaningar gjorde dock till slut sin verkan. »Ni vill, att jag skall dö, och ni skall få er önskan uppfyld», utbröt konungen helt onådigt, befalde fram sin vagn och reste, utan att taga farväl.

På Ek nära Mariestad besökte Gustaf den gamle Ulrik Scheffer och talte om att erbjuda denne öfverbefälet, hvilket naturligtvis afböjdes. Scheffer skylde på sin höga ålder, sin militära oerfarenhet och ett till ytterlighet försvagadt minne, »hvilket» — sade han — »kommit mig att nämna danskarnes namn, då man bedt mig uppgifva ett föredöme i ordhållighet och redligt uppfyllande af ingångna fördrag». På eftermid-

dagen den 3 okt. red konungen från Alingsås, där han gjort ett besök hos Patrik Alströmer; han kom kl. 11 på qvällen under svårt regnväder till Göteborg och blef med möda insläppt. »På Hamngatan», skref han till Armfelt, »blef jag igenkänd af en trupp borgare, som började ropa: lefve konungen! Vid detta rop kommo alla människor i fönstren och ut ur husen. Jag kom till landshöfdingehuset, åtföljd af en otalig folkmängd.» Hos landshöfdingen Durietz hade redan allt bohag undanflyttats, så att man af en närboende engelsk köpmansfamilj måste låna säng och sängkläder åt konungen.

Följande dag besigtigades fästningsverken, hvilka befunnos vara i dålig ordning. Den gamle Johan Sparre förordnades att såsom »medhjelpare» taga befälet vid sidan af Durietz, hvilken snart alldeles undansköts. Vallarne bestyckades, och 1,200 man af borgarskapet väpnades. Efterhand inryckte i staden trupper af flere regementen, så att besättningen förstärktes till 7,000 man. Invånarne voro lifvade af den bästa anda. Från gudstjensten i domkyrkan, där biskop Vingård predikat öfver texten: »Frukta dig icke, ty jag är med dig», ledsagade folket under jubelrop konungen. På rådhuset höll Gustaf den 6 okt. ett vackert tal till borgerskapet, som för honom uttalade sin trogna beredvillighet. Då han antydde krigskassans klena ställning, erbjödos genast stora lån, och på börsen öppnades en frivillig teckning af gåfvomedel för att bestrida de för ögonblicket mest trängande försvarsutgifterna.

Efter sammankomstens slut mönstrades garnisonstrupperna. Kort därpå anlände till Durietz en adjutant från prins Karl af Hessen för att uppfordra Göteborg att gifva sig. Han hänvisades till konungen, hvilken mottog honom föga vänligt och förbjöd honom att nämna något om uppfordran. »Jag är», yttrade Gustaf, »på det högsta förvånad öfver prins Karls

tilltag och sätt att gå till väga. Jag vet med bestämdhet, att han nu öfverskrider sin herres befallningar, och att han två gånger fått befallning att stanna och ej framtränga längre.» Han tillade: »Jag har ej kommit hit för att blifva ett åtlöje för Europa; jag har kommit hit för att med min närvaro lifva mitt trogna folk.» I ett handbref till danska kronprinsen sökte Gustaf sedan mildra intrycket af adjutantens sträfva mottagande, hvilket däremot gjorde sin åsyftade verkan på stadens befolkning.

Samtidigt hade Elliot anländt till Göteborg och begaf sig ofördröjligen ut till det danska lägret vid Kungelf; där utverkade han en vapenhvila på 8 dagar, hvilken tog sin början den 9 okt. De danska trupperna hade intet belägringsartilleri med sig, och i deras uppfordran af Göteborg kunde sålunda knappast ligga någon allvarlig mening. Nu anlände äfven den preussiske ministern, grefve v. Borck, som i förening med Elliot uppgjorde (18 okt.), att ett stillestånd afslöts på fyra veckor. Danskarne behöllo de af dem besatta platserna och ville äfven, till Armfelts stora förtrytelse, besätta ett gränsområde i Vermland. Genom hotelsen att låta en preussisk armékår inrycka i Holstein förmådde dock Borck och Elliot Danmark till eftergift. Prins Karl utrymde efter hand sina ställningar, och den 12 nov. hade de danska trupperna aftågat. Stilleståndet förlängdes till den 1 maj 1789, och några vidare krigsrörelser från den danska sidan företogos icke.

Konungen qvarstannade i Göteborg, där han ifrigt rådgjorde med Elliot, preussiske ministern v. Borck och holländske ministern van der Borch. De erbjödo å sina regeringars vägnar att bemedla fred samt afsluta ett försvarsförbund, hvari Danmark skulle förmås att deltaga. Äfven mer omfattande planer lära hafva varit på tal, om det än ej torde hafva varit mycket allvar med dem. Underhandlingarna om för-

svarsförbund upptogos väl, men ledde ej till något slutligt resultat. Genom festligheter, illuminationer, baler och maskerader sökte för öfrigt borgerskapet i Göteborg efter bästa förmåga göra konungens vistelse angenäm, och han syntes trifvas väl. Vid sidan af politiken sysslade han med teaterpjeser och annan skönliteratur samt följde med lifligt intresse händelserna i Frankrike.

Folkväpningsrörelsen visade sig under tiden ofta svårhandterlig men man lyckades hålla den inom afmätta gränser. Dalkarlarne, som dragit ut i uppsåt att kämpa mot fienden, misstänkte, att stilleståndet var en listig tillställning af förrädarne, och höllos med svårighet till lydnad. De undrade, skref Armfelt, »huruvida det ej vore ett knep af oss officerare att bedraga vår gode kung, som vi lofvat att slås, till hvilket vi ej behöfva rädda officerare och söndriga gevär». Till sin hustru skref han (25 okt.): »Jag är i dödlig ångest, att mina dalkarlar skola bryta stilleståndet. De äro liksom rasande och anse oss alla för fega — en naturlig följd af deras okunnighet i politiken. Medgif att denna är lycklig. Hvad borde icke vår kung ha velat ge, om finska arméen varit försänkt i samma okunnighetstillstånd». För egen del var Armfelt också missnöjd öfver, att ingen strid blef af, och ville i förargelsen taga afsked. Äfven sedan danskarne aftågat, ville dalkarlarne ej draga hem igen, utan talte om att gå till Stockholm och där »göra en räfst» med herrarne; »men jag vill icke», skref Armfelt, »utan de få vackert gå hem till sig för ett par månader». I slutet af november bröto de också upp till sina hemorter. Likaledes hemförlofvades landtvärnet i Vermland och Dalsland; men däraf bildades med tiden en jägarkår, ur hvilken sedan utvecklade sig Vermlands fältjägareregemente.

Huru mycket man än sökte förhindra alla upplysningar om händelsernas verkliga förlopp, kunde de

dock ej i längden uteblifva och verkade flerestädes ett för konungen och hans förtrogne oroande bakslag i stämningen. De under hösten återvändande officerarne vid finska arméen hade mycket att berätta, som stälde konungen och hans förtrogne i en helt annan dager, än man förut sett dem. Från Karlstad skref Armfelt till konungen: »I Dalarne går det alldeles rasande till, om ej E. M:t befaller hertigen att ej gifva någon officer vid Dalregementet permission. De, som hemkommit, hafva förgiftat en del af landet». För många bland de mera underkunniga och sansade började Gustaf redan framstå som en »kunglig demagog», hvilken uppviglade den okunniga hopen för att med dess hjelp omstörta den bestående ordningen. I ansatsen till frikårers bildande misstänkte man dolda biafsigter. I Småland trodde man meningen vara att »befria adeln från besväret att uppsätta adelsfanan och kasta det på allmogens skuldror». Mer utbredda voro farhågorna för en våldsam statshvälfning och en förestående plundring af banken. Följden blef, att en myckenhet silfver ur banken uttogs, enskilda personer nedgräfde sitt silfverförråd, och bankofullmäktige läto i tysthet göra lårar för att i nödfall gömma det återstående banksilfret genom dess nedsänkning i sjön.

De missnöjde räknade ännu på hertig Karl, hvilken äfven mycket lofsjöngs för sin tapperhet och förmenta seger vid Hogland. Då han återkom till Stockholm (4 dec.), var en del af borgerskapet honom till mötes vid Liljeholmens tull, och folkmassan följde honom under lefverop till hans bostäd. För de uppvaktande förklarade han sedan alla kringlöpande smädeskrifter och dåliga rykten om finska arméen osanna och omtalte oförbehållsamt, hurudant tillståndet i verkligheten var. Då han sedan den 6 dec. på konungens kallelse ankom till Göteborg, blef han af denne ej särdeles väl emottagen, emedan han vid flere

tillfällen lagt i dagen »ett mot hofkonjunkturerna stridande tänkesätt om det nationela intresset».

För att vända stämningen på sin sida hade emellertid konungen först och främst tryckpressen till sitt förfogande. Allt utgifvande af skrifter från motpartiets sida undertrycktes, äfven om de voro hofsamt affattade och endast ämnade för upplysning. Däremot fortsattes med konungens bifall och till en del under hans egna ögon utgifvandet af en mängd smädeskrifter mot adeln och krigsbefälet. Som ett föregifvet »Bref från Finland» utgafs ett synnerligen upphetsande dylikt pressalster i Göteborg under konungens vistelse därstädes; det sades, att han sjelf och hans förtrogne ej varit främmande för skriftens tillkomst. Han visade sig sålunda här mer angelägen att stegra än att lugna de upprörda lidelserna, men förstod också att begränsa deras verkan. »I den uppretade folkstämningen», säger en nyare författare,* »egde konungen ett fruktansvärdt vapen mot adeln, och under dess tryck blef det honom lättare att 1789 göra sig till enväldig diktator. Men å andra sidan kan det ej nekas, att Gustaf III med varsamhet användt detta vapen, och att han förstått i tid besvärja de stormar, som, en gång lössläppta, kunnat sätta ej mindre hans än samhällets välfärd på spel.»

Från Göteborg utskref Gustaf kallelsen till en riksdag, hvars ödesdigra betydelse redan på förhand anades. Kallelsen var daterad den 8 dec., men anlände till Stockholm först den 14, vare sig nu man antedaterat den (såsom ofta brukades) eller fördröjt utfärdandet. Riksdagens sammanträdande utsattes till den 26 jan.; den af regeringsformen stadgade förberedelsetiden af 3 månader gafs sålunda ej, tydligen för att betaga oppositionen rådrum till inverkan på valen, medan däremot regeringens bearbetningar redan

---

* *E. Tegnér,* Folkväpningen i Sverige 1788.

länge pågått. Den 15 dec. anträdde konungen från Göteborg återresan till Stockholm.

RIKSDAGEN 1789.

RIKSDAGSFÖRBEREDELSERNA.

I sammanhang med folkväpningsrörelsen och under intrycken af återuppväckt konungskhet hos den stora massan började tidigt bearbetningarna för den stundande riksdagen. Redan vid tiden för konungens afresa från Karlstad bildade borgerskapet därstädes en förening af »Svenska borgersmän», som förbundo sig att upprätthålla konungens myndighet, beifra stämplingar och lasteligt tal mot honom samt, framför allt, att vid valen till den blifvande riksdagen arbeta i hans intresse. Det så gifna föredömet fick villig efterföljd i andra städer. Bland allmogen, som redan förut var så ifrigt bearbetad, verkade domare, kronobetjening och presterskap med uppeldadt nit i samma syfte. I många städers och landtmenigheters fullmakter blef det riksdagsmännen uttryckligen ålagdt att bifalla allt hvad konungen till rikets bästa föreslog. Patrioterna gjorde väl i sina hemorter hvad de kunde för att få de ofrälses stämning för sig, men funno sig för det mesta öfverröstade och afvisade. Man beskylde dem för att handla i ryskt intresse, ja till och med utdela penningar, som skulle erhållits från Ryssland. Under intrycket af denna med konst uppdrifna stämning af konungsk fosterländskhet och upphetsadt adelshat förrättades inom de ofrälse stånden riksdagsmannavalen, på hvilka regeringen genom sina anhängare öfvade inverkan med både ifver och framgång.

Det kom regeringen väl till pass, att Sprengt

porten sökt i Finland sprida ett manifest, hvari utlofvades nationelt afskild ställning och 50 års skattefrihet, om finnarne ville resa sig mot det svenska öfverväldet. Detta tilltag fick en verkan, alldeles motsatt mot den afsedda. Därtill kom nu, att Stedingk, som var konungen orubbligt trogen, lyckades uppsnappa bref från Hastfer både till Schulz och till Güntzell; från den sistnämnde skulle afsändas en kista med pelsverk, men ryssarne sjelfve gjorde ingen hemlighet af, att kistan innehöll 16,000 dukater. Stedingk afsände brefven direkte till konungen. Under den sålunda uppfriskade harmen mot ertappade förrädare befalde konungen i en skrifvelse till Meijerfelt att låta häkta Anjalaförbundets ledare, nämligen generalmajor K. G. Armfelt, öfverstarne Hästesko, Montgomery och v. Otter samt majorerna Jägerhorn och Klick, hvilka alla sedan skulle ofördröjligen afföras till Stockholm. Stedingk fick order att arrestera Hastfer, hvilken skulle ledsagas till Stockholm af major Sandels. Samma öde beredde man äfven åt Anckarsvärd för att genom hans förblandning med de skyldige tillfredsställa konungens och än mera hertig Karls förföljelselust. Det föreskrefs väl, att man skulle saktmodigt behandla fångarne samt »isynnerhet freda dem, så mycket möjligt vore, mot en med skäl uppretad menighets öfvervåld». Men just genom denna föreskrift fick »menigheten» i sjelfva verket en fingervisning. Fångarnes införande i Stockholm var tydligen afsedt att höja sinnesstämningen för konungen och mot de anklagades ståndsbröder. I enskilda samtal hördes sedan konungen yttra, att han gerna såge, om de uppenbara hufvudmännen för myteriet i Anjala rymde och därmed undginge ett annars oundvikligt straff, emedan han tillräknade det begångna brottet icke så mycket dem som fastmer en redan vid 1786 års riksdag verksam liga och dennas förborgade ledare. Därmed antydde han sin afsigt att bruka de verkligen eller föregifvet skyl-

diga som ett medel att rikta allmänhetens förbittring mot helt andra personer, och Liljensparre förstod väl den vinken.

Konungens resa genom landet från Göteborg till Stockholm blef äfven ett medel att göra honom hyllad och firad. Den företogs med sådana anstalter, att den liknade ett triumftåg och gaf rikligt tillfälle till rojalistiska meningsyttringar. I Stockholm gjorde Liljensparre med vanligt nit anordningarna till ett festligt mottagande. Då konungen anlände, den 19 dec., var staden illuminerad, och hans släde drogs af borgerskapet upp till slottet. Följande dag uppträdde han på rådhuset och höll ett rörande tal till borgerskapet; han tackade för dess ådagalagda nit och trohet samt anmodade det att fortfara med vakthållningen, emedan konungen ej kunde i säkrare händer anförtro sig och sitt hus. Detta gjorde också sin önskade verkan. På nyåret bildades klubbar och höllos sammanträden för att bland borgerskapet bereda afgjord seger åt det konungska partiet.

Den alltför korta beredelsetiden gjorde, att fullmäktige från aflägsna landsorter ej kunde på den för riksdagens sammanträdande utsatta dagen, den 26 januari 1789, inställa sig i Stockholm. I följd däraf utblåstes väl riksdagen den 26 jan., men öppnandet måste något fördröjas, hvilket väl äfven från början var meningen med hänsyn till de förberedelser, som skulle från regeringens sida göras.

Till landtmarskalk utnämndes generalmajoren grefve Charles Emil Lewenhaupt, son af den 1743 afrättade generalen; han var en svag, karaktärslös och klent begåfvad man, som just för sådana egenskapers skull nu fick detta uppdrag. Ärkebiskopen Uno v. Troil, som skulle leda presteståndets förhandlingar, var en rättrådig och välmenande man, men intog en något vacklande ställning; genom sin börd och sina tänkesätt tillhörde han adeln, men för sin snabba och

lysande befordran stod han i förbindelse till konungen. Till borgarståndets talman utsågs rådmannen i Stockholm A. Liidberg, hvilken var ifrig rojalist och »känd för en viss skicklighet att följa formulär, det han ock gjorde ärligt under hela riksdagen». Bondeståndets talman blef Olof Olofsson från Östergötland, en af Fersens arrendatorer; han »lade bort sin peruk för att i bondkalott skaffa sig den betydenhet, som denna tid var svårare att i peruk erhålla» samt »var pålitlig i sitt tänkesätt till döden, som under riksdagen inträffade». Bondeståndet styrdes egentligen af sin af konungen tillsatte sekreterare P. Z. Ahlman, fiskal i kommersekollegium; denne var en hänsynslös intrigör, som tog alla sina order af konungen samt var uppeldad af hat till adeln. Under den föregående tiden hade han varit sysselsatt med utarbetandet af de nya privilegier, med hvilka de ofrälse stånden skulle vinnas för konungens syften.

För att åt hofvet vinna anhängare på riddarhuset sparades hvarken förförelsemedel eller hotelser, men anlitades denna gång utan synnerlig framgång. Konungen lät för adelsmän inrätta två klubbar; den ena förestods af hofstallmästaren Munck, den andra af den nyadlade lagman af Stenhoff, och på dem båda var välplägningen rundlig; landshöfdingar, generaler och andra höga förtroendemän fingo tillsägelse att där infinna sig, men gjorde det ogerna och fingo nästan blott lycksökare med sig. Karl de Geer inrättade på egen bekostnad en klubb för den fattigare, men sjelfständigt sinnade adeln. För öfrigt höllo oppositionens mera framstående män sina sammanträden hos de förnämste ledarne, isynnerhet hos Fersen, Karl de Geer och särdeles hos Fredrik Horn; på sådana sammanträden fattades de afgörande besluten.

För de ofrälse stånden inrättades på konungens bekostnad särskilda öfverläggningsklubbar. Förmögna, rojalistiskt sinnade borgare, såsom gulddragaren Olden-

burg, bryggaren Vestman och rådman Dreijer höllo öppet bord för riksdagsmän. Isynnerhet lade man sig vinn om att förpläga och öfvervaka bönderna. På bondeståndets klubb presiderade alltjämt sekreteraren och ledde samqvämen. Ahlman hade för representationskostnader fått sig anvisadt samma belopp som landtmarskalken, 1,000 rdr i månaden; preste- och borgarståndets talmän fingo endast hälften af denna summa. Hvarje riksdagsbonde fick vid sin ankomst till Stockholm anvisning på sitt qvarter, hvilket konungen betalade. Liljensparres polis var i oupphörlig verksamhet för att bevaka och utspionera riksdagsmännen. En särskild klubb hölls för adelns betjenter, hvilka läto sig förföra till att utspeja och inberätta sina husbönders förehafvanden. Vid portarne till de hus, där regeringens motståndare bodde, placerades polismän, som antecknade de in- och utgående. Bönderna följdes och iakttogos äfven på gatorna af polisens hemliga kunskapare, hvaröfver de till slut funno sig ganska besvärade.

Inom adeln var, såsom nämndt är, konungens parti fåtaligt och utgjordes för det mesta af personer, som åtnjöto föga aktning; till dem hörde öfversten vid flottan Per Lilljehorn samt lagmännen Stenhoff och J. M. af Nordin. Armfelt, som vid riksdagens början vistades i Stockholm, besökte flitigt de ofrälses klubb och utförde en mängd hemliga uppdrag. De fleste generaler, landshöfdingar och andra högre förtroendemän iakttogo under hela riksdagen tystnad och »förklädde sina tankar under neutralitetskappan af fruktan för konungens onåd och hämnd». Inom de ofrälse stånden var däremot det öfvervägande flertalet rojalistiskt sinnadt. Inom preseståndet voro prosten K. G. Nordin och den 1787 till biskop i Vexiö utnämnde Olof Vallqvist regeringspartiets främste ledare; till dem slöto sig biskoparne Celsius i Lund, Lindblom i Linköping och Vingård i Göteborg. Hvarje dag infunno

sig talmännen för att mottaga order af konungen, hvilken denna gång åtagit sig att sjelf »styra» riksdagen.

Det patriotiska oppositionspartiet hade sina hufvudmän och förnämste ledare inom adeln. För uppgörande af planer och förslag samlade sig en mindre ledareklubb, till hvilken hörde Fersen, Karl de Geer, M. F. Brahe, Frietzcky, ryttmästaren Stjerneld, vice presidenten Stjerngranat och lagman Spaldencreutz. Inom preseståndet fans ett mindretal, som försigtigt närmade sig patrioternas tänkesätt; mest framstående i denna grupp voro biskoparne Benzelstjerna i Vesterås, Benzelius i Strengnäs och Schröderheim i Karlstad. Inom borgarståndet hade väl patriotpartiet några anhängare, bland dem garfvaren Vestin, men de utgjorde där ett försvinnande fåtal.

Stämningen så väl inom de ofrälse stånden som bland hufvudstadens befolkning gjorde, att Fersen förordade en försigtig hofsamhet. Man skulle väl påyrka fred, men icke ställa regeringen till ansvar för det mot regeringsformen började kriget. Den bevillning, som man förutsåg, att konungen komme att äska, skulle man väl till måttligt belopp gå in på, men endast för en tid af 5 eller 6 år och på vilkor af husbehofsbränningens återställande. Öfver tryckpressens missbruk skulle man besvära sig samt anhålla om laga straffpåföljd för smädeskrifternas författare. För öfrigt skulle man med all kraft försvara regeringsformen, bankens och riksdagens rättigheter.

RIKSDAGENS ÖPPNANDE. STRIDENS FÖRSTA UTBROTT.

Den 2 febr. öppnades riksdagen. I sitt trontal kastade sig konungen genast in på de senaste märkliga händelserna, åt hvilka han föga sanningstroget gaf en färgläggning efter sitt sinne. Kriget framstäldes som en följd af Rysslands försök att genom sina

stämplingar afsöndra Finland från Sverige. Dessa stämplingar fingo skulden för krigsbefälets uppträdande i Finland och för yttringarna af missnöje i Sverige. I sammanhang därmed yttrade han: »Vår urgamle fiende har uppvaknat. De svaga gnistor af oenighet, som vid vårt sista möte syntes framljunga, hafva gjort till fyllest att uppväcka hans håg att däraf begagna sig för att genom våra misshälligheter försvaga vår styrka, skilja den yppersta af mina besittningar från min spira och ändtligen kränka vår sjelfständighet. Hvad sig tilldragit, hvad fienderna försökt, hvad deras hemliga stämplingar åstadkommit, ligger för hvar mans ögon.» På det högsta berömde han allmogens och de andra ofrälse ståndens fosterländska nit och medgaf, att äfven många af adeln gifvit ett godt föredöme. Han vidrörde folkväpningsrörelsen, genom hvilken Sverige »syntes på en gång återtaga sitt gamla mod», erinrade därefter, hurusom »mäktiga furstar förenade togo sig vår sak an» samt framhöll isynnerhet den erkänsla, man var skyldig konungen af Preussen, hvilken »med de närmaste blodsband» var med honom sjelf förenad. Sluttillämpningen gjorde han med följande ord: »Vi hafva vunnit tid, den är dyr, men det tillkommer oss att den väl använda. Detta är orsaken, detta är ändamålet af eder sammankomst. Men om jag samlat eder under krigets buller, är ändock ingen af eder, som älskar freden mer än jag. Men jag vill hafva en trygg fred, en fred, ärofull för Sverige, säker för vår sjelfständighet och nyttig för våra bundsförvandter. Den enda utväg att erhålla den är att med kraft utföra kriget, och till detta väntar jag eder åtgärd.» Sedan talet hållits, aflemnades den kongl. propositionen, de sedvanliga »punkterna», hvarigenom ständerna nödtorftigt underrättades om hvad inrikes förefallit sedan sista riksdagen.

Följande dag voro ständerna ånyo uppkallade

på rikssalen, och konungen framstälde då en utförligare öfversigt af den politiska ställningen, sådan han ville hafva den uppfattad. För att motverka Rysslands för alla dess grannar vådliga utvidgningsplaner hade han sökt förhindra anslagen mot Turkiet. Ryssland hade då sökt bedrifva afsöndrandet af Finland, hvilket som särskildt furstendöme skulle ställas under ryskt beskydd, och i sådant syfte hade i synnerhet Göran Sprengtporten arbetat med sina stämplingar. Konungen hade därför ansett sig böra begagna Rysslands betryck under turkiska kriget till ett anfall, hvilket han nu oförbehållsamt erkände; ja, han betecknade nu som ett fel, att han ej genast låtit taga Dessens eskader. Orsaken till fälttågets dåliga utgång tillskref han helt och hållet de förrädiska stämplingarna, hvilkas upphofsmän nu voro gripna och skulle afföras till Stockholm. Med ständerna ville han nu öfverlägga om bästa medlen till ernående af en ärorik och säker fred, hvilken endast kunde ernås genom krigets eftertryckliga fortsättande. Utom af Turkiet hade man att vänta mer eller mindre understöd af Preussen, Polen, England och Holland. Han begärde nu, att ständerna skulle utse ett hemligt utskott af 12 ledamöter från adeln och 6 från hvartdera af de ofrälse stånden för att med honom öfverlägga om medel och utvägar till bevarande af rikets säkerhet, bestånd och sjelfständighet.

Då ständerna återvändt till sina samlingsrum, föreslogs och bifölls på riddarhuset, att adelns protokoller under denna riksdag skulle tryckas. Liknande beslut fattades äfven af borgare och bönder. Men presteståndet vägrade, liksom vid föregående riksdag, att tillåta någon tryckning af sina protokoller; det var hufvudsakligen Nordin, som från början motsatt sig densamma, emedan han i allmänhet skydde offentligheten.

I den tillämnade adressen till konungen hade adeln ämnat införa en uppmaning till snar fred, men

förekoms af borgarståndet, som aflät (4 febr.) en tacksägelseadress för de visa anstalterna till rikets försvar och därmed på visst sätt uttalade ett gillande af kriget. Då de andra ofrälse stånden äfven antogo denna adress, måste adeln afstå från sitt uppsåt. I stället förebragtes nu frågan om smädeskrifterna, hvilken låg ståndet synnerligen om hjertat. Karl de Geer föreslog en skrifvelse till konungen med anhållan, att nämnda smädeskrifters författare skulle befordras till laga straff. Förslaget mottogs med höga bifallsrop, men Stenhoff förhindrade dess snara afgörande genom att begära det »på bordet» till vidare öfverläggning. Han möttes därvid af starka förebråelser; men Fersen och De Geer erinrade, att hans begäran måste enligt den gällande arbetsordningen bifallas. Öfverläggningen af smädeskrifterna upptogs därför ånyo den 6 febr. Öfverste v. Gertten yrkade, att snar åtgärd måtte vidtagas, samt att ständerna, till förekommande af dylika missbruk i framtiden, måtte kraftigt anhålla om upphäfvande af de senare författningarna rörande tryckfriheten. Lilljehorn däremot förordade uppskof samt framhöll, att rätta tiden till påyrkande af den föreslagna åtgärden vore inne, först då de häktade officerarne undergått ransakning och dom, hvarigenom blefve utrönt, hvilken grund de nämnda skrifterna kunde ega. De Geers förslag blef emellertid af ståndet bifallet, och till de öfriga stånden hemstäldes att med adeln förena sig i den anhållan, hvarom beslutits. Men i denna sak, som rörde adeln ensam, visade sig medstånden ej böjda för något tillmötesgående. På Stenhoffs yrkande blef Göran Sprengtporten förklarad förlustig sitt säte på det svenska riddarhuset. Redan vid dessa ämnens behandling hade anförandena en ton af upphetsning och bitterhet, som ej bådade godt.

Under tiden hade elektors- och utskottsvalen försiggått i alla stånden. Innan ännu valet af leda-

möter i det hemliga utskottet egt rum på riddarhuset, föreslog Frietzcky (6 febr.), att ledamöterna af detta utskott måtte erhålla en instruktion. I denna skulle föreskrifvas, att utskottet vore förpligtadt meddela ständen alla sådana mål, som ej oundgängligen skulle hållas hemliga, samt att inga sådana mål, som enligt regeringsformen voro ständerna förbehållna till omedelbart afgörande, skulle i hemliga utskottet få upptagas. Men konungen fann en sådan instruktion högeligen misshaglig och förklarade den vara grundlagsvidrig. Preste- och borgarståndens talman vägrade därför att aflåta proposition om densamma under förebärande, att den vore stridande mot regeringsformen. På riddarhuset fick landtmarskalken genast vid början af sammanträdet en biljett från konungen, som uttryckligen förbjöd att upptaga denna fråga till öfverläggning. Frietzcky uttalade genast sin »sinnesoro» öfver detta förbud och utropade: »Gud förbjude den stund, då det ej vore tillåtet att proponera, hvad regeringsformen så tydligt förmår!» Fersen uppträdde till häfdande af riksdagens rätt att gifva utskottet instruktion samt framstälde, hurusom det »alltid varit och måste alltid blifva betänkligt att lemna ett utskott en oinskränkt makt». Lilljehorn lät då höra sig som regeringspartiets språkrör och anslog redan en hotande ton. »Jag skulle», sade han, »så mycket hellre vilja undvika att vidröra detta farliga ämne, som jag fruktar, att det leder till den *yttersta punkten*, och att vi alla kunde en gång få ångra, därest vi ej med största grannlagenhet detsamma öfvervägde.» De fleste följande talarne instämde emellertid med Frietzcky och Fersen. Vacklande och förlägen, uttalade då landtmarskalken sin önskan att »närmare kunna inhemta kongl. maj:ts nådiga tanke». Då Cederhjelm, halft spefullt, föreslog, att landtmarskalken vid den sålunda antydda uppvaktningen måtte erhålla Fersen till biträde, undanbad sig den sistnämnde detta förtroende och afstyrkte

sjelfva uppvaktningen, »emedan adeln icke borde begära lof att öfverlägga, utan hade rätt att göra det utan erhållet tillstånd». Resultatet blef, att Frietzckys förslag bifölls, och landtmarskalken lät förmå sig att framställa proposition på detta mot konungens vilja stridande beslut.

Konungen befalde honom därpå att utlysa ett nytt plenum den 9 febr. och gaf honom bestämda förhållningsorder. Landtmarskalken öppnade då sammanträdet därmed, att han förklarade det föregående beslutet fattadt efter en »icke verkande» proposition, mot konungens vilja aftvungen. Det blef nu ett stormande gny af missnöje. Då Fersen slutligen lyckades göra sig hörd, förklarade han, att landtmarskalken öfverskred sin befogenhet genom vägrande af proposition. »Jag var», berättar Fersen sjelf, »rörd öfver att se lagen förkränkas och adelsståndet förnedras af en sanslös landtmarskalk och utförde mitt tal med en så stark röst, som mitt bröst kunde åstadkomma, men med höflighet mot landtmarskalkens person, den jag från första ungdomen lefvat uti vänskapsumgänge med och hyste all aktning för.» Karl de Geer, Frietzcky och andra instämde med honom. En mängd ledamöter skyndade under häftiga åtbörder fram till landtmarskalksbordet. Lewenhaupt blef då uppskrämd, återtog sin förklaring och bad om ursäkt, försäkrande, att han aktade adelns rätt lika högt som någon annan. Beslutet blef förnyadt och en deputation afsändes till medstånden för att underrätta dem om detsamma.

Kort före eller efter detta uppträde hade Fersen med konungen ett samtal, som båda synas hafva önskat *. Som en af de valda ledamöterna i hemliga

* Enligt Fersen (Hist. skr. VII, 105) hade han den 8 febr. sitt företräde hos konungen, hvilken genom hans måg presidenten Klinkowström låtit förklara sig »hugad till ett samtal». Enligt Adlerbeth (Hist. ant. 1,88) hölls samtalet den 11 febr., och Fersen skulle därigenom velat »söka förklara både sitt och patrioternas tänkesätt» samt tillika »föreslå medel till rikets räddning och lugnets återställande».

utskottet begärde han att blifva underrättad om hvad af ständerna skulle äskas. I stället för svar utfor nu konungen i skarpa förebråelser mot adeln och isynnerhet mot Fersen sjelf, hvilken han beskylde för att vara motståndets hemliga ledare. Han framräckte till slut sina händer och utropade:

»Se, dessa händer äro alldeles obefläckade af mina undersåtars blod, men betänken och akten eder. Jag har vid tvänne förflutna riksdagar fruktlöst varnat eder. I förakten mitt tålamod; edert hufvud kan sitta lösare, än I tron.»

Fersen medgaf, att konungen »med tillfredsställdt samvete och rätt kunde uppvisa obefläckade händer», men tillade, att detta »å ena sidan vittnade om hans hedrande rättrådighet och å den andra om undersåtars kärlek och lydnad, som icke gjort sig skyldige och förtjente till blodstraff». Han visade, att det var konungen sjelf, som öfverträdt regeringsformens alla stadgar »undantagna de perioder, som röra konungamakten, hvilka äro heligt hållna och därutöfver». På konungens hotelse svarade han: »Hvad mitt gamla hufvud beträffar, så står det till tjenst, om mitt fädernesland och dess herskare äro därmed tjente och belåtne.»

Samtalet berörde sedan konungens envåldsplaner. Gustaf afslöt det med orden: »Hvad vill ni, att jag skall göra, herr marskalk. Jag har en son, jag finner honom hafva inskränkt hufvud och tror honom hafva svag karaktär, jag måste stärka hans framtida ställning.»

Fersen skildes från konungen med den öfvertygelse, att ett statsstreck tillämnades. Gustaf kände sig mot Fersen andligen underlägsen, på samma gång hans stolthet med förbittring reste sig upp mot denna känsla. Han hade en gång förut yttrat: »Grefve Fersen är den ende af mina undersåtar, som jag finner så stor, att det icke mer är under min höghet att mäta mig med honom.» En annan gång uttalade han

sitt förmenande, att all den inre söndringen och oredan kom från denne man, som under en täckmantel af saktmod och billighet underhölle partiandan hos sina anhängare. Efter det sista samtalet yttrade han, att Fersen talat ur en sådan tilltagsen ton, som en sjelfständig furste af mindre rang till en af större, och att konungen med möda kunnat dämpa ett ännu svårare utbrott af sin vrede. Han fann nu tydligt, att en våldsam brytning med adeln var oundviklig. Redan samma afton berättade han för prosten Nordin, att order gifvits till dalkarlarne att aftåga till Stockholm.

VÅLDSBEREDELSER. UPPTRÄDET DEN 17 FEBRUARI.

Om det gälde att bruka våld, hade konungen i hufvudstaden för tillfället inga andra något så när reguliära trupper till sitt förfogande än borgerskapets rytteri och fotfolk. Dessa voro emellertid så litet krigsöfvade, att de, såsom Armfelts ord föllo sig, »icke skulle hafva motstått ett anfall af 1,000 dristiga adelsmän, mera vana vid värjan än dessa handtverksmän». Att bringa den mot adeln redan uppretade folkmassan i upplopp var en farlig utväg, hvilken man ännu ville undvika. Därför beslöts att återigen uppbåda dalkarlarne. Endast för syns skull hade Dalarnes frikår hemförlofvats; anstalter gjordes nu att ofördröjligen uppbåda den ånyo. En hemlig order, daterad den 15 febr., men säkerligen afgifven redan förut, var utfärdad för Armfelt att med 1,200 man af dalkåren aftåga mot Stockholm och intaga sin ställning vid Drottningholm. Man ville försigtigtvis undvika att låta denna skara inrycka i sjelfva hufvudstaden, och minnet af 1743 års händelser gjorde äfven dalkarlarne sjelfve föga benägna därför. Det föregafs, att de ditbeordrats för att biträda vid släckandet af eldsvådor i hufvudstaden, då borgerskapet var upptaget af vakthållningen.

Vid sin ankomst till Dalarne fann emellertid Armfelt stämningen betydligt förändrad i följd af de upplysningar, som man där under tiden erhållit. De af honom till uppbådning utsända officerarne hade måst återvända med oförrättadt ärende, ja till och med lidit misshandling. Han talade till allmogen i Mora. Men, berättade han sedan, »deras uppstudsighet var ytterlig; fastän jag börjat mitt tal så vackert, vågade de säga mig, att jag var en bedragare». Han hotade då en af de mest närgångne att låta hänga honom i klockstapeln; det gjorde sin verkan, och till slut erbjödo sig karlarne i Mora att följa honom i önskadt antal. I Rättvik, där de misshandlat en af hans officerare, voro de nu ångerfulla och visade sig beredvilliga. Likaså i de andra socknarna. Det uppbådade manskapet fördes med brådskande fart genom natt och dag till Drottningholm.

De häktade finska officerarne började afföras till Stockholm. Öfverståthållaren fick befallning att till fängelse inreda det mindre Fredrikshof samt låta förse det med galler och bommar. Munck erhöll uppdrag att förse fängelserummen med möbler och andra beqvämligheter samt använde därtill en del af husgerådssakerna från Ekolsunds slott. Snart visade sig emellertid, att det så inredda statsfängelset ej var ämnadt blott till hysande af de fängslade Anjalamännen, utan äfven för fångar af vida högre ordning, hvilka med dem listigt skulle förblandas.

Under tiden fortgingo riksmötets förhandlingar några dagar i skenbart lugn. Landtmarskalken afhöll sig, till en början under sjukdomsförevändning, men i sjelfva verket på konungens vink, från adelns sammanträden, där öfverläggningarna nu leddes af förste grefven, M. F. Brahe. Den 12 febr. afgick från riddarhuset en deputation till borgare- och bondestånden med tillkännagifvande af adelns beslut om instruktion för hemliga utskottet, men utan verkan.

Presteståndet nöjde sig med ett tillkännagifvande, att det ej funnit någon instruktion- nödig, utan endast ålagt sina ledamöter i hemliga utskottet att noga iakttaga alla till deras uppdrag hänförliga stadganden i regeringsformen. Adeln fann under sådana förhållanden olämpligt att skilja sig från medstånden, utan frångick sitt beslut och följde det af prestetståndet gifna föredömet. Det hemliga utskottet trädde nu i verksamhet. Dess mest framstående medlemmar voro: af adeln Fersen, Karl de Geer, Gustaf Maclean, assessor G. V. Lode och lagman J. A. Spaldencreutz; af presteståndet biskop Vallqvist samt prostarne Hambræus och Ahlström; af borgarståndet borgmästarne Ekerman och Håkanson; af bondeståndet Jon Bengtsson från Kronobergs län.

Den 14 febr. väcktes på riddarhuset fråga om tillsättandet af ett särskildt statsutskott. Men konungen lät genom landtmarskalken gifva tillkänna, att han fann ett sådant onödigt, emedan riksstaten skulle för hemliga utskottet uppvisas. En lång och hetsig öfverläggning följde, hvilken slöts därmed, att det af Frietzcky väckta förslaget om tillsättandet af ett hemligt statsutskott bifölls. Men då de tre ofrälse stånden, anslutande sig till konungens mening, funno ett sådant utskott obehöfligt, förföll äfven denna fråga. Brytningen mellan adeln och de ofrälse blef allt mera uppenbar, och de senare började allt mera rikta sina tankar på den väpnade makt, som man hade att tillgå. Borgare- och bondestånden afläto en tacksägelse till Stockholms borgerskap för dess oförtrutenhet att bestrida vaktgöringen i hufvudstaden. Särskildt beslöt bondeståndet anmäla, att de af allmogen i landsorterna uppsatta frikårerna voro beredvilliga att inställa sig i Stockholm för att i vakthållningen lindra borgerskapet. Anbudet mottogs af konungen synnerligen nådigt, men han fann ej tjenligt att däraf begagna sig. Som ett slags protest mot våldsamt förfarande

afgaf sekreteraren Johan v. Engeström ett memorial mot Stockholms poliskammare, hvilken anklagades för att hafva upphäft sig till en obehörig domstol tvärtemot Sveriges lag och regeringsform. De ofrälse stånden sysselsatte sig vid denna tid mest med öfverläggningar angående de åt dem i utsigt stälda privilegierna.

Medan landtmarskalken fortfarande höll sig undan, förvandlades hans mot ståndsbröderna riktade memorial till en anklagelseskrift, ämnad att tillställas konungen. För att bestyrka densamma uppsamlade man ifrigt namnunderskrifter och lyckades få ihop öfver 50 sådana. Men de, som till denna tjenst låtit förmå sig och sedan brännmärktes med vedernamnet »subskribenter», voro redan förut ej högt aktade och blefvo det än mindre sedan; till stor del voro de kända som lycksökare och ruinerade äfventyrare. Flere af de sålunda namngifna förnekade sedan sin namnunderskrift och försäkrade den hafva tillkommit utan deras vetskap och vilja. Bland underskrifterna funnos till och med namn på personer, som icke ens voro vid riksdagen tillstädes.

I adelns plenum den 16 febr. framfördes landtmarskalkens klagoskrift af hans son och upptogs till protokollet. Han tillvitade ståndet att mot konungens förbud hafva hållit en olaglig öfverläggning, framtvingat en icke verkande proposition, fattat ett lagstridigt beslut och därom genom en deputation underrättat medstånden. Särskildt framhöll landtmarskalken, att han af Karl de Geer blifvit bemött med »oanständig häftighet», att Fersen med en mot honom »sträckt arm och knytnäfve» yttrat sig i skarpa uttryck samt sedan jämte andra af adeln »kastat sig öfver skranket och kommit rusandes kring bordet», allt med den påföljd, att landtmarskalken blef »utmattad af så mycket stoj och buller, skrik och rop, som han i hela fyra timmar uthärdat». En likalydande klagoskrift, försedd med »subskribenternas» verkliga eller falska

namnunderskrifter blef nu öfverlemnad till konungen. Att konungamakten och adeln ämnade sätta hårdt mot hårdt, röjdes äfven af en annan företeelse under detta sammanträde. Assessorn i Vasa G. V. Lode, hvilken på högsta ort var med stor onåd ansedd och just därför blifvit invald i hemliga utskottet, hade fått konungens befallning att hemresa till Vasa och där sköta sin tjenst. Men i hans ställe invaldes nu i hemliga utskottet sekreteraren Johan v. Engeström, hvilken som ifrig oppositionsman ådragit sig minst lika stor onåd.

Konungen beredde sig nu att med öfverraskning och, om så påfordrades, med våld genomdrifva hvad han åsyftade. Dalkarlarne med Armfelt i spetsen samlade sig vid Drottningholm, och Stockholms väpnade borgerskap hölls i beredskap. Under hela natten till den 16 febr. höll konungen i Armfelts våning på slottet festsamqväm och öfverläggning med Lindblom, Vallqvist, Nordin, Ahlman, Liidberg och Liljensparre. Samqvämet hölls vid bålar af punsch och champagne natten igenom. Då konungen kl. 6 på morgonen efter en genomvakad natt dragit sig tillbaka, beredde han sig att möta ständerna, hvilka voro kallade till gemensamt sammanträde på rikssalen. Då han sedan där infann sig, hade han blossande hy, skarp uppsyn och ett sväfvande målföre.

Den 17 febr. samlade sig ständerna på rikssalen. Konungen höll då ett med stor häftighet framfördt tal. Sedan han berömt de ofrälse stånden för deras välförhållande vid valen till det hemliga utskottet, riktade han mot adeln ett skarpt klander för vådlig tidsutdrägt, olagliga fordringar samt påstådda förolämpningar mot landtmarskalken, hvars klagoskrift sedan upplästes. Under stigande öfverretning fortfor han därefter:

»Jag anser det för den första af mina skyldigheter som hufvud för riket att nedbryta och näpsa

sjelfsvåld samt ej tåla, att de, som burit förmätna händer på min faders krona, få ryckas med mig om spiran jag för; och jag kan ej, jag får ej tillåta, att en annan del af dem genom tidens utdrägt gynnar fiendens intressen. Ty blir jag ej snart underhjelpt att få flottan i sjön, arméen klädd, bevärad och betald, förklarar jag här uppenbart, att, om våra kuster härjas, Finland brännes, denna hufvudstad hotas, är det ej min skull, utan deras, som såge med nöje ryssen snarare här i Stockholm och ett ryskt sändebud föreskrifva mig lagar, än att de ville lemna sin ärelystnad, sin hämndgirighet och sina enskilda begär, och som med alla dessa tidsutdrägter tro sig kunna tvinga mig till en vanhedrande fred, som I och alla edra barn en gång skulle förebrå mig som neslig, som brottslig mot riket och de stora konungars namn, hvilket jag har den hedern att bära. Men denna hand blefve snarare förkolnad, än den underskrifver något som vore nesligt för riket, och afryckes snarare från mitt hufvud och sönderbrytes denna krona, denna Gustaf Adolfs krona, som jag tagit emot, om ej så lysande som han lemnat henne, åtminstone obefläckad. Jag säger eder det, I gode herrar af riddarskapet och adeln, I kommen att vara mig och edra medständer ansvariga, om I genom misshälligheter förloren en tid, som är så dyrbar, och om I genom de farhågor I söken utsprida bedragen edra medständer.»

Vidare erinrade han om dalkarlarnes ankomst till hufvudstadens närhet samt om det »nit», som Stockholms borgerskap visade för honom och riket. Därpå befalde han adeln att genast mangrant afgå till riddarhuset och där bilda en deputation, anförd af Brahe, med hvilken Fersen och de Geer skulle förena sig. Denna deputation skulle till landtmarskalken framföra ståndets anhållan om ursäkt och sedan ledsaga honom tillbaka till hans landtmarskalksstol, där han skulle ur protokollet utplåna de miss-

hagliga yttrandena. Till slut uppdrogs åt riksdrotsen att ställa under åtal riddarhussekreteraren och riddarhusfiskalen.

Under talet gnistrade konungens ögon, hans anlete blossade, och hans åtbörder röjde den häftigaste vrede, isynnerhet mot Fersen, hvilken han med bittra antydningar särskildt utpekade. Fersen uppstod på sin bänk och förklarade oförskräckt, att han ej vidkändes de mot adeln och mot honom gjorda tillvitelserna; men konungen afbröt med den förklaring, att han kallat adeln till rikssalen för att höra, hvad han framstält, men icke för att öfverlägga, och bjöd därmed tystnad. Fersen blef dock stående qvar på sin bänk, under det bland hela den samlade adeln höjdes ett tilltagande sorl. Då han åter lyckats göra sig hörd, yttrade han: »Mot sådana beskyllningar tarfvar rättvisan att höra förklaringen, hvilket ej förmenas den uslaste medborgaren, än mindre det första ståndet i riket.» Sjelf förklarade han sig oskyldig till det han anklagats för och af sådant skäl ovillig att göra landtmarskalken någon afbön. Efter honom talade de Geer i samma anda. Med ett hårdt slag af spiran i bordet afbröt då konungen till slut allt vidare ordande. Han förklarade sig alltid ämna vårda rättvisan, men nu fordra, att adeln till åtlydnad af hans befallning genast lemnade rikssalen.

I början visade sig adeln föga hågad att åtlyda befallningen, och ett doft sorl hördes ånyo. Men Fersen, som fann rådligast, att ståndet här gaf vika, fattade slutligen Brahe vid handen och sade: »Låt oss gå!» Den öfriga adeln följde dem då småningom efter. Vid ankomsten till riddarhuset voro de i en upprörd, förvirrad stämning; »anleten, åtbörder och ett oredigt sorl af halfbrutna ord uttryckte många skiljaktiga sinnesrörelser: häpenhet, harm, ifver och fruktan». Fersen, hvars lugn och sinnesstyrka ej ett ögonblick svikit, tog först till orda. Han förklarade,

att den påbjudna afbönen vore ett straff, som ett helt riksstånd ej kunde underkasta sig, innan utredt blifvit, om det förbrutit sig. För nödig utredning borde, föreslog han, de föregående protokollen uppläsas och justeras. Efter någon öfverläggning bifölls detta förslag. Protokollen för den 7 och 9 febr. justerades, då Fersen och de Geer mildrade några af sina där anförda uttryck. Därefter utsågs en deputation, som skulle göra utkast till en förklaring i adelns namn, och Brahe fick uppdraget att för konungen meddela detta beslut. Fersen afslöt öfverläggningen. »Hvad mig enskildt beträffar», yttrade han, »torde jag få bedja konungen utsätta den domstol, vid hvilken jag och landtmarskalken få utföra talan mot hvarandra, emedan jag icke tillåter någon dödlig att döma om min ära.» Kl. 3 e. m. åtskildes adeln.

På rikssalen tilltalade konungen, sedan adeln därifrån afträdt, de ofrälse stånden i nådiga ordalag och uttryckte sin fägnad att vara den förste konung, som kunde förse dem med nya privilegier. Han befalde, att bland hvartdera af de tre stånden skulle utses två ledamöter för att med honom samråda vid privilegiernas affattande. Det sålunda uppgjorda förslaget skulle, sedan det meddelats adeln, få sin slutgiltiga stadfästelse. Sedan stånden aflagt sina tacksägelser, lemnade han rikssalen och helsades därvid af ett högljudt rop: »Gud bevare konungen!»

I hufvudstaden rådde en orolig spänning; man såg, att ett våldsamt steg förestod. Brahe, som kom för att meddela, hvad adeln beslutit, fick helt kort det besked, att konungen skulle framdeles för ståndet förklara sin vilja. På aftonen mottog konungen i sina rum på slottet de ofrälse ståndens talmän och utvalda deputerade. Det blef dock nu ej tal om privilegier, utan om något helt annat. Sedan de tillkallade aflagt fordrad tysthetsed, uppläste konungen för dem en »förenings- och säkerhetsakt», som närmast åsyftade

konungamaktens utvidgande, men äfven åt de ofrälse stånden erbjöd vissa fördelar. De fingo därom paragraf för paragraf göra sina erinringar. Då sammanträdet slutats, fick ärkebiskopen med konungen ett enskildt samtal i närvaro af biskop Vallqvist och prosten Nordin. Han förklarade då, att den meddelade akten ej blott innehölle förändringar uti regeringsformen, utan vore att anse som en alldeles ny regeringsform, mot hvilken han funne sig förpligtad att inför sitt stånd göra kraftiga föreställningar. »Jag vill icke», skall han hafva tillagt, »af efterverlden nämnas såsom varande efter Gustaf Trolle den förste ärkebiskop, som förrådt sina landsmäns frihet och lagliga rättigheter.» Efter att förgäfves hafva sökt öfvertala, gaf honom slutligen konungen betänketid till följande dagen.

FÖRENINGS- OCH SÄKERHETSAKTEN.

Riksdagsgöromålen hvilade ett par dagar under ett stormbådande lugn. Den 18 febr. nedlade flere af männen i konungens omgifning sina ämbeten för att ej synas delaktige i det steg han redan tillkännagifvit sig vilja taga; till dem hörde kronprinsens vice guvernör K. A. Wachtmeister och generaladjutanten A. v. Lantingshausen. Den 86-årige E. v. Stockenström nedlade sitt riksrådsämbete. Många officerare af konungens lifvakt togo äfven afsked. Riksdrotsen förklarade sig ej ega befogenhet till den anbefalda åtalsåtgärden mot riddarhussekreteraren och riddarhusfiskalen. Ärkebiskopen framhärdade i sitt under gårdagseftermiddagen uttalade tänkesätt; han fick då tillstånd att anmäla sig sjuk och afhöll sig under sådan förevändning någon tid från att deltaga i riksdagsförhandlingarna.

Konungen fortsatte under dessa båda dagar öfverläggningarna med sina nya förtrogne. Den adliga

omgifning, i hvilken han förut älskat att röra sig, var nu som försvunnen. I stället omgaf han sig nu med nästan idel ofrälsemän eller nyadlade, såsom Vallqvist, prosten Nordin, Liidberg, Ahlman, Låstbom, lagmannen af Nordin samt Liljensparre. Dessutom umgicks han synnerligen gerna med den preussiske sändemannen (dock utan sändebuds rang) v. Borck, hvars hårda och för våldsamheter benägna, äkta preussiska sinnelag nu tilltalade honom. I denna omgifning öfvervägdes och beslötos de våldsåtgärder, som skulle vidtagas mot de oböjliga adelspatrioterna. Några förordade väl ett lindrigare förfarande, och särskildt lär biskop Vallqvist hafva erbjudit sig att i sådant syfte leda en underhandling mellan Fersen och konungen. Men denna plan öfvergaf man i förlitande på den väpnade styrka, som man nu hade till sitt förfogande.

Den 20 febr. voro de tre ofrälse stånden församlade i sina särskilda plena; nu som vid andra tillfällen undvek man att hålla adeln samlad på samma gång som de ofrälse. Biskop J. A. Lindblom förde under ärkebiskopens frånvaro ordet i preståndet. I borgarståndet föredrog talmannen en anmälan af klagomål öfver tidsutdrägten i ärendenas behandling och föreslog en deputation till medstånden, hvilka skulle anmodas att genom en gemensam deputation hos konungen anhålla, att han »med sin konungsliga makt och myndighet efter regeringslagarne ville vidtaga sådana medel, hvarigenom riksdagsärendenas oafbrutna lopp befordras». Detta tydligen på förhand aftalade förslag bifölls af medstånden; af preståndet dock med en mildrande förändring, hvarigenom anhölls, att konungen måtte förfara »ej allenast enligt sin makt och myndighet efter regeringslagarne, utan ock enligt den visdom, mildhet och nåd, hvarmed han vid alla tillfällen alla rikets stånd vanligen omfattat». Sedan de tre deputationerna, 36 af hvarje stånd, sammanträffat i Storkyrkan och där förenat sig, afgingo

de till slottet och fingo företräde under anförande af biskop Lindblom, hvilken till konungen stälde de af presteståndet beslutna ordalagen. Konungen svarade, att han skulle »söka efter den makt, som honom tillkom, styra vrångo och sjelfsvåld hämma».

Att något ovanligt var på färde, hade redan visat sig af tillredelserna. En fördubblad lifdrabantsvakt hade intågat på slottets borggård och aflöst borgarvakten, hvilken dock ej aftågade, utan qvarstannade utanför borggården; äfven borgerskapets rytteri var till en del samladt på torget. Så snart deputationen vid middagstiden aftrádt, arresterades genast 19 af adelns hufvudmän, nämligen: Fersen, Karl de Geer, A. L. Stjerneld, Fr. Horn, Gustaf och Rutger Maclean samt Frietzcky, hvilka fördes till Fredrikshof; vidare öfverste L. P. Almfelt, öfverstelöjtnanten K. M. v. Gertten, justitiekansleren Lilliestråle och riddarhussekreteraren K. G. Bungencrona, hvilka fördes till högvakten; sekreteraren J. v. Engeström, löjtnanten J. Almfelt och riddarhusfiskalen A. Ihre, hvilka fördes till Kastenhof; Brahe, Pechlin, lagman Spaldencreutz, öfverste Schwartzer och major Bilberg tillsades att hålla sig inne på sina rum.

Till Fersen, Horn och de Geer afsändes gardesofficerare för att tillsäga om arrest. Hos Fersen hade samlat sig bortåt 100 väpnade adelsmän, beredda att möta våld med våld, men han afstyrde denna öfverilning. Han mottog af kaptenlöjtnanten A. L. Lewenhaupt konungens egenhändiga arresteringsorder och lät sig utan motstånd bortföra, vördsamt helsad af den kringstående mängden. De öfriga arresterades af borgareofficerare. Öfverste Almfelt afvisade gulddragaren Oldenburg, som hos honom infann sig, med förklaring, att han, såsom öfverste i konungens tjenst, »icke lät fängsla sig af en skinnbracka»; han blef då af en dragonofficer bortförd till slottshögvakten. Sekreteraren J. v. Engeström affördes först till stadshuset

i ohyggligt fängelse bland grofva brottslingar, men Munck lät sedan afflytta honom därifrån. I allmänhet blefvo arrestanterna väl behandlade, men fingo ej mottaga besök eller begagna skrifmaterialier. Polismästaren lät försegla riddarhusets kanslirum, men det på eftermiddagen församlade riddarhusutskottet lät bortrycka polisens sigill och satte riddarhusets i stället. Grosshandlare Schöns kontor, där man misstänkte, att ryska penningar voro insatta, stängdes. Patrioternas klubb på Malmens källare tillslöts, men man kunde ej hindra den att sammanträda i enskilda adelshus.

Hertig Karl, som i början gifvit sig min af att vilja förfäkta regeringsformen och ställa sig på adelspatrioternas sida, förmåddes nu utan svårighet att slå om och ansluta sig till den starkare. Utsigten till en större penninggåfva, som för hans räkning skulle af riksdagen utverkas, verkade därvid synnerligt lockande. Presenten af en dyrbar silfverservis till en af hans älskarinnor lär äfven hafva gjort afsedd verkan. Nu öfvertog han befälet i hufvudstaden och högsta uppsigten öfver de arresterades bevakning.

Den 21 febr. voro ständerna enligt utfärdad kallelse åter samlade på rikssalen. Sedan konungen uppträdt på tronen och börjat sitt tal, hördes appell till ställning för borgerskapets rytteri, som stod uppställdt utanför slottet; konungen, hvars började tal sålunda fick ett effektgörande afbrott, skickade då genast ned bud för att anbefalla tystnad. Naturligtvis var detta lilla uppträde tillställdt för att erinra om den väpnade styrka, som var till hands för att bruka våld, om så kunde behöfvas. Vid rikssalsporten var vakten fördubblad och lät äfven höra sina trumhvirflar. Landtmarskalken hade fått en vink om att denna gång vara tillstädes.

Konungen började sitt tal med uttrycken af fägnad öfver att se ständerna ånyo församlade kring tronen och adeln återförd till det lugn, hvars bibehål-

lande vore önskligt. Till adeln, hvars motstånd han trodde vara brutet genom ledarnes arrestering, vände han sig nu särskildt med smekande tilltal. Han förklarade sin vid förra sammanträdet förda klagan ej hafva gält hela adeln, hvilken han alltjämt ville omfatta med ynnest. Landtmarskalken anmodades nu återinträda i sitt värf. Denne efterkom uppmaningen med uttalande af den önskan, att det framfarna måtte vara glömdt, men utbad sig tillika att i anseende till sin ålder och sjuklighet få till sitt biträde en vice landtmarskalk. Konungen tog därefter åter till orda. Han beklagade sig öfver den åter uppvaknade tvedrägtsandan, hvarigenom rikets inre lugn blifvit stördt; till afvändande däraf ville han nu, i det han stadfäste de båda första ståndens privilegier, äfven förse de andra två med önskliga förmåner och hade därför låtit utarbeta en *förenings- och säkerhetsakt,* hvilken han nu skulle låta för ständerna uppläsa.

Därefter uppstod, enligt på förhand gjordt aftal, hertig Karl för att yttra sig. Patrioterna, som kände hertigens föregående uttalanden men ej hans senare omsadling, väntade sig af honom en gensaga, men funno sig snart alldeles besvikna. Talet började med smicker till konungen och loford till adeln; det slöt med att tillstyrka den nya aktens antagande.

På konungens vink uppläste nu Schröderheim aktstycket, som bestod af sju punkter. I den första tillerkändes åt konungen »full makt att styra, freda, frälsa och försvara riket, börja krig, sluta fred och förbund, samt förordna efter sitt höga godtfinnande om rikets ämbeten, som med infödde svenske män böra besättas», hvartill sedermera lades, att öfriga riksvårdande ärenden skulle »skötas på sätt konungen nyttigast synes». Genom denna punkt lades sålunda ett hardt när obegränsadt envälde i konungens hand. I den andra förklarades, att högsta lagskipningsmakten skulle utöfvas af konungens *högsta domstol,* hvilken

skulle bestå af både frälse och ofrälse män, och konungen skulle däri fortfarande ega två röster; för öfrigt skulle antalet af riksens råd bero af konungens godtfinnande. Genom denna punkt blef riksrådet i sin gamla gestalt i sjelfva verket afskaffadt; endast den gamla justitierevisionen bibehölls under nytt namn vid sin lagskipande verksamhet. I den tredje punkten medgafs åt ofrälsemän att köpa och besitta frälsegods, dock med förbehållen rätt för adeln att ensam besitta säterier samt rå- och rörshemman; därjämte skulle skjutsningsbesväret lika fördelas på alla hemman i riket, med undantag endast för nyssnämnda adelstillhörigheter samt för boställen, hvilka skulle vara därifrån befriade. Genom den fjärde punkten medgafs åt ofrälsemän ett vidsträckt tillträde till rikets ämbeten; endast »riksens höga och förnämsta ämbeten och de, som äro i konungens hof», skulle fortfarande vara adeln förbehållna. I den femte punkten tillerkändes åt »svenska folket» rätt att »med konungen rådslå, jämka, afslå och öfverenskomma om, hvad som funnes nödigt till rikets underhåll»; med så valda uttryck blef det sålunda för framtiden gjordt lättare att gå riksdagen förbi och vända sig direkte till sockenstämmorna. I den sjätte punkten afhändes riksdagen rätten att öfverlägga om några andra ämnen än dem konungen framstält. Den sjunde punkten berörde kort och sväfvande privilegiifrågan; om de utlofvade nya privilegierna undvek den att yttra sig. Ofrälse ståndspersoner hade emellertid genom de föregående punkterna erhållit nya rättigheter, hvilka ingalunda voro värdelösa.

»Bifalla riksens ständer den upplästa förenings- och säkerhetsakten?» frågade därpå konungen. Bönderna ropade högt sitt ja; prester och borgare tego till största delen försigtigt. Men adeln, ehuru beröfvad sina ledare, visade sig fortfarande lika beredd till motstånd och ropade med öfvervägande flertal nej, hvilket på konungens förnyade frågor tre gånger upprepades.

Nu framfördes ståndets yrkande att få på sitt samlingsrum öfverlägga om det nya författningsförslaget. Med 1772 års regeringsform i handen åberopade A. L. Hamilton dennas stadgande, att ständerna skulle på sina kamrar öfverlägga om, hvad konungen proponerat. I samma anda yttrade sig generallöjtnant Duvall och ryttmästare C. F. Dücker. Men konungen svarade att, som tre stånd redan bifallit den föreslagna akten, borde adeln genast förena sig med sina medständer.

Från sin plats på en läktare reste sig då kanslirådet G. G. Adlerbeth, hvilken nu, gripen af stundens rörelse, för första gången lät höra sig vid riksdagen. Ehuru genom sina tänkesätt tillhörande oppositionen, var han som umgängesvän fäst vid konungen och fann sig nu böra anslå den ton, som vore mest egnad att inverka på denne. Med ädel vältalighet uttalade han sig sålunda:

»Inför E. M:ts tron vågar en undersåte, som rönt de dyrbaraste vedermälen af E. M:ts nåd och erkänner den med vördnadsfullaste tacksamhet, att höja en ovan och svāfvande röst. Men, allernådigste konung, hvarken tid eller tillfälle tillåta mig nu att nämna mina enskilda förbindelser mot E. M:t som välgörare. På denna stund är ej fråga om annat än mitt nit, min kärlek för E. M:t som min konung, för Sverige som mitt fäderneslаnd. Jag finner mig för närvarande vid det högtidligaste tillfälle, som i mänskligheten kan yppas, vid den vigtigaste öfverläggning, som kan förehafvas. Förlåt, allernådigste konung, den ömma sinnesrörelse, som af mig utpressar tårar. Betagna af samma känslor, ser jag mina närvarande medbröder, detta rikes ridderskap och adel. De äro, såsom jag är öfvertygad, alla lika brinnande med mig af nit för E. M:t och fosterlandet» (här afbröts talaren af sina ståndsbröders ljudliga bifallsrop); »men de flesta tilläfventyrs lika oförmögne att stadga sina tankar på denna stund öfver ett ämne, som skall afgöra ett helt

rikes, millioner människors öde för sekler. Så stort detta verket är, så nödigt att därvid använda betänksamhet. Med djupaste undersåtlig vördnad för E. M:t, med varmaste kärlek för samtliga mina medborgare af de öfriga stånden besvär jag E. M:t vid Gud, vid sin tron, vid sitt hjerta, sitt ädelmod, vid samtid och efterverld, att oss måtte förunnas någon betänketid.»

Talet gjorde på alla de närvarande ett djupt intryck. Konungen, sjelf synbart rörd eller öfverraskad, förklarade sig genast färdig att bevilja adelns anhållan att få på sitt rum taga akten i öfvervägande; men han tillade, att ett trefaldigt ja från de ofrälseståndens sida redan tillkännagifvit deras beslut, hvarför någon vidare öfverläggning för dem ej kunde komma i fråga. Nu reste sig emellertid biskop Lindblom och anhöll, att äfven preseståndet måtte få betänka sig. Samma anhållan gjordes äfven, ehuru mattare, från borgarståndets sida. Men konungen vidhöll sin vägran. I stället framkallades biskop Lindblom för att som preseståndets vice talman förse akten med sin underskrift. Han anhöll då att först få i korthet meddela sig med sina ståndsbröder; det medgafs, och efter en kort rådplägning undertecknade han. Borgare- och bondeståndets talmän gjorde sedan detsamma. Adeln fick väl öfverlägga om akten, men tryckning af ståndets protokoll var redan förut förbjuden.

På eftermiddagen samlade sig adeln på riddarhuset. Lewenhaupt fungerade då för sista gången som landtmarskalk. Om säkerhetsakten ville han ej tillstädja någon öfverläggning, utan förklarade plenum vara sammankalladt för att välja nya elektorer i de frånvarandes ställe. De frånvarande elektorerna befunnos vara just de arresterade. Med anledning däraf föreslogs, att en deputation skulle till konungen afgå med underdånig förfrågan, om några af riddarhusets medlemmar så förbrutit sig, att de ådragit sig arrest. Förslaget blef bordlagdt. Förfrågningar gjordes äfven,

hvarför riddarhussekreteraren och riddarhusfiskalen ej vore tillstädes. Sorl och oväsen tilltogo, och landtmarskalken visade sig därunder alldeles rådlös. Sålunda åtskildes detta plenum utan resultat.

På följande plenum, den 23 febr., tillkännagafs, att konungen till vice landtmarskalk utsett öfversten Per Lilljehorn. Denne var på grund af sina föregående lefnadsförhållanden en högst illa beryktad man, men slug, kallblodig och oböjlig; nu öfvertog han ledningen af ståndets förhandlingar och visade sig kunna sköta uppdraget till konungens belåtenhet. Häftiga uttalanden gjordes med anledning af landtmarskalkens klagoskrift och de olagliga arresteringarna; det beslöts att afsända en deputation till konungen för att anhålla om de fängslade herrarnes frigifning. I påföljande plenum (24 febr.) tillkännagaf vice landtmarskalken, att konungen »synts vara ganska rörd» öfver ståndets tillämnade anhållan, men undanbedt sig deputationen. Riddarhussekreteraren Bungencrona och riddarhusfiskalen Ihre ställdes emellertid då på fri fot. Likaså frigåfvos lagman Spaldencreutz, grefve Brahe och major Bilberg; de båda sistnämnde återtogo ej under riksdagen sin plats på riddarhuset, Brahe af förtrytelse, Bilberg enligt aftvunget löfte.

Först på adelns nästföljande plenum, hvilket hölls på eftermiddagen den 26 febr., upplästes och bordlades säkerhetsakten, men någon öfverläggning om densamma tillstaddes icke då heller. På yrkande af Duvall och Wachtmeister beslöts en anhållan, att konungen måtte enligt regeringsformens § 42 inhemta rådets tankar öfver den föreslagna lagen, innan adeln kunde i sin ordning däröfver utlåta sig. Denna anhållan, liksom den förut gjorda hemställan angående de fängslade adelsmännen, lofvade Lilljehorn att till konungen framföra. Konungen lät emellertid Adlerbeth förstå, att han ej ämnade mottaga adelns försvarsskrift, hvilken han betecknade som »ett taktlöst papper, för-

fattadt i 1756 års stil». Han antydde äfven, att han gjorde säkerhetsaktens ovilkorliga antagande till vilkor för stadfästelsen af 1723 års adliga privilegier.

Det var ej nog med förbudet att låta trycka adelns protokoll; äfven ståndets plena blefvo nu så godt som alldeles instälda. Under tiden arbetade hemliga utskottet och bankoutskottet så mycket flitigare under konungens egen ledning. Äfven de ofrälse stånden höllo täta sammanträden. Redan den 23 febr. hade borgarståndet fått konungens försäkran om nya privilegier jämte tillstånd att inkomma med förslag i sådan riktning; åt detta ärende egnade nu ståndet hela sin uppmärksamhet. Bönderna, som fått löfte om ytterligare, med helgd af privilegier omgärdade förmåner, särskildt om förhöjd skjutslega samt frihet att vid alla årstider tillverka bränvin, visade sig därmed tillfredsstälda. Talmannen Olof Olofsson, som afled den 13 mars och på konungens bekostnad fick en högtidlig begrafning i Riddarholmskyrkan, fick till efterträdare Anders Andersson från Vesterbotten, hvilken icke gjorde någon svårighet vid att besvärja och till efterrättelse antaga förenings- och säkerhetsakten. Presteståndet motsåg alltjämt den kungjorda författningsändringen med en viss oro, hvilken isynnerhet gälde den för presterskapet befarade tillämpningen af aktens stadgande, att konungen egde »förordna om alla rikets ämbeten». Denna oro stillades emellertid, då konungen den 2 mars lät afgifva en förklaring, att presteståndet alltid skulle »njuta den ordning och rätt vid befordringar, som 1723 års samma stånd förunnade privilegier samt regeringsformens § 10 utstaka, så ock i sina tjenster och löningssätt ega säkerhet efter privilegierna och Sveriges rikes lag». Sedan dessa stånd sålunda fått eller menade sig hafva fått trygghet i privilegiifrågorna, voro de nöjda, ty längre sträckte sig i allmänhet ej deras synkrets.

Däremot fann konungen, att adelns motstånd ej

blifvit brutet genom hufvudmännens arrestering. Nya ledare hade uppstått i de fängslades ställe, hvarföre han med förtrytelse liknade adeln vid den månghöfdade hydran, som ständigt framsköt nya hufvuden i de afhuggnas ställe. För att fullständigt bryta motståndet var han betänkt på nya våldsåtgärder och skydde nu ej längre att sätta den missledda folkmassan i rörelse för sådant ändamål. Genom Otto Wrede lät han framföra en helsning att, om adeln vidblef inlemnandet af sin försvarsskrift, låta skarprättaren uppbränna den samt genom härolder låta utropa adelns medlemmar för rebeller och öfverlemna dem åt pöbelns raseri. Han tillade, att 1,200 personer mer eller mindre i hans rike icke hade något så särdeles att betyda. Hos dalkarlarne vid Drottningholm gjorde konungen täta besök och var då sjelf klädd i daldrägt, men ingen annan tilläts att utan pollett begifva sig dit. Hotande rykten kringlupo, att dalkåren skulle kringränna riddarhuset, att nya fängelserum tillreddes, samt att förteckningen på de nya arrestanterna redan var uppsatt.

Som ett ytterligare medel att uppröra sinnena begagnades nu de häktade finska officerarnes införande i Stockholm. Först anlände, skild från de öfriga, Hastfer och fördes i stillhet undan. Annorlunda gick det till på aftonen den 9 mars, då flertalet af de öfrige arresterade på en gång anlände, nämligen generalmajor K. G. Armfelt, öfverstarne v. Otter, Montgomery, Hästesko och Lejonstedt, öfverstelöjtnanterna Otto Klingspor och af Enehjelm samt kapten v. Törne. Jägerhorn och Klick hade lyckats undkomma och sätta sig i säkerhet inom den ryska gränsen. Då de arresterade i aftonskymningen ankommo, var en stor folkmassa dem till mötes vid Järfva och åtföljde dem under smäderop till staden. Kort förut infördes en trupp ryska fångar, hvilkas närvaro var egnad att tjena till ökad förebråelse mot Anjalamännen. Den

18 mars anlände Anckarsvärd, ledsagad af en kapten Ramsay. Fångarne insattes på Fredrikshof, där en stor del af de fångna riksdagspatrioterna sutto förut. För mera utrymmes vinnande affördes emellertid Stjerneld, Frietzcky och öfverste Almfelt till Drottningholm, där de sattes i strängare förvar och bevakades af dalkarlarne. De fängslade stäldes genast under åtal inför en krigsrättsafdelning af krigskollegium, hvilken höll sitt första sammanträde den 14 mars. För att hålla allmänheten i fortfarande spänning befordrade man ofördröjligen protokollen till trycket. Isynnerhet sökte man utfinna beröringspunkter mellan de fängslade Anjalamännen och de arresterade riksdagspatrioterna, och det utspreds, att man fått anledningar till konfrontering mellan de båda slagen af statsfångar — tydligen för att i ökad grad rikta allmänhetens förbittring mot de sistnämnda. Man sade sig hafva fått anledning till misstanke, att en del rådsherrar påtänkt en beskickning till Ryssland för att höra efter, hvad biträde de kunde därifrån förvänta.

Dylika tillställningar voro liksom tumskrufvar, med hvilka man ville framtvinga adelns bifall till säkerhetsakten. Den 16 mars var bestämd till densammas slutliga genomdrifvande. På morgonen afreste konungen till Drottningholm, sannolikt i uppsåt att därifrån föra dalkarlarne till Stockholm; men Armfelt, som där oombedd infann sig, lyckades med sina föreställningar afstyra den antagligen tillämnade nya våldsamheten. Kort före sin afresa sände Gustaf till Lilljehorn en biljett med befallning att framlägga den föreslagna akten till afgörande; adeln borde nu, hette det, efter erhållen tre veckors betänketid gifva slutligt utlåtande, helst som H. M:t fann onödigt att däröfver höra rådet, och dessutom rikets försvar kräfde hans skyndsamma närvaro på andra orter. I följd däraf uppmanade nu vice landtmarskalken sina ståndsbröder att vid den stundande öfverläggningen iakttaga

det sinneslugn, hvilket de såsom rikets »mest upplysta stånd» vore konungen, fäderneslandet och sig sjelfve skyldiga.

Den öfverläggning, som därefter tog sin början, räckte från kl. $\frac{1}{2}$ 11 f. m. till kl. $\frac{1}{2}$ 6 e. m. Mer än 30 talare hade ordet, af hvilka endast på sin höjd fem uttryckte något tillstyrkande af akten; alla de öfrige protesterade mer eller mindre eftertryckligt mot densamma, skarpast generallöjtnanten Duvall, grefve Douglas och frih. Krister Posse (hvars anförande var författadt af riksrådet Hermansson). Öfverläggningen fördes i det hela lugnt och värdigt. Då den ändtligen slutat, gjordes af vice landtmarskalken proposition med frågan: »Bifaller ridderskapet och adeln förenings- och säkerhetsakten?» Därpå svarades med ett starkt och enhälligt nej. På ny proposition med fråga, om ståndet afslog akten, svarades ett lika starkt ja. Trots den långt framskridna tiden ville adeln ändå ej åtskiljas, utan att ännu en gång göra en hemställan om sina arresterade medbröders antingen frigifvande eller befordran till laga ransakning och dom. Lilljehorn sökte på många sätt undandraga sig att upptaga denna fråga till behandling; han till och med låtsade sofva en stund, hvilket gaf anledning till bitande inpass från flere håll. Slutligen tog han sin staf och lemnade salen; därmed blef den långa sammankomsten upplöst.

Hufvudsakligen på bedrifvande af Schröderheim tog nu konungen, ehuru med föga uppriktighet, ett steg till försoning med adeln. Den 23 mars afgick en stor deputation från alla stånden med den af riksdagen beslutna och efter åtskilliga svårigheter sammanjämkade tacksägelseadressen till konungen för hans omsorger om rikets försvar. Sedan denna deputation afträdt, lät konungen återkalla adelns deputerade och tilltalade dem i nådigt smekande ordalag. Han sade sig känna återupplifvad den fägnad, hvarmed han

alltid sett det första riksståndet, och vänta sig trösten att på sin annalkande ålderdom kunna omfatta adeln med nåd och ynnest, då ståndet vinnlade sig om att sådant förtjena. Konungen visade sig därvid mycket rörd, och de deputerade fingo till slut kyssa hans hand. Men med dylikt vädjande till känslosamheten uträttades nu föga. Lika litet vans med ett högtidligt förhör, som den 29 mars anstäldes för att visa kronprinsens gjorda framsteg i undervisningsämnena; enda resultatet blef, att ständerna beslöto låta slå en skådepenning öfver den märkvärdiga tilldragelsen.

Under tiden sökte Lilljehorn i det längsta förhindra slutbehandlingen af adelns beslutna svarsskrifvelse angående förenings- och säkerhetsakten. Den 31 mars upptogs ändtligen denna skrifvelse till granskning. Den innehöll, att adeln önskade förblifva vid 1772 års regeringsform utan någon som helst förändring eller rubbning. Säkerhetsakten däremot underkastades punkt för punkt en ogillande granskning, och till slut undanbad sig ståndet hvarje genom denna akt åsyftad inskränkning i dess välfångna privilegier. Skrifvelsen blef enhälligt gillad och fick ett tillägg, som innehöll, att den på 1786 års riksdag antagna grundsatsen om tre stånds sammanstämmande bifall väl gälde allmän lag, men icke sjelfva grundlagen, hvilken icke kunde förändras utan alla fyra ståndens enhälliga bifall. Lilljehorn sökte i det längsta undandraga sig att väcka proposition i denna sak och uthärdade med orubbligt lugn de bullrande uppträden, som i anledning däraf föreföllo. Slutligen, fram på aftonen, måste dock proposition väckas, då skrifvelsen med någon liten förändring antogs. Vice landtmarskalken fick i uppdrag att aflemna detta svar till konungen, och protokollsutdrag om det fattade beslutet afsändes till medstånden.

Konungen, som lade föga vigt vid denna protest, hade emellertid redan klart för sig, huru han skulle

handla. Han lät kalla till sig den ordinarie landtmarskalken Lewenhaupt jämte de tre ofrälse ståndens talmän. Nu befalde han helt enkelt Lewenhaupt att underteckna den redan å de tre ståndens vägnar underskrifna säkerhetsakten och förklarade, att detta måste ske, emedan landtmarskalken vore icke blott adelns, utan hela riksdagens marskalk. Lewenhaupt lät sig utan svårighet påverka och tecknade sitt namn under akten. Genom denna öfverrumpling fick konungen således den nya regeringsformen underskrifven af alla fyra talmännen å deras stånds vägnar. Akten blef emellertid ej genast utfärdad, utan förvarades hos konungen till riksdagens slut och blef under de närmast påföljande förhandlingarna ej vidare omnämnd. Adeln uttalade emellertid vid sitt plenum den 7 april en protest mot landtmarskalkens tilltag.

FINANS- OCH BEVILLNINGSFRÅGORNA.

Hemliga utskottet hade börjat sina sammanträden den 4 febr. och höll dem sedermera nästan hvarje eftermiddag på slottet under konungens eget ordförandeskap, hvarigenom öfverläggningens frihet betydligt inskränktes. Sammanträdena bevistades af statssekreterarne Ruuth och Schröderheim; den förre tillhandagick med upplysningar och förslag, den senare tjenstgjorde som protokollsförare, därvid biträdd af kammarrådet O. E. Lagerheim. Vidare närvoro landtmarskalken och de ofrälse ståndens talmän; äfven här förde biskop Lindblom under någon tid talmanskapet i ärkebiskopens ställe. Utskottsledamöterna aflade den af ständerna godkända tysthetseden, hvilken däremot ej affordrades de af konungen tillkallade ämbetsmännen.

Öfverläggningarna öppnades af konungen med en framställning af rikets ställning till de främmande makterna. En för Sverige gynsam förening mellan England, Preussen och Holland till upprätthållandet

af jämnvigten i norden ställdes i utsigt; särskildt framhölls, att England ej skulle tillåta den danska flottans förening med den ryska. Framtida penningehjelp från Turkiets sida sades vara att förvänta. Då sålunda den politiska ställningen företeddes i mildrad dager, framhöllos i stället så mycket starkare de svårigheter, som den allt känbarare penningebristen förde med sig, och hvilkas lindrande nu skulle blifva utskottets förnämsta uppgift. Då konungen ej vid föregående riksdag mottagit något kreditiv på banken för händelse af fiendtligt anfall, hade han saknat en tillgång, som åtminstone under det danska inbrottet i Bohuslän kunnat komma väl till pass. Han hade därför funnit sig nödsakad att tillgripa de i ränterierna innestående medlen, innehålla löneqvartal samt vidtaga andra liknande åtgärder, hvilkas våldsamhet erkändes. Dessutom hade för krigets skull gjorts en ny, betydande skuldsättning, hvilken dock ej borde sammanblandas med rikets gamla skuld. Nya medel måste nu anskaffas till flottans utrustning, och tillgång kunde därtill beredas, om konungen finge i banken på en gång lyfta 26 tunnor guld, som ännu återstodo af de vid 1786 års riksdag till spanmålsmagasins upprättande anslagna 50 tunnor guld. Den nya skuldsättning, som blefve nödig, skulle för att kännas lindrigare kunna så ordnas, att man på grundvalen af amortering upprättade en riksgäldsfond under ett särskildt verks styrelse. Om hela riksskulden samt om statsverkets penningeställning i allmänhet lofvade konungen att denna gång meddela fullständiga och sanningsenliga upplysningar.

Den påtryckning, som konungen genom att personligen leda förhandlingarna öfvade, gjorde synbar verkan. Därtill kom, att de adliga utskottsledamöter, hvilka som oppositionsmän gjort sig mest fruktade, sutto arresterade eller hade tvungits att hemresa. De i dessas ställe invalda tillhörde väl också oppositionen,

men visade vida större foglighet än man kunnat vänta, så att konungen förklarade sig i det hela vara ganska nöjd med dem; isynnerhet fann han lagman Spaldencreutz förtjent af ett sådant erkännande. Däremot visade sig grefve A. L. Hamilton samt friherrarne Lantingshausen och Lars Mannerheim mindre medgörliga. Bland ledamöterna af de ofrälse stånden voro biskop Vallqvist och lagman Håkansson (borgmästare i Karlskrona, son af den gamle bondetalmannen Olof Håkansson) de mest framstående och gingo konungen villigt till handa.

Ej utan svårighet hade konungen, hufvudsakligen på uppmaning af Armfelt och Ruuth, låtit förmå sig att för utskottet yppa hela beloppet af riksskulden, hvilken nu befans uppgå till mer än 21 mill. rdr sp. Att öppet bekänna saken äfven för ständerna skyggade han i början länge tillbaka för och sökte få det så tillstäldt, att utskottet skulle å ständernas vägnar besluta deras ansvarighet för hela skuldsumman. På ett sådant förslag, hvars olaglighet låg i öppen dag, fann sig emellertid utskottet ej kunna ingå. Men det sträckte sitt tillmötesgående så långt det ansåg sig kunna, då det beslöt att med tillstyrkande hänskjuta frågan om riksskuldsgarantien till ständerna. Därigenom skulle de för framtiden komma att öfvertaga hela riksgäldsförvaltningen, och riksgäldskontoret sålunda, liksom banken, blifva ett under riksdagens styrelse ställdt verk. Isynnerhet var Ruuth angelägen om att få till stånd denna åtgärd, hvarigenom han kunde undgå det tunga ansvar, som han i annat fall hade att bära.

Bankoutskottet beviljade utan svårighet till förmån för riksgäldsfonden de 200,000 rdr (26 tunnor guld), som kronan ännu ansåg sig hafva till godo. Hemliga utskottet gjorde då (13 mars) en ytterligare hemställan, »huruvida, i den händelsen riksgälden hädanefter skulle komma under rikets ständers egen garanti

och förvaltning, banken då skulle kunna göra sitt biträde mera vidsträckt». Nu blef det sålunda bankoutskottets tur att på fullt allvar taga den svårlösta frågan om hand. Det befann sig i en vida sjelfständigare ställning, enär det ej var utsatt för någon påtryckning af konungens personliga närvaro samt på sitt verkningsfält hade fastare former och mer lagbestämda gränser. Men den oförsonliga motsatsen mellan adeln och de ofrälse, hvilka båda element här voro lika mangrant representerade, medförde för detta utskott samma verkningar som för hela riksdagen. De ofrälse utskottsledamöterna visade sig benägna att med bankens medel i stor utsträckning tillfredsställa regeringens anspråk; de ville gerna tänka sig banken såsom en skattkammare, genom hvars anlitande de enskildes uppoffringar skulle minskas eller helt och hållet undvikas. Konungen delade samma uppfattning; han hade före riksdagen yttrat, att banken var en »slumrande skattkammare», och ryktet om de grepp han tillämnade hade redan bidragit att öka osäkerheten, så att många skyndade att uttaga sina insatta kapital för att undgå befarad plundring. Mot planer i sådan riktning satte emellertid de adlige ledamöterna ett orubbligt motstånd; därunder tilltog alltjämt förbittringen mellan de adlige och ofrälse, hvilka å ömse sidor voro lika manstarka, och något afgörande kunde sålunda ej komma till stånd. Fråga väcktes nu om att insläppa bondeståndsledamöter i utskottet, hvarigenom de ofrälse skulle hafva vunnit pluralitet; detta förslag upptogs synnerligen begärligt af bondeståndet, och regeringens hemliga planer gingo i sådan riktning. De mera sansade adelsledamöterna började därför intaga en medlande hållning, bland dem förnämligast presidenten Kurck och generallöjtnant Duvall. I följd däraf blef bankoutskottet något medgörligare.

Men de understöd, större eller mindre, hvilka banken kunde lemna, voro i alla händelser endast att

anse som en nödfallshjelp. I början af mars uppfordrades därför ständerna genom ett protokollsutdrag från hemliga utskottet att draga försorg om tillsättandet af ett bevillnings- och krigsgärdsutskott. Den 7 mars höll adeln plenum med anledning däraf och beslöt att ofördröjligen utse elektorer för det äskade utskottet, dock med förbehåll af ståndets rätt att öfver bevillningsfrågan i hennes helhet sedermera utlåta sig. Liknande beslut fattades äfven af de ofrälse stånden. Under de följande dagarne blef detta nya utskott tillsatt.

Då nu ökade uppoffringar syntes förestå, blef det genast oro, synnerligen i bondeståndet. Här väcktes till en början förslag, att frälsegodsens rusttjenst skulle upphöra och dessa gods i stället återgå till kronan, som därigenom skulle få sina tillgångar ansenligt ökade. Såväl i borgare- som bondeståndet afgåfvos under dessa dagar en mängd memorial, alla åsyftande att mildra den väntade bevillningens börda eller att vältra den öfver på andra stånd och samhällsklasser. Under sådana förkänningar mottogs det ängsligt förbidade budskapet. Den 14 mars aflät hemliga utskottet till ständernas plena ett tillkännagifvande, att rikets tillstånd fordrade en årlig bevillning och krigsgärd till ett belopp af 70 tunnor guld, utom hvad dittills i bevillning af landet åtgått; bevillnings- och krigsgärdsutskottet fick nu det svåra uppdraget att tillse, huru denna bevillningssumma skulle på de skattskyldige fördelas. Genom ett nytt protokollsutdrag af den 24 mars gjordes hemställan om ständernas öfvertagande af riksskulden, och tillika bifogades förslag, huru denna skuld för framtiden skulle förvaltas och afbördas. Skulden, som nu för första gången öppet erkändes, då den till ständernas garanti anmäldes, uppgick till 21 mill. rdr sp. Det öfverlemnades nu till riksdagens förvaltning under styrelse af ett riksgäldskontor, bestående af ständernas valda fullmäktige, 3 af adeln och

2 af hvartdera bland de ofrälse stånden. Riksdagen fick sålunda ett nytt penningeverk vid sidan af riksbanken. Det skulle mottaga såväl de till riksgäldsfonden förut anslagna medel som äfven den senast äskade bevillningen och krigsgärden; det skulle äfven ega rättighet att utfärda sedlar till en viss bestämd summa samt förskrifningar med därå löpande ränta. I sitt angelägna värfs utförande borde fullmäktige ej blott bindas genom ed och instruktion utan äfven hvart tredje år underkastas revision af de revisorer, som ständerna komme att utse. Då konungen icke vidare skulle »täckas befatta sig med låns upptagande i rikets namn», men icke heller vid påkommande händelser kunde lemnas utan medel till undsättning, hemstälde till slut utskottet, att han på riksgäldskontorets stat måtte »blifva försedd med ett garanteradt kreditiv till någon bestämd, ej för knappt tilltagen summa». Stora uppoffringar kräfdes visserligen; men på samma gång blef riksdagens öfverinseende öfver rikets finanser utvidgadt, hemlighetsmakeriet på detta område upphörde, och en gräns sattes för det kungliga godtyckets skuldsättningsraseri.

Detta förslag upptogs till öfverläggning i de särskilda stånden under de första dagarne af april. Man häpnade öfver den stora skuldsumman och misstänkte, att den öfverdrifvits. Man menade sig hafva förnummit af Liljencrants, att vid hans afträde från finansförvaltningen i slutet af år 1786 skulden endast utgjort 7 mill. rdr och ansåg det orimligt, att den på så kort tid skulle hafva tillväxt så mycket. Några misstänkte, att konungen ville på nationens bekostnad bereda sig en kapitaltillgång, i händelse han framdeles skulle tvingas nedlägga kronan. Man klandrade, att ingen af de betydande poster, hvarmed konungen under årens lopp ökat sina och statens inkomster, nu togs i anspråk för det föreliggande ändamålet; särskildt påpekade man bränvinsbränningsarrendet, nummerlotteriet, fördubb-

lingen af postmedlen och 50 procentsförhöjningen på charta sigillata. Man hade äfven väntat, att någon indragning kunnat göras i de stora anslagen till hofhållningen och konungens enskilda utgifter. Af regeringens vänner anfördes däremot, att de böcker och räkenskaper, som hemliga utskottet genomgått, omöjligen kunnat vara helt och hållet förfalskade, men att de af utskottet gjorda utredningarna ej finge göras bekanta; vidare, att de hittills för statsutgifterna fordrade summorna vore, hvar på sitt håll, fortfarande behöfliga, helst som staten ändå måste vidkännas en årlig brist och sålunda ej tålde vid någon indragning.

Preste- och borgarstånden biföllo först den föreslagna garantien af riksskulden, dock med vilkor, att de öfriga stånden därom förenade sig. Bondeståndet visade sig mindre medgörligt, och en stor del af dess medlemmar kräfde med ifver betänketid. Genom en missledande proposition och ett förfarande, hvarigenom omröstningen i sjelfva verket förvandlades från sluten till öppen, lyckades sekreteraren ändå till slut få garantien antagen. Vid detta tillfälle fattade emellertid bondeståndet ett för framtiden afgörande beslut att åt sig förvärfva lika rätt med de öfriga stånden i förvaltningen och garantien af riksbanken.

Nu återstod endast adeln, som ännu ej fattat sitt beslut. Genom de ofrälse ståndens redan vunna bifall var adeln bragt i en svår ställning, enär man på detta stånd kunde välta hela ansvaret för de vådor, som kunde inträffa, i händelse konungen sattes ur stånd att uppbringa medel till krigets fullföljande. Litande på de ofrälses fortfarande understöd, var konungen redan betänkt på en ny våldshandling. Den 6 april voro, sades det, order utfärdade att arrestera grefvarne A. L. Hamilton, A. L. Ribbing och Klas Lewenhaupt, friherrarne Duvall, Wachtmeister och Bjelke, kanslirådet v. Engeström och professor D. v. Schulzenheim. Men stämningen hade redan till någon del vändt sig;

det sades åtminstone, att en del af borgerskapets militärkårer denna gång vägrat att lemna handräckning.

Adelns plenum den 7 april upptogs till största delen med ärenden af mindre betydenhet; vigtigast var ståndets vid detta tillfälle afgifna protester mot landtmarskalkens underskrift till säkerhetsakten. Till slut upplästes bevillnings- och krigsgärdsutskottets betänkande. Följande dag kom det under öfverläggning. Duvall, Wachtmeister, Schulzenheim m. fl. yrkade då, att skillnad måtte göras mellan rikets äldre skuld och den nya, som för kriget gjorts eller framdeles måste göras. För den sistnämnda, hvilken uppgick till 7 mill. rdr, föreslogs ständernas garanti; men för den förra, hvilken uppgick till 14 mill. rdr, yrkades betalning med de medel, som redan voro åt riksgäldsfonden anslagna. Det tillstyrktes, att adeln måtte samtycka till en årlig bevillningssumma, dock ej högre än 40 tunnor guld, såsom den högsta, hvilken af landet möjligen kunde utgå. Å andra sidan yrkades äfven, isynnerhet af hemliga utskottets ledamöter, friherrarne Rappe och Mannerheim samt lagman Spaldencreutz, att hela skuldmassan borde af ständerna garanteras. Medan denna öfverläggning som bäst pågick, framlemnades en biljett från konungen till vice landtmarskalken. Den innehöll, att hemliga utskottets betänkanden vore en så sammanhängande kedja, att, om någon länk afbrötes, allt vore förloradt; konungen fann därför nödvändigt för adeln att samtycka till hvad de andra stånden redan beslutit och förklarade sig ej kunna mottaga annat svar än ovilkorligt ja eller nej, genom hvilket senare likväl fäderneslandet skulle gå förloradt.

Denna biljett, hvilken af vice landtmarskalken upplästes, framkallade stor jäsning och mycken villrådighet. Oppositionens hufvudmän funno sig till slut böra gifva vika med hänsyn till de vådor, som möjligen kunde uppstå. Duvall yttrade: »När kungliga

befallningar skola styra våra öfverläggningar, så är ej annat att göra än att bifalla.» Flere instämde i det yrkande, att, då riket vore i fara att gå under, såsom konungen anmält, så funnes ej tid att längre öfverväga, utan man måste genast skynda till hjelp. Vice landtmarskalken förmåddes att afgifva proposition på bifall till hemliga utskottets betänkande, men med tillägg, att ridderskapet och adeln därvid hade särskildt afseende på konungens biljett och rikets däri omförmälda våda. Denna proposition blef antagen, hvarefter ståndet åtskildes. Under de följande dagarne valde stånden sina fullmäktige och revisorer i riksgäldskontoret.

Ännu återstod emellertid frågan om bevillningen till stor del olöst. Allt sedan den 11 mars hade bevillnings- och krigsgärdsutskottet hållit täta sammankomster. Men den dryga bevillningssummans fördelning på olika stånd och samhällsklasser var en ytterst svårlöst uppgift. Den endrägt, som rådt mellan de ofrälse stånden, så länge de gentemot adeln haft gemensamma intressen att förfäkta, försvann, då det gälde kräfda uppoffringar, och det ena ståndet sökte, så mycket möjligt var, välta bördan öfver på de andras skuldror. Konungen utsatte då en viss tid för arbetenas fullbordande under förklaring, att han, om denna tid öfverskreds, gjorde utskottsledamöterna ansvariga för de vådor, som i följd däraf kunde drabba riket. Sålunda lyckades det att få utskottets betänkande färdigt till den 7 april; i sjelfva verket hade arbetet gått vida fortare än vid föregående riksdagar, då långt mindre bördor förefunnos att pålägga och fördela.

I utskottets betänkande föreslogs bevillningssummans utgörande genom ökade personliga afgifter, nya utskylder för jord och näringar, betalningsprocent af lönerna samt ökade förtärings- och öfverflödsafgifter. Detta förslag var emellertid icke i regeringens smak. Inom några dagar utarbetades därför och framlades

ett annat vid sidan af utskottets. Det hade ej någon namngifven förslagsställare och betecknades därför som det »anonyma förslaget», men var i sjelfva verket utarbetadt af Ruuth eller under hans ledning. Det minskade den personela afgiften och betalningsprocenten af lönerna, uteslöt hvarje öfverflödsafgift utom för bruket af tobak, men yrkade i stället landtullens förhöjning till tredubbla beloppet, hvarigenom i sjelfva verket den tyngsta delen af bördan skulle komma att läggas på näringsidkarnes skuldror. Som vanligt blef äfven fråga om bevillningstiden, hvilken konungen envisare än någonsin förut ville hafva utsträckt »till nästa riksdag», under det man från ständernas sida hade större skäl än vanligt att yrka fastställandet af en bestämd, kortare tid.

Den 15 april förekom bevillningsfrågan till afgörande hos bondeståndet, som visade sig högst upprördt och oroligt. Flere på hvarandra följande yttranden sammanstämde i förkastandet af bevillningsutskottets förslag och tillstyrkte i stället, att det anonyma måtte med vissa jämkningar antagas. För att i någon mån flytta bördorna öfver på andra stånd föreslog man högre afgifter för adelns rusttjenst eller af presternas vederlag. Af somliga yrkades, att bondeståndet skulle uppskjuta sitt utlåtande, tills de öfriga stånden stadgat sina tankar i ämnet. Bevillningen ville man ej hafva utsträckt till längre tid än 2, högst 3 år. Medan denna öfverläggning hetsigt pågick, anlände Schröderheim med helsning från konungen, att H. M:t genom anlitande af de subsidier han af sina bundsförvandter hade att vänta, vore sinnad att bidraga till rikets utgifter på sådant sätt, att allmogen skulle åtnjuta lindring. Men äfven denna förespegling blef utan verkan. Till slut antogs väl det »anonyma» förslaget i öfrigt, men bevillningstiden ville man ej hafva utsträckt längre än till 3 år, oaktadt sekreteraren utfor i hårda ord samt hotade med konungens onåd och våldsamma åtgärder.

Bönderna åtskildes i vredesmod utan att i denna fråga hafva fått fatta något formligt beslut; på gator och torg utropade de, att de ledo våld, och i sin klubb voro de så oregerliga, att sekreteraren där ej tordes visa sig. Det såg nu för ett ögonblick ut som om bondeståndet åter ville närma sig till adeln.

I preseståndets plenum den 16 april behandlades ärendet med vida mer stillhet. Det anonyma bevillningsförslaget antogs; men i fråga om bevillningstiden sökte man utfinna en medelväg, som gjorde det möjligt att på en gång eftergifva för konungens fordran och bevaka nationens rätt. Det föreslogs nämligen att medgifva en obestämd bevillningstid, men på sådant vilkor, att hvart tredje år skulle af konungen sammankallas ett af ständerna valdt bevillningsutskott, som egde att efter förefallande omständigheter jämka och reglera bevillningen, men ej höja den. Förslaget vann konungens bifall, helst som det öfverensstämde med hans hemliga plan att återinföra någonting liknande de gamla utskottsriksdagarne. Det lär egentligen hafva härledt sig från Vallqvist, hvilken under denna riksdag öfverglänste Nordin samt intog en medlande ställning mellan konungen och patrioterna.

I borgarståndet fördes mellan den 14 och 20 april grundliga öfverläggningar om bevillningsförslaget. Man förkastade här det anonyma förslaget, emedan det skulle medföra en allmän prisstegring och däraf följande tröghet i omsättningen. I stället lade man bevillningsutskottets förslag till grund, men företog däruti åtskilliga jämkningar. Bevillningen ville man äfven här ej hafva utsatt på obestämd tid. Den 17 april fick äfven borgarståndet besök af Schröderheim, hvilken från konungen framförde samma förespegling, som förut gifvits till bondeståndet. Bevillningen ville emellertid ståndet ändå i det längsta hafva satt på bestämd tid. Men i sammanträdet den 20 april lyckades lagman Håkansson till slut utverka bifall till sitt förslag, att

bevillningen väl fastställdes till nästa riksdag, men under det förbehåll, att bevillningsutskottet framdeles i någon mån nedsatte bevillningen, så snart rikets omständigheter kunde sådant tillåta.

De ofrälse stånden voro sålunda under denna riksdag för första gången sinsemellan söndrade. Presteståndet hade anslutit sig till det anonyma bevillningsförslaget, borgarståndet till bevillningsutskottets. Båda hade väl gått in på bevillning för obestämd tid, men ytterst ogerna och med olika förbehåll. Bondeståndet hade åtskilts utan att hafva fattat fullgiltigt beslut och fick under de följande dagarne ej sammanträda.

Det hade under denna riksdag varit sed, att adeln ej tillspordes förr, än man var något så när på det klara med de ofrälse stånden; så blef äfven nu fallet. Adelns första plenum i bevillningsfrågan hölls ej förr än den 20 april och äfven då endast förberedelsevis. Den 21 april förekom ärendet till slutlig behandling. Oppositionen med Duvall, Karl Adam Wachtmeister och Klas Lewenhaupt i spetsen yrkade, att bevillningsutskottets förslag med några jämkningar skulle antagas, dock blott för två år. På detta yrkande begärdes ofördröjligen proposition. Lilljehorn förklarade då, att han hade konungens uttryckliga förbud mot en sådan propositions aflåtande, och att den vore stridande mot regeringsformen, enär ett beslut i sådan riktning skulle tvinga konungen att efter de två årens förlopp åter sammankalla riksdag. Till de invändningar, som gjordes, ville vice landtmarskalken ej lyssna, utan fasthöll orubbligt vid sin vägran. Han lät endast förmå sig till medgifvandet att hos konungen anmäla den mening, som ståndets majoritet uttalat om saken.

Adeln och bondeståndet, ehuru i åtskilligt sinsemellan söndrade, intogo sålunda nu mot regeringen en stridig hållning, under det preste- och borgarstånden visat sig mera medgörliga. Konungen tog sig nu för att genom personlig inverkan på bönderna söka vinna

dem för sig. Ståndet sammankallades den 22 april och tillsades att genast begifva sig upp till slottet. Konungen ordade då vältaligt för bönderna om den huldhet han städse visat dem, och om den trohet de lagt i dagen för honom; han bad dem ej vara bekymrade öfver långvarigheten af en bevillning, som han på allt vis ville sträfva att förkorta. Slutligen föreslog han den förmedlingsutväg, som presteståndet uppgifvit, och gaf löfte att till allmogens lisa göra de eftergifter, som tillgångarne kunde medgifva. Sedan därpå öfverläggning tillstadts, framstälde Jon Bengtsson med frimodighet de skäl, som gjorts gällande för bevillningens inskränkning till tre år. Men då ingen dristade instämma med honom, gjorde konungen proposition om bevillningens utsättande till nästa riksdag samt antagande af presteståndets förslag om ett hvart tredje år sammanträdande bevillningsutskott. Propositionen besvarades af några med ja, af de fleste med stillatigande, men konungen förklarade den vara bifallen och uppdrog åt ståndet att utse ledamöter af det nya bevillningsutskottet, hvarefter bönderna, i hjertat föga belåtna, åtskildes.

Den 24 april hade adeln plenum. Lilljehorn meddelade då, att han hade att afgifva svar från konungen »uppå ridderskapets och adelns förfrågan». Han afbröts af Klas Lewenhaupt med genmälet, att adeln ej gjort en förfrågan, utan en anmälan. Vice landtmarskalken förklarade sig då vara ohöfviskt afbruten genom en ledamot, som mästrade konungens ord, hvarför det ej vore honom tillständigt att längre fortsätta läsningen, utan han ämnade genast gå upp till konungen för att begära förhållningsorder. Det uppstod nu starkt buller, och åtskilliga invändningar gjordes; man ropade, att vice landtmarskalken ej finge afbryta sammankomsten i otid, och att, om han ginge bort, skulle förste närvarande grefven fatta klubban i hans ställe. Lilljehorn, alltid lika oböjlig, tog sin staf och lagade sig

till att gå ut; då stälde sig några unga adelsmän med dragna värjor vid dörren för att hindra honom därifrån. Oredan stillades emellertid genom ett fintligt infall af Duvall. »Hade vi trott», sade han, »att konungens egenhändiga skrifvelse upplästes, hade vi naturligtvis lyftat våra hattar». En annan tillade: »Vi kunde så mycket mindre tro det, som vice landtmarskalken sjelf ej lyfte sin hatt». De förklaringar, som i anledning häraf gåfvos å ömse sidor, återstälde lugnet. Konungens svar blef nu uppläst. Det innehöll, att han ansåg sin kungliga rätt kränkt genom fastställandet af en bestämd bevillningstid, och att rikets sjelfständighet sattes i fara genom vägran af bifall; till slut anbefalde konungen presteståndets förslag om det treåriga bevillningsutskottet samt uppmanade adeln att utse medlemmar af detsamma.

Oppositionens medlemmar framhöllo nu till en början, att förslaget om det treåriga bevillningsutskottet ej kunde antagas, såsom stridande mot rikets författning. Bäst och utförligast yttrade sig lagman Spaldencreutz, hvilken till granskning upptog de i det kungliga svaret anförda påståendena och slöt med en hemställan, att adeln måtte förblifva vid sin förut uttalade mening. Detta anförande helsades med högljudda bifallsrop. Spaldencreutz' hemställan förklarades vara adelns beslut, och vice landtmarskalken anmodades att därom göra meddelande till konungen.

Ej blott adelns motsträfvighet utan äfven de ofrälse ståndens fortfarande inbördes söndring satte konungen i bryderi. Han ville nu på ett eller annat sätt bringa de ofrälse till samstämmighet för att sedan genom någon ny våldsåtgärd återigen betvinga adeln och därpå genast afsluta riksdagen. Bearbetningarna gingo därför ut på att återföra preste- och bondestånden till bevillningsutskottets förslag samt låta frågan om det treåriga bevillningsutskottet falla. Med presteståndet lyckades detta utan svårighet. I sitt

plenum den 25 april förmåddes ståndet att upprifva sitt förra beslut och med vissa jämkningar antaga bevillningsutskottets förslag; om det treåriga utskottet blef ej vidare tal. Bondeståndets plenum var utlyst till den 27 april. På samma dag hade konungen färdig den anläggning, hvarmed han ämnade öfverrumpla adeln.

SISTA VÅLDSUPPTRÄDET. RIKSDAGENS AFSLUTNING.

För en ny våldshandling kunde konungen ej längre med visshet påräkna det understöd, som förut stått honom till buds. Stockholms borgerskap började känna sig allt mindre belåtet med den roll, som det under denna riksdag fått spela. Den i Stockholm förlagda lätta dragonkåren stod under befäl af hertig Karl, hvilken visade sig obenägen till nya våldsamheter mot adeln. De vid Drottningholm samlade dalkarlarne voro missnöjda och kunde med möda sammanhållas. Höga vederbörande funno sig därför nu tvungna att anlita den utväg, som de förut i det längsta sökt undvika — att vända sig till Stockholms pöbel. Åtgärden lär hafva beslutits på tillstyrkande af Munck, men den bragtes till utförande genom Liljensparre.

Konungens på riddarhuset upplästa svar till adeln förelåg i tryck redan den 25 april och utdelades öfver allt i staden. På eftermiddagen den 26 april, som var en söndag, samlades på föranstaltande af polismästaren gesäller och allehanda löst folk på krogar och näringsställen, där de sedan under aftonen och natten rikligen undfägnades med starka drycker. Polisens utskickade intalade dem då flitigt, att konungen vore i fara för adeln, hvars sammanträde han följande dag ämnade besöka, och att han af sina trogna undersåtar väntade bistånd mot de förrädiska herrarne. Sålunda uppväcktes en af ruset ytterligare uppstegrad sinnesstämning af den art man ville hafva den.

På måndagsmorgonen den 27 april lät konungen anslå plena i alla fyra stånden. För de ofrälse lät han meddela sin föresats att begifva sig upp till riddarhuset för att återföra adeln till dess pligt, hvarför de öfriga stånden anmodades att på sina samlingsrum afbida utfallet af detta Hans Majestäts yttersta försök. Adeln fick däremot ingen underrättelse om det, som nu förestod. Den samlades kl. 11 och företog till slutbehandling frågan om den föreslagna och beviljade äreskänken af 50,000 rdr sp. åt hertig Karl.

Midt under öfverläggningen hördes plötsligt ett starkt sorl och hurrande därutanför på riddarhustorget. Konungens vagn körde fram, omgifven af en skara rusiga, med störar och påkar väpnade sällar, hvilka under bedöfvande larm och oväsen allt tätare sammanskockade sig på torget. Då konungen lemnat sin vagn och steg upp för riddarhustrappan, trängde folkmassan efter honom ända upp i förstugan och trappgången, endast med möda kunde den hållas ute från sjelfva salen. Tillika sammandrogs borgerskapets kavalleri under gulddragaren Oldenburgs befäl samt den lätta dragonkåren i närheten af slottet under förevändning att afstyra våldsamheter och bibehålla ordningen i staden. Polismästaren var sjelf tillstädes på torget och försäkrade ideligen, att ingen oordning skulle inträffa, hvilket dock ej hindrade, att åtskilliga adelsmän blefvo på ett och annat sätt förolämpade. En del af adeln hade på förhand försett sig med vapen.

Konungen inträdde, åtföljd af några hofmän, mottog af Lilljehorn landtmarskalksstafven och tog plats på landtmarskalkens stol. Med saktmodig ton yttrade han sig om nödvändigheten för adeln att ofördröjligen förena sig med de andra stånden i bevillningsfrågan. Han förklarade, att han utan majestätets vanliga ståt gjort sitt besök och som adelsman intagit sitt säte under sin stamfaders, Gustaf Vasas, sköldemärke, för att genom ömma föreställningar återföra adeln till

besinning af, hvad ståndet vore honom och fädernes-landet skyldigt. Början af konungens tal stördes genom den utanför larmande pöbelns sorl, så att man måste skicka ut bud för att anhålla om tystnad. »Tyst, pack, han talar *sjelf*», ropade en adelsman ut genom fönstret. Då konungen slutat, anmälde sig flere talare och fingo ordet, medan en upprörd stämning gaf sig till känna hos de närvarande. Karl Adam Wachtmeister och efter honom Duvall yttrade, att adeln ej kunde bortskänka en dyrbar, i regeringslagarne grundad rätt, minst nu, då en dryg och i hast fördelad bevillning tarfvade snar jämkning. Vicepresidenten Stjerngranat uppmanade konungen att antaga en bevillningstid af tre eller fyra år, och Spaldencreutz framstälde ånyo de skäl, på hvilka adelns föregående beslut grundats. Endast några få, dels vice landtmarskalkens slägtingar, dels lycksökare, yttrade sig för bifall. Konungen tog å nyo till orda i bevekliga uttryck och gaf till slut proposition på bifall till bevillningen »enligt bevill-ningsutskottets betänkande till nästa riksdag». Därpå svarade några ja, men flertalet ett ljudligt nej. Utan att låta sig däraf påverka, tackade konungen i nådiga ordalag för det erhållna bifallet och befallde riddar-hussekreteraren att därom uppsätta protokollsutdrag, som genast borde genom en deputation meddelas de andra stånden.

Bland de närvarande uppstod då ett stort buller. Många ropade öfverljudt: »Nej, vi hafva icke bifallit.» Flere begärde omröstning och uttalade protester, på hvilka konungen blott svarade, att saken vore afgjord, och att han ansåge som riksförrädare den, som ville ändra det fattade beslutet. Emellertid blef protokollsutdraget färdigskrifvet, men ropen på omröstning tilltogo, och sinnena blefvo alltmer upphetsade. Konungen lyckades slutligen göra sig hörd och yttrade: »Det händer mig och adeln, hvad ofta förr söndrat goda vänner: vi hafva ej förstått hvarandra. Jag vill ingalunda

qvälja de rättigheter ridderskapet och adeln förmenar sig ega. De skola iakttagas och förvaras i protokollet.» Det tillades också i protokollet, att adeln bifallit bevillningen till nästa riksdag »med reservation af sin rätt och utan prejudikat för framtiden». Detta tillägg var dock ej för det missnöjda flertalet tillfredsställande. K. A. Wachtmeister utropade trotsigt: »Makten kan tvinga mig till bifall, men frivilligt gifver jag det icke.» Konungen vidhöll ändå, att bifallet redan vore afgjordt, och utnämnde sjelf deputerade, hvilka, under anförande af hofmarskalken Mörner, afgingo till de ofrälse stånden.

Adeln framförde äfven vid detta tillfälle ånyo en anhållan om befrielse för sina fängslade medbröder. Konungen svarade, att han nu med glädje fann stunden inne att bevilja denna ansökning. Han sade sig vilja räkna de fängslade till olika slag, enär somliga skiljts från öfverläggningarna endast för att undandragas faran att förgå sig och därigenom komma i större olägenheter, andra åter hade verkligen förgripit sig mot konungens person; de förre ämnade han genast efter riksdagens slut försätta i frihet. Anhållan om protokollens tryckning beviljades, dock med vilkor, att de förut skulle öfverses och allt därur uttagas, som genom sin verkan kunde skada rikets kredit.

Efter ett med förställd vänlighet hållet tacksägelsetal begaf sig konungen från riddarhuset ned till sin vagn, dit han åtföljdes af oppositionens medlemmar samt mottogs af den ännu samlade folkmassans hurraskrän och jubelrop. Medan han afreste, hotade folkmassan att storma riddarhusdörren, och några adelsmän beredde sig till väpnadt försvar, men det lyckades vice landtmarskalken att tillbakahålla dem. Riddarhuset var en stund liksom belägradt. Slutligen utträdde grefve Adam Lewenhaupt; han försäkrade med hög röst, att adeln bifallit allt, hvad konungen af den äskat, samt erbjöd sig att medfölja folkmassan till slottet för att finna bekräftelse därpå. Denna färd företogs, och

riddarhustorget blef sålunda utrymdt. På samma gång adeln, vid kl. 3 e. m., uttågade från riddarhuset, drog rikshärolden omkring för att under klang af pukor och trumpeter aflysa riksdagen.

»Hos alla välsinnade», skrifver Adlerbeth, »uppväckte konungens denna gång nyttjade tvångsmedel vedervilja och afsky; ty sjelfva våldet har ett hederligare anseende, då det uppenbart förer ett draget svärd, än då det smyger med löndolk. Adelns bifall var en dagtingan på drägliga eller, kanske rättare, hederliga vilkor. Den förrådde icke sina eller nationens rättigheter, men vek för öfverlägsenheten af konungens välde och för sina medborgares förblindelse. Ett afslag hade förmodligen gifvit tecken till ett inbördes krig, hvilket ingalunda blifvit afgjordt genom utgången af ett tumult med den skockade pöbelskaran, föga farlig, utan ordning och utan anförare. Många hafva likväl varit hjeltar efteråt och lagt adeln feghet till last för sitt aftvungna bifall.»

Innan bondeståndet åtskildes, lät det på skriftlig föreställning från konungen förmå sig att frångå det anonyma förslaget och antaga bevillningsutskottets. I detta senare förslag gjordes emellertid åtskilliga undantag och jämkningar till ståndets förmån.

Den 28 april försiggick riksdagens afslutning. Konungens afskedstal hölls i allmänna ordalag och undvek att uppröra sinnena genom hänsyftningar på det förflutna. Vid det därpå följande slutsammanträdet på riddarhuset blef vice landtmarskalkens afskedstal af ingen besvaradt, och då han afträdde, gnolades efter honom: »Förlorad är min näring.»

Så afslöts denna stormiga och genom sina följder betydelsefulla riksdag. Konungen hade genom hänsynslöst bruk af sin öfverlägsna ställning vunnit sina syften och ökat sin makt, men på ett sätt, som hvarken hedrade hans minne eller hos undersåtarne gaf honom någon aktning; särskildt hade han hos rikets första

stånd mot sig uppväckt ett hat, som redan tog sig uttryck i olycksbådande hotelser. För täckande af den stora statsbrist, som han genom sin egen obetänksamhet ådragit riket, hade han med en sällsam blandning af våld och list förmått riksdagen att pålägga folket den drygaste bevillning det någonsin fått vidkännas; följden däraf för folket blef en ekonomisk utmärgling med däraf härflytande vanmakt, hvarur det sent repade sig. Å andra sidan hade riksdagen som vederlag tillvunnit sig ett ökadt inflytande på rikshushållningen och fått en fördämning satt mot dylika öfvergrepp för framtiden. De ofrälse stånden, hvilka under denna riksdag bevakat mera sina egna intressen än rikets rätt och bästa, hade vunnit ökade förmåner på adelns bekostnad. Men äfven adeln vann genom det erkännande, som ståndet ändå till slut fick för sitt modiga försök att mot vilseledda medborgare häfda den medborgerliga friheten.

RIKSDAGENS EFTERSPEL.

Det fans nu ej längre något skäl att hålla adelns ledande män fängslade. Den 29 april blefvo grefvarne Fersen och Horn, friherrarne Karl de Geer, Rutger och Gustaf Maclean, justitiekansleren Lillieståle och löjtnant Almfelt försatta på fri fot efter 10 veckors utstånden arrest; Schwarzer och Pechlin, som hållits under civil bevakning, återfingo då äfven sin frihet. Den 4 maj lösgafs Frietzcky. Öfverste v. Gertten och sekreteraren v. Engeström frigåfvos den 12 maj, den förre sedan han undertecknat ett slags böneskrift, den senare med tillsägelse att skyndsamt begifva sig ut på landet. Anckarsvärd, som blifvit afförd till Drottningholm och där underkastad en ganska hård behandling, rättfärdigade sig under ett samtal med konungen, i följd hvaraf han ej blott frigafs utan äfven återvann konungens nåd; till Finland fick han emellertid

ej återvända, utan fästes med värdigheten af generaladjutant vid konungens person och insattes sedermera i hemliga krigsberedningen.

Stjerneld och öfverste Almfelt blefvo däremot ej frigifne utan bortfördes en natt från Drottningholm, den förre till Karlstens, den senare till Varbergs fästning. Orsaken var, att konungen till dem hyste personligt agg och tillfredsstälde sin enskilda hämnd utan afseende på lagens former.

Till en person, som tillsport honom angående riksrådets blifvande ställning med hänsyn till säkerhetsaktens § 2, hade konungen svarat: »Ni är ju en klok man och inser dock ej, att denna paragraf innebär riksrådets upphäfvande.» Att detta också var meningen, kom efter riksdagens slut genast i öppen dag. Riksråden Bjelke, Hjärne, Falkenberg, Bunge och Ramel begärde sjelfmant sitt afsked; Hermansson och v. Rosen förmåddes att inlemna ansökan därom. Nästan alla de öfrige, nämligen Beckfriis, Karl Sparre, J. G. Oxenstjerna, Fr. Sparre, Liljencrants, Ridderstolpe och v. Düben entledigades. Endast riksdrotsen, riksmarskalken och generalguvernören i Pommern bibehöllos vid riksrådstiteln, utan att dock ega motsvarande inflytelse. Rådkammaren var sålunda fullständigt upplöst.

Förenings- och säkerhetsakten, daterad den 3 april, blef nu utfärdad, och den 17 maj började den uppläsas från predikstolarne. Till § 1 befunnos tilllagda orden: »De öfrige riksvårdande ärenden skötas af konungen, såsom honom nyttigast synes.» I konungens stadfästelse af densamma gafs emellertid en försäkran, att domare och ämbetsmän, som saknade tromans rang, ej skulle utan ransakning och dom skiljas från sina ämbeten, hvarjämte äfven frälsehemmans deltagande i skjutsen lika med skattehemmanen i någon mån inskränktes. Adelns och preseståndets privilegier samt konungens till preseståndet gifna försäkran den 2 mars 1789 faststäldes. Likaså utfärdades

borgarståndets den 23 februari utlofvade privilegier, hvilka bland annat innehöllo, att produktplakatet skulle under fredstid bibehållas, att inga monopol eller särskilda privilegier skulle åt enskilde män meddelas, samt att borgerlig rörelse ej finge drifvas af dem som saknade vederbörligt burskap. Äfven bondeståndet fick nu sina privilegier, hvilka dock innehöllo föga utöfver de rättigheter, som bönderna förut egt; de fingo emellertid här försäkran om, att skattläggningar och tiondesättningar ej skulle godtyckligt rubbas, att uppodlingar på oländig mark skulle från skatter och utlagor frikallas, samt att all våldsam värfning vore förbjuden.

Den 18 maj utfärdades den akt, hvarigenom upprättades konungens högsta domstol, som skulle träda i stället för riksrådets justitierevision. Den skulle bestå af 12 ledamöter, hälften frälse och hälften ofrälse under ordförandeskap af riksdrotsen. Till de adlige ledamöterna hörde riksmarskalken grefve Bonde samt f. d. riksrådet Fr. Sparre; bland de ofrälse må nämnas hofrättsrådet Evelius, lagman Ullner och assessor Juslén. De fingo sedermera titeln justitieråd.

Samtidigt lät konungen inrätta en »beredning öfver rikets allmänna ärenden», hvilken trädde i det gamla riksrådets ställe så till vida, att den i uppgifna fall skulle meddela sitt infordrade utlåtande till konungens pröfning och afgörande. Riksdrotsen var äfven här den främste. Här insattes f. d. riksråden Beckfriis och Karl Sparre. Vid sidan af dem inkallades statssekreterarne v. Carlsson, Schröderheim, Ruuth, Franc samt biskop Vallqvist, hvilken nu sattes att förestå en från civilexpeditionen helt och hållet afskild ecklesiastikexpedition samt också blef statssekreterares vederlike; statssekreterarne inflyttades sålunda nu i konseljen som början de ministrar. Lagmännen Ahlman och Håkansson blefvo äfven medlemmar af beredningen. Bland de afskedade statsråden hugnades några med

presidentplatser; sålunda blef v. Düben president i kanslikollegium, Liljencrants i kommersekollegium och Ridderstolpe i bergskollegium.

Den partiförbittring, som genom riksdagens händelser framkallats, sträckte sina verkningar äfven till hofsocieteten. Många, som förut lyst vid hofvet, höllo sig nu undan därifrån, och bland dem, som af pligt eller fruktan infunno sig, rådde en pinsam stämning. Konungen måste nu sällskapa med sina nya, till stor del ofrälse partivänner, men fann sig bland dem ej rätt väl, huru mycket han än bemödade sig att hålla god min. Levéerna voro nu så tomma, att en del af »subskribenterna» måste uppbådas att där infinna sig; aftonkurerna måste helt och hållet inställas, sedan prinsessorna och de förnämare damerna låtit förstå, att de ej ämnade bevista dem. Konungen kände bittert saknaden af det forna glada sällskapslifvet och fann det otrefligt omkring sig. Den stämning, som rådde hos adeln, utsträckte sig efterhand äfven till borgerskapet, som var besväradt af den trägna vakthållningen och äfven i öfrigt fann sig sviket i sina förväntningar.

FINSKA KRIGET 1789.

ANORDNINGAR OCH FÖRBEREDELSER.

Den 15 maj sammanträdde på Haga den hemliga krigsberedningen under konungens ordförandeskap. Närvarande medlemmar voro då Munck, v. Carlsson, Armfelt och Anckarsvärd. Senare inkallades Ruuth och Lilljehorn; den förre skulle vid de här förelagda uppgifterna blifva finansman, den senare generalintendent. Armfelt representerade konungens innersta vilja, hvarför Gustaf också fann hans närvaro i Stockholm tillsvidare nödig. Åt Armfelt och Anckarsvärd, hvilka nu åter blifvit såta vänner, öfverlemnades de militära

detaljerna. I sina föreliggande arbeten skulle krigsberedningen samverka med den sedan förlidet år bestående utredningskommissionen.

Den 1 juni utnämndes den tillförordnade regering, som skulle föra styrelsen under konungens frånvaro. Riksdrotsen Karl Axel Wachtmeister blef ordförande. Ledamöter voro Beckfriis, Bonde, Munck, Ruuth samt generallöjtnanten Zöge v. Manteuffel. På eftermiddagen samma dag uppkallades riksdrotsen och Svea hofrätt för att underteckna och till förvar mottaga konungens testamente. Närmast ålåg tillförordnade regeringen att bringa till verkställighet de från beredningen utgående föreskrifterna om krigsanstalter. Redan den 3 juni afreste konungen i hemlighet och med ett litet följe; han tog vägen öfver Grisslehamn och anlände den 5 juni till Åbo. Därifrån begaf han sig sedermera till Borgå, där landhärens hufvudstyrka hade sitt högqvarter.

Vinterns långvarighet hade omöjliggjort alla mer betydande krigsrörelser under årets första fem månader; endast några smärre skärmytslingar vid gränsen förefölls under denna tid. Meijerfelt hade låtit befästa Hangö udde för att förhindra inomskärsledens stängande af den ryska flottan; likaledes hade man låtit befästa Pumala sund och där förlagt en eskader af kanonbåtar. Ryssarnes försök att bemäktiga sig Hangö, hvarifrån de föregående år till stor del lyckats afskära förbindelsen mellan Finland och Sverige, misslyckades därför denna gång; men i stället förlade de sig med 2 fregatter vid Porkkala samt afskuro därifrån förbindelsen mellan Åbo och Helsingfors.

De i Finland befintliga trupperna, besättningarna på arméens flotta inberäknade, utgjorde vid början af april ej fullt 20,000 man påräkneligt folk. Den 9 april anlände öfveramiralen K. A. Ehrensvärd för att taga befälet öfver arméens flotta samt ombesörja hennes utrustning; hon bestod då af 86 större och mindre fartyg samt erfordrade en besättning af 5,500 man.

Denna styrka kunde räcka till för ett försvarskrig, men ej för ett anfallskrig, som dock var tillämnadt. Krigsberedningen förständigades därför att ofördröjligen draga försorg om öfverförandet af ett ökadt antal trupper från Sverige, men detta var ingalunda något lätt uppdrag. Man lyckades emellertid i någon mån draga fördel af föregående års folkväpningsrörelse. Frivilligt förstärkningsmanskap eller s. k. vargering uppsattes sålunda vid Dala, Helsinge, Elfsborgs och Vestgötadals regementen. Med anledning af den starka afgången på manskap vid flottan lät krigsberedningen utgå ett påbud om uppsättande af allmän vargering, dock tillsvidare endast till halfva styrkan samt med rust- och rotehållares frivilliga medgifvande. I medlet af juli afgick till Finland på 11 galärer och 32 transportfartyg den första sändningen af förstärkningstrupper under Evert Taubes befäl. I slutet af månaden sändes på 9 galärer och 32 transportfartyg 2,800 man under generalmajor Pollet. Den 25 augusti afgick från Gefle en ny truppsändning under befäl af G. M. Armfelt, hvilken nu fick uppfyld sin ofta uttalade önskan att deltaga i krigshändelserna. Hela antalet af de trupper, som genom krigsberedningens försorg öfversändes till Finland, uppgick till nära 9,000 man.

De ekonomiska svårigheterna vållade emellertid alltjämt bryderi. Efter sin ankomst till Finland klagade konungen i sina bref till Armfelt oupphörligt öfver penningebristen och otillräckligheten af de erhållna sändningarna. Meijerfelt och Stedingk likaså. Vid den sistnämndes kår hade officerare och manskap ej utfått sin aflöning på flere månader; soldaterna i Savolaks hade, sades det, endast vatten och bröd att lefva af. En provianterings- och furageringskommission arbetade för anskaffande af lifsmedel, men utan synnerlig framgång. Bristen på reda penningar verkade öfverallt förlamande; för bestridande af de oundgängliga utgifterna hade man endast att tillgå utred-

ningskommissionens och kommissariatets sedlar, hvilka hvarken fingo eller förtjente något förtroende. Ruuth, från alla håll ansatt, anlitade för statens räkning sin enskilda kredit med fara för eget obestånd. Från utlandet hade man föga penningehjelp att vänta. Det lyckades väl att erhålla subsidiemedel från Turkiet, men de kommo ojämt och vida under det påräknade beloppet. Med Preussen öppnades låneunderhandlingar, hvilka fördes dels i Stockholm, dels i Berlin, men på båda ställena långsamt. I Stockholm underhandlade Franc och Armfelt med v. Borck, som nu var preussiskt sändebud; i Berlin underhandlade Carisien med den preussiske utrikesministern Hertzberg. Innan man på någotdera stället kommit till något afgörande, förmåddes emellertid preussiska regeringen att förskottsvis utbetala 400,000 rdr, hvarmed åtminstone de närmast liggande bekymren kunde afhjelpas. Konungen ville för de från Preussen väntade penningemedlen värfva tyska legotrupper. Sådana voro på väg, men återvände, då ej penningarne kunde utbetalas; de vexlar, som Ruuth för sådant ändamål utstälde, blefvo nämligen i Berlin protesterade.

I politiskt hänseende hade däremot de fortsatta underhandlingarna med England och Preussen det goda resultat med sig, att Danmark genom deras påtryckning hölls utanför striden. Stilleståndet, som gått till ända den 13 maj, förlängdes. Danmark hänvisade till ryska kejsarinnan, utan hvars medgifvande neutralitet ej kunde utverkas, och en kurir afsändes därför till Petersburg. Svaret därifrån blef, att kejsarinnan frikallade Danmark från deltagande i krigsrörelserna, men på det vilkor, att äfven England och Preussen iakttogo sträng neutralitet. Då detta vilkor bifölls, blef äfven Danmark villigt att vidhålla neutralitet, hvarom förklaringen afgafs i början af juli. Den ovisshet, hvari man sålunda en tid sväfvade, gjorde emellertid, att försvarsanstalter äfven måste vidtagas vid

den norska och danska gränsen och trupper där hållas i beredskap. Meningen var i början, att de tyska legotrupper, hvilka man sökte få i tjenst, skulle användas vid den norska gränsen.

Förhållandena i Karlskrona vållade under tiden såväl konungen som den hemmavarande krigsberedningen de största bekymmer. Hvarken hertig Karl eller Ehrensvärd visade sig här vuxna sin uppgift, hvilken ytterligare försvårades genom den anda, som rådde bland det högre befälet. Det politiska missnöje, som under föregående år brutit ut vid finska hären, tycktes nu hafva slagit rot bland flottans befäl och yttrade sig på ett ej mindre betänkligt sätt. I alla anstalter röjdes den största vårdslöshet, i hvilken uppenbarade sig icke blott bristande sakintresse, utan äfven partiförbittringens hämndkänsla. De trupper, som sändes till Karlskrona, omkommo till och med af vanvård på sjukhusen, och penningemedlen ville aldrig räcka till. Hertig Karl begärde därför oupphörligt nytt manskap och nya penningesändningar. Han sökte få till Karlskrona öfverskickade en del trupper, som voro ämnade till Finland, ja, han ville på engelskt sätt pressa handelsfartygens matroser till örlogstjenst; endast med möda kunde krigsberedningen afstyra dylika åtgärder. Konungen var därför högst missnöjd med sin broder storamiralen och yttrade en gång om honom i vredesmod: »Han förtjenar, att jag skickar honom att vara storamiral på Rosersberg.» Till den tillförordnade regeringen skref han: »Som vi ej kunna mot vår broder visa den militäriska stränghet, som kräfves, så hafva vi ålagt kontreamiralen Nordenskjöld att personligen ansvara, om ej våra order efterkommas.»

SOMMARFÄLTTÅGET.

Anfallsplanen, som äfven denna gång åsyftade Fredrikshamn, kunde ej bringas till utförande. Fält-

tåget inskränkte sig till en i det hela obetydlig gränsfejd, hvari de svenska och finska truppernas tapperhet vid flere tillfällen, men med föga gagn, ådagalades.

Svenska härens hufvudstyrka var förlagd längs Kymmene elf i tre fördelningar: den högra under generallöjtnant Meijerfelt och generalmajor Kaulbars befann sig vid kustvägen; den mellersta under generallöjtnant von Platen intog sin ställning mellan Anjala och Lappträsk, den venstra under generallöjtnant Siegroth mellan Keltis och Tavastehus. Längre bort och afskild från de öfriga stod Savolaksbrigaden under Stedingk i flere fördelningar omkring Heinola, S:t Michel och Rantasalmi. Tillsammans utgjorde de för rörligt fälttåg påräkneliga trupperna omkring 16,000 man; de öfriga lågo dels i garnisoner, dels på roten. De ryska trupperna, som i början äfven lågo spridda utefter gränsen, hade ungefär samma styrka.

Fälttåget började i juni därmed, att ryska trupper sammandrogos vid Villmanstrand till ett anfall mot savolaksbrigaden; meningen var att efter dennas öfverväldigande kringgå och innesluta den svenska hufvudstyrkan. Ryska hufvudstyrkan, utgörande 5,000 man, anfördes af Michelson, under hvilken Göran Sprengtporten kommenderade; den framträngde mot S:t Michel, medan generalmajor Schulz tågade med 2,000 man från Nyslott mot Sulkava och generalmajor Knorring med 1,500 man mot Pumala. Genom en välberäknad manöver tvang Stedingk Schulz att draga sig tillbaka, och Knorring uppsköt sitt angrepp mot den fasta ställningen vid Pumala.

Det gälde nu för Stedingk att möta den ryska hufvudstyrkan. Med 750 man intog han sin ställning vid *Porosalmi* på ett smalt näs mellan två sjöar i närheten af S:t Michel. Tidigt på morgonen den 13 juni angrep Michelson med en vida öfverlägsen styrka denna ställning. Ehuru ryska artilleriet anstälde en stor förödelse, höll den lilla finska truppen modigt

stånd, tills på eftermiddagen två regementen, som Stedingk ditbeordrat, anlände till förstärkning från S:t Michel. Redan före dessas ankomst drogo sig ryssarne tillbaka med en förlust af 700 man, medan finnarne endast förlorat 174. På ryska sidan föll Göran Sprengtporten sårad till marken och kunde af sitt folk med möda räddas från fångenskap. De ryska truppernas öfverlägsenhet gjorde emellertid, att den lyckosamma striden vid Porosalmi endast blef ett gagnlöst tapperhetsprof. Sedan den ryske befälhafvaren dragit till sig ytterligare förstärkningar, hvarigenom han fick 6,000 man och sålunda blef starkare än vid stridens början, gjorde han en rörelse för att kringgå ställningen vid Porosalmi. Stedingk drog sig då tillbaka till Jorois, men sammandrog där 3,400 man och intog en så fast ställning, att Michelson ej fann rådligt att angripa den, oaktadt han efter föreningen med Schulz' och Knorrings trupper till slut hade en styrka af 10,000 man samlad. Därtill kom äfven, att han, för att ej ansättas från två sidor, måste vända sig mot den svenska hufvudstyrkan, hvilken nu satte sig i rörelse öfver Kymmene elf.

Från det hårdt ansatta Savolaks afsändes major Göran Jägerhorn till högqvarteret i Borgå. Till officerarne därstädes yttrade han: »Under det herrarne här ligga i all maklighet, brinner kriget i ljusan låga uti Savolaks, där vi med en handfull folk motstått och afslagit ett häftigt anfall; om arméen härstädes icke sätter sig i rörelse, så är Savolaks härjadt, brändt och förloradt.» Han föreslog, att hufvudstyrkan genast skulle vid Värälä gå öfver Kymmene elf, framtränga öfver Uttismalm och Kaipiais till Davidstad samt därifrån hota fienden i ryggen. Detta förslag antogs, och hären fick redan den 14 juni uppbrottsorder. Konungen ämnade med hufvudstyrkan framrycka på vägen till Davidstad. Meijerfelt med kustfördelningen och Ehrensvärd med skärgårdsflottan skulle

under tiden uppehålla ryssarne till höger vid Fredrikshamn, medan Kaulbars med 2,000 man sändes till Heinola för att skydda mot öfverrumpling vensterifrån.

Den 26 juni fullbordades öfvergången öfver Kymmene elf med 5,000 man. Den 28 hölls vid *Uttismalm* en strid, i hvilken konungen sjelf var med. Efter några timmars häftig sammandrabbning blefvo ryssarne tillbakaslagna och drogo sig undan till Kaipiais. Från sitt uppsåt att framtränga till Davidstad måste han dock, trots denna framgång, afstå i följd af den rådande bristen på lifsmedel. »Det står så till», yttrade han till sekreteraren Ehrenström, »att vi icke hade bröd för mera än tre dagar, och därmed kunde vi icke skilja oss så långt från våra magasiner och bagerier.» Planen ändrades därför. Sedan konungen qvarlemnat 800 man under öfverste v. Essen, uppbröt han den 1 juli med återstoden öfver Viala till Liikala; följande dagen hölls här en strid, hvarigenom fienden tvangs att draga sig tillbaka närmare Fredrikshamn, som man nu ämnade angripa. Samtidigt (2 juli) tillkämpade sig Meijerfelt med sin 4,000 man starka kustfördelning öfvergången öfver Kymmene elf vid Abborfors och dref under de följande dagarne ryssarne tillbaka till Kymmenegård. Ehrensvärd, som med skärgårdsflottan lagt sig i Svensksund, lät mindre afdelningar af densamma framtränga till Kymmenegård för att understödja Meijerfelt.

Kaulbars fick nu order att förena sig med v. Essen och framrycka mot Villmanstrand. Men vid Kaipiais träffade han ryssarne starkt förskansade, och det angrepp han mot dem vågade (15 juli) misslyckades, trots all därvid visad tapperhet. Den 17 fick han underrättelse, att Michelson brutit upp på återväg från Savolaks och nu nalkades med stor öfvermakt. Samtidigt fick han en biljett från konungen, som ålade honom att, i händelse af reträtt öfver Kym-

mene elf, svänga, men ej upprifva bron vid Värälä. Han fann reträtten nödig och svängde bron efter befallning; men det lyckades ej bättre, än att de förföljande ryssarne lyckades ställa den till rätta igen och trängde sålunda in öfver den svenska gränsen. Kaulbars måste nu retirera ända till Anjala, dit största delen af hans trupper redan förut bortkommenderats af Siegroth. Den svenska hufvudstyrkan, som anryckt mot Fredrikshamn, kom nu i kinkig belägenhet och fann sig i fara att blifva öfverflyglad. Konungen kastade hela skulden på Kaulbars, hvilken föll i onåd, miste sitt befäl och ställdes inför krigsrätt. Sjelf fann konungen nödigt att med hufvudstyrkan likaledes retirera till Anjala, dit han anlände den 21 juli. Följande dag afgick han till Värälä, där en angripande rysk truppstyrka drefs tillbaka öfver elfven.

Genom Michelsons aftåg från Savolaks hade emellertid Stedingk fått fria händer och sökte nu gå anfallsvis till väga. Under natten till den 21 juli kringgick han med 1,000 man Schulz, som med en jämnstark trupp stod vid *Parkumäki*, samt öfverrumplade honom både där och vid Pjuko pass, där han hade 500 man. Ryssarne förlorade i denna strid 650 man jämte hela sin tross och sitt artilleri, medan svenskarnes förlust uppgafs helt obetydlig. Denna vapenbragd, hvilken belönades med Stedingks upphöjelse till generalmajor, hade emellertid inga vidare följder med sig. Från Pumala, som ryssarne besatt, kunde de ej fördrifvas, och lika litet lyckades Korsakov, som i befälet efterträdt Schulz, att drifva Stedingk ur dennes nya ställning vid Sääminge.

De svenska trupperna voro nu spridda på olika håll och utan förmåga att samverka med hvarandra. Stedingk behöll sin afskilda ställning i Savolaks. Platen stod vid Anjala med en styrka, som efter hand förstärktes till 3,000 man. Med lika mycket folk stod Meijerfelt vid Värälä. Siegroth fick befälet vid Kym-

menegård, dit konungen den 27 juli flyttade högqvarteret. Genom de från Sverige ankomna förstärkningarna ökades något Meijerfelts, Platens och Siegroths fördelningar. Ryssarne anlade längs Kymmene elf batterier, hvarifrån de med sin kanoneld beherskade den svenska stranden, men deras försök att öfvergå elfven voro svaga och fingo ingen framgång. Kriget till lands hade sålunda upplöst sig i ett skärmytslande utan plan och sammanhang.

SJÖKRIGSHÄNDELSERNA.

Ryska flottan hade fullbordat sin utrustning så tidigt, att den redan i midten af maj var färdig att utlöpa från Kronstadt. Det försprång, som den sålunda fick, begagnades så väl, att den alltifrån fälttågets början beherskade Finska viken. Genom besättandet af Porkkala udde afskars farleden mellan Helsingfors och Åbo, i följd hvaraf förbindelsen med Sverige och särskildt framkomsten af de därifrån anlända truppförstärkningarna betydligt försvårades. Den 29 maj utlopp första afdelningen af den finska skärgårdsflottans eskader under befäl af öfverstelöjtnanten M. v. Rosenstein; men först den 10 juni var Ehrensvärd med återstoden af denna eskader färdig att utlöpa. Utan hinder däraf seglade den ryska örlogsflottan ut i Östersjön och styrde kurs mot Karlskrona.

I följd af anstalternas bristfällighet och de med möda hopskaffade besättningarnas ringa öfning blef den svenska örlogsflottan sent färdig att utlöpa, äfven sedan man fått kunskap om annalkandet af den ryska. Först den 6 juli företogs afseglingen från Karlskrona. Örlogsflottan bestod då af 21 linieskepp och 8 större fregatter; närmast under hertig Karl kommenderade kontreamiralerna O. H. Nordenskjöld och Per Lilljehorn. Till den 11 juli kryssades mellan Skåne och Rügen; man ville därigenom betäcka öfverförandet af

de pommerska regementena till Sverige. Äfven kom man i sigte af den danska flottan, som ännu var förenad med v. Dessens eskader. Den 14 juli kom från Sveaborg ett litet fartyg, som medförde konungens order samt underrättelser om den ryska flottan; men först den 23 juli fick man genom prejningar af handelsfartyg veta, att denna befann sig i närheten af Gotland, och styrde då henne till mötes. Den 25 varseblefvos de ryska fartygen, som redan börjat styra kurs på Ölands södra udde. Följande dag möttes de båda flottorna, och hertigen gaf genast order till anfall. Den ryska flottan, som kommenderades af amiral Tjitjagov, bestod af 21 linieskepp och 10 fregatter.

Sjöstriden vid Öland, hvilken knappast kan sägas göra skäl för sitt namn, började kl. 2 e. m. Hertigen med främsta eskadern ryckte fram, men kanonaden fördes på för långt skotthåll, i följd hvaraf den gjorde så godt som ingen verkan. Genom upprepade signaler sökte hertigen förmå Lilljehorn, som kommenderade den andra eskadern, att rycka upp i stridslinien, men signalerna hörsammades icke. Antagligen var saken den, att Lilljehorn ej fick något gehör af sina underlydande officerare, hvilka tillhört oppositionen vid senaste riksdagen och hade dess tilldragelser i bittert minne; man förmodade äfven, att han i följd af sin svaghet för penningar låtit förleda sig att från något håll taga mutor. I följd af Lilljehorns dröjsmål fann sig hertigen för svag att företaga något afgörande. Äfven den ryska flottan sökte denna gång undvika strid; orsaken därtill lär hafva varit, att Tjitjagov ville först förena sig med v. Dessens eskader för att sedan angripa så mycket eftertryckligare.

Under de två följande dagarne voro flottorna inom synhåll för hvarandra, men det blef ingen strid af. Den ryska flottan styrde sedan åt Bornholm till och förenade sig verkligen med v. Dessens eskader. Hertigen, som fann sig för svag och illa utrustad att

kunna något företaga, seglade nu oförtöfvadt tillbaka till Karlskrona. Det dröjde ej länge, förrän den ryska flottan, förstärkt med v. Dessens eskader, lade sig därutanför, och den svenska örlogsflottan blef sålunda nu innestängd i Karlskrona, liksom den året förut varit i Sveaborg.

Hertigen lät genast nedsätta en krigsrätt öfver Lilljehorn, på hvilken han var högst förbittrad. Till sitt försvar anförde denne hufvudsakligen, att hans upprepade signaler samt muntliga och skriftliga order ej blifvit åtlydda. Rättegången drog länge ut på tiden. Slutligen blef Lilljehorn af krigsrätten sakfäld och dömd till döden. Men konungen mildrade domen till landsflykt, och äfven från denna blef Lilljehorn snart förskonad »för de trogna tjenster han gjort kongl. maj:t och riket under riksdagen 1789». Sina sista dagar tillbragte han på sin egendom Kråkerum i Kalmar län, där han afled 1798.

Anstalterna i Karlskrona voro fortfarande lika dåliga, och eländet blef svårare än någonsin förut. Den tillförordnade regeringen ditsände Munck för att taga kännedom om förhållandet. Han återkom till Stockholm den 11 augusti och den berättelse, som han där afgaf, var verkligen upprörande. Manskapet saknade läkare, fältskärer, kläder, linne och föda. De många sjuka voro hopade i några osunda, högst uselt skötta sjukhus; ett sådant, hvari 1,000 sjuka inrymts, var inrättadt bredvid svinhus och stinkande gölar. Armfelt sjelf föreslog nu att skicka Toll till Karlskrona såsom intendent för flottan; »för stora olyckor behöfvas våldsamma botemedel», skref han. Konungen gaf därtill sitt bifall, men hertigen förklarade, att han genast tog afsked, om Toll finge ett sådant uppdrag. Förordnandet för Toll blef då återkalladt, men två månader senare gaf konungen befallning om dess förnyande.

Ryska flottan låg utanför Karlskrona till den

12 augusti, då den i följd af tilltagande sjuklighet bland manskapet afseglade till Finska viken. Kort därefter gaf konungen befallning, att en mindre eskader under öfverste Fusts befäl skulle från Karlskrona afgå till finska kusten för att fördrifva den ryska blockadstyrkan vid Porkkala. Eskadern afgick den 24 aug. och anlände till Hangö den 4 sept. Men under tiden led den svenska sjömakten ett högst känbart missöde på ett annat, konungen vida närmare håll.

Den ryska skärgårdsflottan hade erhållit stora förstärkningar, däribland äfven 3 fregatter från örlogsflottan, så att den räknade 110 fartyg och var dubbelt så stark som den svenska. Natten till den 15 augusti afsände konungen major Hjelmstjerna från Svensksund till Summaviken med 23 smärre skärgårdsfartyg för att rekognoscera. Hjelmstjerna blef då af en vida öfverlägsen rysk flottafdelning angripen vid holmen Korkiansaari, men höll tappert ut under fem timmars häftig strid och återvände utan att hafva lidit någon synnerlig förlust.

Den ryska skärgårdsflottan beredde sig nu att med samlad makt tillintetgöra eller åtminstone fördrifva den svenska och riktade därför sitt angrepp mot Svensksund. Meningen var att samtidigt angripa den svenska flottan från två sidor. En mindre afdelning, benämnd Aspöeskadern och utgörande 28 fartyg, gick söder om Kutsalö för att anfalla svenskarne vesterifrån eller i ryggen; hufvudstyrkan under prins Otto af Nassau seglade däremot till angrepp österifrån. Ehrensvärd, som insåg faran, anhöll att få draga sig tillbaka till Svartholm och söka skydd under fästningens kanoner, tills han kunde förena sig med den öfriga delen af skärgårdsflottan. Konungen skref till honom ett svar med uppmaning att qvarstanna och tillade: »Om de skäl jag anfört ej bestämma er att qvarstanna, så kan ni retirera ända till Sveaborg; men vet, att

er faders skugga, murarne på denna fästning, skola förebrå er att hafva kommit dit för att söka skydd med den flotta, som han skapat, innan ni satt den i tillfälle att aflägga sitt första tapperhetsprof till fäderneslandets försvar.» Ehrensvärd begärde då att genom försänkningar få stänga de sund, som öppnade fienden tillträde från den vestra sidan, men äfven därtill ville konungen i början ej gifva sitt bifall och förmåddes därtill först vid ett af honom den 23 augusti gjordt besök på flottan. Under påföljande natt sökte man nedlägga försänkningarna, men i följd af den korta tid, som man nu hade på sig, skedde det högst ofullkomligt.

Följande morgon den 24 augusti satte sig de båda fiendtliga eskadrarne i rörelse för att angripa den svenska flottan, som då endast räknade omkring 40 större och mindre fartyg. Vid klockan 10 f. m. började striden mot Aspöeskadern och fortfor med stor häftighet i fem timmar. Den välriktade elden från de svenska fartygen tillfogade då ryssarne så stora förluster, att de måste draga sig tillbaka, sedan åtskilliga fartyg blifvit tagna eller lidit svåra skador. De förföljdes först af hela flottan, sedan af kanonsluparne ända till klockan öfver 7 på aftonen.

Under tiden hade den ryska hufvudstyrkan under prinsen af Nassau efter 7 timmars oafbrutet arbete lyckats upptaga eller genombryta de bristfälliga försänkningarna och stod nu från sin sida beredd till angrepp. Ehrensvärd ville söka reträtt, medan sådan ännu var möjlig; men konungen, som från en höjd på den närbelägna holmen Kotka åskådade striden, lär hafva hindrat honom därifrån. Sjelf berättade dock sedan konungen för sekreteraren Ehrenström, att han, innan han for i land, anbefalt reträtt. Det var emellertid nu för sent. De svenska fartygen, som bortskjutit sin mesta ammunition, sökte förgäfves hålla stånd mot den frambrytande fiendtliga öfvermakten

och ledo nu i sin ordning stor förlust: 5 större fartyg gingo i striden förlorade, 16 i Kymmeneviken förlagda fartyg af olika slag måste Ehrensvärd sjelf låta uppbränna, och en fregatt stötte på grund. Förlusten i manskap uppgick till 1,400 man. Först vid klockan 2 på morgonen lyckades den hårdt medfarna återstoden af den slagna skärgårdsflottan finna skydd under Svartholms kanoner.

Ehrensvärd, som sent på qvällen inträdde till konungen, gaf den nedslående underrättelsen, att »föga eller intet» återstod af skärgårdsflottan. Så illa stod det emellertid ändå ej till, såsom man sedermera erfor; men det ännu rådande partihatet förde med sig en benägenhet att öfverdrifva förlusten. Kymmenegård måste dock ofördröjligen utrymmas, och högqvarteret förflyttades till Lovisa. Åt den slagne Ehrensvärd gaf konungen ett hedersamt erkännande genom att tilldela honom svärdsordens storkors och sålunda fritaga honom från skuld till den lidna olyckan. Både i Lovisa och i Svartholm arbetades sedan med stor ifver på skärgårdsflottans iståndsättande.

Af svenska skärgårdsfartyg, som under sommaren afsändts från Stockholm för att förstärka den finska eskadern, men ej kunnat komma förbi Porkkala, hade efterhand i Barösund bildats en särskild eskader under befäl af generaladjutanten S. M. v. Rajalin. Genom segern vid Svensksund fick nu den ryska skärgårdsflottan större frihet att företaga landstigningar i den svenska arméens rygg. Sålunda gjordes redan den 1 sept. ett angrepp på Högfors, som då måste utrymmas. De utanför nyländska kusten stationerade ryska fartygen erhöllo betydlig förstärkning; därefter angrepo de den 18 sept. Rajalins eskader vid Barösund, med den påföljd, att han efter tappert motstånd måste draga sig in i Ingåfjärden. Ryssarne anlade nu fältbefästningar vid Elgsjö samt gjorde landstigningsförsök på ömse sidor af nämnda fjärd.

Vid denna tid hade G. M. Armfelt från Sverige anländt med 4,000 man förstärkningstrupper och fick nu order att söka afvärja den tillämnade landstigningen. Natten till den 30 sept. gjorde han ett raskt angrepp mot Elgsjöverken och intog dem efter en hård strid. Därigenom hindrades ryssarne från att göra vidare landstigningar på kusten, om än kustfarten fortfarande var stängd, så länge de innehade Porkkala.

Krigsrörelserna till sjös upphörde under loppet af oktober, och flottorna afrustade. På grund af konungens upprepade yrkande, att örlogsflottan skulle å nyo utlöpa för att uppsöka fienden, afgick hon den 14 okt. från Karlskrona med 21 linieskepp och 12 fregatter. Hon kryssade några dagar fram och åter i Östersjön, tills man slutligen fick veta, att ryska flottan upplagt 9 skepp i Reval, men med sin hufvudstyrka återgått till Kronstadt. Hertigen återseglade då med den svenska örlogsflottan till Karlskrona, dit han återkom den 21 okt. Den 24 okt. hade de ryska skärgårdsfartygen afseglat från Porkkala och Barösund. Rajalin afgick då med sin eskader till Helsingfors för att där med den öfriga svenska skärgårdsflottan öfvervintra.

UNDERHANDLINGAR OCH KRIGSRUSTNINGAR.

De med utlandet under och efter kriget förda underhandlingarna hade till syfte dels att bereda Ryssland nya svårigheter, dels att utverka fredsmedling eller penningehjelp. Alldeles utan framgång voro de icke, men vinsten blef i alla fall skäligen klen.

För att bereda Ryssland nya svårigheter och tvinga det att ytterligare dela sina stridskrafter, sökte man uppvigla det misshandlade Polen till något fiendtligt steg, som kunde hafva krig till följd. Den ryske ministern i Varsjav, grefve O. M. v. Stackelberg, var för sitt öfvermod illa liden, men fruktan för Rysslands makt

förlamade all handlingskraft, helst som hoppet om understöd från Preussens sida visade sig bedrägligt. Lars v. Engeström, hvilken från början af år 1788 var svensk minister i Varsjav, gjorde hvad han kunde för att inverka på polackarne i den önskade riktningen, men utan framgång, då Sverige hvarken kunde bjuda penningar eller väpnadt understöd. Staël hade en gång från Paris skrifvit, att grefve J. Potocki talat med honom om ett sedermera dock snart öfvergifvet förslag att erbjuda Polens krona åt hertig Karl. Hos Gustaf vaknade då återigen tanken på att sjelf söka blifva Polens konung. Engeström anbefaldes att verka i sådant syfte; han förklarade sig emellertid ej kunna åtlyda denna befallning, hvars orimlighet han väl insåg, men var fortfarande verksam för underblåsandet af en nationel sjelfständighetsrörelse i Polen. Polska republiken afsände i augusti 1789 grefve Potocki med 18 andra herrar, alla klädda i den gamla polska drägten, till Stockholm. Fartyget, som förde dem, hade det missödet att stöta på grund i Nyköpingsskären, och de polske herrarne råkade i början illa ut, emedan lotsarne trodde dem vara ryssar. I Stockholm mottogos de med stor vänlighet; men någon öfverenskommelse blef ej af, då något direkt understöd från Sveriges sida ej kunde lofvas. Till svenske ministern i Varsjav meddelades sedermera (18 sept.) genom Franc denna helsning från konungen: »Man måste likväl låta Engeström förstå, att Polens pånyttfödelse är oss mindre nödvändig än dess verksamhet, och att han bör använda all sin omsorg på att förmå det till krig med Ryssland. I politiskt hänseende rör oss dess öde blott i förhållande till den diversion det kan göra till vår förmån, och i den mån det kan skaffa oss större fördelar.» De vinkar, som i sådan riktning kunde gifvas, voro emellertid snarare egnade att afkyla än att uppelda polackarnes uppresningslust.

Underhandlingarna för utverkande af fredsmedling

hade ingen framgång hufvudsakligen därför, att förbindelsen mellan England och Preussen lossnade. England, som efter utverkandet af Danmarks neutralitet ej längre såg sina intressen hotade, drog sig tillbaka, och Preussen vågade sig då ej heller fram, då det sett sina till ryska regeringen gjorda föreställningar lemnade utan afseende.

Något bättre gingo de med Preussen förda underhandlingarna om penningelån, för hvilket fråga var att lemna svenska Pommern som pant. Det underhandlades därom både i Stockholm och i Berlin. I Stockholm, där Franc och Armfelt förhandlade med v. Borck, sökte man utverka ett lån af 2 millioner rdr sp. mot afståendet af Pommern som pant; i Berlin, där Carisien meddelade sig med Hertzberg, inskränkte man sig till att begära ett lån af 733,000 rdr sp. utan pant. Gustaf sökte arbeta för antagandet af det förra förslaget, hvarom konvention uppsattes på Drottningholm; han hoppades kunna förebygga Pommerns öfverlemnande genom att i England eller hos landtgrefven af Hessen uppnegociera samma summa, innan Preussen hunnit besätta det pantsatta området. Resultatet blef emellertid, att preussiska regeringen förkastade Drottningholmskonventionen, men beviljade den låneansökan, som i Berlin gjorts. Å detta lån hade, såsom ofvan är berättadt, redan förut största delen lemnats i förskott.

I Konstantinopel lyckades Heidenstam utverka, att turkiska regeringen lofvade till Sverige utbetala 10 millioner piaster, däraf 1 mill. årligen under kriget och det öfriga sedermera under loppet af 10 år. Ingendera makten skulle då inleda fredsunderhandlingar utan att underrätta den andra. Fördraget härom undertecknades den 11 juli, men till Gustaf kom underrättelsen därom först dagarne efter slaget vid Svensksund och blef då en tröst i olyckan.

I september infunno sig vid högqvarteret i Lovisa

två spanska herrar, stadde på resa till Petersburg. Konungen begagnade då tillfället att genom den ene af dem, gardesofficeren Moreno, låta framföra till spanske ministern Galvez i Petersburg sin önskan om dennes biträde till fredsunderhandlingars inledande. Galvez visade sig tillmötesgående, så godt han förmådde, men med klent resultat. De ryska vapnens framgång i kriget mot turkarne hade betydligt höjt kejsarinnans sjelfkänsla. Nu fordrade hon först och främst, att Gustaf skulle i ett egenhändigt bref till henne göra ett slags afbön för det orättfärdigt började kriget samt afhålla sig från hvarje inblandning i fredsuppgörelsen med turkarne; under sådan förutsättning ville hon förunna honom en fred utan landafträdelse. Till den kräfda förödmjukelsen ville emellertid konungen ej beqväma sig. Under den påföljande vintern gjordes därför med största kraftansträngning rustningarna för nästa års fälttåg. Krigsberedningen arbetade på att ytterligare utsträcka vargeringen, men mötte på flere håll ett segt motstånd. Isynnerhet ansträngde man sig för att återbringa flottan i godt stånd. I flere svenska och finska kuststäder byggde borgerskapet på egen bekostnad skärgårdsfartyg och skänkte dessutom åt kronan en mängd kanonslupar. För skärgårdsflottans fullständiga utrustning arbetade isynnerhet Mikael Anckarsvärd med lika stor ifver som framgång. Ännu mer omfattande åtgärder förbereddes för att upphjelpa örlogsflottan ur hennes iråkade förfall.

Man hade emellertid på alla håll att kämpa med de största svårigheter i följd af finansernas bedröfliga tillstånd och myntväsendets ånyo iråkade förvirring. Riksgäldskontorets sedlar, till hvilka man ej kunde sätta mycket förtroende, öfversvämmade landet, medan bankomyntet efterhand indrogs. Agiot mellan banko- och riksgäldsmyntet var i början 4 procent, men steg sedan än högre. Icke desto mindre utsläppte riksgäldskontoret en allt större sedelmassa, så att den snart

uppgick till 4 mill. rdr. Kommissariatets och utredningskommissionens utelöpande sedlar, hvilka voro i det närmaste värdelösa, tjente endast till att öka förvirringen. Ränterierna voro så tomma, att man ofta icke ens kunde godtgöra allmogen för verkstälda kronoskjutsningar.

Konungen, som under senhösten uppehöll sig i Lovisa, hade i början för afsigt att qvarstanna i Finland och där göra anstalter till ett vinterfälttåg. Han ville ogerna återvända till Stockholm, där han kände sin forna umgängeskrets skingrad och sig sjelf mött af surmulna anleten. »Jag skulle», skref han, »aldrig med tålamod hafva fördragit ledsnaden i detta land, om jag haft att längta efter denna umgängeskrets af förtjusande fruntimmer och älskvärda män, af hvilka jag var omgifven, och af hvilka jag trodde mig vara älskad. Deras hat och deras orättvisa förbittring hafva gjort min pligt lätt att uppfylla, i det de för mig göra arbetet till en nödvändighet och till en tillflykt undan ledsnaden. Då jag ej kan tillbringa detta lif på ett angenämt sätt, har jag önskat att lefva med ära i historien, och alla mina bemödanden syfta till detta mål.» Vistelsen i Lovisa blef honom emellertid i längden alltför ledsam. Han var där så trångbodd, att han utom sin sängkammare endast hade en sal, som upptogs af vakten. Mest sysselsatte han sig med läsning, lefde indraget och hade en helt liten umgängeskrets, till hvilken skalden Leopold och sekreteraren Ehrenström hörde. Utledsen vid detta lif, anträdde han i slutet af november återresan till Stockholm, dit han den 2 december anlände.

Med krigsberedningens åtgärder och förslag blef han efter hemkomsten snart missnöjd och betedde sig mot medlemmarne ganska onådigt. Det såg ut, som om han skulle komma i brytning med Armfelt i följd af dennes envisa yrkande, att Anckarsvärd måtte återfå befälet öfver skärgårdsflottan. Mesta uppmärksamhet

egnades nu åt arbetena för örlogsflottans återupphjelpande. För detta ändamål bildades nu en kommission, i hvilken, jämte Toll, äfven Munck, Chapman och Nordenskjöld ingingo. Den egentligen verksamme ordnaren blef dock fortfarande Toll, hvilken till underlättnad af mötande svårigheter sköt de öfriga medlemmarne framför sig. Hans drifvande kraft och snabba ordnareförmåga hafva kanske aldrig framstått klarare än då; med små medel och omgifven af brister på alla håll lyckades han till slut att sätta örlogsflottan i bättre skick igen. Ehrensvärd, som fann sig tillbakasatt, begärde sitt afsked, som i februari följande år beviljades honom.

Under tiden sökte man fortfarande på underhandlingens väg utverka Englands och Preussens tjenster. Redan före konungens hemkomst hade till Stockholm anländt den engelske envoyéen Liston, hvilken nu tillkännagaf, att England ville göra sitt till för att rädda Sverige från förderf, men icke ämnade åt detsamma bereda någon landvinning; tillika erbjöd han konungen att sända en fullmäktig till den allmänna fredskongress, som skulle öppnas i Jassy. Vid nyårstiden antog konungen detta erbjudande, men den bebådade kongressen blef resultatlös. Med Liston samverkade den engelske sjöofficeren Sidney Smith, hvilken för en tid trädde i svensk tjenst och hos Gustaf fick stort förtroende. Konungen af Preussen gjorde ännu en gång ett medlingsförsök. Men kejsarinnan svarade, att hon skulle antaga medlingen endast på sådana vilkor, att Gustaf betygade sin ånger öfver det förefallna, afbröt förbindelsen med turkarne och biföll en regeringsform, som hindrade honom att utan ständernas vetskap sammandraga en armé. Detta gjorde, att det väckta förslaget förföll. Efter kejsar Josef II:s död deltog Österrike föga i kriget. Preussen trädde då i närmare förbindelse med Polen och Turkiet, och Gustaf sökte därtill ansluta sig, men med lika liten verkan.

KRIGET OCH FREDSSLUTET 1790.

FÖRSPELET TILL LANDS. UNDERHANDLINGAR.

Då man ej var säker på Danmarks hållning, riktade konungen åter sina blickar på Norge, där han förnummit, att jäsning rådde. Meningen var att med begagnande af denna jäsning söka förmå norrmännen att förklara sig för Sverige. I sjelfva verket rådde i Norge en sjelfständighetsrörelse, liknande den, som vid samma tid utbrutit i Belgien, men för en anslutning till Sverige voro ej böjelserna stora. Armfelt fick emellertid i uppdrag att träda i underhandling med de missnöjde i Norge och satte sig för sådant ändamål i förbindelse med Manderfelt, hvilken från Köpenhamn snart begaf sig till norska gränsen. I mars hade Armfelt i Vinger en öfverläggning med ledarne af det norska sjelfständighetspartiet, men utan synnerligt resultat. I Karlstad sammanträffade han sedan med Manderfelt, hvilken åtog sig att uppgöra en plan för Norges blifvande förening med Sverige. Gustaf fann emellertid rådligast att här bruka försigtighet. »Framgången är oviss», skref han, »och dylika förslag böra vara lyckligt genomförda, för att man skall kunna tillstå sig hafva varit med om dem.»

Den 28 mars afseglade konungen på jakten Amadis från Stockholm och ankom den 31 till Åbo. Därifrån anlände han öfver Borgå till S:t Michel den 7 april. Armfelt hade hit anländt med sin omkring 3,000 man starka brigad. Från Savolaks var meningen att framtränga till Villmanstrand och därifrån bana sig väg till Fredrikshamn. Armfelts brigad skulle börja fälttåget med ett angrepp på gränspassen vid Partakoski och Kärnäkoski.

Den 14 april aftågade brigaden från Kristina, öfvergick en vik af den tillfrusna Saima och gjorde

följande dagen ett raskt anfall mot de båda passen, hvilka utan svårighet eröfrades. En krigskassa af 12,000 rubel samt en mängd ammunition och tross föllo i de segrandes händer. Man lade äfven beslag på sågverkens brädförråd och uppbyggde däraf baracker åt manskapet, så att Partakoski snart tog sig ut som »en liten stad af brädkojor». De ryska trupperna drogo sig tillbaka till Savitaipale. Konungen, under hvars ögon denna bedrift utförts, afreste kort därpå söderut för att öfverskåda trupprörelserna vid Kymmene elf och vara skärgårdsflottan närmare.

Den vändning, som underhandlingarna tagit, tycktes på samma gång äfven gifva ett godt förebud. Då Österrike under sin nye kejsare Leopold II tycktes vilja draga sig ur striden, blef Preussen dristigare samt knöt närmare förbindelser med Turkiet, Polen och England i syfte att begränsa Rysslands maktutvidgning. I Berlin uppgjordes en plan, som gick ut på att åt Sverige tillförsäkra 1720 års gräns, om Ryssland skulle få behålla det från turkarne eröfrade Oczakov. England biföll väl ej något dylikt löfte, men var nu villigt att under vissa förutsättningar gifva Sverige 200,000 pd sterl. i subsidier. Spanien, som vid denna tid fruktade komma i krig med England, önskade å sin sida ett slut på det nordiska kriget, emedan England genom sin ställning till detsamma fick mäktiga förbundsvänner. Spanske ministern i Stockholm, Corral, hade därför kort innan Gustafs afresa från Stockholm erbjudit åt denne sina tjenster. Sedan anbudet mottagits, uppdrog han åt Galvez att i Petersburg återknyta underhandlingarna angående Sverige. Under de ändrade förhållanden, som nu inträdt, öppnade sig mer lofvande utsigter. Osterman visade sig mot den spanske ministern högst tillmötesgående; han gaf åt general O. Igelström fullmakt att direkt underhandla samt lät anmoda konungen att utse någon fullmäktig, som med denne kunde öppna konferenser. En spansk

kurir, som anlände till Borgå den 22 april, tillstälde konungen detta meddelande.

Gustaf beredde sig då som bäst till en ny strid. Vid Iala by sammandrogos 4,000 man, med hvilka han den 28 april öfvergick Kymmene elf. På aftonen den 29 ankom han till Valkiala. Där stod en rysk truppafdelning under Denisov posterad på höjderna. Den blef genast angripen med bajonetten och efter en kort, men häftig strid tillbakadrifven. Denna framgång hade underlättats däraf, att Denisov måst bortkommendera en del af sina trupper till Savitaipale för att hejda Armfelts framträngande. Vid Valkiala blefvo den ryska härens välförsedda magasin segrarens byte. Sedan te deum sjungits i svenska lägret, lät Gustaf pryda sig med svärdsordens stora kors, som skulle få bäras af en svensk konung, endast om denne under eget befäl vunnit segrar eller gjort eröfringar. Nu frigafs äfven den under föregående års riksdag fängslade baron Stjerneld.

Den spanska kuriren, som dittills qvarhållits, blef nu återsänd (5 maj) till Galvez med ett bref, hvari konungen lät förstå, att han vore villig till fred på det vilkor, att Sverige återfinge 1720 års gräns. Den vunna segern, så obetydlig den än var, ville han på samma gång ytterligare fullfölja. Förbindelsen med trupperna i Savolaks var nu öppnad, och planer till samverkan uppgjordes. Armfelt skulle, med eller utan understöd af konungen, storma Savitaipale och därefter företaga en skenrörelse mot Villmanstrand för att afleda uppmärksamheten från konungens tillämnade angrepp mot Davidstad, där stora magasin för ryska härens räkning funnos.

Men dessa förhoppningar gjordes snart om intet. Ryssarne beredde sig hastigt att med samlad makt gifva ett kraftigt bakslag. Från Savitaipale, där Igelström hade omkring 5,000 man under sitt befäl, gjordes genast ett angrepp mot Partakoski, där Armfelt

hade blott 1,400 man samlade. Vid midnattstid den 30 april började stormningen och fortsattes från flere håll, i den mån nya trupper anryckte. Redan innan Armfelt hunnit anlända, blef det häftiga anfallet med stort hjeltemod tillbakaslaget af underbefälhafvarne Göran Jägerhorn, Ernst v. Vegesach m. fl. Då Armfelt vid kl. 9 på morgonen anlände, var striden i det närmaste slut, och ryssarne drogo sig tillbaka. Kort därefter (5 maj) angreps Stedingk i sitt läger vid Pirtimäki, men äfven där tvangs fienden att med förlust draga sig tillbaka. Bättre lycka hade däremot ryssarne på ett tredje håll. Den ryske generalen Numsen öfvergick nämligen (5 maj) på två ställen Kymmene elf och besatte Anjala. Konungen blef därigenom nödsakad att utrymma Valkiala, och Armfelt var i fara att blifva tagen i ryggen. Ryssarne hindrades väl af Meijerfelt och Platen från att fullfölja sin hotande rörelse, men Anjala och Värälä höllos fortfarande af dem besatta. Konungen uppgaf nu sin förhoppning att kunna något vidare uträtta till lands och begaf sig till flottan, med hvilken han hoppades vinna en mer afgörande framgång.

De följande krigsrörelserna till lands, om de så kunna kallas, bestodo mest i betydelselösa skärmytslingar längs stränderna af Kymmene elf. Armfelt försökte den 4 juni ett angrepp mot Savitaipale, men endast en af hans anfallskolonner, den af honom sjelf anförda, kom fram till stridsplatsen, och den blef, efter gagnlösa tapperhetsprof, med stor förlust tillbakaslagen. Sjelf blef Armfelt sårad och afgick sedermera från befälet öfver trupperna i Savolaks. Lika illa aflopp ryttmästaren Georg Adlersparres försök att öfverrumpla Davidstad; det slöts med, att hans lilla trupp blef upprifven och han sjelf tillfångatagen.

HUFVUDSTRIDEN TILL SJÖS.

Till sjös ämnade man egentligen utföra de företag, genom hvilka kejsarinnan skulle skrämmas att bevilja en för Sverige förmånlig fred. Genom krigföringen till lands hade man åsyftat att först från dem afleda uppmärksamheten och till slut understödja dem, ehuru hvarken det ena eller det andra synnerligt lyckades.

De svenska örlogshamnarne plägade vara isfria ett par veckor före de ryska. Af denna omständighet hade man från början tänkt begagna sig för att genom den svenska sjömaktens skyndsamma utrustning och sammanförande blifva i stånd att genom öfverrumpling förstöra eller innestänga de ryska flottorna, hvilka lågo spridda i flere olika hamnar, örlogsflottan i Kronstadt och Reval, skärgårdsflottan i Fredrikshamn, Viborg och Kronstadt. Under hertig Karls och Nordenskjölds befäl hade svenska örlogsflottan den 30 april afgått från Karlskrona och visade sig vid inloppet till Reval den 12 maj. Meningen var att öfvermanna den här förlagda ryska eskadern, hvilken utgjorde endast 8 linieskepp och 6 fregatter, medan den svenska örlogsflottan räknade 22 linieskepp och 12 fregatter. Den 8 maj hade svenska skärgårdsflottan lyckats utlöpa ur Sveaborgs hamn, som ännu var besvärad af en mängd drifis, och inseglade följande dagen i Pellingesund. Den 10 infann sig konungen och tog sjelf öfverbefälet på densamma.

Den 13 maj styrde hertig Karl fram mot Revals inre redd, där de ryska skeppen voro förlagda i linie utmed stranden. Den skarpa vinden, som alltmer blåste upp till verklig storm med täta kastbyar, försvårade på det högsta manövreringen för de anfallande. Dessutom begicks det felet, att man angrep för fulla segel, då man under de gifna omständigheterna bort

ankra. Angreppet utefter de ryska fartygens långsträckta linie blef därför olyckligt och fick sedan namnet »svenska flottans gatlopp». Örlogsflottan förlorade två linieskepp, som stötte på grund, och flere blefvo mer eller mindre svårt skadade. Vid kl. 4 upphörde striden, sedan den varat i fem timmar. Flottan låg sedan overksam qvar utanför Reval till den 25 maj, då den på konungens befallning afseglade till Hogland.

Skärgårdsflottan, hvilken nu bestod af nära 250 större och mindre fartyg, hade däremot bättre lycka med sig. Hon anlände den 14 maj till Svensksund och styrde följande dagen till Fredrikshamn för att öfverrumpla den där förlagda ryska skärgårdseskadern. Angreppet, hvilket började kl. 4 på morgonen, utfördes med den kraft och framgång, att ryssarne under 4 timmars strid förlorade omkring 30 större och mindre fartyg, hvilka dels förstördes, dels togos. Om striden fullföljts, skulle måhända både eskadern och fästningen hafva blifvit de segrandes byte. Men i stället befalde konungen vid kl. 9, att kanonaden skulle upphöra, och lät nu uppfordra fästningen att godvilligt gifva sig. Kommendanten begärde en timmes betänketid; han fick mer, än han begärt, och hade därunder tid att sätta sig i försvarstillstånd, så att någon dagtingan efter den förlängda betänketidens slut ej mera kom i fråga. Kl. 3 e. m. lät konungen förnya striden, men hade då föga framgång och drog sig slutligen tillbaka.

Gustaf litade emellertid mest på underhandlingarna och ville begagna krigsrörelserna som medel att påskynda dem. Till antagande af de fredsvilkor, som genom den spanske kuriren skulle meddelas i Petersburg, ville han nu skrämma kejsarinnan medelst en väldig flottdemonstration mot den ryska hufvudstaden. Han sände Sidney Smith till hertigen med order att låta örlogsflottan framrycka mot Kronstadt, medan

han sjelf med skärgårdsflottan ämnade öfverraska Viborg, där han ännu hoppades få understöd från landsidan af Armfelts brigad. »Om jag», skref han till hertigen, »med skärgårdsflottan drager mot Viborg, och om ni visar er vid Seeskär, låtande rekognoscera Kronstadtflottan genom edra fregatter och oroa kusterna åt Peterhof till med edra lätta fartyg, skola vi gifva en styrka åt underhandlingarna, som snart skola afgöra affärerna, isynnerhet om jag är nog lycklig att slå prinsens af Nassau flotta, som ej består af annat än galärer.» Men genom denna förfluget skrytsamma manöverplan utsatte han i sjelfva verket både sig sjelf och hertigen för att blifva angripna från två sidor.

Åtföljd af Sidney Smith, hvilken förordade alla djerfva dåd, närmade sig hertigen med sin flotta Kronstadtviken. Den 3 och 4 juni gjorde han allt för att få en strid i gång med Kronstadteskadern, som utgjorde 18 linieskepp och 7 fregatter under amiral Kruses befäl. En långvarig kanonad började, men utan synnerlig verkan, enär de ryska fartygen efter hand drogo sig tillbaka, tydligen för att locka honom allt längre in i den farliga viken, tills Revaleskadern under Tjitjagov hunnit anlända för att falla honom i ryggen. Man befann sig redan på ett afstånd af blott 3 mil från Petersburg, dit ljudet af kanonaden trängde in, så att fönsterrutorna i Vinterpalatset dallrade. Kejsarinnan begaf sig till Kronstadt för att i egen person inspektera försvarsanstalterna därstädes.

Från utkiken varsnades emellertid nu, att den revalska eskadern nalkades och redan var i full jagt efter några svenska fartyg, som utsändts för att observera. Hertigen beslöt sig då för att vända om och tillbakaslå denna eskader, innan den hunnit förena sig med den kronstadtska. Under natten till den 5 juni samt hela följande dagen manövrerade han i sådant syfte; men nu var det den kronstadtska eska-

derns tur att förfölja från motsatta sidan, och hertigen var nu i ständig fara att komma mellan två eldar.

Konungen hade emellertid med skärgårdsflottan seglat in i Björkösund öster om Viborgsvikens mynning. Då han fått underrättelse om hertigens beslut att sätta efter den revalska eskadern, fruktade han att sjelf i sin ordning blifva innestängd af den kronstadtska. Han afsände därför ilbud till hertigen med order, att denne skulle draga sig tillbaka till Viborgsvikens inlopp för att där mottaga fienden och tillika lemna betäckning åt skärgårdsflottan. Den 6 juni befann sig örlogsflottan vid nämnda inlopp samt förlade sig tvärsöfver mynningen mellan Krosserort och Biskopsöns norra udde, så att den kom nästan vid sidan af skärgårdsflottan. Sedan nu äfven de ryska eskadrarne förenat sig, hade de en samlad styrka af 27 linieskepp och 16 fregatter. De förlade sig i linie utanför den svenska örlogsflottan, hvilken sålunda blef afspärrad från öppna sjön. Konungen hade från Björkösund ännu kunnat komma undan med skärgårdsflottan; men han beslöt sig i stället för att segla in i Viborgska viken för att angripa den där förlagda ryska skärgårdseskadern, hvilken befann sig i Trångsund ungefär 2 mil från Viborg. Denna plan måste emellertid snart öfvergifvas, då ett allmänt anfall af den ryska flottan var att vänta. Konungen öfverlemnade sig icke desto mindre åt de mest utsväfvande förhoppningar och trodde sig hafva uppväckt stor förskräckelse i Petersburg.

Ställningens verkliga innebörd skulle dock snart nog blifva klar äfven för honom. Flottorna blefvo allt strängare inspärrade, i den mån ryssarne hunno förse stränderna med nya batterier. Det började blifva brist på lifsmedel, och äfven drickbart vatten var svårt att anskaffa. Ombord på Amfion höllo konungen och hertigen rådplägningar, hvarvid åtskilliga räddningsförslag framkastades. Det blef fråga om att öppna

underhandlingar med Tjitjagov och, om dessa afböjdes, öfverlemna flottorna genom kapitulation för att rädda konungen och besättningarna. Andra förslag gingo ut på, att konungen med skärgårdsflottans fartyg skulle landstiga, sedan bränna fartygen och landvägen bana sig väg till arméen vid Kymmene. Man stannade vid beslutet att söka bryta sig ut. Under tiden försvårades ställningen ytterligare därigenom, att prinsen af Nassau anlände med sin eskader.

Vinden hade oupphörligt blåst från vester och sålunda omöjliggjort hvarje genombrytningsförsök, men då den på natten till den 3 juli befans hafva ändrat sig till ostlig, beslöts att våga ett sådant. För att afleda fiendens uppmärksamhet beordrades öfverstelöjtnant K. Törning att med sin kanonslupseskader öppna ett angrepp mot ryska örlogsflottans högra flygel, som befann sig nära Biskopsön. Vid kl. 2 på morgonen öppnade han här en kanonad, hvilken af de ryska linieskeppen besvarades. Striden fortsattes till kl. ½ 5, hvarefter Törning enligt order drog sig tillbaka norrut utmed Biskopsöns vestra strand och intog sin ställning bakom örlogsflottan. Vid kl. 6 på morgonen lyfte örlogsflottan ankar och öppnade kanonaden. På venstra sidan värjde hon sig mot ryssarnes på hafvet utbredda skepp, medan på den andra sidan skärgårdsflottan drog fram under hennes beskydd. Till slut sammanträngde sig segelleden i en trång ränna mellan Krosserorts udde och dolda grund; här stängdes utloppet af 5 ryska linieskepp, och från udden öppnade strandbatterierna en mördande eld. I spetsen för örlogsflottan gick skeppet Dristigheten, fördt af öfverstelöjtnant Johan Puke. Till honom hade konungen förut vändt sig med orden: »Käre Puke, er far vägrade ej att räcka sitt hufvud för min far; spara ni ej ert lif och blod för mig; jag glömmer det ej.» Nu trängde Dristigheten in mellan de ryska linieskeppen, hvilka voro så tätt sammanslutna, att någon

öppning till genomfart knappast gafs. Icke desto mindre lyckades Dristigheten tränga igenom och gaf därunder långskeppsskott med den verkan, att två ryska skepp gjordes redlösa; man såg blod rinna genom spygatten på ett af dem, och af dess 700 mans besättning funnos blott omkring 50 qvar oskadde.

I bredd med Dristigheten gick Styrbjörn, skärgårdsflottans främsta fartyg, under befäl af Viktor Stedingk (Kurt Stedingks bror), hvilken äfven på det högsta utmärkte sig. Konungen for i en liten öppen kanonslup och kom i den undan, ehuru med ögonsynlig lifsfara; flaggan på slupen blef nedskjuten, och en af roddarne miste båda armarne. Efter de båda ledande fartygen framträngde om hvarandra örlogsskepp, skärgårdsfartyg, kanonslupar och transportfartyg. Redan hade en del af flottan temligen lyckligt slagit sig igenom, då en olyckshändelse inträffade, som fick svåra följder. En oförsigtigt antänd och af vinden missförd brännare törnade mot ett svenskt linieskepp och en fregatt, hvilka båda sprängdes i luften. De kringflygande bränderna och det af explosionen vållade töcknet ökade förvirringen; 9 större och mindre fartyg, tillhörande dels örlogs-, dels skärgårdsflottan, stötte på grund och gjordes redlösa. Hertig Karl höll under hela striden modigt ut på däcket af sitt chefskepp. Då det gjorde sin genombrytning, sårades han i armen af en skråkula, och en officer stupade tätt vid hans sida.

Tjitjagov visade under hela denna strid en villrådighet, i följd hvaraf den ryska linieflottan höll sig nästan alldeles overksam. Sannolikt var detta en följd af Törnings manöver, som ingifvit föreställningen om ett tillämnadt angrepp på högra flygeln. Först vid kl. 10 f. m., då genombrottet redan egt rum, kommo de stora ryska skeppen till segels och rörde sig äfven då ganska långsamt. Den svenska flottan fick därigenom ett betydligt försprång och räddades från full-

ständig undergång, hvilken säkerligen skulle hafva inträffat, om Tjitjagov hållit sig mera verksam. Örlogsflottan, som blifvit hårdast medfaren, styrde nu ut i öppna sjön och anlände på aftonen till Sveaborg. Skärgårdsflottan höll sig inomskärs och hamnade i Svensksund för att förena sig med därvarande eskader. Under vägen angreps den af tre ryska fregatter och förlorade några mindre fartyg.

De förluster, som flottorna ledo i det »Viborgska gatloppet», voro ansenliga och högst känbara. För örlogsflottan hade 7 linieskepp, 3 fregatter och flere mindre fartyg gått förlorade. Skärgårdsflottan hade mist omkring 15 större och mindre fartyg, hvartill äfven kom mistningen af 30 transportskepp. Förlusten af manskap var äfven betydlig; örlogsflottan hade mist 4,000 man, skärgårdsflottan 2,000. I sjelfva verket hade örlogsflottan mist tredjedelen af sin styrka, så att den nu endast hade 14 linieskepp och 9 fregatter i behåll. Den kunde ej mera visa sig i öppna sjön, utan hölls i Sveaborg blockerad af 19 ryska linieskepp.

Konungens enda återstående hopp hvilade nu på skärgårdsflottan, hvilken genom föreningen med den pommerska eskadern, omkring 40 fartyg under K. O. Cronstedt, hade större styrka än före striden; den räknade 185 fartyg och 14,000 mans besättning samt var fördelad i 4 brigader, den svenska under Viktor Stedingk, den bohuslänska under Törning, den finska under Hjelmstjerna och den tyska under Cronstedt. Då ett nytt angrepp tydligen förestod, väcktes fråga om att draga sig tillbaka under Svartholms kanoner, men konungen gillade ej detta förslag. »Vi stanna här», sade han, »och ni slåss käckt som vanligt. Skola vi falla, skall det åtminstone ske inom fiendens gränser.»

Prinsen af Nassau tog för gifvet, att den svenska skärgårdsflottan var räddningslöst förlorad, närhelst

han ville förnya angreppet. Han väntade äfven, att konungen skulle blifva tillfångatagen och afförd till Petersburg, där för dennes räkning rum redan höllos i beredskap uti Vinterpalatset. Den flotta, som stod till prinsens förfogande, räknade 68 större och mindre fartyg (däribland 8 fregatter), 80 kanonslupar samt en besättningsstyrka af 18,500 man. Fartygen voro i allmänhet större än de svenska och förde en starkare bestyckning. Då man på den ryska sidan redan ansåg segern viss, hade prinsen beslutit att hålla striden den 9 juli för att med segern värdigt fira årsdagen af kejsarinnans kröning.

Svenska flottan intog en sådan ställning, att midtlinien och venstra flygeln i utsträckning från norr till söder stängde inloppet till sundet, medan längst norrut den högra flygeln utsträckte sig åt vester i en nästan rät vinkel mot denna linie. Bakom midtlinien stod längs Svensksundsholmarne en reservlinie af 55 mindre fartyg, som hade till uppgift att lemna nödig förstärkning samt i händelse af nederlag betäcka flottans reträtt.

Tidigt på morgonen den 9 juli uppbröt den ryska skärgårdsflottan från Aspö mot Svensksund. Det blåste en sydvestlig vind, som i början var svag, men längre fram på dagen blef allt starkare. Den ryska flottan trängde med sin hufvudstyrka in i viken för att genombryta eller kringgå den högra flygeln, under det samtidigt äfven den venstra längst i söder angreps af en stark flottafdelning. Vid kl. 10 f. m. lossades de första skotten. På en liten slup bakom midtlinien for konungen längs flottans hela linie och steg sedan, då striden på allvar börjat, i land på en holme, där han mottog rapporter och utsände de order, som han kunde gifva.

Den ryska hufvudstyrkan inträngde i öppningen af den vinkel, som högra flygeln bildade mot midtlinien, samt blef i följd däraf genast utsatt för

en förödande korseld. Efter 2 timmars strid måste därför här de ryska fartygen med förlust draga sig tillbaka. Törning, som befann sig på högra flygeln, bidrog här väsentligt till framgången och förföljde med sina kanonslupar ifrigt den vikande fienden. Genom denna rörelse kom nu den högra flygeln att bilda en spetsig vinkel mot midtlinien och fick därigenom tillfälle att med en ännu mer förödande långskeppseld beskjuta de stora fartygen i den ryska midtlinien. Under förföljandet förstärktes han med större delen af den tyska brigaden och sattes därigenom i stånd att uthärda det nya anfall, som fienden, efter att hafva dragit till sig ytterligare förstärkning, företog. Det möttes af svenskarne med en lugn, ihärdig tapperhet. Vid kl. 4 e. m. måste den angripande ryska hufvudstyrkan draga sig tillbaka, denna gång i oordning och med betydande förlust. Reservlinien ryckte nu fram till förstärkning åt den segrande högra flygeln, hvilken sålunda blef i stånd att med eftertrycklig verkan fördubbla sin eld.

På venstra flygeln var striden i början mindre häftig. Å båda sidor fingo de stridande förstärkning från midtlinien. Äfven här höllo de svenska fartygen berömligt ut och tillfogade fienden känbara förluster. Då nu tillika den ryska midten angreps af den segrande högra flygeln samt sålunda besköts både tvärskepps och långskepps, kunde den ej längre hålla stånd; en fregatt sjönk, och en mängd galärer måste stryka flagg. Nu började de ryska mindre fartygen draga sig ur striden, under det de större ännu underhöllo den till kl. 10 på qvällen för att betäcka återtåget och sedan äfven drogo sig tillbaka. Men den sydvestliga vinden, som i början af slaget var för de anfallande ryssarne gynsam, fortfor ännu och var dem nu hinderlig, då de skulle draga sig ur striden; därtill kom, att den blåste allt starkare, så att den till slut artade sig till verklig storm. Det inbrytande mörkret

gjorde, att kanonaden till slut måste upphöra, men det gjorde tillika förvirringen för de slagna ryssarne rent af ohjelplig. De ryska skeppen slogo mot hvarandra, stötte på grund, drefvos redlösa mot land eller inåt vikarna eller kommo för nära den svenska linien och blefvo då ett lätt byte. Stormen hindrade dem att draga sig tillbaka, och för att ej blifva drifna i land voro de nödsakade att söka hålla sig qvar på stridsplatsen, huru förtviíladt än ett sådant läge för dem var.

I dagningen den 10 juli sökte qvarlefvan af den ryska flottan draga sig tillbaka till Aspö. Men då angreps den häftigt af samtliga de svenska kanonsluparne och måste i stor oordning taga till flykten utåt öppna sjön. De segrande förföljde dem hela vägen och togo då ett stort antal fartyg. Vid kl. 10 f. m. upphörde skottvexlingen helt och hållet. Man fick då en öfverblick af den förödelse, som den slagna flottan lidit. Viken var betäckt med spillror, ryska skeppsskrof drefvo redlöst omkring med kölarne i vädret, en del fartyg hade antändts af ryssarne sjelfva och företedde nu sina brända qvarlefvor. En mängd folk hade från fartygen sökt rädda sig på de kringliggande öarna, där de befunno sig i hjelplös belägenhet och snart måste gifva sig; på en af dessa öar fann man ej mindre än 3,000 man med 40 officerare. Inom 8 dagar uppgick de sålunda tagna fångarnes antal till 6,500 man, däribland 300 officerare.

För den ryska flottan var detta nederlag förkrossande. Den förlorade 50 större och mindre fartyg (däribland 4 fregatter), således en tredjedel af hela sin styrka. Af skeppen, som svenskarne tagit, sattes sedermera 26 åter i tjenstbart skick. Bland dem var sjelfva det ryska amiralskeppet, i hvars kanslirum man fann en order till prinsen af Nassau att efter vunnen seger gå löst på Åbo för att där bereda Finlands underkastelse och samtidigt skicka en del af

flottan mot Stockholm. Till det tagna bytet hörde 643 kanoner samt en mängd fanor och flaggor, däribland den stora kejserliga flaggan, hvilken blott skulle få brukas i kejsarinnans närvaro eller vid firandet af en vunnen sjöseger. Ryssarnes förlust af krigsfolk, stupade eller tillfångatagna, uppskattades till öfver 14,000 man. Svenskarne lära endast hafva förlorat 4 småfartyg och 300 man.

Den länge ringaktade skärgårdsflottan hade sålunda tillkämpat sig den största sjöseger, som någonsin vunnits i Östersjön, samt därigenom räddat Finland och gjort de skymda utsigterna ljusare. Oro för den närmaste framtiden hade man i alla fall ändå. Örlogsflottan var otjenstbar och innestängd; sjelfva den segrande skärgårdsflottan, som i det vunna slaget lidit så liten skada, hade dock blifvit rätt illa tilltygad vid den föregående genombrytningen ur Viborgska viken. Landhärens spridda posteringar hade föga utsigt att motstå ett samladt angrepp, om fienden företoge något sådant. Konungen hade fått nog af krigsäfventyr på detta håll och önskade allvarligt fred, helst som han nu företrädesvis hade sina blickar riktade på de händelser, som timade i Frankrike. Men äfven kejsarinnan önskade att få fred med Sverige för att begagna sin framgång mot Turkiet och sedan rikta sina planer mot Polen. Hon hade fått en högre tanke om den svenske konungen samt äfven om det svenska folket, hvilket i nödens stund utvecklat en handlingskraft, större än hon kunnat ana. I följd af missväxt och dålig hushållning hade äfven Rysslands egna hjelpkällor betydligt minskats.

FREDEN OCH FREDSFIRANDET.

Den politiska ställningen i Europa var vid krigets slut föga gynsam för Ryssland och ökade dess benägenhet att påskynda fredsslutet, åtminstone med

Sverige. Kejsar Leopold II var ej villig att fortsätta kriget, och längre fram på sommaren öppnades en fredskongress i Reichenbach. Medan Ryssland sålunda förlorade sin förnämsta bundsförvandt, såg det en mot sig riktad liga på väg att utbilda sig. Preussen hade redan i januari slutit förbund med Turkiet och i mars med Polen. England trädde nu äfven i närmare samband med Preussen, och från bådas sida gjordes Sverige fördelaktiga anbud.

De genom den spanske ministern Galvez i Petersburg gjorda förkänningarna i fredssyfte blefvo under sådana förhållanden ej resultatlösa. Genom bref från kejserlige kanslären Besborodko (17 april) antyddes för general O. Igelström, att kejsarinnan önskade afsluta freden med Sverige »fort och stilla» samt att hon utsett Igelström att därom underhandla. Nu började denne skicka parlamentärer till Armfelt, med hvilken han sedan gammalt var umgängesvän. En större beskickning af 5 officerare medförde till Armfelt i Kärnäkoski (14 maj) ett bref, hvari Igelström utlät sig om kejsarinnans benägenhet för fred. Han tillade: »Er, herr baron, som i så hög grad förtjenar er herres välvilja, ert fäderneslands tacksamhet och era fienders aktning, er tillkommer det att fullborda det stora verk, i hvilket jag af hela mitt hjerta skulle vilja taga del, eftersom vår belägenhet på de platser, hvarest vi ömsesidigt befinna oss, synes bidraga därtill.» Armfelt, som misstrodde försäkringarna, svarade därpå undvikande och halft skämtsamt. »Visa mig», skref han, »ett sätt att blifva öfvertygad om, att edert hof hyser de känslor, hvarom ni försäkrar mig, och jag skall vara så mycket mer glad däröfver, som det skall bereda mig fördelen att få förnya bekantskapen med denne baron Igelström, som förr så mycket tyckte om bordets nöjen, vackra flickor och glada lag, men nu finner nöje i att natt och dag plåga mig för att förmå mig att lemna detta ställe.»

Igelström afsände då från Villmanstrand ett nytt bref (23 maj), hvari han gaf bestämd försäkran om kejsarinnans afsigt att ofördröjligen göra ett slut på kriget och sin önskan, att underhandlingen med honom därom måtte anförtros åt Armfelt; han förklarade, att det endast berodde af konung Gustafs beslut, när underhandlingen kunde få taga sin början. Konungen, för hvilken detta anmäldes, underrättade nu Armfelt, att Igelström vore den af kejsarinnan utsedde underhandlaren, samt att förberedelser till underhandling redan blifvit genom Galvez vidtagna i Petersburg. Sitt mesta hopp satte konungen dock på underhandlingarna i den ryska hufvudstaden och hoppades kunna påskynda dem genom sina flottors framträngande mot densamma. Detta hopp kom emellertid på skam genom flottornas instängande i Viborgska viken. Genom sitt missöde vid Savitaipale blef äfven Armfelt för en tid fjättrad vid sjukbädden och ur stånd att lemna något biträde för en tid.

Efter slaget vid Svensksund återupptogos underhandlingarna på alla håll med fördubblad ifver. Kejsarinnan önskade afsluta freden med Sverige enskildt för att förekomma inblandning af de förbundna främmande makterna. Dessa åter sökte lika ifrigt draga Sverige öfver på sin sida och hade lockande förslag att erbjuda. Englands och Preussens representanter Liston och v. Borck underhandlade med sådant syfte i Stockholm. De förespeglade en gränsutvidgning i Finland, till och med återställandet af gränsen före Nystadfreden, men fordrade då krigets fortsättning och fredsslut i samband med Turkiet. Dessa underhandlingar drogos ut på tiden, och konungen tänkte begagna dem som en tumskruf för att af Ryssland tilltvinga sig bättre fredsvilkor. Från början var han besluten att om fred underhandla omedelbart med Ryssland. Därför vände han sig kort efter slaget vid Svensksund med en skrifvelse direkte till Osterman

och gaf åt Armfelt uppdrag att återknyta förhandlingarna med Igelström.

På Armfelts bref af den 13 juli till Igelström erhöll han den 23 i Lovisa ett svar, hvari föreslogs ett personligt möte mellan dem båda; här tillkännagafs äfven, att kejsarinnan väl ej fordrade någon landafträdelse, men icke heller ville åt Sverige medgifva någon sådan. Liknande svar gaf äfven Osterman på konungens till honom stälda bref. För att förmå Ryssland till eftergift blef nu konungen angelägen att påskynda de i Stockholm bedrifna traktatunderhandlingarna med England och Preussen. Han skref till Ruuth, som dref underhandlingen, att han önskade få traktaten snart afsluten för att kunna »säga åt den ryske fullmäktige: om ni ej nu vill sluta en hederlig fred, så se: här har jag en allians, som jag ratificerar, hvilken ger mig krafter att underhålla kriget, och ni får dubbelt fiender mot en, som ni med en förnuftig fred kan slippa». Det lyckades att få traktaten afsluten i Stockholm den 31 juli, och den öfversändes sedan till Finland för att af konungen ratificeras. Den tillförsäkrade Sverige i årliga subsidier af England, Holland och Preussen 200,000 dukater af hvardera under förbehåll, att fred ej slötes utan deras samtycke och biträde.

Den 27 juli sammanträffade konungen med Armfelt i Lovisa och begaf sig därifrån till Värälä, som utsetts till plats för sammankomsten. Ryssarne innehade där bron öfver elfven och hade sitt läger på östra stranden, på den venstra var en svensk armékår lägrad. Platsen mellan de båda lägren skulle anses som neutralt område; här var sammankomsten bestämd att hållas. Den 1 augusti höllo Armfelt och Igelström under bar himmel sitt första möte på denna plats. Följande dagen, sedan tvänne tält blifvit uppslagna, ett för hvardera underhandlaren, hölls mötet i Armfelts tält, hvilket lär hafva varit en present af Igelström. Under-

handlarne medförde till sammankomsten hvar sitt på förhand uppsatta förslag. I det svenska yrkades ömsesidigt utlemnande af öfverlöpare, en gränsreglering i öfverensstämmelse med Nystadska freden samt Gustaf III:s antagande som medlare vid fredsslutet mellan Ryssland och Turkiet. Det ryska förslaget erbjöd endast gränsens återställande, sådan den varit före kriget, och gjorde inga andra medgifvanden. Konungen, för hvilken sistnämnda förslag meddelades, förklarade sig emellertid vilja vidhålla sin fordran på medlareskap för turkarne. »Intet», skref han, »skall kunna förmå mig att afstå från alla de punkter, vid hvilka min heder och ära äro fästa, och olyckligtvis äro turkarne därifrån oskiljaktige.»

På de följande sammanträdena gick det något häftigt till, då ingendera af de båda fullmäktige ville gifva vika. Igelström begärde från Petersburg nya instruktioner, hvilka han erhöll den 8 augusti genom den ditsände assessor Kuder, som skulle vid fredsslutet tjenstgöra som rysk sekreterare; som svensk sekreterare tjenstgjorde Ehrenström. Igelström anbefaldes att orubbligt fasthålla vid de en gång framstälda vilkoren. Tillika underrättade honom Besborodko, att Rysslands fred med Turkiet vore omedelbart förestående, samt skref bland annat: »Våra vilkor med Porten äro redan bekanta för våra bundsförvandter, och i den delen kan man icke gifva något efter. Döm då, hvad det är vår skälmaktige granne oroar sig för. Det blir fred äfven utan hans deltagande.» Senare kom underrättelse, att kejsar Leopold afslutat fred med Turkiet samt lofvat hålla sig neutral i det pågående kriget. Från sin fordran på deltagande i fredsmedlingen hade emellertid Gustaf svårt att afstå och skref därom ett bevekande bref till Igelström. På sammanträdet den 13 augusti sökte man bringa denna fråga på sin spets därigenom, att Armfelt fått order att låtsa vilja afbryta förhandlingarna. Men då Igelström dock

ej gaf vika, återupptogos de. Armfelt hade meddelat underrättelse om den i Stockholm afslutna traktaten, som gaf Sverige utsigt till bundsförvandters understöd, i händelse striden skulle återupptagas. Detta gjorde, att man å båda sidor blef mera benägen att komma öfverens. Konungen fann under de gifna omständigheterna omöjligt att fasthålla vid sin fordran att blifva antagen som fredsmedlare. Gränsen faststäldes i enlighet med det ryska förslaget, men någon utsigt gafs till en förbättrad gränsreglering framdeles. Från fordran på utlemnandet af flyktingar och politiska förbrytare fann sig konungen föranlåten att afstå. Genom öfverenskommelsen att i traktaten ej omnämna frederna i Nystad och Åbo vans emellertid på svenska sidan, att de bestämmelser, som kunnat gifva Ryssland någon rätt till inblandning i Sveriges inre angelägenheter, bortföllo.

Den 14 augusti hölls i Värälä det sista sammanträdet, då fredsdokumentet uppsattes och undertecknades. Alltid mån om att bevara det yttre skenet, lät Gustaf införa en förklaring, att den honom meddelade underrättelsen om det förestående fredsslutet med Turkiet vore ett skäl, hvarföre han ansåge sin bundsförvandts öde tryggadt. Han betygade sig hafva »för stort förtroende till kejsarinnans gifna ord för att icke betrakta detta såsom en lika beståndande försäkran som det skrifna ordet i de mest högtidliga traktater». Äfven fick han införd en försäkran, att gränsen framdeles skulle bättre regleras genom befullmäktigade kommissarier. Muntligen gafs försäkran om framtida penninghjelp från Rysslands sida samt om afslutandet af ett förbund mellan de båda makterna. Dessutom medgafs åt svenska kronan att ur ryska hamnar införa spanmål till 50,000 rubels värde årligen.

Så hade nu detta egendomliga krig, hvilket börjats utan skäl, blifvit slutadt utan vinst. Någon landafträdelse vållade det väl ej, tack vare den sista och

oväntade kraftyttringen vid Svensksund; men det hade ådragit Sveriges krigsmakt och drätselverk betydliga förluster, som för hela riket medförde ett långvarigt, genom föregående misshushållning förberedt afmattningstillstånd. Den sammanräknade förlusten i krigsmanskap belöpte sig till nära 50,000 man. Örlogsflottan var nästan alldeles ruinerad och kom i en vanmakt, hvarur den sent, om någonsin, lyckats höja sig, helst som man ej mera hade att påräkna några utländska subsidier att bygga krigsskepp för. Skärgårdsflottan hade väl höljt sig med ära, men också gått ur striden med stor förlust och gick inom kort för Sverige alldeles förlorad; Svensksundsegern var hennes största bedrift, men också den sista. Inalles hade 15 linieskepp och fregatter, 14 större skärgårdsfartyg och en stor mängd smärre gått förlorade. Den förut stora riksskulden hade genom detta onödiga och gagnlösa krig ökats med ytterligare 23 mill. rdr. För egen räkning hade konungen dragit vinst, men mera skenbar än verklig. Han hade begagnat kriget och därunder inträffade händelser som förevändning att tillvälla sig ökad makt, men på ett sätt, hvaraf han hvarken skördade ära eller varaktig båtnad. Genom kriget hade det lyckats honom att få sina egna skulder sammanblandade med statens, men hans ställning blef ej bättre för det, och han var lika fullt hänvisad till den äfventyrarstråt, på hvilken han en gång gifvit sig in.

Den 19 augusti undertecknade konungen fredsdokumentet och den 20 utvexlades ratifikationerna med stor högtidlighet i en för ändamålet uppförd dekorationsbyggnad, som skulle föreställa »endrägtens tempel». Därefter utdelade Igelström de från kejsarinnan sända presenterna, dels briljanterade gulddosor, dels penningar (han hade fått 10,000 dukater att utdela). Armfelt erhöll 3,000 dukater, Ehrenström 1,000 (samt kort därefter ytterligare 1,000). Konungen lät genom Arm-

felt göra sin ursäkt, att han för tillfället ej hade några presenter till hands, men de skulle framdeles komma. De förnämsta ryska officerarne inbjödos till festmiddag hos konungen, och te deum afsjöngs i båda lägren, mellan hvilka nu en hjertlig vänskap rådde. »Vi voro», skref Ehrenström, »denna eftermiddag nära att qväfvas af de ryska officerarnes omfamningar. Glädjen öfver krigets slut var visserligen icke större i det svenska lägret än i det ryska. Den delades till och med af de ryska soldaterna, som hoptals infunno sig i de svenska soldattälten. Nationalantipatien tycktes vara helt och hållet utplånad.»

De sista krigshändelserna hade i Stockholm väckt omskiftande känslor. Underrättelsen om Viborgska gatloppet mottogs med bestörtning, helst som hertig Karl kort därpå lät tillkännagifva, att flottan intet kunde göra till Stockholms skydd mot en fiendtlig påhelsning; konungens fiender begagnade tillfället till bittra utlåtelser. Då kom underrättelsen om segern vid Svensksund; den mottogs med jubel på det ena hållet, med misstroende eller dold förtrytelse på det andra. Segern firades den 22 juli med te deum, trofeernas uppvisande samt publik spisning och illumination å Strömsborg. Det jäsande partisinnet verkade dock som vanligt störande; folkmassan, genom polismästarens försorg välplägad, demonstrerade för konungen genom åtskilliga våldsamheter och hurrarop för »svenska ryssar». Den 24 augusti anlände till Stockholm en kurir med underrättelse om fredsslutet, hvilket väckte en mer oblandad glädje. Natten mellan den 27 och 28 anlände konungen till Haga. Den 30 höll han, klädd i skärgårdsflottans uniform, sitt intåg i Stockholm. Sedan han bevistat gudstjensten, uppträdde han på rådhuset, där han tackade borgerskapet för dess särskildt genom den trägna vakthållningen bevisade trohet, till hvars hugfästande han förklarade sig vilja af de medel han som befälhafvare vunnit af

krigsbytet uppresa ett offentligt minnesmärke på den plats i staden borgerskapet helst önskade. Den 31 mars kungjordes freden högtidligen, och te deum sjöngs i alla kyrkor. Allmänheten fägnade sig väl åt freden, men mången tyckte, att vilkoren ej voro mycket att glädja sig åt.

Men det var äfven bestämdt, att freden skulle firas med blodsutgjutelse. Redan den 19 april hade generalkrigsrätten fält dödsdom öfver de 57 af de fängslade Anjalamännen, bland dem generalmajor K. G. Armfelt, öfverstarne v. Otter, Hästesko, Hastfer och Montgomery, öfverstelöjtnanterna Otto Klingspor och Enehjelm samt major v. Kothen. Alla dessa domar hade af konungen stadfästs, men sedermera (22 aug.) genom benådning förvandlats i lindrigare straff för flertalet. Armfelt dömdes till fängelse på Malmö fästning, där han afled 1792. Hastfer fick en tid vistas under bevakning hos sina slägtingar och reste sedan utrikes. Däremot befaldes, att dödsdomarne öfver Hästesko, v. Otter, Klingspor, Enehjelm och v. Kothen skulle verkställas; till dag för dessas afrättning bestämdes den 8 september. Under mellantiden bestormades konungen med nådeansökningar, Leopold vädjade i ett skaldebref till hans mildhet, och man förestälde honom, att fredsfirandet ej borde besudlas med blodsutgjutelse. Detta hade den verkan, att dödsstraffet efterskänktes för alla officerarne utom för Hästesko. Mot denne var konungen personligt uppretad, men som skäl för dödsstraffets oundvikliga tillämpning anfördes, att Hästesko sökt uppvigla sitt manskap. »Man kan», yttrade Gustaf, »förlåta ett statsbrott, men icke en chef, som uppstudsar den trupp honom anförtrodd är; detta exempel är allt för vådligt och under hvad regering som helst oförlåtligt.» Den 8 september utfördes emellertid alla de dödsdömde till afrättsplatsen, som var tillredd å Ladugårdslandstorg. Hästesko halshöggs, men för de öfrige förkunnades benådning. Ene-

hjelm fördes till Varbergs, v. Kothen till Landskrona fästning; v. Otter fick uppehålla sig hos sina slägtingar i och omkring Vexiö.

Den 30 september hölls på Adolf Fredriks torg afmönstring med borgerskapets kavalleri och infanteri, hvarefter stor middag gafs på börsen. Borgerskapet beslöt då, att till åminnelse af den vunna freden konungens staty skulle uppresas i Stockholm, och gaf Sergel i uppdrag att förfärdiga den.

I freden hade öfverenskommits, att de nya ministrar, som sändes till båda hofven, skulle närmare reglera de punkter, hvarom endast muntligen träffats aftal, särskildt frågan om gränsregleringen och subsidierna. Till svensk minister i Petersburg utnämndes Kurt Stedingk, hvilken af kejsarinnan mottogs med synnerlig välvilja. Igelström förnekade emellertid, att löftet om subsidier och gränsreglering blifvit af honom på något bindande sätt uttaladt. Detta gjorde, att konungen afstod från sitt först fattade uppsåt att begära få honom till rysk minister i Stockholm. Katharina ditsände i stället generalmajoren P. L. von der Pahlen, hvilken utmärkt sig i det turkiska kriget och tillhörde svenska adeln.

SLUTET AF GUSTAF III:S REGERING.

GUSTAF III OCH FRANSKA REVOLUTIONEN.

Den länge förberedda stora folkrörelse, som ledde den europeiska samhällsutvecklingen i nya banor, hade vid denna tid börjat och redan långt fortskridit i Frankrike, där envåldsmaktens och ståndsprivilegiernas missbruk visat sig mest i ögonen fallande, helst som de i den högt utvecklade franska literaturen noggsamt belystes och klandrades. Den välmenande, men svage Ludvig XVI hade, liksom de fleste samtida representanterna af den »upplysta despotismen», sökt

genom reformer i tidens anda afhjelpa de bjärt framträdande bristerna, medan de högre stånden funno sin räkning vid att bibehålla dem. Hans osjelfständiga hållning mellan stridiga partiinflytelser gjorde, att de vidtagna åtgärderna ej fingo den följdriktighet och det sammanhang, som behöfdes. Den stora statsskulden, uppkommen genom föregående regeringars slöseri, öppnade en djup afgrund, som man fruktlöst använde alla hjelpmedel för att fylla. Under tiden utvecklade sig i befolkningens breda lager en genom väckelsen af den nordamerikanska frihetskampen ytterligare närd omstörtningslust, hvilken tidigt ingaf de europeiska hofven allvarliga farhågor.

Den, som från början måhända mest oroades af denna uppspirande folkrörelse, var helt säkert Gustaf III. Vid det kungliga envälde, som han sjelf steg för steg tillkämpat sig, var han med hela sin själ fäst. I det franska hofvets herskaremakt hade han sett förebilden för sin egen, och om den förebilden föll, hur skulle det då gå med efterbildningen? Med den franska tronen måste, föreföll det honom, äfven hans egen stå eller falla. Därför följde han från början revolutionsuppträdena i Frankrike med den lifligaste uppmärksamhet och var besluten att, så snart möjlighet och tillfälle gåfvos, uppträda som det franska konungadömets riddare.

Redan under sin vistelse i Göteborg 1788, då hans egen belägenhet gaf nog ämne till eftertanke, läste han med största ifver de franska tidningarna och gaf i sina bref uttryck åt sitt bekymmer öfver hvad de innehöllo. På hösten begaf sig den unge grefve Axel v. Fersen tillbaka till hofvet i Paris, hvarifrån han flitigt meddelade konungen underrättelse om de timade händelserna. I Frankrike hade man då först måst sammankalla en »notabelförsamling» för finansfrågans lösning; parlamentet yrkade på riksständernas inkallande; både i hufvudstaden och i landsorterna

föreföllo oroligheter. »Se där», skref då Gustaf till Stedingk, »fullt upp med omhvälfningar, och när vi en gång återse hvarandra, skall ni icke af Europa känna igen något annat än min vänskap.» Anländ till Stockholm i slutet af december, skref han till Stedingk en ny sorgutgjutelse med anledning af de franska oroligheterna. Äfven under riksdagen 1789 och därefter återkom han gerna och alltid med samma oro till detta ämne. Då han fått veta, att de franska riksständerna sammanträdt (i början af maj), utropade han: »Konungen i Frankrike förlorar sin krona, måhända sitt lif.»

Händelserna utvecklade sig emellertid i Frankrike slag på slag. Det »tredje ståndet» (stadsrepresentanterna) undansköt adeln och preståndet samt förklarade sig utgöra Frankrikes författningsgifvande »nationalförsamling»; sålunda var den gamla ståndsriksdagen upplöst, och efter den kom en representation af den enade folkviljan. Då hofvet sammandrog trupper för att tygla den upphetsade hufvudstaden och skrämma nationalförsamlingen, utbröt i Paris en uppresning; Bastiljen, konungadömets gamla medeltidsfäste och statsfängelse, stormades och nedbröts. Konungen måste då gifva efter; han hemsände trupperna, återkallade den förviste statsministern Necker (svenske ambassadören Staëls svärfar) samt lät Paris och landsorterna uppsätta sin egen folkbeväpning under namn af »nationalgarde». Uppskakad skref då Gustaf III till Armfelt: »Nyheterna från Frankrike hafva ingifvit mig en sådan fasa, att jag ej kunnat sofva hela natten.»

Den 4 augusti upphäfde den franska nationalförsamlingen alla privilegier; det förnams som en jordbäfning för hela det förut bestående samhället. I oktober tvangs hofvet att med nationalförsamlingen flytta från Versailles till Paris, där båda kommo under påtryckning af folkmassan, som ännu med möda något så när tyglades af nationalgardet. Dessa händelser syssel-

satte mycket konungens tankar både i Lovisa och efter återkomsten till Stockholm. Om det intresse man vid hofvet alltjämt egnade åt de franska revolutionshändelserna skref en gång Schröderheim: »Vid bordet, i umgänget var sällan fråga om annat. Qvinfolken måste resonnera därom, och uti konseljen afbröt detta ämne öfverläggningarna.»

Ehuru upptagen af det ryska kriget och sjelf stadd i en hardt när förtviflad finansställning, tänkte likväl Gustaf på att åt det betryckta franska hofvet räcka en hjelpande hand, visserligen med sidotanke på sina egna finansers upphjelpande därigenom. Evert Taube, som på hösten 1789 begaf sig till Aachen för att där sköta sin helsa, åtog sig att med franska hofvet underhandla om förnyandet af 1784 års traktat, hvars tid nu var i det närmaste utlupen. Man ämnade dock som vilkor sätta, att subsidierna borde ökas och Frankrike uppsäga sitt förbund med Österrike. I Aachen hos Taube uppehöll sig då grefve Axel v. Fersen. Denne synes konungen hafva utsett att börja underhandlingen, medan Taube för sin helsas skull var hindrad att lemna Aachen. Fersen återvände fördenskull till Paris, men synes där ingenting kunnat uträtta. Franska hofvet var ännu ej hågadt för att söka hjelp af utlandet, utan sökte sitt stöd hos den konungen tillgifna delen af trupperna. Några misstänkte också, att Fersen, som var drottning Marie Antoinettes förtrogne, i hemlighet motarbetade Gustafs planer, hvilka ej för henne voro behagliga, helst som de voro riktade mot Österrike.

Äfven under kriget 1790 egnade konungen sin uppmärksamhet åt Frankrike. Han erbjöd Ludvig XVI:s bröder en fristad i sitt rike och började underhålla förbindelser med de emigrerade franska ädlingarne. Ludvigs eftergifvenhet för nationalförsamlingen gjorde, att han ansåg denne som en fånge och väntade sig tronens räddning genom hans broder, grefven af

Provence (sedermera Ludvig XVIII). Till Stedingk skref han (2 mars): »Man har åter nödgat denne stackars konung att taga ett falskt och skamligt steg, som ej skall befria honom ur hans fångenskap, men väl beröfva honom den lilla rest af aktning han hade af den lilla återstoden anhängare, som nu fullt öfvergifvit honom. Jag beklagar som ni det stackars Frankrikes öde, och mina forna känslor äro ej utsläckta, men jag bevarar dem åt Frankrikes konung, åt Frankrike, men åt »fransmännens konung» lika litet som åt en demagogisk nationalförsamling, som kallar sig franska folket och utgör ett folk af kannibaler.» Ytterligare harmades han, då Ludvig (i juni) antog en författning, som betydligt inskränkte konungamakten och gaf hela lagstiftningsrätten åt nationalförsamlingen. Dessa tänkesätt delades af kejsarinnan Katharina, till hvilken Gustaf i detta hänseende ej syntes fåfängt vädja; deras gemensamma oro öfver revolutionen bidrog i sin mån till fredens påskyndande. Med framgång vädjade han till kejsarinnans känslor, då fordran på amnesti för Anjalamännen gjordes. »Isynnerhet», skref han, »vid en tidpunkt, då de band, som förena folken med sina suveräner, i mer än ett land hålla på att upplösas, är det i alla suveräners intresse att icke tillåta dylika exempel.»

Franska hofvet började nu i hemlighet se sig om efter utländska makters hjelp. Spaniens konung syntes villig att bisträcka med penningar, och det var detta, som Gustaf främst behöfde. Under förhoppning på de subsidier, hvartill Spanien gaf utsigt, var han färdig att genast sätta sig i spetsen för ett mot revolutionen riktadt fursteförbund, om något sådant kunde bildas. På Rysslands medverkan hoppades han med säkerhet, och Katharina gjorde allt för att hos honom nära en sådan föreställning; men i sjelfva verket ville hon få Sverige och andra makter inveckla de i kampen mot det revolutionära Frankrike för

att därunder kunna ostörd fullfölja sina eröfringsplaner i Polen. Uppfyld af sådana förhoppningar, meddelade sig Gustaf med baron de Breteuil, hvilken under Adolf Fredriks regeringstid varit franskt sändebud i Stockholm, sedermera beklädt en ministerpost i sitt hemland, slutligen måst emigrera och nu hade i uppdrag att för franska hofvets räkning sköta de hemliga underhandlingarna med utlandet.

På våren 1791 uppgjordes planer, som gingo ut på, att den franske konungen skulle från Paris fly till någon af gränsfästningarna, helst Metz, där den konungahuset orubbligt tillgifne markis de Bouillé förde befälet. Sedan de pålitliga trupperna däromkring samlats, skulle konungen med stöd af de utländska makterna söka bringa till stånd en önsklig öfverenskommelse med sitt folk. Men det behöfdes äfven från början väpnadt understöd från utlandets sida, och detta trodde sig den svenske konungen kunna lemna i förlitande på Rysslands förbund och Spaniens subsidier. Samma dag den nye ryske ambassadören, grefve O. M. Stackelberg, anlände till Stockholm (den 17 maj), skref Gustaf till Breteuil ett bref, hvari han erbjöd sig att med väpnad makt uppträda till det franska konungadömets försvar. Han ämnade ställa i fält 16,000 man svenska trupper, med hvilka han hoppades förena 8,000 ryssar. Öfver trupperna skulle konungen sjelf föra högsta befälet.

För att vara händelserna närmare begaf sig Gustaf till Aachen, under förevändning att där sköta sin helsa. Han afseglade från Stockholm den 24 maj och anlände till Aachen den 14 juni. Där befann sig en talrik societet af franska adelsemigranter; snart anlände äfven flera furstliga familjer samt de franske f. d. ministrarne Calonne och Breteuil; Göran Sprengtporten, som sedan någon tid vistats i Aachen, drog sig däremot undan till en by i närheten. Planen till Ludvigs och hans familjs flykt från Paris var då redan

uppgjord; den sattes i verket natten mellan den 20 och 21 juni under ledning af Axel v. Fersen, som sjelf körde konungaparets vagn det första vägstycket. Genom en kurir underrättades Gustaf härom och afvaktade sedan en ny kurir, som skulle förkunna det flyktande konungaparets lyckliga ankomst till Metz. Men försöket misslyckades; i Varennes blef konungen (25 juni) igenkänd och återfördes till Paris; endast hans broder, grefven af Provence, hade lyckats rädda sig till Mons. Gustaf så väl som hela den förnäma societeten i Aachen bedröfvades mycket vid denna underrättelse. Dit anlände under de följande dagarne Bouillé som flykting, grefven af Provence och hans yngre bror, grefven af Artois (sedermera konung Karl X). Det tröstade i någon mån Gustaf, att han hyllades som medelpunkt i denna lysande krets, och att de högförnäme flyktingarnes alla förhoppningar nu voro riktade på honom.

Gustaf utvecklade nu den lifligaste verksamhet för att godtgöra det lidna missödet. Med Bouillé uppgjorde han en fälttågsplan, enligt hvilken de svenska och ryska trupperna skulle landstiga i Ostende och genom Flandern anrycka mot Frankrikes nordgräns för att slutligen gå löst på Paris. Han anstälde Oxenstjerna i särskild beskickning hos de franska prinsarne samt mottog fullmakt att underhandla å deras vägnar. Till Wien sände han Fersen för att inverka på kejsar Leopold, och sjelf skref han till konungen af Spanien. Men isynnerhet sökte han genom bref och budskickning underhålla en nära förbindelse med kejsarinnan Katharina, på hvars beredvillighet han ännu trodde sig kunna räkna. I juli öfversände han till henne den uppgjorda fälttågsplanen tillika med ett bref, hvars slutord lydde: »Tiden skyndar; konungens och den kungliga familjens fara tilltager, och årstiden framskrider. De Katharina II värdiga besluten böra skyndsamt tagas, och de skola då äfven skyndsamt

verkställas.» Katharina skickade v. d. Pahlen till Aachen med ett bref, fullt af hängifvenhetsbetygelser och förespeglingar. Under tiden pågingo i Stockholm underhandlingar mellan Armfelt och Stackelberg om hemlig konvention rörande Frankrike. Men äfven på detta håll kom man icke till något resultat. Armfelt rådde konungen, som hoppats kunna börja fälttåget redan i augusti, att ej tänka därpå, förrän i oktober. »E. M:ts egen person», skref han, »skall utan tvifvel göra en underbar verkan; men våra dagars filosofi har skapat egoister, hvilka säkrare följa de fördelar, som tiden synes erbjuda, än den hjältes hvita hjälmbuske, som anför dem.»

Då Gustaf såg sig i Aachen ingenting kunna uträtta med all sin äflan, anträdde han slutligen den 25 juli sin hemresa och återkom den 3 augusti till Stockholm. Under de närmast följande månaderna vistades han på Drottningholm och sysselsatte sig där mest med sina politiska planer. I det längsta hoppades han kunna vara slagfärdig tills i oktober och gjorde hvad han förmådde för att hålla arméen och flottan i beredskap. Men den tilltagande penningbristen lade oöfverstigliga hinder i vägen för verkställigheten af hans krigsplaner.

Franska adelsemigranter, som vid hofvet mottogos, bidrogo emellertid att fortfarande rikta konungens tankar åt samma håll. En af dem var grefve S:t Priest, hvilken varit fransk ambassadör i Konstantinopel och sedermera någon tid inrikesminister. I september anlände general d'Escars som sändebud från de franske prinsarne, hvilka höllo sitt emigranthof i Koblenz. Han medförde underrättelsen om det möte, som kejsaren af Österrike, konungen af Preussen och grefven af Artois den 27 augusti hållit på lustslottet Pillnitz nära Dresden. Där beslöts att afgifva en förklaring, hvarigenom Europas suveräner i gemensamt intresse uppfordrades att samverka för konungamaktens

återställande i Frankrike. De båda monarkerna beslöto äfven att för sådant ändamål hålla sina trupper marschfärdiga. Gustaf åtrådde ingenting högre än att förena sig med dem, men äfven denna gång blef det ingen handling.

Med ängslig skuggrädsla gjorde Gustaf under tiden allt för att i sitt eget rike hindra spridningen af de frihetsläror, ur hvilka den franska revolutionsrörelsen hade framgått. Den franska upplysningsfilosofien, som han förut hyllat, var nu föremål för hans högsta afsky, och han sökte undertrycka hvarje uttalande i dennas anda. Redan i februari 1790 hade utfärdats förbud att i veckoskrifter och dagblad omförmäla något, som rörde »oroligheterna» i Frankrike; det föregafs ske »till förekommande af alla anledningar för franska hofvet till klagomål». Under sommaren 1791 förbjöds att i vaxkabinett visa bilderna af den franska nationalförsamlingens ledamöter. Vid slutet af året förbjödos boktryckarne, vid äfventyr af privilegiernas förlust och exemplarens konfiskation, att offentliggöra något, som på minsta sätt rörde »de franska sakerna».

Svenska adeln fick till revolutionen en egendomligt motsägelsefull ställning. Den uppskrufvade högre än förut sitt bördshögmod gentemot en folkrörelse, som var riktad mot allt hvad adel hette. Men å andra sidan var den mer fiendtligt stämd mot konungen än mot revolutionen samt hyllade därför svärmiskt de franska jakobinernas läror, som predikade konungahat och konungamord.

FÖRHÅLLANDET TILL RYSSLAND, DANMARK OCH POLEN.

Efter freden i Värälä angafs mellan Gustaf och Katharina ett till förbund syftande vänskapsförhållande, men fullt af baktankar, svek och snedsprång å båda sidor. Gustaf hoppades utverka en förmånligare gränsreglering, men denna ville Katharina endast

för kort tid gäckande förespegla. Båda sammanfördes väl af gemensam afvoghet mot den franska revolutionsrörelsen; men Katharina hade därvid den baktanken att inveckla såväl Gustaf som andra furstar i dennas bekämpande och därunder sjelf bakom deras rygg fullfölja sina eröfringsplaner i Polen. Båda läto påskina önskan att med hvarandra afsluta förbund. Gustaf hade därvid främst baktanken på penningförvärf, hvilket han hoppades vinna både på Rysslands och Frankrikes bekostnad; i andra rummet tänkte han på att med Rysslands biträde spela en stor rol i Europa som den franska revolutionsrörelsens undertryckare. Katharina var ej benägen att hvarken för Gustafs eller för Frankrikes skull uppoffra några stora penningsummor, men hon förespeglade beredvillighet i syfte att hålla den svenske konungen i ledband. Nu ville hon äfven upplifva sin gamla tanke på Danmarks upptagande i förbundet med Sverige, tydligen för att sjelf öfva skyddsmakt öfver dem båda.

Kort efter Stedingks ankomst till Petersburg aflemnade han till kejsarinnan ett bref, hvari konungen förebrående beklagade sig öfver dröjsmålet med öfverenskommelsernas uppfyllande. Katharina talade vänligt med Stedingk och förklarade sig önska honom till svensk ambassadör; men hon återlemnade brefvet med antydan, att det ej vore affattadt i sådan ton, att det kunde mottagas. Konungen började då närma sig England och Preussen, hvilka fortfarande intogo en afvog ställning till Ryssland och gjorde Sverige lockande anbud. England utrustade på våren 1791 en flotta, som sades vara ämnad till Östersjön, och lät afgifva hotande förklaringar i Petersburg. Förvecklingarna på detta håll upphörde emellertid, sedan Österrike och Ryssland (i augusti) afslutit hvar sin fred med Turkiet.

Frågan om förbund mellan Sverige och Ryssland

hade emellertid alltjämt förelegat, och v. d. Pahlen, hvilken var Sverige tillgifven och sjelf hade friherrlig vapensköld på svenska riddarhuset, gjorde å sin sida allt för att hålla den uppe. Mot Danmarks upptagande i förbundet syntes Gustaf i början ej göra några svårigheter. Manderfelt fick i uppdrag att i Köpenhamn underhandla därom, och Bernstorff visade sig mot honom tillmötesgående. Men konungen lade snart i dagen sin med möda dolda afvoghet mot Danmark. Han undandrog sig att lemna Manderfelt nödig fullmakt, och hela beskickningen syntes anlagd på att insöfva den danska regeringen. I stället återkom han till sin städse omhuldade konspirationsplan på Norge. Under förra hälften af året 1791 uppehöll sig Sidney Smith i Kristiania, och hans verksamhet därstädes var för den danska regeringen ganska misstänkt.

Då Stedingk på förhand tillkännagaf Stackelbergs utnämning till rysk ambassadör i Stockholm, rådde han konungen att afstå från den ifrågasatta gränsregleringen på finska sidan, men i stället betinga sig som ersättning Norge eller åtminstone ett stycke däraf, hvilket för Sverige vore förmånligare än ökad besittning af finskt ödeland. I bref af den 13 maj gaf konungen till detta råd sitt bifall. »Jag anser», skref han, »liksom ni, landvinningar på norska sidan mera nyttiga och vigtiga än alla Finlands klippor, däri inbegripna Viborgs, så länge Ryssland skall besitta en fotsbredd land vid Östersjön jämte flotta; och då är det af föga vigt, om Sverige eger några ödemarker mer eller mindre i Finland.»

Den 17 maj anlände Stackelberg till Stockholm och hade redan följande dagen ett politiskt samtal med konungen. Gustaf begärde i början en sådan reglering af finska gränsen, att Sverige finge Nyslott och Högfors, men i utbyte afträdde svenska Karelen. Stackelberg förklarade sig ej ega fullmakt till en sådan uppgörelse, men bad i stället att få framlägga ett för-

bundsförslag och lät förstå, att kejsarinnan i fråga om penninghjelp vore villig att uppfylla, hvad konungen billigtvis kunde begära. På aftonen samma dag träffades de åter i Armfelts våning på slottet. Stackelberg framlade då förbundsförslaget jämte en bifogad hemlig konvention, hvari subsidier utlofvades, dock utan angifvet belopp, äfvensom Danmarks upptagande i förbundet förbehölls. Konungen visade sig föga nöjd med detta förslag. Han föreslog nu å sin sida, att kejsarinnan skulle till Danmark afstå Oldenburg och Delmenhorst i utbyte mot en del af Norge, som då borde afträdas till Sverige. Detta förslag fann Stackelberg oantagligt; men beträffande Danmarks upptagande i förbundet förklarade han sig anbefald att ej yrka därpå, om det vore för konungen obehagligt. Kort därpå framstälde han ett förslag rörande Frankrike, med obestämda anbud af penningar och trupper, — tydligen i syfte att utlägga en snara, i hvilken också konungen lätt föll.

Några dagar därefter lemnade Gustaf Stockholm och afreste till Aachen. Armfelt och Franc fingo nu i uppdrag att förhandla med den ryske ambassadören. Stackelbergs förfarande bar tycke af ett lekverk, åsyftande att draga ut på tiden. Förespeglingar af Nyslotts afträdande gåfvos och återtogos upprepadt. Penninghjelp hölls i utsigt, men på summan prutades, och en gång fingo de svenske underhandlarne höra den förklaringen, att Ryssland icke ville hafva något att göra med Sveriges finanser och statsskuld. »Sverige borde», yttrade Stackelberg hånande, »med glädje betala fördelen af att åter räknas bland Europas stora makter.» Under tiden försäkrades om kejsarinnans lifliga intresse för de mot den franska revolutionsrörelsen uppgjorda äfventyrsplanerna, i hvilka Gustaf då höll på att inveckla sig; men något bindande löfte om biträde med penningar eller trupper gafs icke. Tydligen ville kejsarinnan vinna tid, tills hennes fred med Turkiet blifvit afsluten. Gustaf hoppades dock i det längsta.

»Det tillkommer eder», skref han från Aachen den 10 juli till Armfelt och Franc, »att påskynda afslutandet af traktaterna med Ryssland, och, om nödigt penningunderstöd lemnas, bör man icke gräla om Valkiala och Kärnäkoski; likväl bör man försöka behålla dem. Men om det lemnas så mycket penningar som behöfves, samt trupper för Frankrikes bistånd, så böra vi vara lika frikostiga som kejsarinnan och uppoffra några klippor för att komma ett förtryckt konungahus till hjelp.»

Man måste snart inskränka sig till underhandling om ett försvarsförbund. Mot Stackelbergs till honom gifna förslag hade konungen under sin resa till Aachen afsändt från Rostock ett motförslag. Ännu vid hans återkomst till Stockholm var ingenting afgjordt. Först i september afgafs från Petersburg svaret på hans motförslag; det eftergaf endast i obetydligheter för de svenska fordringarna. I traktaten skulle endast blifva fråga om ett försvarsförbund; frågan om gränsreglering var helt och hållet utelemnad; subsidierna blefvo, i stället för utlofvade 500,000 rubel, nedsatta till 300,000 rubel årligen under åtta års tid. I sjelfva verket fann sig Ryssland nu ej längre behöfva uppehålla Sverige med förespegling af eftergifter, sedan freden med Turkiet afslutits.

Under tiden fasthöll Gustaf lika envist vid sin plan att förvärfva Polens krona, ja, var beredd att kasta sig i nya äfventyr för att korsa de planer, som Ryssland här samtidigt började sätta i verkställighet. I slutet af år 1790 uppmanade han ånyo L. v. Engeström att arbeta för hans utväljande till polsk konung. Vid svenska hofvet började konungen och beställsamma personer i hans omgifning att utstyra sig i polsk drägt. Det var fråga om, att Stanislaus skulle till Gustaf afstå sin krona; i utbyte skulle han erhålla en årlig pension af 80,000 dukater samt öfverståthållarehuset i Stockholm till vinterresidens och

Ulriksdal till sommarresidens. Att Ryssland skulle motsätta sig ett sådant tilltag, var att förutse; men konungen var ej främmande för tanken att, Ryssland till trots, ändå taga sitt nya rike i besittning. Som vanligt var han ej nogräknad om medlen och drog sig ej för att begå ett nytt svek. Meningen var att under den tillämnade expeditionen mot Frankrike ställa så till, att den ryska hjelpkåren helt och hållet uppoffrades; därefter skulle konungen med sina svenska trupper begifva sig raka vägen till Polen och där taga kronan i besittning. Engeström kom därunder i en obehaglig mellanställning; Gustaf tyckte honom uträtta för litet, Katharina för mycket, och till polackarne kunde han blott gifva obestämda löften, som han var vanmäktig att i någon mån uppfylla. Sjelf insåg han också orimligheten af de planer, för hvilka han skulle arbeta, och var föga villig att främja dem. Gustaf beslöt att återkalla honom och utsåg till hans efterträdare öfverhofstallmästaren A. Lewenhaupt, hvilken anträdde sin afresa till Polen, men på vägen afled i Stralsund. Kejsarinnan lät äfven förstå sin önskan, att Engeström måtte återkallas; man fann snart vid svenska hofvet nödvändigheten att hörsamma en sådan önskan och öfvergifva de polska planerna. I september afreste Engeström från Varsjav till Berlin, där han under den närmast påföljande tiden qvardröjde.

Sedan sålunda den svenska regeringen på alla håll gifvit efter, mötte intet vidare hinder för afslutande af försvarsförbundet med Ryssland på de erbjudna grunderna. Det afslöts på Drottningholms slott den 19 oktober och fick i november sin slutliga stadfästelse. Vid uppgörelsen hade Ryssland endast en fullmäktig, nämligen Stackelberg, men Sverige fem, nämligen riksdrotsen Wachtmeister, generalerna Armfelt och Taube, statssekreteraren Franc och lagman Håkansson. Därigenom gafs åt dessa alla fem en anledning att af kejsarinnan mottaga rikliga presenter,

hvilka äfven utdelades; de fingo hvardera 6,000 rubel, och Armfelt ytterligare en särskild gratifikation af 3,000 dukater. Hoppet om landvinning vid finska gränsen blef alldeles besviket och subsidiesumman vida mindre, än man väntat sig. Den hemliga konventionen rörande Frankrike fick hvila oafgjord. I bref till Katharina föreslog Gustaf ett gemensamt fälttåg i mars 1792. Men hon förebar omöjligheten att under vintern börja något fälttåg och framstälde ett motförslag, hvari hon dock undvek att utlofva något verksamt deltagande från Rysslands sida — på samma gång hon framhöll sitt intresse för det franska konungahuset och lofvade, att hennes »försigtighet icke skulle urarta till svaghet».

OREDAN I FINANSERNA.

Den förut nog stora finansnöden hade genom kriget ytterligare ökats. Krigskostnaderna hade med 12 ½ millioner rdr öfverstigit, hvad 1789 års riksdag anvisat för deras bestridande, och statsskulden, som då utgjorde 21 mill., hade sålunda nu ökats till öfver 33 mill. rdr. Icke desto mindre bortslösade konungen stora summor dels på sin nya utländska resa och för sina politiska planer, dels på uppförandet af en ny, storartad slottsbyggnad vid Haga. Sistnämnda företag påskyndades med en otålighet, som gjorde de därvid anlitade konstnärerna förtviflade. Till Mazreliez yttrade Gustaf, att han ville fägna sig däråt nu, enär han kanske om ett år ej skulle vidare tåla detta ställe. »Med ett ord», skrifver Adlerbeth, »allt hans väsende röjde yttersta egoism.» I utgifterna för sin hofhållning, hvilken alltjämt var lika lysande, ville konungen ej höra talas om någon inskränkning; han fann det obilligt att »begära sådant af en konung, som sjelf vågat lifvet för sitt folk».

Sjelf hade Ruuth från början insett sin oförmåga

att utreda den ytterligare intrasslade finanshärfvan. Äfven konungen var ej rätt belåten med honom och ville se honom aflägsnad. Kort efter fredsslutet blef sålunda Ruuth (4 okt. 1790) afskedad från sin befattning som statssekreterare i finansexpeditionen och i stället utnämnd till president i kammarkollegium. Hans efterträdare blef lagman Håkansson, dock med ett något kringskuret verksamhetsområde, enär statskontorsärendena öfverlätos åt statskommissarien Ekman och vexelärendena åt generalkonsul Peijron.

Statskontoret hade så ondt om medel, att löner och pensioner endast med svårighet och tidsutdrägt kunde utbetalas. Ränterierna voro lika klent försedda, och flere offentliga kassor hade hårdt medfarits eller alldeles försvunnit. Det klingande myntet försvann alltmer ur rörelsen, och befolkningen dignade under de nya, alltjämt förökade skattebördorna.

I myntväsendet inträdde åter en förvirrad oreda. Svenska staten liknade en oredlig gäldenär, som, för att i det längsta hålla sig uppe, utgifver alltjämt nya reverser, så länge en skymt af kredit finnes qvar, samt ej försmår att som hjelpmedel bruka förfalskning och andra bedrägliga konstgrepp.

Då riksgäldskontorets sedlar fingo gälla som myntrepresentativ vid sidan af bankens, skedde detta under utfästelse, att de skulle inom ett år inlösas med bankomynt. Men redan i augusti 1790 inställdes denna inlösning samt uppsköts till den 2 februari 1791, då tilllika åt sedelinnehafvarne utlofvades en räntegodtgörelse af 6 procent i bankomynt från förfallodagen till den fastställda inlösningstiden. Som skäl därtill omtalades i kungörelsen rent ut, att riksgäldskontoret led brist på bankomynt, och till afhjelpande af denna brist förordnades, att sjötullen hädanefter skulle erläggas med speciemynt eller bankosedlar. Det misstroende, som nu blifvit uppväckt mot riksgäldssedlarne, gick emellertid

så långt, att agiot mellan dem och bankomyntet inom kort uppgick till 15 procent.

Under kriget hade utredningskommissionen och krigskommissariatet utfärdat anvisningar, hvilka fortfarande voro i omlopp och naturligtvis hade en högst ringa kredit, då så godt som ingen utsigt fans till deras infriande. Som utredningskommissionen redan vid slutet af år 1790 instälde sina betalningar, hvilka under förevändning af liqvidationens underlättande uppskötos till kommande tid, blefvo de af henne utgifna sedlarne, de s. k. »långrockarne», inom kort så godt som alldeles värdelösa. Det samma blef då äfven fallet med krigskommissariatets assignationer på utredningskommissionen, hvilka man på spe benämnde »kapprockar». Krigskommissariatets förskrifningar, hvilka voro undertecknade af kammarrevisionsrådet P. G. Fahnehjelm och efter honom brukade benämnas »fahnehjelmare», stodo i så ringa kredit, att sedelinnehafvare och agiotörer knappast kunde förskaffa sig ens deras halfva belopp i riksgäldssedlar. Vid fredens afslutande voro öfver 1,300,000 rdr i sådana papper utelöpande. Finland, där sådana papper i största mängd bragts i omlopp, blef på dem mest lidande.

I början af februari 1791 utgick den förfallotid, då riksgäldskontoret skulle inlösa sina sedlar och räntepolletter, men någon inlösning kunde icke heller då komma till stånd. Kungörelse därom utfärdades den 10 januari; tillika meddelades, att 3 procent ränta icke skulle erläggas intill den 10 mars, samt att inga sedlar med ränta vidare skulle utgifvas. I stället upptogs ett inrikes lån på det sätt, att hvar och en, som i riksgäldskontoret insatte en viss summa i dess sedlar, erhöll på den summan kontorets förskrifning i speciemynt, som skulle antingen fullständigt betalas om 10 år med 6 procents årlig ränta eller med 10 procent kapitalamortering och 5 procents ränta, tills summan blifvit fullt gäldad. Denna finansoperation

försiggick i början med rätt godt resultat. Inom några få veckor inflöto nämligen så betydliga summor, att riksgäldskontoret genom en ny kungörelse måste tillkännagifva, att flere lån ej kunde mottagas.

Man skydde ej ens att använda förfalskningens hjelpmedel. Redan vid krigets början hade konungen gått i författning om att tillverka och på ryskt område sprida falska guldrubler. Han åberopade därvid exemplet af sin morbror, Fredrik II, hvilken under sitt krig mot Ryssland betedde sig på ett liknande sätt. Denna tillverkning, som skedde under Ruuths öfverinseende, befans emellertid i längden föga inbringande. Huru kopparblandadt det gjorda myntet än var, måste man ändå släppa till rätt mycket guld och fick icke i följd af krigshändelserna lägenhet att i synnerligen stor utsträckning sprida det förfalskade myntet. Tillverkningen ombesörjdes af en kapten mekanikus K. Appelqvist, hvilken på Muncks kallelse i november 1787 kommit till Stockholm för att biträda i »alkemien», under hvilket namn detta säregna guldmakeri torde hafva gått. Verkstaden förlades till Drottningholm under skyddande förklädnad af en där anlagd skedvattensfabrik. Till slutet af februari 1789 arbetade där Appelqvist i förening med bergshauptmannen Nordenskjöld, sedan på egen hand med underordnade biträden. Munck försåg honom med erforderliga medel för tillverkningen.

Trots den ringa vinsten af första försöket öfvergafs dock ej tanken på förfalskning af ryskt mynt, ens sedan fred blifvit sluten. Men den ändrade föremål; det blef ej längre fråga om falskt rubelmynt, utan om falska rubelsedlar. Ruuth meddelade sig därom med Appelqvist samt senare (aug. 1791) med dennes biträde K. F. Bergklint, till hvilken han yttrade: »Detta, hoppas jag, skall bättre löna sig än det ryska guldmyntet, som vi gjorde under kriget till lika halt med det rätta, ty på det tappade vi, men vunno

ej. Intet samvete bör ni göra er däröfver; ty fast vi nu hafva fred, så blir ändå alltid ryssen vår naturlige fiende.» Munck sade sig nu äfven hafva af konungen blifvit satt till hemlig uppsyningsman öfver Ruuth, hvilken misstänktes för att hafva dragit enskild vinst af den föregående förfalskningen. Stackelberg, med hvilken man på Drottningholm samtidigt underhandlade om subsidietraktaten, blef emellertid snart underrättad om det pågående förfalskningsarbetet, men låtsade ej därom, utan vidtog i tysthet sina försigtighetsmått. Men då man tillverkat 20 mill. rubel i sedlar och börjat få dem öfver till polskt och turkiskt gränsområde, blefvo de vid ryska gränsen konfiskerade, och äfven denna operation gaf sålunda ingen nämnvärd vinst.

Munck ville nu äfven för egen räkning draga fördel af det pågående förfalskningsarbetet; det var antagligen i sådant syfte han tog sig för att låta förfärdiga samt i Finland och vid ryska gränsen utsprida eftergjorda Fahnehjelmssedlar till ett belopp af 500,000 rdr. För Appelqvist och Bergklint föregaf han sig hafva konungens befallning därom. Det tillverkades något öfver 93,000 rdr i sådana sedlar; däraf utprånglades 47,000 rdr genom en jude, Aron Isak, hvilken för sådant ändamål skickades till Åbo. Den vinst, som Munck häraf kunde draga, ämnade han nedlägga i inköpet af den stora egendomen Jockis i Finland.

För att bringa konungens politiska planer till utförande behöfdes nu oundgängligen att få till stånd en bättre ordning i finanserna. Att detta ej kunde gå för sig utan sammankallandet af en riksdag, måste man snart finna. Konungen stretade emot i det längsta och ville ej veta af »den canaillen»; äfven Vallqvist lär hafva afrådt riksdag. Men Håkansson förklarade sig ej hafva något annat medel till finansernas utredande, och Armfelt instämde med honom. Konungen gaf då till slut vika. »Emellertid», skref

han (23 dec.) till Bouillé, »är här allting färdigt, och medan jag väntar, låter jag sammankalla ständerna för att slippa allt bryderi och sätta i fullkomlig ordning mina finanser, hvilka blifvit inveckladé genom de åtskilliga myntsorterna efter krigets slut. Det är, som ni ser, att leka med bollen, innan spelet börjas.»

RIKSDAGEN I GEFLE 1792.

Den 26 nov. 1791 sammankallade konungen på Drottningholm till hemlig konselj Wachtmeister, Armfelt, Håkansson, Ahlman, prosten K. G. Nordin samt dennes äldre broder landshöfdingen J. M. af Nordin. Han meddelade dem sin afsigt att sammankalla riksdag och begärde deras uttalande däröfver, hvilket blef tillstyrkande. Den 8 dec. utfärdades riksdagskallelsen.

Ständerna kallades att sammanträda den 23 jan. 1792 i Gefle. Gustaf ville nu ej hafva riksdagen samlad i Stockholm, dels emedan han ej längre kunde stödja sig på dess borgerskap, hvilket numera ej var honom så tillgifvet som fordom, dels emedan han ville qvarhålla i Stockholm och de södra orterna en stor mängd där boende adelsmän, hvilka tillhörde oppositionen. Han hade utsett Gefle, emedan den ortens befolkning visat sig synnerligen konungskt sinnad, och emedan han på en sådan plats lättare skulle kunna kufva riksdagen samt utföra sina hemliga anläggningar. Genom förtroendeämbetsmännens tjenstvilliga bearbetning utföllo valen inom de ofrälse stånden i landsorterna efter konungens önskan. Men bland de tio fullmäktige, som hufvudstadens borgerskap skulle utse, fans blott en enda, som var konungskt sinnad. Att adeln skulle oförsonligt framhärda i sin opposition, var att förutse. Konungen sökte därför på allt sätt minska de adlige riksdagsmedlemmarnes antal och vidtog i sådant syfte en dittills oerhörd åtgärd. Han påbjöd nämligen i en till kollegier och särskilda äm-

betsmän utfärdad rundskrifvelse, att inga andra dem tillhörande eller under dem lydande adelsmän, än som voro hufvudmän för sina ätter, och icke ens dessa utan konungens särskilda medgifvande, skulle få bevista riksdagen.

Den 20 jan. 1792 afreste konungen med kronprinsen från Stockholm; på aftonen den 22 höll han vid fackelbelysning och under mycken grannlåtsståt sitt intåg i Gefle. Följande dagen utblåstes riksdagen med sedvanlig högtidlighet. Eftersom ingen större samlingslokal fans i Gefle, lät man i största hast uppföra en ansenlig träbyggnad, hvilken skulle brukas som rikssal. En med skarpladdade gevär försedd afdelning af gardet medföljde konungen till Gefle, och flere trupper inkallades, så att riksdagen kunde hållas liksom belägrad. Rykten om nya statskuppsplaner voro i omlopp, och man menade sig hafva förnummit hotelser. Armfelt sades hafva yttrat: »Om de ej veta hut och göra hvad man vill i Gefle, skall byket i höst dansa till Torneå.» Han fick nu befälet öfver de i och omkring Gefle sammandragna trupperna, tillhörande lifgardet, lätta dragonerna och Helsinge regemente, hvarjämte äfven Gefle borgerskap var stäldt under vapen.

Till landtmarskalk vid denna riksdag utsågs Ruuth; Armfelt hade varit påtänkt, men befans ur flere synpunkter mindre lämplig. Som talman för prestetåndet var ärkebiskopen Uno v. Troil sjelfskrifven. Talman för borgarståndet blef rådmannen i Stockholm, nyutnämnde borgmästaren Vallin, vald som »patriot», men nu med ens nyomvänd »rojalist». Till talman för bondeståndet utsågs Olof Thorsson från Kalmar län, hvilken vid riksdagen 1789 gjort regeringen tjenster, särskildt genom sin motion om begärd åtgärd för »riksdagens försättande i aktivitet». Ahlman, som nu blifvit underståthållare, var vid denna riksdag,

liksom vid den föregående, bondeståndets sekreterare och styrde det på samma sätt som då.

Af adeln hade omkring 400 medlemmar infunnit sig, till öfvervägande flertal oppositionelt sinnade och många fylda af ingrodd, dold förbittring. Fersen och Duvall voro ej tillstädes, men Frietzcky hade infunnit sig och intog en ledande plats. Adeln kände sig emellertid ingenting förmå mot regeringens öfvermakt och de ofrälse ståndens sammanhållning; den anslog därför en försonlig ton och iakttog större försigtighet. Landtmarskalken höll öppen taffel för att samla regeringens anhängare, men fördunklades därutinnan af Armfelt, hvilken dock här uppträdde med ett »satrapiskt» öfvermod, som verkade frånstötande; han presiderade med furstlig ståt, vinkade till sig dem, som skulle få taga plats bredvid honom, gaf åt bönderna sin hand att kyssa, och »när han talade, var det att göra nåd eller narr åt någon». Genom denna högdragenhet stötte han sig isynnerhet med adeln, hvilket han äfven ibland känbart fick erfara. De ofrälse ständen hade sina särskilda klubbar, där välplägning rikligen bestods, och höllos, så mycket möjligt var, strängt afskilda från adeln. Då ett par adelsmän en gång besökt borgarståndets klubb, blefvo de af bryggaren Vestman brutalt afvisade. Presteståndet styrdes af Vallqvist och Nordin; i borgarståndet var Vestman ledare vid sidan af Håkansson, hvilken satt där som ombud för Karlskrona. Bondeståndet beherskades af Ahlman.

Den 27 januari öppnades riksdagen af konungen med ett trontal, hvari han med färgläggning efter sitt sinne skildrade sin förgångna regeringstid och framförde ett för tillfället afpassadt smicker till de särskilda riksstånden. »Sedan utvärtes lugnet nu är stadgadt», fortfor han, »återstår oss ett äfven så vigtigt värf att fullborda, det att återställa den ordning i penningväsendet, som krigets utförande har stört. Detta är

orsaken till eder sammankomst. Af de berättelser jag vill meddela edra medbröder i utskottet skolen I finna, att tillgångarna äro större, än man dem förväntar, och att, om besluten äro eniga, blifver det ej nödigt att åtaga eder en större tyngd, än den I nu bären.» Den franska revolutionsrörelsen, från hvilken konungen ej lätt kunde lösgöra sina tankar, antyddes som »ett hiskligt exempel af de grufliga följder, som ett tygellöst sjelfsvåld till staters undergång åstadkommer». Han hade samlat riksdagen »i en tid, då en fanatisk villa nästan skakar alla länder», och då hans samtida skulle »ej litet tvekat att sig blottställa för den jäsning, som stora sammankomster ofta alstra af sig». »Men», slöt han, »jag har ej fruktat dem, jag har litat på eder tillgifvenhet och på den uppriktighet, med hvilken jag vill föreställa eder de ämnen, som vi hafva att rådslå om, och då I med edert förtroende gån emot mitt, kan af en så ädel förening ej annat alstras än gemensamt väl, rikets styrka, utländingars aktning och allmänt lugn.»

Därefter upplästes den kungliga propositionen, som inledningsvis ordade om den återstälda krigsäran och den vunna freden. Konungen meddelade äfven här sitt uppsåt att resa en obelisk af svenska stenarter åt Stockholms borgerskap till minne af dess visade trohet vid många tillfällen och särskildt genom beslutet att i Stockholm uppresa konungens bildstod. Till slut äskade han tillsättandet af ett hemligt utskott, bestående af 45 ledamöter, 18 af adeln och 9 från hvartdera af de ofrälse stånden. Redan följande dagen valdes medlemmarne af detta utskott; adeln insatte idel oppositionsmän, de ofrälse stånden idel rojalister, hvilka sålunda hade gifvet öfvertag. Till sekreterare förordnades Schröderheim och till dennes biträde assessor K. E. Lagerheim. Detta utskotts arbeten kommo att utgöra det hufvudsakliga af den korta riksdagens förhandlingar.

Den 30 januari öppnades utskottets sammanträden i närvaro af konungen, hvilken äfven sedermera oftast ledde öfverläggningarna. Den af honom gifna inledande framställningen var hållen i allmänna ordalag och meddelade ej någon plan till penningverkets ordnande. Då statsverkets tillstånd och skuldens ökade belopp uppgåfvos, »märktes däröfver, isynnerhet hos bönderna, bestörtning; konungen sjelf förlorade däraf sin vanliga kontenans, och sammanträdet slöts för den gången». Utskottet delade sig sedermera i två beredningar, af hvilka den ena sysselsatte sig med statsverket och krigskostnaderna, den andra med riksgäldskontorets förvaltning. De fingo sina betänkanden färdiga, det ena den 8, det andra den 9 febr. Med anledning af några i Stockholm utkomna ströskrifter utfärdades nu till kanslikollegium en kunglig skrifvelse, hvarigenom förbjöds att under riksdagen låta trycka något, som rörde de pågående förhandlingarna.

Från den 13 till och med den 17 febr. höll utskottet trägna sammanträden, mestadels under ordförandeskap af konungen sjelf. De adliga ledamöterna instämde med Frietzcky, hvilken bildade en opposition, så godt sig göra lät, men därvid brukade hofsamhet och måtta. De ofrälse ledamöterna anslöto sig däremot obetingadt till konungen, hvilken sålunda med deras röstflertal nästan helt och hållet genomdref sina förslag och önskningar.

Riksskuldens tillökning uppgafs till 12½ mill. rdr; men i följd af de afdrag, som kunde göras genom behållningar i förråd och genom statsverkets tillskott, kräfdes ständernas garanti endast för 8½ mill. För betäckande eller, rättare sagdt, balanserande af denna skuld hade man ingen annan utväg än tillökande af riksgäldskontorets kreditsedelmassa. Riksgäldskontoret skulle sålunda inom tio år med sina sedlar och 2 procents årlig ränta inlösa utredningskommissionens

förskrifningar, hvilka uppgingo till omkring 4 mill. rdr. Detsamma skulle ofördröjligen företagas med krigskommissariatets sedlar, de s. k. fahnehjelmarne, hvilka uppgingo till ett belopp af något mera än 1,300,000 rdr. Utskottet ansåg oundgängligt, att lån- och betalningsafgiften samt 1789 års bevillning måtte tillsvidare fortfara, men finge till största delen utgöras i riksgäldskontorets sedlar; endast vissa procent, efter särskild beräkning för hvarje stånd, skulle erläggas i bankosedlar till underlättande af kontorets nödiga utgifter i speciemynt. Diskontering med kreditsedlar förbehölls åt riksgäldskontoret, och andra penningverk, som drifvit sådan, skulle därmed upphöra, med undantag endast för manufakturdiskonten.

Efter åtskilliga jämkningar blef utskottets betänkande den 20 febr. föredraget i ståndens plena. I de ofrälse stånden bifölls det utan svårighet, men blef hos adeln bordlagdt för vidare granskning. Samma dag hölls examen med kronprinsen i närvaro af ståndernas deputerade. Konungen upptog då som en sidvördnad, att de adliga ledamöterna icke, i likhet med de andra ståndens, qvarstannade för att åse den offentliga spisningen efter examens slut. Denna småsak gjorde, att de till utseendet qväfda lidelserna åter höllo på att flamma upp i låga. I borgarståndet väcktes motion om, att de ofrälse stånden skulle till konungen ingå med en tacksägelseadress för säkerhetsaktens verkställighet, för rådsämbetenas afskaffande och för ofrälsemäns upphöjelse till rikets högsta värdigheter, samt att detta skulle »till desto tryggare stadga i framtiden» uti riksdagsbeslutet intagas.

Den 21 febr. bifölls motionen i de tre ofrälse stånden. Adeln upptog samtidigt utskottsbetänkandet till pröfning och gjorde mot detsamma starka invändningar. På förslag af grefve A. L. Ribbing uppsköts det afgörande beslutet till följande dagen, hvaröfver konungen blef ytterligare uppretad. Likaså väckte

de ofrälse ståndens fattade beslut en stegrad förbittring hos adeln. Hufvudmännen läto landtmarskalken förstå att, om man ville våldföra dem genom uppsättande af ett riksdagsbeslut, som de aldrig kunde underskrifva, så vore de beredda att möta våld med våld och hellre låta begrafva sig under spillrorna af sina bänkar än låta sig påtrugas ett mot ed, öfvertygelse och heder stridande beslut. Särskildt riktades hotelser mot lagman Håkansson, hvilken varit det synbara verktyget för motionens genomdrifvande. Denne blef däraf uppskrämd, och äfven konungen fann sig föranlåten till någon eftergifvenhet. Å andra sidan insåg adeln vådan af att genom fortsatt motsträfvighet mot konungen och de ofrälse stånden spänna bågen allt för högt. Det kom sålunda en fredlig uppgörelse till stånd.

Omslaget skedde hastigt. Den 24 febr. biföll adeln hemliga utskottets betänkande i hela dess utsträckning; äfven bevillningens utgående till nästa riksdag bifölls, dock med reservation af ståndets rätt att framdeles få medgifva bevillning för viss bestämd tid. På Håkanssons bevekliga föreställningar gick nu äfven konungen in på att ej låta de ofrälse ståndens uttalande om säkerhetsakten intagas i riksdagsbeslutet. Det fick i stället inflyta i de ofrälse ståndens biafsked, och med denna eftergift lät sig adeln å sin sida nöja.

Konungen hade denna gång visat sig mer än vanligt otålig att få riksdagen snart afslutad. Så snart adelns bifall till utskottsbetänkandet väl utverkats, försiggick därför afblåsningen (23 febr.), sedan riksdagen varat jämt en månad. I sitt afskedstal uttryckte konungen med smekande ord sin belåtenhet. »Sedan I», sade han, »under krigets låga visat, att I ären samma folk, hvars mandom i forntiden skakade eller stadgade troner, så hafven I nu under fredens lugn gifvit edra samtida ett ännu ädlare efterdöme

af den mogenhet, den försigtighet och den samdrägt, med hvilka ett mäktigt och vist folk vet att öfverväga, rådslå och stadga de angelägna ämnen, öfver hvilka rikets hufvud äskar dess råd.»

Att den åtgärd, som riksdagen vidtagit till penningväsendets ordnande, endast var en nödfallsutväg för tillfället, låg för alla i öppen dag. Någon mer genomgripande reform kunde ej påtänkas, så länge man ej hade någon säkerhet för en bättre hushållning i framtiden. Med tillfredsställelse såg man, att bankens soliditet ej lidit den rubbning, som man i början med oro befarat. Man hoppades nu äfven, att ett bättre förhållande skulle inträda mellan adeln och de ofrälse stånden. Konungen visade sin försonlighet genom att frigifva öfverste Almfelt, hvilken allt sedan 1789 hållits olagligt fängslad. Vid hemliga utskottets sista sammanträde hade konungen vändt sig till Frietzcky och med ett prydligt tal tillbjudit honom vasaordens kommendörstecken, men Frietzcky afböjde nådebevisningen, i det han förklarade sig hafva gifvit ett heligt löfte att aldrig mottaga någon dylik. På adelsklubben lyftes sedan Frietzcky på sina ståndsbröders armar och hyllades som »riddarhusets farbror».

Lidelserna voro i sjelfva verket långt ifrån utsläckta. Det dolda hatet mot konungen och hans verktyg yttrade sig före och under riksdagen i kringsmygande, med hotelser uppfylda paskill. Som profbit på tonen i dem må följande anföras:

Men friskt! låt trissan gå; jag svär, han kör omkull på vägen,
då sjelfklok ställen finna lär; nation är ej förlägen
om hvem som tumlar eller står, när rikets välfärd lider
och lag i fred ej läka får det röfvarsår, som svider.
Nu eller aldrig, utan krus; *Han* räkning måste göra,
hur han med folket hållit hus och låtit dem förstöra.
Först *Han*, som tillstält röfvarkrig och sålt vårt folk åt turken,
med envåldsakten därtill vig, den fege högmodsskurken.

Konungens gunstlingar voro ock därtill nu sämre anskrifna än någonsin. Armfelt hade gjort sig ytter-

ligare hatad genom sitt öfvermodiga uppträdande under riksdagen. Mot Håkansson tog sig oviljan uttryck i hotelser. Vid Ruuth häftade misstanke, och Munck blef under riksdagens lopp öppet förvunnen till förfalskningsbrott, hvarför också konungen sjelf sedan mot honom anbefalde åtal. Under det hemska intrycket af en sådan stämning spred en vidtutgrenad sammansvärjning mot konungen redan sina dolda trådar, och under riksdagen hade hans blifvande banemän mer än en gång i lönmordsuppsåt smugit efter honom.

SAMMANSVÄRJNINGEN. KONUNGAMORDET.

Den djupa förbittring, som konungen genom sitt beteende vid 1789 års riksdag uppväckt, gaf första upphofvet till en sammansvärjning mot honom; huru denna småningom bildat sig i det fördolda, är en hemlighet, som tvifvelsutan den gamle Pechlin tagit med sig i grafven. Sedan 1786 hade denne för det mesta bott i Stockholm, och hans hus hade där alltjämt varit härden för dolda stämplingar. Kanslirådet Jakob v. Engeström deltog ifrigt i dem och hade gjort utkast till en ny regeringsform. Redan vid tiden för konungens afresa till Aachen var en statshvälfning påtänkt, men man fann ej tiden läglig. Med de franska jakobinerna underhöllos hemliga förbindelser, och deras läror om prisvärdheten af konungamord antogos med bifall. Hertig Karl torde ej varit okunnig om de planer, som förehades, och var sedan gammalt införlifvad med tanken att af dem draga fördel. Man trodde sig äfven kunna räkna på drottningen, med hvilken Gustaf under sina sista lefnadsår befann sig i ständig misshällighet.

Planen lär hafva gått ut på att, sedan konungen blifvit inspärrad eller ur vägen röjd, utföra en statshvälfning. Den unge kronprinsen skulle utropas till

konung och förmyndarstyrelsen under hans minderårighet föras af drottningen jämte hertigarne Karl och Fredrik. Om den nya regeringsformen, som samtidigt skulle införas, torde man ej hafva varit fullt ense; Pechlin såg helst 1720 års statsskick återinfördt, men andra ville hafva en författning, liknande den engelska eller den franska. För den engelska författningen var friherre Thure Bjelke benägen; andra, såsom sekreteraren Johan Engeström och i allmänhet de yngre, tyckte mer om den franska, sådan nationalförsamlingen upprättat den. Synnerligen var man angelägen om att vinna officerare och räknade därvid mest på första lifgardet, hvars chef, Pontus Lilljehorn, väl rönt många ynnestprof af konungen, men ändå var missnöjd med honom och ville fresta lyckan under en ny styrelse. Artilleriofficerarne K. F. Ehrensvärd och K. v. Hartmansdorff hörde äfven till de sammansvurne.

För de sammansvurnes beröring med utlandet synes Staël, den svenske ambassadören i Paris, hafva i någon mån låtit bruka sig som mellanhand. Hans benägenhet för nationalförsamlingen och revolutionsrörelsen hade gjort honom högst misshaglig för konungen, hvilken hotat att hemkalla honom, ja till och med ställa honom under åtal. Däremot stod han i närmare beröring med hertig Karl och var förtrogen vän med dennes gunstling Reuterholm, hvilken då uppehöll sig i Paris samt på andra utländska orter. Redan i september 1790 hade Staël skrifvit till Reuterholm, att »man beträffande konungen sagt något ganska intressant», men att han »ej vågade anförtro det åt pennan». De franska »illuminaterna», som vurmade på konungamord, voro hos den svenske ministern välkomna, och det sades, att de »ingenstädes hade mer brinnande anhängare än i Stockholm». Rykten om tillämnade anslag mot konungen voro i utlandet tidigt i omlopp.

Upptända af personlig fiendskap mot konungen voro de båda unga grefvarne Klas Horn och Adolf Ludvig Ribbing. Båda hade uppväxt i föräldrahem, där en sådan fiendskap närdes och underhölls. Klas Horn var son af generalen Fredrik Horn, som verksamt biträdt vid 1772 års statshvälfning, men sedermera slutit sig till de missnöjde och vid 1789 års riksdag arresterats. A. L. Ribbings fader var riksrådet Fredrik Ribbing, som varit marskalk vid enkedrottning Lovisa Ulrikas hof och tagit djupa intryck af den ställning, hvari han då befann sig. Båda de unga grefvarne tillhörde hofkretsen, men hade där endast blifvit stämda till ännu större afvoghet. De voro barndomsvänner, men till sinnesriktning och själsegenskaper hvarandra för öfrigt högst olika. Horn var en vek, svärmisk natur; han hyllade de franska revolutionsmännens frihetstankar, för hvilkas förverkligande i vårt land han fann konungen stå i vägen, men å andra sidan ville han icke heller närma sig till Pechlin. Ribbing var kall, hård, sluten och hämndlysten. Hans hat till konungen hade isynnerhet blifvit bittert, sedan denne genom en intrigtillställning omintetgjort hans tillämnade förmälning med Karl de Geers dotter samt lagat, att hon i stället blef gift med gunstlingen H. v. Essen. Af sin moder, Eva Helena Löwen, bekant från Gustaf III:s ungdomshistoria (Jfr **41**. 206. not. 2), hade han äfven blifvit ingifven hat mot konungen. Redan före riksdagen i Gefle hade han satt sig i förbindelse med Pechlin, och på nämnda riksdag kom han att tillhöra de mera bemärkta oppositionsmännen.

Ingendera hade erforderligt mod för den åtrådda handlingen; de sökte ett redskap och funno det i den 30-årige Jakob Johan Anckarström, hvilken varit fänrik vid gardet, men fått kaptens afsked och sedan egnat sig åt landthushållning. Han var en man med hårdt sinnelag, beslutsamt mod och starka lidelser,

Vid ett besök på Gotland 1790 hade han fört misshagligt tal mot konungen, häktades därför och satt en tid på högvakten i Stockholm, tills han i maj 1791 återfördes till Gotland och där undergick förhör. Men då ej tillräckliga bevis mot honom kunnat skaffas, hade konungen låtit sätta honom på fri fot, dock med förbud att lemna Stockholm. Först vid jultiden 1791 blef detta portförbud upphäfdt. Harmen öfver den lidna behandlingen glödde emellertid starkt i Anckarströms hämndlystna sinne. Tanken på ett anslag mot konungens lif uppsteg hos honom, och han uppenbarade den för Klas Horn, med hvilken han vid jultiden blifvit bekant. På Horns gård Hufvudsta nära Karlberg sammanträffade de sedermera med Ribbing. De båda grefvarne hade funnit ett redskap, och Anckarström visade sig villig att som sådant låta bruka sig; men han kräfde, att grefvarne äfven skulle vara med.

Vid nyårstiden 1792 påtänkte Horn och Anckarström ett förslag att hemligen bortföra konungen från Haga; nattetid utspejade de slottets närmaste omgifning, men funno förslaget outförbart. Under de påföljande dagarne söktes två gånger tillfälle att skjuta konungen på teatern, men fruktlöst. På en maskeradbal kort därefter skulle anslaget utföras; men Anckarström »brydde sig då ej därom», emedan de båda grefvarne uraktlåtit att infinna sig; de besökte honom sedermera, visade sig då mycket otåliga öfver hans förnyade uppskof samt uppmanade honom att påskynda saken. Sedan afreste emellertid konungen till riksdagen i Gefle. Dit begåfvo sig äfven Ribbing och Anckarström, men Horn medföljde icke. Ideligen uppeggad af Ribbing, lurade Anckarström i Gefle flere gånger på konungen, men fann ej något lägligt tillfälle.

Efter återkomsten från Gefle voro de tre öfverens, att en maskeradbal skulle erbjuda det bästa tillfället,

Anckarström besökte också, väpnad med laddade pistoler, närmast påföljande maskeradbal, men fann sig då intet kunna göra, emedan »där var för litet folk»; han var dessutom förargad öfver, att Ribbing äfven denna gång försigtigt hållit sig undan. Redan den 2 mars hade Ribbing yppat saken för Ehrensvärd, hört sig för om garnisonens hållande i beredskap för den tillämnade statshvälfningen, samt bedt honom underrätta Lilljehorn. Ehrensvärd och Hartmansdorff hade förenat sig om att hålla artillerigården till handa åt kronprinsen »på drottningens befallning», hvarom de genom Lilljehorn skulle närmare underrättas.

Den 9 mars, då nästa maskeradbal var annonserad, höll sig Anckarström ånyo beredd. Ribbing aftalade då med Lilljehorn att, så snart dådet utförts, hålla artillerigården i beredskap för drottningen och kronprinsen. Emellertid blef balen denna gång i följd af den rådande starka kölden inställd, och anslaget kom sålunda icke heller då till utförande. Man afvaktade nästa maskeradbal, som skulle gifvas fredagen den 16 mars.

Den 14 mars kom Bjelke till Lilljehorn och berättade, att han planlagt ett anslag mot konungen, samt fick sjelf veta, hvad Ribbing yppat. Senare på dagen gjorde Lilljehorn och Engeström besök hos Pechlin, hvilken sade sig redan hafva fått underrättelsen af Bjelke. Pechlin sökte nu isynnerhet förvissa sig om, huruvida man kunde förlita sig på lifgardet. Den 15 mars sammanträffade Ribbing och Anckarström hos Horn på Hufvudsta. Ribbing lofvade att skaffa ihop mera folk till balen samt försäkrade, att den öfverenskomna gerningen omöjligen kunde längre uppskjutas, då så många voro medvetande därom. Han lofvade äfven att draga försorg om Anckarströms familj, ifall denne komme i olycka. Horn antydde äfven, att Anckarström hade att vänta en belöning af hertig Karl. Det öfverenskoms äfven om liknande

masker, dominodrägter och skodon för de sammansvurne. Af Horn hade Anckarström förvärfvat två pistoler, som vid tillfället skulle brukas, samt lät en vapensmed bättre iståndsätta dem.

På förmiddagen kom Ribbing till Pechlin och förtrodde honom då, att Anckarström skulle föröfva mordgerningen. Pechlin upplyste, att han bland truppernа och borgerskapet hade pålitligt folk att tillgå för en öfverrumpling, så snart mordet väl utförts. Till middagen samlade sig åtskilliga sammansvurne, såsom Bjelke, Jakob v. Engeström, Lilljehorn, Ehrensvärd, Ingemund Lilliestråle, Hans Hjerta m. fl. Horn infann sig ej, och Anckarström var ej inbjuden. Vid bordet samtalades endast om likgiltiga ämnen; men efter måltiden samtalade de, alltid två och två på skilda ställen och tider, mellan fyra ögon så mycket ifrigare om hvad man hade att göra och iakttaga. På aftonen fick Pechlin besök af »en liten, mager herre», som lät kalla sig grefve; men hvem denne var, hölls i djupaste hemlighet. Från middagen gick Ribbing till sitt hem, där han sammanträffade med Horn och Anckarström. För att styrka den sistnämnde i hans uppsåt förnyades de till honom gifna löftena. Sedan Anckarström vid kl. 6 återvändt till sin bostad, försåg han sina båda pistoler med en stark laddning af kulor, skrot och spiknubb samt väpnade sig äfven med en stor, skarpslipad köksknif, vid hvars spets han filat en hulling.

På förmiddagen hade konungen åsett ett slädparti och därefter samtalat med riksdrotsen om Munck, hvars förfalskningsmål redan börjat handläggas i kämnersrätten. På aftonen reste han från Haga in till staden och intog sin supé uti den åt honom anordnade våningen i operahuset. Hans sällskap utgjordes då af H. v. Essen och grefve G. Löwenhjelm. Armfelt befann sig för tillfället på en supé, som danske ministern grefve Rewentlow gaf, men hade lofvat att därifrån

ofördröjligen begifva sig till maskeradbalen. Hertig Karl hade förbjudit sin gemål att där infinna sig denna afton och höll sig äfven sjelf hemma.

Medan konungen satt till bords, lemnades honom ett med blyerts skrifvet anonymt bref. Den okände brefskrifvaren varnade honom för att deltaga i aftonens maskerad, förklarade sig sjelf ogilla konungens politik och moral, men ej vilja vara med om ett lönmord. Konungen visade brefvet för Essen, hvilken nu äfven afrådde honom från att gå ned i balsalen. Men Gustaf beslöt att ej hörsamma varningen. Sedan balen vid kl. 11 börjat, gick han därför, åtföljd af Essen, in i sin griljerade loge (»oxöga») på andra raden och dröjde där en stund »som en bild i sin ram». Han sköt gallret åt sidan för att se på maskerna, som samlade sig i salen. Till Essen sade han: »Nå, välan, här är jag ju, om man vill mig något». Vid kl. $^3/_4$ 12 stego konungen och Essen ned på den lilla trappa, som ledde från konungens våning till operasalongen; de voro då iförda hvita masker och svarta dominokappor. Arm i arm gingo de fram mot scenen, och konungen samtalade där en stund med »kafferummets» föreståndare, en infödd fransman.

Vid kl. 11 hade Anckarström jämte Horn och Ribbing infunnit sig; flere andra af de sammansvurne sällade sig till dem, alla på liknande sätt maskerade. De närmade sig konungen, så att trängsel uppstod omkring honom. Klockan var då nära 12, måhända något öfver, så att man var inne på den 17 mars. Anckarström, som följde bakifrån, begagnade nu det gifna tillfället, sedan han af Horn fått anvisning på rätte personen. Enligt Ribbings berättelse hade Horn lätt slagit konungen på skuldran och sagt: »God natt, vackra mask!» Anckarström aflossade nu bakifrån sitt skott; det träffade konungen något öfver höften vid ryggradens slut. Båda grefvarne hade, hvar åt sitt håll, dragit sig undan, så långt de hunnit. De

hade framdrifvit lönmördaren, men i handlingens stund höllo de sig undan.

»Aj! Jag är sårad! Tag fast honom», utropade konungen och sjönk för ögonblicket ned på en närbelägen bänk, men synes snart hafva rest sig upp igen. Essen såg, att eld kolade i hans kläder, och qväfde den med sina händer. Skottet hördes i salongen föga, dels emedan dansmusiken förtog ljudet, dels emedan laddningen blifvit försatt med kamfer för att göras mindre hörbar. Anckarström, som såg konungen hålla sig uppe, släppte då i trängseln från sig knifven och den ena pistolen samt utropade: »Eld!» Från flere håll höjdes nu ropet: »Elden är lös! Taket instörtar! Rädden er.» Det blef förvirring, och massan strömmade till dörrarna. Men stabsadjutanten Pollet, med hvilken konungen samtalat, kort innan han blef träffad, hade genast tillsagt, att dörrarna skulle stängas. Stämningen hade under hela denna bal varit tryckt, och nu blef bestörtningen allmän, då man fick veta verkliga orsaken till den inträdda förvirringen.

Stödd på Essens arm, stapplade konungen uppför den lilla trappa, som ledde till hans våning, och kom in i det »lilla kabinettet», hvilket var beläget närmast åt Norrström till. Här lades han på en divansoffa. Läkare efterskickades genast, och en mängd uppvaktande instälde sig med alla tecken till deltagande. Armfelt anlände nu, blek och darrande af häftig bestörtning. »Var icke så förskräckt, käre Armfelt», sade konungen lugnande; ni vet ju, hvad det är att vara sårad.» Hertig Karl efterskickades och var beredd att ofördröjligen komma. Andra lifgardesregementet, som kommenderades af Armfelt, hade vakt för aftonen och hölls färdigt att inskrida; därmed voro alla de sammansvurnes planer för ögonblicket tillintetgjorda.

Den i salen innestängda balpubliken var i största oro. Då Armfelt för en kort stund trädde ut, öfver-

hopades han med frågor; isynnerhet visade Horn och Ribbing sitt »ömma och personliga deltagande». Generaladjutanten Klingspor hade vakthållningen om hand. Till honom vände sig Horn med anhållan att slippa ut, hvilket äfven beviljades. Anckarström gjorde ett fåfängt försök att utkomma; men då det ej lyckades, släppte han ifrån sig äfven den andra pistolen. Nu infann sig polismästaren Liljensparre, och soldater med skarpladdade gevär posterades midt i salen. De närvarande måste nu en efter en framträda och uppgifva sina namn. Anckarström, som i det längsta hoppats undkomma, gaf sig till känna allra sist.

Efter en stunds hvila på divanen bars konungen i en länstol genom salen och stora ingångsporten till sitt med slädmedar försedda ekipage, som väntade därutanför. Till de i salen församlade diplomaterna yttrade han vid förbipasserandet skämtsamt: »jag bärs i procession, liksom påfven.» Åkdonets skakning, så liten den än var, pinade honom mycket, och hans anlete var dödsblekt. In i hans sängkammare, där han genast afkläddes, följde honom en mängd personer, som stodo hofvet mer eller mindre nära; han samtalade med flere af dem, längst med den ryske ambassadören Stackelberg och den engelske ministern Liston. Med Armfelt, som qvarstannade efter de andra, talade han om upprättandet af en tillförordnad regering, i hvilken skulle ingå riksdrotsen Wachtmeister, Oxenstjerna, Taube, Håkansson och Armfelt som medlemmar samt K. Lagerbring som protokollsförare. Armfelt gjorde en hemställan, huru vida icke äfven hertig Karl skulle ingå i denna regering. Men konungen svarade med någon otålighet: »Nej, nej, det duger icke, jag vill det bestämdt icke; och jag tänker icke dö så snart — det ingår åtminstone icke i mina beräkningar.» Han inslumrade nu för en stund; kl. 4 på morgonen gafs åderlåtning, hvarefter han ånyo inslumrade.

Under natten blef lugnet ostördt, helst som under-

rättelsen om konungens olycksfall ännu ej hunnit mycket sprida sig. Spaningen efter mördarne började genast och kröntes med snabb framgång. Anckarström röjdes på de i salen funna pistolerna, hvilka af vapensmeden igenkändes. Han arresterades redan kl. 9 på morgonen och bekände genast. Hofrätten var då redan samlad till session och ämnade utfästa en stor belöning för mördarens upptäckande, då det af polismästaren anmäldes, att upptäckten redan var gjord.

På morgonen den 17 mars kommo konungens bröder till honom på uppvaktning jämte de jourhafvande af hofstaten och militären. Till Schröderheim, som tillkallats för att uppsätta fullmakterna för den tillförordnade regeringen, räckte konungen handen och yttrade bland annat: »Utgången är oviss. Men blir jag åter frisk, så mins, hvad jag nu säger, att det är slut med oppositionen. Det beror kanske nu blott på mig och min försigtighet, att mina återstående lefnadsdagar skola gestalta sig lugnt.» Det anmäldes nu, att läkarne med generaldirektören af Acrel i spetsen infunnit sig. Undersökning af konungens sår anstäldes; den blef mycket smärtsam, men han uthärdade den ståndaktigt. Resultatet blef föga gynsamt; man kunde endast uttaga en liten spiknubb, men kulan satt qvar och sårets djup kunde ej med sonden utrönas. Det återstod endast att genom fortgående suppurering söka få såret rent.

Den tillförordnade regeringen blef nu tillsatt och höll på eftermiddagen sitt första sammanträde. Hertig Karl fick i densamma ingå, men Håkansson uteslöts; för öfrigt var den uppsatt i enlighet med konungens först uttalade vilja.

På eftermiddagen förhördes Anckarström inför hofrätten. Han vidgick öppet sitt brott, röjde ingen ånger, utan menade sig tvärtom hafva gjort folket och riket en tjenst. Han hölls fängslad i sjelfva hofrättshuset samt belades med black och handklofvar. För-

fattaren af den till konungen skrifna biljetten röjdes; det befans vara Pontus Lilljehorn, hvilken på vanligt lycksökarevis tyckes hafva velat ställa sig väl på båda hållen och nu förebar ett välmenande uppsåt att rädda konungen; men hans åtgärd befans ej tillfyllestgörande, då han var medveten om sammansvärjningen och kunnat med bättre verkan yppa den.

På grund af några besvärande omständigheter kallades Horn och Ribbing till förhör inför polismästaren den 18 mars. Anckarström förmåddes då till det medgifvandet: »Visst äro Horn och Ribbing med i saken». Men i följande dagens förhör uttalade grefvarne sin djupa afsky för konungamordet, nekade att på något sätt hafva varit med därom och ville ej gerna kännas vid Anckarström, hvilken nu sades hafva »trugat sig på dem». Liljensparre förmådde dock sedan Horn och till slut äfven Ribbing till bekännelse. Båda sattes i fängsligt förvar.

Undersökningarna fortsattes nu från den uppslagsända man fått, och man visade stor ifver att häkta, äfven på minsta misstanke. Då Bjelke på morgonen den 22 skulle arresteras i sitt hem, intog han gift, hvars verkan röjde sig i häftiga konvulsioner. För hofpredikanten Lehnberg, som tillkallades, yppade han under biktens insegel sin delaktighet i anläggningen; Lehnberg lät sedan förmå sig att meddela hofrätten den afgifna bekännelsen. På eftermiddagen den 22 afled Bjelke. Hans lik fördes på bödelskärran till afrättsplatsen vid Skanstull, där det nedgräfdes.

På grund af Lilljehorns angifvelse arresterades Pechlin och insattes i hofrättshuset, som nu hölls strängt bevakadt af militär. Jakob och Johan Engeström, Ehrensvärd, Hartmansdorff och en mängd andra personer, skyldiga eller oskyldiga, blefvo efter hand häktade.

Konungens tillstånd tycktes i början förbättras. Suppurationen försiggick ordentligt, han kunde till-

bringa en stor del af dagen i hvilstol under samtal med de uppvaktande och njöt emellanåt vederqvickande sömn. Äfven oppositionsmän, såsom grefve Brahe, betygade honom sitt deltagande, och konungen yttrade tillfredsställelse öfver, att hans iråkade belägenhet återfört till honom hans forna vänner. Efter hand förmärktes emellertid en tilltagande svaghet, sårfebern tilltog, och från den 25 instälde sig en besvärande hosta. Han lät då äfven obetänksamt servera sig en citronglace, hvilken på suppurationen hade en olycksbringande verkan.

Den 28 mars blefvo symptomen ytterst oroande, och såret utbredde en elakartad lukt omkring sig. Följande natt förminskades upphostningen betydligt, och suppurationen hade alldeles upphört. På Essens råd inkallades nu lifmedikus Dalberg, hvilken anlände på morgonen samt genast meddelade det besked, att döden var nära förestående. Hertig Karl väntade i audiensrummet därutanför, men Gustaf ville nu ej mottaga eller ens se denne. På Dalbergs hemställan därom svarade han ett tvärt nej, grep med häftighet läkarens hand och bad honom inkalla Schröderheim. Det var då kl. 8 på morgonen den 29 mars. Vid Schröderheims ankomst satt konungen i sin hvilstol. Han led stora plågor och förmådde ej hålla hufvudet upprätt; bröstet rosslade, och andedrägten höll på att qväfvas af uppstigande slem, som läkaren med en fjäder sökte aflägsna. Schröderheim fick nu befallning att för Armfelt uppsätta fullmakt på öfverståthållarämbetet (efter Karl Sparre, som 1791 aflidit) samt för Taube på utrikesärendenas ledning. Till konungens förut uppsatta testamente gjordes ett tillägg, som gick ut på att i den blifvande förmyndarstyrelsen sätta en konselj af konungens vänner vid hertig Karls sida. Konungens namnteckning därunder blef emellertid så oläslig, att man af densamma knappast kunde urskilja mer än ett illa skrifvet G.

Nu tillstyrkte Dalberg, att Vallqvist eller någon annan prest måtte tillkallas, åtminstone »för anständighetens skull». Vallqvist efterskickades och förrättade dödsberedelsen efter sedvanligt formulär; konungen sjelf läste bönen Fader vår och mottog sakramentet. Kort därpå föll han i en slummer och afsomnade därunder stilla kort före kl. 11 f. m.

Den 13 april skedde bisättningen med högtidlig prakt i Riddarholmskyrkan. Med ej mindre högtidlighet försiggick den 14 maj begrafningen i samma kyrka, hvilken då i sitt inre var dekorerad till en med minnesvårdar uppfyld cypresslund.

GUSTAF III:S SKAPLYNNE OCH EFTERMÄLE.

Med sina lysande egenskaper och sina bjärta skuggdrag var Gustaf III väl förtjent af det honom någon gång gifna binamnet »den ovanlige». Sedan Karl XII:s död var han den förste konung, som var svensk född och som styrde Sverige med kunglig myndighet. Han uppbjöd sina snillegåfvor och sin tjusningsförmåga för att efter sitt sinne leda hela utvecklingen på de mest skilda områden och satte sålunda sin prägel på sitt tidehvarf. Ur sådan synpunkt må hans egendomliga skaplynne i sina hufvuddrag antydas, äfven om hvarken tillmätt utrymme eller föreliggande uppgift medgifver att följa alla de mångskiftande yttringarna af detsamma.

Gustafs väsen var vida mer qvinligt än manligt. Det visade sig från sin skuggsida i tycket för yttre grannlåt, i behagsjuk fåfänga, i ombytlig nyckfullhet, i kitslig intriglust; från sin ljussida i sinnet för fin umgängestakt och grannlaga sällskapssed, i hjertvinnande älskvärdhet, i lifligt vexlande själsrörlighet. I arten af hans intresse för konsten, skönliteraturen och hela kulturlifvet i allmänhet röjde sig också en öfvervägande qvinlig själsriktning.

Hans själs alla förmögenheter stodo i inbillningskraftens tjenst; äfven däri låg, om man så vill, något qvinligt. Om denna inbillningskraft mången gång vilseförde förstånd och besinning, ja äfven sanningstrohet och rättskänsla, så hade den ock med sig en snilleingifvelsens tjusningsmakt, som, hänförande eller bedårande, klädde verkligheten i diktens färgskimmer. Denna inbillningskraft var sådan, att den i allt kräfde omedelbar åskådning. Därför var skådespelet Gustafs förnämsta nöje, ja för honom rent af ett oafvisligt behof; skådespelseffekt sökte och uppnådde han i alla sina handlingar, ja hela hans lefnadssaga tager sig ut som en enda stor opera.

Med qvinnans sinnelag parade sig hos honom ynglingens. På ynglingavis trådde han efter yttre glans, lysande bedriftära samt en på samma gång njutningskittlande och äfventyrsvexlande tillvaro. Därför omgaf han sig helst med ungt folk, och det ungdomliga kynnet är hos honom alltjämt genomgående. Sådant hörde ej till hans nyktert kalkylerande samtids skaplynne, och sjelf klagade han någon gång, att han kände sig för densamma främmande. Han sökte därför sina förebilder i det förflutna: i Ludvig XIV:s konungahof och i medeltidens riddartraditioner. Därför fick äfven hans tidehvarf ett gengångarlif och bortdog med sin upphofsman.

För hans inbillning hägrade alltjämt Vasatidehvarfvets och storhetstidens för honom mest tilltalande svenska kungaskepnader, vexlande med tidsomständigheterna, så att han under loppet af sin regering kände inom sig en förgången tids kungasaga igenlefva. Under den reformtid, som följde på revolutionen 1772, förliknade han sig helst vid Gustaf Vasa. Under misstämningen mot sina bröder tänkte han med deltagande sympati på Erik XIV; han lät bryta spiran bort från Johan III:s grafvård i Upsala och lägga den på Eriks i Vesterås. Att han sjelf i sinnesriktning och böjelser

mest liknade Johan III, tyckes ej hafva fallit honom in. Då de storpolitiska planerna började hos honom vakna vid tiden närmast före 1778 års riksdag, älskade han mest att låta sig förlikna vid Gustaf Adolf, efter hvilken han äfven lät uppkalla sin äldste son. Med drottning Kristina ville han äfven räkna själsfrändskap och tvifvelsutan med vida större skäl. Under den följande brytningstiden älskade han att jämföra sig med Karl X Gustaf och drömde om återupptagandet af dennes planer, såväl mot Polen som mot Danmark. För Karl XI, den store rikshushållaren, hade han i grunden afsmak och gaf uttryck däråt; men i sitt envåldssträfvande kunde han emellertid ej undgå att finna likhet med dennes, och vid 1789 års riksdag, då han omgaf sig med ofrälse och bekämpade adeln, föll honom äfven denna likhet i ögonen. Under finska kriget ville han gerna likna Karl XII, åtminstone genom att uppmuntra halsbrytande och öfverdådiga företag, ehuru han visserligen fann sig sakna dennes fysiska mod och ej var danad till härförare. Inbillningens flygt i konungahistorien är sålunda ett betecknande och i viss mån bestämmande drag uti Gustaf III:s själsutveckling.

Hans moders sjelfviska, hårda och stolta sinnelag utgjorde liksom det innersta af hans väsen; i detta grundade sig hans sjelfförvållade afvoghetsställning till sina närmaste anhöriga, hans ränkspel äfven med sina gunstlingar och hans ofta samvetslösa beteende mot sitt folk. Men däromkring göt sig som ett mildrande hölje af faderns vekhet och saktmod, yttrande sig, stundom teatraliskt, i böjelsen att förlåta, att visa ädelmod och att i sjelfva onåden inlägga något mildrande. Därtill kommo inflytelserna af hans uppfostrare, synnerligen Tessin och Karl Scheffer, samt af den franska skönliteraturen och upplysningsfilosofien. Därur uppblomstrade goda föresatser och syften, som utmärka det första skedet af hans regentbana. Men

enväldssträfvandet, framgånget ur hans naturs innerst liggande sjelfviskhet, och det storpolitiska jägtandet, alstradt af en med inbillningskraften upphetsad fåfänga, kommo småningom dessa blommor att vissna och förtorka. Efter hand liksom afskalades de mildrande höljena. Hvilken inverkan besöket i Petersburg utöfvade, är i det föregående antydt; därpå kom brytningen med modern och däraf alstrad fridlöshet; reformplanerna undanskötos af nöjesjägtande och politisk svindel. Så kom 1786 års riksdag med däraf född bitterhet; därifrån kastade sig Gustaf hufvudstupa i kriget och trädde så in i sin regerings slutskede, äfventyrstiden. Den samtidigt utbrytande franska revolutionsrörelsen gjorde honom fiendtlig mot den upplysningsfilosofi och den skönliteratur, ur hvilka hans bättre tids sträfvanden framgått. Intrycken från det första krigsåret och 1789 års riksdag förbittrade hans sinne; så borttogs äfven höljet af vekhet och saktmod. Hans naturs innerst liggande sjelfviskhet, hårdhet och stolthet trädde sålunda mot slutet af hans regering mer och mer ohöljdt i dagen.

Bristen på religiöst och moraliskt underlag för hans uppfostran förklarar till stor del de karaktärslyten han som konung och människa lade i dagen; i ej ringa mån tillhörde de äfven den rådande tidsandan eller voro grundade i hans inbillningsrika skådespelarnatur. »Dessa fel», skrifver Adlerbeth, »tillhörde hufvudsakligen hans uppfostran och den tid, hvari han uppväxte. Till båda kan hänföras hans konstlade väsen, hans vana att hellre genom omvägar än rätt fram gå till sina ändamål. Däremot hade både uppfostran och lynne del i hans förblindelse af fabelhjältars bragder och oupplysta tiders apoteoser, i hans outtröttliga håg för blänkande förslag, i hans ständiga ombyte af nöjen till skingrande af en likformig lefnads ledsnad, i hans böjelse för ståt, den han trodde böra utmärka, huru högt en konung är uppsatt öfver andra människor.

Däraf hans fåfänga, de många trappsteg af nyskapade värdigheter, hans otaliga förströelser, hans kallsinnighet för sitt folk, hans slösaktiga hushållning, hans onödiga inmängande i Europas angelägenheter, hans krig, hans ingrepp emot nation och stånd, ömsom våldsamt och utan larf, ömsom och oftast omklädda med ett täckelse af förställning och skrymtan, hvilket tiden dock snart afref.»

Vexlande som hans skaplynne har också hans eftermäle blifvit. Loftal på vers och prosa utgåfvos under hans regeringstid i flödande mängd, medan klandrets offentliggörande qväfdes af trycktvånget; isynnerhet gjorde svenska akademien detta loftalande till en hufvuduppgift, hvilken äfven sedermera traditionelt vidhållits. Efter hand utarbetade å andra sidan personer, som stått konungen nära, sina minnesteckningar som sjelfständiga grundlag för en blifvande historieskrifning. Dessa, såväl vänner som motståndare, framhöllo i allmänhet strängt bristerna i konungens regering och karaktär. Motståndarne älskade naturligtvis att utförligt påpeka, ja väl ibland öfverdrifva dessa brister. Men äfven vänner och beundrare hade nog rättskänsla att framhålla och erkänna fel och missbruk, som på nära håll föllo dem så bjärt i ögonen; ännu var icke den tid kommen, då historieskrifningen sökte bortförklara, öfverskyla eller fördölja, hvad som icke passade i stycke med en officielt vedertagen uppfattning. Man tycktes inse, att man genom att försvara eller förtiga det uppenbart klandervärda, som förekom, i sjelfva verket gjorde svenska folket medansvarigt för detsamma och gaf åt sådant helgd för framtiden.

Den gamle A. F. v. Fersen skärskådade i sina »Historiska skrifter» Gustafs person, hoflif och regeringssystem med motståndarens oblida ögon; men han var väl underrättad och fann tillräckligt ämne för klander, utan att i det väsentliga träda sanningen för nära.

Med omsorg och sanningstrohet utarbetade G. G. Adlerbeth sina förträffliga »Historiska anteckningar»; han var Gustafs umgängesvän, men hade öppet öga för hans fel och förtiger dem icke. A. L. Hamilton, Johan v. Engeström, G. J. Ehrensvärd och flera andra hafva efterlemnat memoarskildringar i adelsoppositionens anda, dock med mindre bitterhet, än man kunnat vänta. Nordins och Vallqvists anteckningar äro däremot i regeringspartiets anda, men blotta oförbehållsamt det dolda intrigspelet och förtiga icke olagligheterna. Flertalet af dessa skrifter hafva emellertid först under en långt senare tid blifvit lemnade åt offentligheten.

Under Gustaf IV Adolfs regering räknades det nästan som ett högmålsbrott att lasta Gustaf III:s minne; men därtill kom en annan omständighet, som gjorde, att man frivilligt höll detsamma högt i ära. I ett trumpet, glädjetomt tidskede mindes man med saknad tredje Gustafs dagar som en glad tid. Man hade i Sveriges historia näppeligen förut haft något tidehvarf, som varit utmärkt af lifsglädje; Vasatiden var genomträngd af inbördeskampens bitterhet, storhetstiden af handlingens och lidandets allvar, frihetstiden af söndrande partisplit. Mot denna bakgrund bildar Gustaf III:s regeringstid, isynnerhet första skedet däraf, ett ljust och gladt afbrott. Man mindes den som en kort, fägringsrik sommar, redan i sitt sista skede härjad af de åter uppbesvurna partilidelsernas höststormar, och en följande tid kom med glädjetom vinterstämning. Det dröjde länge, innan man åter fick en glad tid, och därför stodo Gustaf III:s dagar alltjämt för minnet i förklaradt ljus.

Under den literära brytningstid, som sedan följde, hyllades Gustaf III som hägnaren af konst och skönliteratur, som en snillets och poesiens skyddsgenius. Denna uppfattning lefde qvar, äfven då hans politiska skapelse utdömdes, och samhällsutvecklingen anknöts

vid traditionerna från 1786 års riksdag. I början af 1820-talet utgåfvos under titeln »Hemliga handlingar» en samling af de häftigaste partiskrifterna mot Gustaf, från senaste skedet af hans regering, men möttes med stark gensägelse. Äreminnet blef till ytterlighet lofprisande i B. v. Beskows skrift om »Gustaf III som konung och människa». Häfdateckningens pligt att framför allt tala sanning har väl gjort, att i den senaste tidens historiska arbeten äfven skuggsidorna beaktats. Men ännu står i det allmänna föreställningssättet Gustaf III fram uti den skönt idealiserade gestalt, som han fått uti Sergels berömda bildverk, om hvilket Tegnér sjöng:

Förunderliga makt, som konstnärn eger!
Se anden färdig så till strids som sångs,
en bild, som oss sin egen saga säger,
en lefvande gustaviad i brons!
Ja, sådan var han, när han kom ur striden,
men sådan äfven, när han göt sin själ
i folket in bland konsterna och friden;
ty store andar ge sin form åt tiden,
och Gustafs tidehvarf bär Gustafs drag jämväl.

KULTURLIFVET.

SKÖNLITERATUREN OCH TEATERN.

DEN GUSTAVIANSKA VITTERHETEN.

Under den gängse benämningen vitterhet sammanfattades skaldekonst och vältalighet samt i vidsträcktare betydelse all literär alstring i den lättare stilen till åtskillnad från den strängt vetenskapliga forskningen. Sådan vitterhet sökte Gustaf på allt sätt gynna och främja, isynnerhet om den stod i något sammanhang med skådespelsdiktningen eller egnade sig för sinnrikt hofsmicker och pikant sällskapsnöje. Denna vitterhet hade i vårt land blifvit fostrad och omhuldad af Lovisa Ulrika samt i Dalin haft sin mest framstående representant; den hade då en mer allvarlig och sedesam hållning. Gustaf III tog den, så att säga, i arf och ingöt i densamma sitt eget skaplynne. Den egde i hög grad fosterländsk, framför allt konungskt fosterländsk stämning samt kunde äfven till viss grad hylla medborgerlig sjelfständighet och gifva uttryck åt upplysningstidehvarfvets frigörande tankar; men den skydde grundlighet och djup, lade mera an på formbehandlingens slickade korrekthet än på innehållets gedigenhet, mera på uttryckets spelande qvickhet än på innerlighet och sanning, mera på det roande än på det stämningsrika och i högre mening bildande. Oberörd af tankegrubbel, utan sinne för historisk forntid och med ringa mottaglighet för det öfversinliga, egnade den sig så mycket bättre för det glada sällskapsjollret och

slog ej ogerna öfver i skälmsk lättfärdighet. Fostrad i hofvets salar, hade den äfven i sitt skaplynne något af gustaviansk hofdam.

Denna vitterhet var i form och anda en efterbildning efter franskt mönster. Den regelstela »smak», som under Ludvig XIV:s tidehvarf stadgat sig i Frankrike och därifrån utbredt sig till Europas flesta kulturländer, gjordes sålunda nu gällande i Sverige. Genom ett system af regler hade formbehandlingen af de särskilda diktarterna blifvit bunden. Sålunda skulle det stora skådespelet mönstergillt hafva sina fem akter samt i sin planläggning strängt iakttaga »de tre enheterna» (rummets, tidens och handlingens). I den lyriska poesien hade det högstämda »odet», den veka elegien, den bestraffande satiren och andra poesiarter sina »klassiskt» formstränga föreskrifter att följa. För arterna af vältalighet funnos äfven uppstälda mönster, från hvilka de ej borde afvika. De i vitterheten tongifvande uppmärksammade då ej, att i sjelfva Frankrike denna »smak» då redan lutade mot sitt förfall, att England längesedan frigjort sig från densamma, och att i Tyskland Lessing inledt den stora reformrörelse, hvarigenom literaturalstringen beträdde nya banor. Af den väckelse, som Richardson, Fielding och Macpherson gåfvo åt den engelska, liksom Herder, Wieland, Göthe och Schiller åt den tyska skönliteraturen, berördes man ännu här i Sverige föga eller intet. Man var ensidigt fäst vid en smak, som i sjelfva mönsterlandet, Frankrike, redan börjat blifva föråldrad. Den svenska skaldekonst, som på detta sätt tillkom, kunde sålunda knappast ens kallas efterklang; den blef ett inlärdt återupptagande af toner, som längesedan förklingat. Den var för konstlad för att tränga ned till folket, och till någon lifaktig framtidsutveckling kunde den ej gifva uppslag.

På allmänna tänkesättet och den vittra smakuppfattningen öfvade två senare franska författare,

Voltaire och Rousseau, ett mäktigt inflytande, hvaraf man äfven i Sverige blef starkt berörd. Båda hade tillbragt sin mesta tid i landsflykt, men fingo på samma år (1778) dö i Frankrike. Voltaire var upplysningstidehvarfvets mest firade skriftställare; han hade tillbragt en del af sin lefnad vid Fredrik II:s hof; Lovisa Ulrika hade där af honom tagit lifliga intryck, som sedan gingo i arf på Gustaf III. Utmärkt för snille, sprittande qvickhet och ett lätt, behagligt framställningssätt, rörde sig Voltaire på literaturens nästan alla områden, riktade mördande angrepp mot vantro och fördomar, men kunde äfven med lättfärdigt begabberi göra det heliga och vördnadsvärda till skottafla för åtlöjet. Liksom han var öfvervägande förståndsmänniska, så var Rousseau, hvars inflytande under denna tid var mindre, men växte under den följande, en öfvervägande känslomänniska. Rousseau yrkade återgång till naturen samt blef genom sin lära om »samhällskontraktet» den frambrytande revolutionsrörelsens förebådare. Båda förberedde, hvardera på sitt sätt, den nya tid, som kom, och öfvade sin starka inverkan på vitterheten i Sverige såväl som i andra land. Voltaires inflytande var emellertid det mäktigaste och mest tongifvande. Man sökte tillegna sig hans qvickhet, men tog äfven med hans ytlighet och begabbande lättfärdighet.

Uppammad genom efterbildandet af utländska mönster, blef denna vitterhet aldrig nationel, men till nationalkänslans väckande gaf den ändå en ansats. Tankens höjder och djup undvek den, men visste därför äfven att ej flyga högre, än vingarne bära, och ej stiga djupare ned, än slagrutan gifver ledning. Den saknade poetisk inbillningsglöd och filosofisk idérikedom, men den egde det sunda människoförståndets klarhet och visste att häfda dess rätt. Framför allt vinnlade den sig om uttrycksformens tukt och har gjort mycket för utbildning af språkriktighet.

SKALDEGREFVARNE.

De störste skalder, Sverige eger,
ses vara grefvar alla tre,

skref Kellgren. Han menade Creutz, Gyllenborg och J. G. Oxenstjerna. Det var ej blott grefvetiteln och den upphöjda samhällsställningen, som förenade dessa tre uti en särskild skaldegrupp. De hade äfven i sina öfriga lefnadsförhållanden haft sammanslutande beröringspunkter och däraf tagit intryck äfven för sin inre utveckling, huru olika de än i skaplynne blefvo hvarandra. Creutz var ungdomsvän med Gyllenborg och hade i tidigare år plägat tillbringa sina somrar i dennes familjehem, det natursköna Skenäs i Vingåkerstrakten; denna vänskap utplånades aldrig, om än vännerna sedan i lifvet åtskildes. Oxenstjerna var Gyllenborgs systerson och tillbragte i dennes hem en stor del af sin tidigare lefnad. På Skenäs trifdes Gyllenborg bäst; där diktade Creutz »Atis och Camilla»; under intryck, som han där fick, diktade sedan Oxenstjerna »Skördarne».

Då Creutz beträdt den diplomatiska banan, upphörde hans skaldverksamhet eller gaf sig åtminstone högst sällan till känna; som skald hör han således icke till Gustaf III:s tidehvarf. Men som ambassadör i Paris förmedlade han med lifligt intresse den literära beröringen mellan Frankrike och Sverige. Hans originela, älskvärda väsen gjorde honom uti den franska hufvudstaden omtyckt i vida kretsar, ej minst vid hofvet; i hans salong sammanträffade statsmän och diplomater med literaturens och konstens förnämste representanter. Genom den lifliga brefvexlingen med sin minister fick Gustaf alltjämt färska intryck af det franska kulturlifvet och tillegnade sig i ej ringa mån dennes uppfattning. Huru Creutz som kanslipresident slöt sin lefnad, (1785) är i det föregående berättadt.

Gyllenborg skildrade honom sålunda: »Första utseendet af grefve Creutz var i hans yngre år honom icke gynnande. En mörk och tankspridd uppsyn, ett magert och gulblekt ansigte gåfvo icke till känna en ynglings vanliga liflighet, än mindre något snille. Men när denne yngling ville behaga, ville vinna någons vänskap, utbrast ur hans ögon en förtjusande låga; en behaglig rodnad spriddes i hans ansigte, alla hans åtbörder blefvo talande och instämde att teckna hans hjerta. Det intryck han gjorde kunde aldrig utplånas. Creutz har i äldre år i visst afseende blifvit vackrare. Molnet, som höljde hans uppsyn, hade försvunnit, men gudalågan, som frambrutit därur, var också förlorad. Hans ansigte var fylligare, hans hy jämnare, hans utseende röjde en man af verld; men författaren af Atis och Camilla fans ej mera».

Det yngre slägtet hyllade Karl Fredrik Gyllenborg som »skaldefadern» och såg till honom upp med en vördnad, som han väl förtjente. Sjelf genomträngd af fornromersk medborgardygd och gammalsvensk manlighet, ville han med sången återuppväcka dessa egenskaper hos sina landsmän, och för denna uppgift offrade han sin fortkomst på ämbetsmannabanan. I lärodikt och satir hade han verkat med uppfostrande syfte, för hvilket den poetiska inbillningskraften endast torftigt och underordnadt togs i anspråk; han hade här visat sig vara »en mäktig ande, fast stundom rimfrost på hans vingar låg». Detta framträdde äfven i hans beprisande af det enkla landtlifvet på Skenäs i motsats till det flärdfulla, tomt jägtande hufvudstadslifvet. Under en resa till Skenäs hade han diktat sitt friska, fosterländskt anslående Vinterqväde. Orden:

Dens namn må evigt mörker gömma,
som, född i Sverige, vågar glömma
sig vara född att lefva fri,

blefvo patriotoppositionens valspråk; man erinrade sig

dem vid 1786 års riksdag, och Anjalamännen gåfvo med dem uttryck åt sin missledda välmening.

Till hofman var sålunda Gyllenborg ej danad, och vid hofvet hade han under det gångna tidskedet icke heller varit gerna sedd. Han fick äfven erfara detta, då han af 1756 års ständer utsetts till »kavaljer» åt kronprinsen Gustaf. Stämningen ändrade sig emellertid, då Gyllenborg i poemet Verldsföraktaren låtit satiren drabba den regerande riksdagens och riksdagsledarnes olater. Han kom då i gunst vid hofvet, upptogs i Lovisa Ulrikas förtroliga sällskapskrets och sedermera i Gustaf III:s, hvars regeringsanträde han med poetiskt uttryck af stundens glada förhoppningar helsat. Af den nye konungen utnämndes han till kansliråd och insattes af Lovisa Ulrika i Vitterhetsakademien. Under de närmast följande åren biträdde han med utarbetandet af skådespel, till hvilka konungen helt eller delvis gjort planläggningen. Bland dem må nämnas »Birger jarl», uppfördt 1774 under festligheterna vid hertig Karls förmälning, samt »Sune jarl», uppfördt på Drottningholm 1783.

I sin naturpoesi hade Gyllenborg tagit intryck af Rousseau. På gamla dagar sökte han efterlikna Voltaire så till vida, att han sökte åt sitt land skänka ett nationalepos, som skulle ställas vid sidan af dennes då för tiden berömda skaldeverk Henriaden. På Skenäs förvarades Erik Dahlbergs journal, som innehöll en fullständig beskrifning på Karl X Gustafs tåg öfver Bält. Gyllenborg företog sig att göra denna beskrifning till underlag för ett episkt skaldeverk öfver nämnda ämne. Under somrarne 1768 och 1770 utarbetades på Skenäs de fyra första sångerna. Först 1785 utkom skaldeverket fullständigt i 12 sånger. Sjelf tillmätte Gyllenborg detsamma ett högt värde, men beklagade sig öfver sin »lättsinta samtid», som mottog det kyligt och med en kritik, som i sjelfva verket ej var obefogad. »Tåget öfver Bält» är ett

stycke versifierad krigshistoria, i hvilken författaren efter Voltaires föresyn låter allegoriskt personifierade begreppsväsen, såsom Nordan, Kölden, Afundsandan, Vapenlyckan m. fl., inblanda sig. Skildringen har enskilda, gripande episoder, men går i det hela trögt och lider af en prosaisk kärfhet. »Det är hvarken dikt eller historia, utan en sammanblandning af båda, där de, utan ömsesidig genomträngning, ligga osmälta bredvid hvarandra, så att det diktade icke ens *kan* vara historiskt, och det historiska är oberoende af dikten.» Af efterverlden har detta skaldeverk blifvit nästan helt och hållet förgätet.

Gyllenborgs sinnesart passade allt för litet ihop med Gustaf III:s för att i längden kunna möjliggöra ett förtroligare närmande dem emellan. »Jag var», skref han sjelf, »hvarken danad för eller angelägen om konungens närmare förtroende». Då han 1779 mist sin befattning som bankofullmäktig och till ersättning sökte en plats vid tullsocieteten, vägrade konungen honom den, i det han yttrade: »Jag beklagar, att detta händt min förre kavaljer; men det kan vara nyttigt, att man får se, hur behagligt det är att bero af ständerna och yrka på deras rättigheter.» Det var i sjelfva verket skaldens af gammalsvensk aristokratanda präglade romerska frihetssinne, som mest var konungen en nagel i ögat. Efter Gustafs död utgaf Gyllenborg (1795) sina samlade vitterhetsarbeten. Sedan försökte han sig föga som diktare. Efter att hafva genomlefvat en lugn och stilla ålderdom afled han 1808 vid 76 års ålder.

Gyllenborgs systerson, Johan Gabriel Oxenstjerna, var i flere afseenden dennes motsats. Oxenstjerna föddes 1750 på Skenäs, hvilken egendom han slutligen ärfde efter sin mormoder; hans studier leddes af den som vitterhetsidkare berömde Olof Bergklint. Efter en kort tjenstgöring vid beskickningen i Wien hemkallades han 1774, utnämndes då till sekreterare i

kansliets presidentkontor och blef tillika som kammarherre vid hofvet närmare fäst vid konungens person, som på ynglingen verkade med hela sin tjusningsmakt. Hans vekt älskvärda väsen, hans smidiga hofmannaton, hans smekande skaldegåfva, parad med en tillsats af bitande, men ej sårande qvickhet, gjorde honom till en älskling vid detta hof, där han också frikostigt strödde omkring sig sina tillfällighetsvers, skaldebref och epigram. Redan som nittonårig yngling lär han hafva gjort sig bemärkt genom ett till sällskapet Utile dulci insändt skaldestycke. I den högre stilen försökte han sig 1777 genom sitt »Ode öfver Gustaf Adolfs död»; 1784 utgafs hans berömda ode »Hoppet». Den melodiskt stämningsrika naturmålningen »Dagens stunder» utarbetades småningom och styckevis. Redan före 1772 hade han börjat utarbetningen af det idylliska skaldestycket »Skördarne», hvilket, afdeladt i 9 sånger, fullständigt utkom först 1796. Gyllenborgs sinne för det enkla landtlifvet uttalar sig här med mildt svärmeri, och Skenäs, där sångerna till stor del diktades, står lifligt för skaldens öga. Men som sina mönster sökte han efterbilda den romerske Virgilii landtmannasång (Georgica) och den franske Delilles känslosamma naturqväde; därför lider hans skaldestycke brist på ursprunglighet samt har mera en sydländsk än en nordisk färgton.

På Drottningholm begärde Gustaf en gång att få genomögna Oxenstjernas portfölj, där dennes småverser förvarades. Skalden sökte undangömma ett papper, hvilket konungen då blef så mycket mera nyfiken att få se och slutligen tilltvang sig, att få läsa. Det innehöll följande vers, som rörde honom nära:

Man vid en konungs syn var i förundran dragen,
som gick, af snillet förd, att fylla hjältars lopp,
men midt i banan trött, af nöjen blott betagen,
på första lagern söfd, tycks glömma verldens hopp,
lik den, för trägna värf, som stiger bittid' opp
och sen är sömnig hela dagen.

Konungen återlemnade småleende papperet, i det han yttrade: »Min nyfikenhet har fått samma lön, som när man lyssnar vid dörrarna, och det är välförtjent; men den dag kan komma, när ni upphör att göra mig dylika föreställningar, och då, min käre Oxenstjerna, äro vi kanske mindre lyckliga båda två». I sjelfva verket hvälfde konungen redan då i hemlighet sina krigsplaner och tyckes hafva fått det infallet att ställa den veke skalden vid sin sida, såsom dennes store namne stod vid Gustaf Adolfs. Ynnestbevis formligen regnade öfver Oxenstjerna; han blef 1782 en af »rikets herrar» och riksråds vederlike, 1783 en af de sex »öfverstekammarjunkare», 1786 riksråd samt på samma gång förordnad att jämte Em. de Geer förestå kanlipresidentsämbetet efter Creutz. Valet af de båda opraktiska skalderna till beklädandet af sistnämnda vigtiga ämbete var för Gustaf betecknande; sin politik trodde han sig om att sjelf ensam leda, men genom att till utseendet låta de båda skalderna göra det, ville han liksom omgjuta sin regering med ett poetiskt skimmer. Som föredragande för krigsärendena åtföljde Oxenstjerna konungen till Finland 1788. Efter att 1789 hafva nedlagt sin riksrådsvärdighet och sin befattning med utrikesärendena blef Oxenstjerna öfverstemarskalk hos drottningen, var 1790 medlem af den under konungens frånvaro tillförordnade regeringen samt blef 1792 riksmarskalk. Trots sina höga värdigheter, för hvilka han fann sig föga passa, kände han sig alltjämt nedtryckt af ekonomiska bekymmer. Under den följande regeringen intog han ej längre någon framstående plats. Han öfverlefde Gustaf III:s son och afled 1818, några månader efter den på tronen upphöjde hertig Karls död.

Tegnér, som blef Oxenstjernas efterträdare i Svenska akademien, skildrar hans yttre sålunda: »Det låg något obeskrifligt fromt och kärleksrikt i de ädla, fint bildade dragen, men tillika blickade snillet som en

himlagäst fram ur det talande ögat». Om hans poetiska skaplynne i jämförelse med de båda andra skaldegrefvarnes utlåter sig samme man: »Jämför man honom med hans bägge äldre vänner, Creutz och Gyllenborg, så var han tilläfventyrs icke så innerlig, icke så genomglödgad af poetisk eld som Creutz, han var icke så väldig och allvarlig som Gyllenborg; men han var mera lysande än den förre, oändligen rikare och böjligare än den senare».

HOFVETS SKALDER OCH VITTERLEKARE.

Gustaf III:s firade, högtuppburne hofskald var egentligen Johan Gabriel Oxenstjerna. Men vid sin person hade konungen fäst och i sin förtroliga umgängeskrets indragit två andra skalder af första ordningen, nämligen Kellgren och Leopold. De samarbetade med konungen i skådespelsdiktandet, de skattade åt hofvets smak och rörde sig i dess umgängeslif, men hade vidsträcktare synkrets och bevarade sin inre sjelfständighet; de voro hofvets och på samma gång nationens skalder, men ej blott hofskalder. Nära förbunden med konungen som umgängesvän, på samma gång han hyste och uttalade tänkesätt, som i mycket skilde sig från dennes, intog G. G. Adlerbeth en framstående, likaledes i viss mån sjelfständig ställning som vitterhetsidkare. På annat sätt framstående var kronprinsens lärare Nils v. Rosenstein som en af den gustavianska vitterheten fullödigt genomträngd hofman.

Johan Henrik Kellgren föddes 1751 och var prestson från Vestergötland. Hans fader, en klassiskt bildad man med fint sinne för formsäker vitterhet, var hans förste lärare. Vid Åbo universitet tog han magistergraden samt blef sedan (1774) därstädes docent i vitterhet. Han hade då redan försökt sig som skald samt genom öfversättning af en bland Macphersons Ossianssånger röjt sig ega något sinne för en

känsloromantik, hvars tid ännu ej var inne. Till Stockholm flyttade han 1777 som lärare för generalmajor Meijerfelts barn. Här öppnade sig för honom hufvudstadens lefnadsglada umgängeslif, och hans snille slog med ens ut i blomning; han slog an som »behagens skald» med fin smak, formsäker uttryckstakt, lekande qvickhet, ungdomligt frisinne, väl äfven med ungdomlig lättfärdighet. Till hans skaldestycken från denna tid hör »Mina löjen», utmärkt för fint spelande satir. Sällskapet Utile dulci kallade honom till ledamot och utsåg honom till sin sekreterare. Frisinnets och det sunda förnuftets talan fick han tillfälle att föra, då han från 1778 blef redaktör af Stockholmsposten, som ännu hade namn om sig att vara ett oppositionsblad. »Det hade», skrifver Fersen, »en satirisk karaktär, alltid angenäm för allmänheten; där framstäldes hofvets, tidens seder och styrelsens åtgärder med all den frihet och skärpa, som tryckfrihetsordningen kunde medgifva». Kellgren mildrade emellertid betydligt tonen i dessa ämnen, men förfäktade med så mycket större skärpa sundt vett och god smak i literaturen. Tidningens utgifvare var kommerserådet K. P. Lenngren, hvars snillrika maka, Anna Maria, född Malmstedt, professorsdotter från Upsala, redan började under blygsam anonymitet framträda med små poesistycken såväl i Stockholmsposten som i Utile dulci. I Lenngrens gästfria hem, där Kellgren gerna umgicks, sammanträffade hufvudstadens vittra snillen.

Som biträde vid skådespelsdiktandet gjorde sig Kellgren snart känd af Gustaf, hvilken dock någon tid dröjde att närma sig honom, sannolikt af skygghet för hans frisinnade tänkesätt. I juni 1778 uppfördes på Drottningholm en fransk komedibalett, öfversatt af den unga Anna Maria Malmstedt, som ännu ej blifvit fru Lenngren, samt försedd med versifierad prolog af Kellgren, hvilken då för första gången blef förestäld för konungen. Det dröjde emellertid till slu-

tet af år 1780, innan han med denne trädde i närmare beröring; han blef då konglig bibliotekarie med ett litet arvode och med tillträde till hofvets intimare umgängeskrets. Nu egnade han sig åt samarbetet med konungen, i det han författade skådespel, till hvilka denne uppgjort planen. Så tillkommo den lyriska tragedien »Eneas i Kartago», ämnad att uppföras vid teaterns invigning 1782, samt det stora skådespelet »Drottning Kristina», för första gången uppfördt på Gripsholms teater 1785. Till vedermäle af konungens välbehag fick Kellgren då fullmakt att vara hans handsekreterare.

Sin förnämsta insats i vårt lands vitterhet har Kellgren lagt genom skådespelet »Gustaf Vasa», hvartill konungen uppgjort planläggningen, under det hela den fritt utförda språkliga utarbetningen synes härröra från skalden. Bland konungens efterlemnade papper finnes visserligen skådespelet i prosaform affattadt af hans hand; men ser man närmare efter, visar sig tydligt nog, att konungen af något skäl måtte tagit sig för att på prosa omsätta en text, som redan förut var i sin versform gifven. Skådespelet är, med all konungskhet i ton, genomträngdt af en medborgerlig frihetsanda, som ej ingick i konungens lifsuppfattning, men så mycket bättre i Kellgrens. Det gafs första gången den 19 januari 1786 och gjorde en gripande verkan, som redan lät sig tydligt förmärka vid den kort därpå sammanträdande riksdagen. Den gustavianska tidens pris jämte klander mot föregående skede sjöngs väl i smekande häntydningar, såsom denna:

Ja, himlen vare lof, den tid försvunnen är,
då för det nesliga begär
att, sjelf en kufvad slaf, på sina likar råda,
man såg en son sin far, en far sin son förråda,
då afund mot en inländsk dygd
ett evigt tvedrägtsfrö i bröders sinnen kastat,
och man för enskild hämnd, för enskild vinning hastat
att störta i förderf sin glömda fosterbygd.

Men en varm frihetsanda tager sig alltigenom kraftiga uttryck, såsom i det bekanta uppropet till »Sveriges hjältar och riddersmän»:

Skola edra helgade grafvar
trampas af tyranner och slafvar?
Nej, må träldomens blotta namn
edra vreda vålnader väcka,
och er arm sig hämnande sträcka
ur den eviga nattens famn.

Detta skådespel, som gick i konungens namn, verkade uppeldande på den medborgerliga frihetsandan, just då Gustaf började ifrigt lägga sig vinn om att qväfva densamma. Oppositionstalarne förliknade gerna konungen vid tyrannen Kristian och tillämpade på honom skådespelets kraftord. Sjelf fann Gustaf snart, att en väldig insats gjorts i en riktning, motsatt hans, och han blef från den tiden kyligare sinnad mot Kellgren. Samarbetet dem emellan upphörde.

Kellgrens hållning blef nu mer sjelfständig, hans sång mer allvarsfyld och tillgänglig för djupare intryck. I poemet »Man eger ej snille för det man är galen» förde han med mördande skärpa det sunda förnuftets talan mot mysticism och ordensvurmeri, som på högre ort omhuldades. Satiren »Jordens skapelse» och den omtyckta visan »Dumboms lefverne» äro det sunda förnuftets inlägg i vidsträcktare syfte. En varm känsloinnerlighet, hvilken från studenttiden gått som dold underströmning i hans väsen, började nu skjuta upp i dagen. Den tog sig uttryck i det sköna poemet »Döden» och fick rikare näring under skaldens följande vistelse hos sin broder, som var prost i Skatelöf nära Vexiö. Bekantskapen med en ung, svärmiskt känslosam qvinna gjorde äfven på skalden ett lifligt intryck. Omhvälfningen i hans känslolif uttalade sig i det stämningsrika poemet »Nya skapelsen» samt den af innerlighet fylda dikten »Till Kristina». Till hans sista skaldestycken hör »Ljusets fiender» (1792), en ef-

terbildning efter Wieland; i satiriskt bildspråk häfdar han här ännu en gång det sunda förnuftets rätt och antyder sin medkänsla för den franska revolutionen. Med undergräfd helsa förde han under sina sista lefnadsår ett tynande lif; han afled 1795, endast 44 år gammal.

Då Kellgren utträdde ur konungens närmare umgänge, öppnade sig detta i stället för Leopold; denne blef sedermera den förnämste representanten för den gustavianska vitterheten. Karl Gustaf Leopold föddes 1756 i Stockholm, men fick sitt barndomshem i Norrköping, sedan hans fader ditflyttat som tullförvaltare. Redan som gosse lärde han sig af en fransk språkmästare, som bodde i föräldrarnes hus, att med stor färdighet tala franska. Vid Söderköpings skola under ledning af rektor Vimmermark fick han en grundlig underbyggnad i de fornklassiska språken och lefvande sinne för klassisk literatur, såväl den äldre som den nyare. Från Linköpings gymnasium öfvergick han till Upsala universitet samt tog efter någon tid anställning som informator hos grefve Douglas på Stjernarp i Östergötland; det var här, som han bildade sitt yttre skick och sitt själslynne i enlighet med den högre societetens ton. Genom ett »ode vid kronprinsens födelse» (1778) gaf han sin förstlingsgärd som hofpoet; han fick då i Stockholmsposten en sträng kritik af Kellgren, som redan i honom torde hafva anat en medtäflare. Sedan Leopold i Greifswald promoverats till magister (1782), tjenstgjorde han en kort tid som rådsbibliotekarie i Stralsund och blef sedan på förord af sin åldrige vän, professor Lidén, bibliotekarie för den stora boksamling, som denne skänkt till Upsala bibliotek.

Med Kellgren hade emellertid Leopold blifvit försonad och fått flere af sina poem införda i Stockholmsposten. Gyllenborg, hvars nationalepos Leopold skarpt kritiserat, intresserade sig ändå för honom och

skaffade honom förord af Oxenstjerna. Äfven Armfelt blef snart hans ifrige gynnare. På deras rekommendation kallades nu Leopold (1786) till Stockholm, där han efter Kellgren öfvertog det dramatiska samarbetet med konungen, hvilken gaf honom fri bostad i slottet, betalte hans skulder och sedermera (1788) gjorde honom till sin handsekreterare. Skalden gjorde sig behaglig för sin herskare ej blott genom sitt biträde vid redigerandet af skådespelen, utan äfven genom skaldebref, i hvilka han förhärligade dennes uppträdande under kriget. 1789 inbjöds han till krigsskådeplatsen, dit han i sällskap med Armfelt ankom; konungen hade i inbjudningen sagt sig behöfva någon, med hvilken han kunde tala om annat »än om foder, mjöl och viktualier». Under vistelsen därstädes utarbetade Leopold sitt sorgespel »Oden», hvilket upplästes för konungen, allt efter som det hann författas.

Leopold var vida mer hofman än Kellgren och tedde sig som konungens mest hängifne beundrare. »Denne konung», yttrade en högt uppsatt minnestalare, »hade en otroligt skön och lysande sida. Endast den hade Leopold varit i tillfälle att se; den sidan, hvars glans är bestridd, var honom okänd.» Han var konungasmickrare som få, men han teg hellre, än han berömde eller öfverskylde, hvad han fann lågt och orättfärdigt, och han vågade stundom höja sin röst för hvad han fann rätt och ädelt vara, äfven med fara att misshaga. Efter krigets slut uppmanade sålunda Leopold i ett skaldebref konungen att gifva nåd åt de dömde anjalamännen. Med underdånig frimodighet föllo orden:

Hör de bestörta slägters röst,
som på din forna mildhet kalla.
Gif dessa barn och makar tröst,
hvars tårar på din spira falla.
Hör skaldens, mänsklighetens bön,
och om det var ett trohetsrön,
att för din rätt, din ära strida,

så skänk, att dygdens täflan sprida,
förförda bröders nåd till lön
åt dem, som stupat vid din sida.

Då Leopold sedan infann sig på Haga, förestälde honom konungen nödvändigheten af det ådömda straffet; men skalden gaf ej med sig utan gjorde invändningar med allt uppbjudande af sin vältalighet. »Välan, Leopold», yttrade då konungen, »jag ger nåd åt två af brottslingarne, men de öfriga skola undergå sitt öde.» Han behöll skalden qvar hos sig till supéen; men han satte sig ej till bords med honom, utan gick lifligt samtalande kring bordet, emedan det ej ansågs etikettsenligt, att en konung satt till bords med en ofrälse. Säkerligen bidrogo Leopolds föreställningar i sin mån till utverkandet af den ytterligare mildring, som vederfors de domfälde.

Gudmund Göran Adlerbeth hade genom sina vittra arbeten, mest öfversättningar eller efterbildningar af franska skådespel, vunnit konungens ynnest, i hvilken han, trots sjelfständigheten i sin politiska uppfattning, äfven visste bibehålla sig. Han medföljde på Gustafs italienska resa och befordrades 1787 till kansliråd. Hans vältaliga vädjande till konungens ädelmod den 21 februari 1789 är förut omtaladt. Då de åter träffades, yttrade Gustaf: »Ni har hållit det vackraste afslutningstal jag någonsin hört.» Han tog Adlerbeth i famn, kysste honom på kinden och tillade: »Nåväl, ni ser, om jag vet att göra er rättvisa.» Vänskapen dem emellan blef äfven framgent orubbad, ehuru Adlerbeth ej dolde sitt ogillande af konungens regeringsgrundsatser och förfaringssätt.

I nära vänskap förenad med Adlerbeth var Nils v. Rosenstein och liksom denne genomträngd af klassisk bildning. Båda tjenstgjorde en tid tillsammans i kansliet, tills Rosenstein 1782 afgick som ambassadsekreterare till Paris, där han qvarstannade i två år. I den vittra umgängeskretsen hos Creutz blef han bekant

med många af Frankrikes literära snillen och af dem högt uppskattad. I Rom, dit Rosenstein kallades under Gustafs italienska resa, lär kardinal Bernis hafva föreslagit den lofvande ambassadsekreteraren till informator för kronprinsen. Det berättas, att konungen någon tid tvekat mellan Adlerbeth och Rosenstein, och bådas vänskap bestod profvet, äfven då den senare föredrogs. På hösten 1784 fick Rosenstein informatorsuppdraget och tillika titel af kansliråd. Af sin unge lärjunge gjorde han sig mycket omtyckt och sökte gifva denne goda lärdomar, äfven i frisinnad riktning. Man varnade Gustaf för Rosensteins inverkan i sistnämnda afseende, men han svarade blott: »Åh, när min son blifvit konung, så blir han nog rojalist.» I vitterhetsidkandet var Rosenstein utmärkt för sin behagliga prosastil och redan känd som en förträfflig minnestecknare. Som svenska akademiens sekreterare blef han »bandet uti sångens krans, fast icke sjelf en sångare», och hela den gustavianska vitterheten rönte en välgörande inverkan af »en själ, så ljus, så ren, så faderlig som hans».

FOLKETS SKALDER OCH VITTERLEKARE.

Den vid hofvet uppammade vitterheten var med sin utländska drägt, sin sirliga hofmannaton och sin akademiskt reglerade hållning hvarken danad eller ämnad att tränga ned till massan af folket. Skulle sådant ske, kräfdes okonstlad enkelhet, sinne för folkets lifserfarenhet och lefnadsglädje, deltagande för dess känslor och föreställningssätt. Då odet, satiren, loftalet och det högre skådespelet mest tilltalade den förnäma bildningen, egnade sig visan, lärodikten, sagan och lustspelet bäst för folket. Här öppnade sig två olika diktverldar, hvilka dock ej saknade ett nära samband med hvarandra. Hofvets skaldekonst kunde anslå toner i folkdiktningens anda; så var åtminstone

fallet med de skalder, som sjelfve utgått ur folkets medelklass och därifrån hemtat sina första, djupast liggande lifsintryck. Sålunda gjorde Kellgren med skämtqvädet »Dumboms lefverne», Leopold med den vackra lärodikten »Eglé och Annette» ansatser i sådan riktning. Å andra sidan hade äfven de folkliga skalderna och vitterlekarne nära beröring med hofvet och den förnäma verlden. De besjöngo för det mesta lifsglädjen, äfven den rusiga och lättfärdiga, och denna utgjorde under Gustaf III:s tidehvarf ett föreningsband mellan höga och låga. De hade äfven utgått ur de bildade klasserna och stodo de förnäma umgängeskretsarne nära. Främst och sällsammast bland dessa folkskalder stod Bellman, lemnande sina efterliknare långt bakom sig. Hans själsfränder Hallman och Kexel stå anspråkslöst vid hans sida. Jakob Vallenberg, folkhumoristen, och Anna Maria Lenngren, visdiktarinnan, gjorde sig, hvardera på sitt sätt, kända och värderade i folkets vida kretsar.

Öfver Bellmans hela lefnadslopp har Fryxell i det föregående lemnat en utförlig skildring, till hvilken det här endast återstår att lemna några utfyllande eller beriktigande tillägg rörande skaldens lefnadsförhållanden och diktning under Gustaf III:s regeringstid. Från sin befattning som kanslist hos generaltulldirektionen afträdde han 1773, då detta verk upphörde att vara sjelfständigt, och ställdes under kammarkollegium. Han var då i ganska brydsamma omständigheter, och den gåfva af 3,000 daler kopparmynt, som konungen förärade honom 1774, blef säkerligen högst välkommen. De glada »augustibröderna», som samlades kring »bror Bellman, bror Hallman och bror Kexel», återgäldade den kungliga frikostigheten genom att sprida glädjens konungska förtjusningsskimmer öfver den nya tid, som inträdt. Genom konungens på omvägar gifna rekommendation för »den ryktbare Bellman, eljest kallad Sveriges Anakreon», blef denne (från 1776) sekreterare vid

nummerlotteriet. De med tjensten förenade göromålen synes han hafva skött åtminstone till år 1783; först efter den tiden upptages en vice sekreterare som hans biträde eller ställföreträdare.

Genom fröken Stapelmohr, som sedan blef Schröderheims maka, synes Bellman hafva förts närmare i umgänget med denne, börjadt redan under ungdomsåren, och likstämmigheten alstrade dem emellan en förtrolig vänskap, som bibehöll sig lifvet igenom. Som bondeståndets sekreterare vid 1778 års riksdag utverkade Schröderheim honom till biträde, tydligen med uppgift att hålla bönderna vid godt lynne. Vid denna tid hade Bellman nyligen blifvit gift. Den af Fryxell (**45**, sid. 164) antydda versen, hvilken rätteligen börjar:

Här står jag nu, jag Pindi vrak,
som Herkules på skiljevägen,
om husrum nödig och förlägen,
blott under nattens kulna tak,

är en till assessor Pfeiffer, Dagligt allehandas redaktör, inlemnad skämtsam begäran om annons för ny bostads hyrande.

Det är berättadt, hurusom Bellman 1783 af konungen begärde ett mindre penningunderstöd och i ansökan därom framhöll, att hans »underdåniga nit och glädjesång mycket bidragit till afsättningen af de regala bränneriernas goda varor och äfven till uppmuntran af hasarderade glupska insättningar på kongl. nummerlotteriet». Väl må här gälla Atterboms ord: »Läser man den åberopade suppliken med ett sinne, som förstår skämt, så inses redan vid första ögonkastet, huru den är menad.» Men det ligger ändå i Bellmans anförda uttryck en måhända dunkelt känd anklagelse, hvars udd träffar såväl honom sjelf som konungen.

Sin konung hade Bellman besjungit, så länge denne lefde; efter Gustafs frånfälle egnade han äfven i Augustiorden sorgens sångargärd åt dennes »död och

minne», men sångtonerna ljödo nu matta. Ungefär samtidigt med konungens död var äfven skaldens helsa ohjelpligt bruten. De sista tre åren af hans lefnad till 1795, då han afled, voro en tid af sjuklighet i förening med tryckande fattigdom och hopplöshet.

Bellmans diktning skulle ej fått sin naturfriska ursprunglighet, om han ej af hjertans lust deltagit i det yrande folklif, som han besjöng, njutit dess glädjerus ända till dräggen, sällskapat med de folktyper, hvilka genom honom gått, så att säga, lifslefvande till efterverlden. Hans egna uttalanden, samtidas vitnesbörd, väl ock hans till vår tid bevarade krogräkningar intyga, att så varit fallet, äfven om han ej i verkligheten på långt när var ett sådant »Pindi vrak», som man på vissa hållförestält sig. Men å andra sidan skulle denna diktning ej heller haft sitt konstnärligt utsmyckade behag, om han ej lefvat med den bildade medelklass, som han genom födsel och uppfostran tillhörde, ja, äfven rört sig i de umgängen, som stodo hofvet och konungen närmast. Däri, om någonstädes, ligger det gustavianska tidehvarfvets berömmelse, att det i folkligt gemensam, af konst och umgängesförfining adlad lifsglädje sammangöt de skilda samhällsklasserna. Sålunda fick bellmanssången, ehuru utvecklad redan under en föregående tid, sin fulländade egendomlighet, hvilken, så att säga, anger detta tidehvarfs innersta grundton.

Folkskald är Bellman endast till en del, men i den delen oupphinnelig. Hans underligt mytologiska uttrycksapparat jämte åtskilligt annat gör honom svårfattlig för de olärde, och hans konstmässiga melodier äro långt ifrån folksångens enkelhet. Men den natur, i hvilken gladt folklif rör sig, kan ej mer anslående målas än i sånger, sådana som »Solen glimmar blank och trind», »Upp Amaryllis, vakna min lilla», »Hvila vid denna källa», »Är jag född, så vill jag lefva» och många andra. Svensk »nationalskald» är han lyckligt-

vis ännu mindre, ty svenska folkets djupare grundstämning har han med sin yrande glädjesång långt ifrån träffat. Men Stockholm med sina sköna omgifningar och sitt nöjeslystna folklif eger i honom en lokalskald, med hvilken helt säkert ingen enda ort i verlden kan uppvisa något jämförligt, och om hvilken befolkningens alla klasser kunna förena sig. Inom denna begränsning kan med fullt skäl sägas:

Det fins ej tid, som dessa toner söfver;
det fins ej land, som deras like har.

Som Bellmans efterliknare, i hvad de förmådde, försökte sig flere bland de lättsinniga, qvicka och rimfyndiga dagdrifvare, som Stockholm städse haft godt om. De besjunga sin dryckenskap och sitt vagabondlif, oftast i rå, simpel tonart, sällan med någon skymt af den konstnärliga lyftning, som tillhörde Bellman. En af dem var K. A. Roth, som vid 20 års ålder kom till Stockholm som assistent vid rådhusrätten. Till hans qväden i gröfre Bellmanston hör visan »Nya slagtarhuset», hvilken börjar:

Hör, bror Mollberg, du med ruset,
i din rännsten full!

En fullständig brytning inträffade hos honom från 1787, då han kom i en ångerfull stämning och sedan diktade i allvarligt religiös tonart, hvars anlag funnos i rikt mått äfven hos hans förebild. Det i Bellmans utförliga lefnadsteckning (**45**, sid. 174) intagna stycket, hvilket börjar:

Med denna svaga hand jag fattar än en gång
min lyra för att ge kanske min sista sång,

är ej författadt af Bellman, utan af Roth.

K. I. Hallman och O. Kexel stodo som »augustibröder» jämte Bellman och intogo som folkdiktare en afskild plats vid sidan af denne; båda använde sin talang i det folkliga lustspelet. Hallman (död 1800) var anstäld i bergskollegium, där han dock ej vann

någon befordran. Han lär hafva författat det qvicka lustspelet »Tillfället gör tjufven», hvilket Armfelt af honom bestält för att sjelf få lysa som författare till detsamma, då det på Drottningholm uppfördes för hofsocieteten. Hallmans öfriga lustspel äro till stor del parodier; till dem hör »Skeppar Rolf» (öfver Gyllenborgs Birger jarl). Kexel var ett slags sekreterare vid teatern. Han »hade ett lekande snille, föga fallet för djupa betraktelser, men en stor lätthet att på stället applicera andras betraktelser som sina egna och därmed dels roa, dels förundra sina åhörare och läsare». Bland hans lustspel blefvo »Kapten Puff» och »Sterbhuskamreraren Mulpus» synnerligt populära.

En af den svenska folkhumorns förste representanter i vårt land var Jakob Vallenberg. Sedan han 1769 blifvit prestvigd, tjenstgjorde han under de följande åren som skeppsprest på fartyg, som seglade till Kina och Ostindien. Återkommen utnämndes han till kyrkoherde i Mönsterås, men afled kort efter sin afflyttning dit (1778), endast 32 år gammal. Först tre år efter hans död utkom (1781) hans förnämsta arbete, »Min son på galejan». Det innehåller på omvexlande vers och prosa blandade skildringar och stämningsbitar från hans första sjöresa med skeppet Finland, åren 1769—71, samt är prägladt af frisk folkhumor och oförarglig, om än ibland något grofkornig godlynthet. Med mycket bifall mottogs Vallenbergs bibliska skådespel »Susanna i Babylon», hvilket året efter hans död utkom i Göteborgs vetenskaps- och vitterhetssamhälles handlingar. Det uppfördes första gången 1779 samt sedermera under lång tid ofta på de mindre teatrarne i Stockholm. En folkhumorist af mer tokrolig art var Olof Rudbeck, sonsons son af Atlantikans författare (död 1777 som kanslist i riksarkivet). Året före hans död utgafs hans komiska hjältediktsparodi »Boråsiaden», hvilken af Leopold betecknades som »full af sant

geni». Den skildrar i högstämd hjältediktston ett slagsmål vid Borås mellan en skara vestgötabönder, anförda af uppviglaren Håffman, samt stadens borgerskap med borgmästare Edbom i spetsen. I handlingen uppträda gudomligheterna Mars och Minerva högtidligt ingripande, liksom man plägade låta dem göra i de allvarliga hjältedikterna på den tiden.

Anna Maria Lenngrens visor äro alltför väl kända för att här behöfva närmare omtalas och vunno genast från början en vidsträckt popularitet, fastän författarinnan länge var för den stora allmänheten okänd. De första af dem infördes anonymt i Stockholmsposten, och man ansåg länge Kellgren som deras författare.

DE VITTRA SAMFUNDEN. SVENSKA AKADEMIEN.

De föreningar, som under frihetstidens senare skede bildade sig för vitterhetens idkande, voro i sin början endast ett slags enskilda kotterier, som antogo formerna af slutna ordenssällskap. Ett sådant var Tankebyggarorden, där fru Nordenflycht jämte Creutz och Gyllenborg öfvat sin vitterlek. Därur utvecklade sig sällskapet Utile dulci, hvilket länge bibehöll ett högt anseende, utgaf sina handlingar samt mottog och bedömde insända täflingsskrifter. Sällskapet sammanhängde nära med den umgängeskrets, som samlade sig hos fru Lenngren, och Kellgren blef som dess sekreterare den egentligen styrande.

Den af Lovisa Ulrika instiftade Vitterhetsakademien, hvilken efter 1756 års riksdag upphört med sin verksamhet, återupplifvades 1773, men uträttade ej synnerligen mycket och kom ånyo i upplösning efter stiftarinnans död 1782. Fyra år därefter blef den emellertid af Gustaf i annan form återupplifvad. Det skedde 1786 i sammanhang med Svenska akademiens upprättande. Under namnet Vitterhets-, historie- och

antiqvitetsakademien blef då den gamla Vitterhetsakademien återupprättad. Den skulle, såsom namnet antyder, sysselsätta sig med historia och fornforskning, dessutom med medaljvetenskapen. Med utländsk vitterhet fick den taga befattning; däremot skulle svenska språket och vitterheten hänvisas till den nya stiftelse, som nu var i görningen.

Under sin sista vistelse i Paris hade Gustaf blifvit synnerligen betagen i den franska akademien och ville hafva något liknande infördt äfven i Sverige. Efter sin hemkomst vidtog han snart förberedelser för att bringa till stånd den nya inrättningen; den skulle bära namn af Svenska akademien samt bestå af 18 ledamöter. Stadgar utfärdades, som närmare bestämde den tillämnade akademiens uppgift och sammansättning. Här förklarades »dess yppersta òch angelägnaste göromål vara att arbeta på svenska språkets renhet, styrka och höghet». I sammanhang därmed stäldes som framtidsuppgift utarbetandet af en svensk ordbok och språklära. Akademien skulle vidare taga vård om svenska vitterheten på samma sätt som de enskilda sällskapen förut sökt göra det, men i större omfång; den skulle bedöma och utfästa pris för insända täflingsskrifter samt uppgifva prisämnen. Syftet var tydligen att hålla literaturen under ledning och i beroende, hvilket syfte äfven för en tid blef vunnet. Medlemmarne skulle vara dels högtuppsatta män, hvilka genom sitt inträde i akademien skulle gifva glans och värdighet åt densamma, dels framstående skriftställare eller vetenskapsidkare. Konungen förbehöll sig att sjelf utnämna 13 af ledamöterna, hvilka sedan fingo utse de återstående fem. Sedermera skulle akademien efter hvarje särskild ledamots afgång utse en ny, hvilken egde att intaga samma plats, som företrädaren innehaft, och skulle hålla sitt inträde med ett åminnelsétal öfver honom. Akademien egde äfven att bland ledamöterna utvälja sin direktör samt årligen låta utgifva sina

handlingar, i hvilka upptogos de prisbelönta skrifterna samt afhandlingar, författade af akademiledamöterna sjelfva.

Svenska akademien invigdes af konungen den 5 april 1786. De 18 ledamöterna voro då tillstädes och intogo sina platser, som lotten bestämde, utom A. J. von Höpken, åt hvilken konungen tillerkände första platsen utan lottning. Som innehafvare af höga värdigheter inträdde för öfrigt Karl Scheffer, riksråden Hermansson och Fersen, biskop Vingård samt G. M. Armfelt. Som vitterhetsidkare, med eller utan rangvärdighet, inträdde: Kellgren, Gyllenborg, Oxenstjerna, Adlerbeth, Rosenstein, Schröderheim och kanslisten N. L. Sjöberg, en temligen medelmåttig vitterhetsidkare. Vetenskapen representerades af Botin, Celsius, Nordin och rektor J. Murberg. Sedan konungen hållit invigningstalet, framförde ledamöterna den ene efter den andre sina inträdestal. Akademiens förste direktör blef Kellgren, den andre blef Armfelt, af hvilken Leopold som ny ledamot af akademien mottogs. Akademiens sammanträden höllos i början vanligen i anvisadt rum på slottet.

Inträdestalen, hvart öfver sitt ämne, gåfvo en försmak af den vältalighet, som akademien företrädesvis skulle komma att omhulda. Till största delen voro de frasgranna, ytliga deklamationsstycken med mycket smicker, men litet innehåll. Som passande ämnen för täflingsskrifterna framhöllos isynnerhet »äreminnen», i hvilka aflidne store män skulle vältaligt upphöjas och beprisas, men tyngande historisk utredning undvikas. Konungen inlemnade under omsorgsfullt bevaradt sken af anonymitet ett dylikt äreminne öfver Torstensson samt fick naturligtvis första priset, hvilket han vid en af akademiens enskilda sammankomster var nog nådig att mottaga. Denna art af vältalighet fick sin fulländning genom Magnus Lehnberg. Han var en obemärkt komministersadjunkt i Stockholm, då hans äreminne öfver Birger jarl i akademien upplästes,

och det mottogs med en förtjusning, som yttrade sig i bifallsrop. Lehnberg utnämndes kort därefter till hofpredikant och kyrkoherde i Kungsholmsförsamlingen. I Svenska akademien inkallades han 1789 efter Hermansson, öfver hvilken han vid sitt inträde höll ett likaledes beundradt åminnelsetal.

Som akademiens ständige sekreterare redigerade Rosenstein hennes handlingar och författade flere minnesteckningar. Märklig för sin tid är hans afhandling om »Upplysningen» (1789), hvari han försvarade det 18:e århundradets filosofi, som genom den utbrytande revolutionen började råka i misskredit. Till de mest arbetande ledamöterna hörde Nordin, hvilken författade minnesteckningarna öfver dem, till hvilkas ära akademien låtit slå minnespenningar. Leopold intresserade sig särskildt för akademiens tillämnade språklära, till hvars utarbetande efter hand förberedelser vidtogos.

I en afhandling om »Vitterhet och smak» hade väl Rosenstein uttalat den grundsatsen, att man ej borde »föreskrifva uteslutande lagar och regler, hvilka mera tvinga än upplysa». Denna grundsats blef emellertid af akademien under hennes fortgående verksamhet ej följd. Genom ensidiga, ofta småaktigt uppstälda och tillämpade föreskrifter för behandlingssättet och uttrycksformen verkade akademien under en följande tid snarare klafbindande än regelbindande. Den akademiska vältaligheten skulle noga ansluta sig till de i äreminnena gifna mönstren. Poesien fick endast begagna sig af rimmad vers och de godkända franska versmåtten, bland hvilka den långsläpiga alexandrinen var mest använd och för större skaldestycken så godt som föreskrifven. Å andra sidan må ock framhållas, att akademien genom sin aktsamhet om språkriktigheten förtjenstfullt bidragit till det rent svenska språkuttryckets stadga och utbildning.

Flere af landsortsstäderna hade sina vittra samfund, hvilka dock i allmänhet gjorde sig mindre

bemärkta. Mest betydande bland dem blef Göteborgs vetenskaps- och vitterhetssamhälle. Under en följande tid hände det ofta, att lofvande författare här sökte vinna pris, innan de vågade sig fram till Svenska akademien.

TEATERN OCH SKÅDESPELEN.

Grundläggandet af en svensk teater låg från början Gustaf isynnerhet om hjertat. Så snart han efter återkomsten från sin första resa till Paris sjelf öfvertagit regeringen, egnade han sig med största ifver åt detta värf; då han afskedade den franska skådespelartruppen, skedde det med föresatsen att snarast möjligt ersätta den med en svensk. Men svårigheterna voro oerhörda, då det gälde att med små eller så godt som inga tillgångar nyskapa allt; ty tjenliga skådespelslokaler med dithörande uppsättning funnos lika litet att tillgå som dugliga skådespelare och lämpliga svenska skådespel. På detta område uppenbarade sig hos konungen en drift och energi, som visade sig i stånd till underverk.

Man började helt dristigt med uppsättningen af en stor opera, oaktadt allt hvad till densamma hörde, såsom musikkomposition, sångkör, orkester, dekorationsmåleri, ja väl äfven operalokal och operatexter saknades. En användbar kompositör fick man uti F. A. Uttini, hvilken 1754 hitkommit som ledare för en införskrifven italiensk skådespelartrupp; han blef nu den under bildning varande svenska operans förste kapellmästare. Under hans ledning stäldes orkestern, hvars personal sammanletades från skilda håll, såsom från hofkapellet, från landtregementenas musikkårer, bland organisterna, och äfven med anlitande af utländska virtuoser. Den 1771 inrättade musikaliska akademien fick tjena som stöd och på visst sätt som skylt för operan. Det lyckades att få ihop ett nödigt

antal sångare och sångerskor: hofsekreteraren L. S. Lalin, hvilken äfven visade sig vara användbar musikordnare, bröderna Karl och Nils Stenborg samt fru Elisabet Olin förmåddes egna sig åt scenen, hvilken därjämte fick en sedermera berömd sångare i K. K. Karsten. Den svaga början till en balett stäldes under ledning af premierdansören Gallodier, som tillhört den upplösta franska skådespelartruppen. Som direktör fick G. J. Ehrensvärd öfverinseende öfver det hela, men den egentlige och mest nitiske styresmannen var konungen sjelf.

Genom sådan oförtrutenhet uträttade man så mycket, att den första svenska operan kunde gifvas den 18 januari 1773, med operatext, från franskan bearbetad af rådmannen Johan Vellander, med musik af Uttini och baletter af Gallodier. Den mottogs med lifligt bifall, och nya operor uppsattes. Representationerna gåfvos i Bollhusteatern, tills man ändtligen 1782 lyckats få det nya operahuset färdigt; det invigdes den 30 september med operan Cora och Alonzo, hvartill Adlerbeth skrifvit texten, och den från Dresden inkallade kompositören J. G. Naumann satt musiken.

Upprättandet af en dramatisk teater, en svensk talscen, låg Gustaf ej mindre nära om hjertat. Till en början gåfvos i Bollhusteatern samt på rikssalen öfversättningar af franska författares, företrädesvis Racines och Voltaires skådespel. Men i brist på tillräckliga skådespelarförmågor för utförande af hufvudrolerna inkallade man ånyo en fransk skådespelartrupp, hvilken hitkom 1781 under ledning af den berömde skådespelaren Boutet de Monvel. Denne blef nu instruktör för svenska skådespelare, hvilka utbildade sig efter hans föresyn och anvisningar. Den franska truppen spelade till en början i de nyinredda teaterlokalerna på Gripsholm, Ulriksdal och Drottningholm, tills man 1783 åt densamma upplät Bollhusteatern, där den gaf föreställningar två gånger i veckan. Början med ett något

så när planmässigt uppförande af svenska skådespel gjordes af bibliotekarien A. F. Ristell, hvilken 1787 fick rättighet att med egen risk låta uppföra sådana i Bollhusteatern; men företaget bar sig ej, utan Ristell kom i betydlig skuld och måste rymma ur riket. Skådespelarne förenade sig emellertid då till ett bolag, som 1788 privilegierades under namn af »kongl. svenska dramatiska teatern» samt gaf sina föreställningar i Bollhuset, omvexlande med den franska truppen. För att trygga inrättningens ekonomiska bestånd skänkte konungen densamma en fond af 44,000 rdr sp., öfver hvars förvaltning Svenska akademiens sekreterare fick öfverinseendet.

En folkteater för lustspel grundades 1773 af P. Stenborg. I början gaf den sina föreställningar i ett till Humlegården hörande lusthus; den flyttades sedan till Eriksberg vid Träsktorget och slutligen till ett af slottsbyggmästaren Kirstein uppfördt hus vid Munkbron. På denna teater uppfördes bland annat Hallmans och Kexels populära lustspel.

Bland de svenska skådespelare, som under Monvels ledning utvecklade sig, blef Lars Hjortsberg, född i Stockholm 1772, tidigt den mest framstående. Från 1787 var han anställd vid den dramatiska teatern, som konungen efter Ristell öfvertog. Han åtföljde Gustaf 1790 till krigsskådeplatsen i Finland, 1791 på resan till Aachen, 1792 till riksdagen i Gefle. En annan högst populär skådespelare var Karl Stenborg, hvilken var anstäld vid operan och sedermera efter sin fader Peter Stenborg öfvertog lustspelsteaterns ledning. Han komponerade operamusik samt utförde en mängd bearbetningar och öfversättningar af främmande skådespel.

Efter G. J. Ehrensvärd blef Barnekow och efter honom Karl v. Fersen direktör för kongl. teatern. Efter dennes död tillföll direktörskapet Armfelt (1786), hvilken skötte det med synnerligt nit och gjorde sig omtyckt, om han än ibland gick något hårdhändt till

väga. J. M. Kraus, inkallad från Tyskland 1778, blef 1788 kapellmästare efter Uttini.

Bland skådespelsförfattarne var Gustaf III sjelf ostridigt den förnämste. Det är redan omtaladt, hurusom han uppgjorde planläggningen till en mängd skådespel, hvilka sedan efter hans anvisning utarbetades af Gyllenborg, Adlerbeth, Kellgren, Leopold och andra. Sjelf utarbetade han, till stor del efter franska förebilder, flere större skådespel, bland hvilka må nämnas: Helmfelt, Gustaf Adolfs ädelmod, Gustaf Adolf och Ebba Brahe (allesammans uppförda för första gången 1783), Siri Brahe och Johan Gyllenstjerna (första gången uppfördt 1788) samt Den svartsjuke neapolitanaren (första uppförandet 1789). Som dramatisk författare var Gustaf starkast i planläggningen samt begagnade med stor skicklighet sin kännedom om teaterns fordringar och effektmedel. Däremot visade han sig temligen svag i karaktärsteckningen.

Utom de betydliga bidrag, som af de mest berömda skalderna gåfvos till skådespelsdiktandet, lemnades sådana äfven af en mängd personer af underordnad rang, hvilka mer uteslutande egnade sig åt denna uppgift. Den alsterrikaste och på allmänheten mest anslående af dem var Karl Envallsson, tjensteman i krigskollegium; man har af honom icke mindre än 76 teaterstycken. Det största af dem är Gustaf Eriksson i Dalarne (1784) med musik af Karl Stenborg; han gjorde därmed försök att åstadkomma ett nationelt skådespel i den högre stilen, men fann sedan sin rätta uppgift på annat håll. Mesta lycka gjorde hans lustspel, isynnerhet »Kronofogdarne», som första gången gafs 1787 och under den påföljande tiden uppfördes öfver 300 gånger. Envallsson saknade ursprunglighet, men hade stor förmåga att träffa allmänhetens tycke samt lämpa orden efter musiken. Som skådespelsförfattare må äfven nämnas godsegaren

I. af Darelli samt som flitig öfversättare och bearbetare hofjunkaren V. F. v. Rosenheim.

NYA SKOLANS FÖREGÅNGARE.

Det gustavianska tidehvarfvets vitterhet efterträddes under en följande tid af den med namnet »Nya skolan» betecknade literaturriktningen, hvilken kräfde en djupare känsla, en dristigare tankeflygt och en mer sanningstrogen uppfattning af den klassiska antiken. Som ett slags förebådare af denna riktning kan man beteckna Lidner, Thorild och K. A. Ehrensvärd.

Bengt Lidner föddes 1757 i Göteborg och var son till organisten vid domkyrkan därstädes. Efter att hafva genomlefvat en glädjelös uppväxttid blef han 1774 student i Lund. Här gjorde han redan sin skaldegåfva bemärkt, men började äfven hängifva sig åt dryckenskap och ett äfventyrligt lefnadssätt, hvarför han förflyttades till Rostock, och lär slutligen tagit magistergraden 1777. Återkommen till hemorten befans han till sina seder alldeles förfallen och skickades då till sjös för att undergå välbehöflig tukt. Sedan han sålunda med ett af Ostindiska kompaniets fartyg anländt till Goda Hoppsudden, rymde han där och uppehöll sig ett år under stort elände i Kapstaden eller dess omnejd, tills han fick tillfälle att med ett annat fartyg återvända till sin hemort. Nu sändes han till Stockholm, där han inskrefs i krigsexpeditionen och i mindre qväden började visa sin skaldegåfva.

Hos Gustaf gjorde han sig bemärkt med rimfyndigt smicker. Då konungen en dag i sitt museum stod framför en byst af kejsar Trajanus och uttalade sin önskan att vara en sådan man som denne, framträdde genast Lidner bugande och framsade följande i ögonblicket funna vers:

Hur, store kung, kan du förklara,
den suck ditt hjerta från sig ger?
Du önskar att Trajanus vara,
du är ju Gustaf — det är mer.

Konungen ville nu taga hand om honom. Lidner fick först begifva sig till Göttingen för att där fullborda sina studier. Efter ett års vistande därstädes skickades han till Paris för att som handsekreterare biträda Creutz och stäldes under dennes uppsigt. Under den tiden utarbetade han på välljudande vers sitt stora skådespel »Erik den fjortonde». Men hans lefverne förblef så oefterrättligt, att Creutz slutligen anhöll att blifva af med honom. Sålunda hemkom Lidner 1782 till Stockholm i utblottad belägenhet. Han blef nu informator hos en baron Åkerhjelm på Margretelund, men kunde icke heller där qvarstanna länge, utan återvände till Stockholm. Här gjorde han bekantskap med major Lund och fick några af sina smärre versstycken införda i dennes tidning. Konungen understödde väl skalden en och annan gång med smärre penninggåfvor, hvilka af denne lika fort bortslösades, men tyckes i det hela hafva ansett honom ohjelplig. I stället fick nu Lidner en vän i Thorild, hvilken öfversåg hans arbeten och befordrade dem till tryckning. Så utkommo under året 1784 skaldestyckena »Spastaras död» och »Året 1783» samt operan »Medea», alla vitnande om en innerlig och rik, om än öfverspänd känsla. Trots kritikens anmärkningar mottogos de af allmänheten med förtjusning, och Lidner hade med ens fått ett berömdt skaldenamn. Hans ekonomiska ställning var emellertid fortfarande lika bedröflig, oaktadt Schröderheim, Rosenstein, ja en och annan gång konungen sjelf räckte honom en hjelpande hand.

Lidner begaf sig nu till Finland och blef där gift med en fröken Hastfer. Den lilla egendom, som hon egde, gick snart förlorad, och armodet blef nu de båda makarnes gemensamma lott. I Åbo utgaf Lidner det religiöst känslosamma skaldestycket »Yttersta domen» (1788), vitnande om »en rik, men sönderbruten harmoni». Där utgafs äfven hans innerligt anslående sång till den finske soldaten:

O yngling, om du hjerta har
att trampa fädrens fjät,
flyg till ditt fosterlands försvar;
dö eller rädda det.

Så ljufligt är ej källans sus
bredvid en blomsterstrand,
så härligt icke dagens ljus,
som död för fosterland.

I september 1789 återvände Lidner till Stockholm, där han hemsöktes med utmätning och sjönk allt djupare i elände. Mellan honom och Bellman, båda lika fattiga och utsväfvande, knöts då en nära vänskap. Han utgaf 1791 »Midnatten» och 1792 det vilda fantasistycket »De galne». Han afled 1793 i ytterligt armod. Med sin sång skaffade Bellman till begrafningen 50 rdr, hvilka han lemnade åt den blottstälda enkan med orden: »Se här, detta har jag sjungit ihop åt dig.»

Thomas Thorén föddes 1759 i Bohuslän och uppväxte hos sin äldre broder, hvilken var tygskrifvare i Kungelf. Efter att hafva genomgått Göteborgs gymnasium, blef han 1775 student i Lund. En tid uppehöll han sig som informator. Han omtalades då som en yngling med »den mest öfverdrifna blygsamhet och renhet i seder»; efter hand vaknade hos honom en stolt, öfvermodig sjelfkänsla och ett medvetande om storslagen snillekraft. I Lund trifdes han ej väl och fann sig »moraliskt död i denna lärdomens öken»; han begaf sig i februari 1781 till Stockholm, där han hoppades uträtta storverk. Han inlemnade då till sällskapet Utile dulci sitt på hexameter affattade skaldestycke »Passionerna» och till Vitterhetsakademien ett i prosaform skrifvet, öfverspändt ode om »Inbillningens nöjen». Med stora priset belönades intetdera, hvilket mycket förtröt honom. Om det förra skaldestycket anmärkte Kellgren, att det röjde »en rik, brinnande bildningskraft, som likväl ej alltid erkänt för-

nuftets och smakens lagliga styrsel», men förklarade, att det ändå skulle fått ett högre pris, om det ej varit »bundet i ett orimmadt, daktyliskt versslag, stridande mot den i vitterheten allmänt godkända smaken». Dessa akademiska smakregler, hvilka täflingsskrifternas författare fann inskränkta och pedantiska, kände han sig kallad att sönderbryta för att åt snillet öppna en fri regellös flygt. Mellan honom och Kellgren började nu en häftig literär strid, förd dels i Stockholmsposten, dels i »Den nye granskaren», som Thorén i april 1784 började utgifva. Huru denna tidning redan i augusti samma år måste upphöra, är i det föregående berättadt.

Han ändrade nu sitt namn till Thorild och började uppträda som politisk skriftställare. Huru hans skrift »om det allmänna förståndets frihet» mottogs vid 1786 års riksdag och hvad verkan den utöfvade, är i det föregående omtaladt. Konungen fattade intresse för Thorild, ehuru han långt ifrån gillade dennes språk och uppträdande. En tjenstvillig gynnare erhöll Thorild vid denna tid i den rike, antiqvitetsälskande godsegaren Pehr Tham på Dagsnäs. Åt denne anförtrodde han sin plan att begifva sig till England för att genom sina skrifter förbereda en stor verldsomhvälfning. Men för att ej där komma att anses som »äfventyrare», ville han först blifva juris doktor i Upsala och begaf sig därför dit 1787. Han visade sig där »stolt, plägande umgänge med ganska få, i allmänhet föraktande både professorer och studenter; hos de senare likväl redan egande en icke ringa popularitet, som först längre fram, och genom hans politiska missöden, blef ofantlig; helst vandrande ensam, insvept i en fin, blå slängkappa, med hufvudet upplyftadt och ögonen vanligen uppåt riktade». Den påtänkta doktorsexamen tog han ej, emedan han endast ville befatta sig med »doktorala och stora ämnen», men ej ville bry sig om enskildheterna, hvilka »ju en vaktmästare

kunde lika lätt känna och inhemta». I mars 1788 höll Thorild en uppseendeväckande disputation, hvarvid uppträdde en mängd framstående extra opponenter, bland dem Schröderheim och Leopold. Konungen, som bevistade akten, var mycket intresserad och uttryckte sin högsta belåtenhet.

På hösten 1788 anträdde Thorild sin resa till England; de nödiga medlen erhöll han sannolikt af Tham, möjligen äfven från andra håll. Det blef emellertid intet af med de storverk, som han där ämnade utföra. Han utgaf på engelska tre temligen fantastiska ströskrifter, men gjorde sig med dem föga bemärkt. Nu förgick den höga tanke, som han förut hyst om engelsmännen; han sade sig i England icke hafva funnit mer förstånd, »än som behöfdes för att laga en biffstek». Den omhvälfning, af hvilken han haft förkänsla, började då emellertid utbryta i Frankrike; med glädje helsade han den där pågående revolutionen, »denna gudomliga och största händelse på jorden, näst syndafloden, detta yttersta domens dån för tyrannerna». Han önskade nu begifva sig till Frankrike, men saknade medel för den resan. I juni 1790 återvände han till Sverige.

Sitt pennfäkteri mot Kellgren upptog han genast ånyo. I augusti 1791 utkom hans mot denne riktade »Kritik öfver kritiker med utkast till lagstiftning i snillets verld», och i februari 1792 en skrift om »Det enda nödvändiga för ett rikes finanser». Kellgren låg då sjuk, hvarför Leopold åtog sig att sköta polemiken i dennes ställe. Sålunda uppflammade nu ett med stor bitterhet fördt pennkrig mellan Thorild och Leopold. Men Gustaf III:s mord afledde det allmänna intresset åt annat håll, och kort därefter inträffade händelser, som blefvo för Thorild sjelf ödesdigra.

Karl August Ehrensvärd, son af Sveaborgs och skärgårdsflottans berömde upphofsman, hade fått en militärisk uppfostran; åtta år gammal inskrefs han

som kadett vid artilleriet, sjuttonårig deltog han vid sin faders sida uti det Pommerska kriget, och sedermera tjenstgjorde han som flaggkapten under dåvarande majoren Trolle, i sällskap med hvilken han äfven företog en resa till Brest för att studera det franska sjöväsendet. Men hans håg låg afgjordt åt de sköna konsterna, och åt studiet af de klassiska förebilderna, särskildt de antika, egnade han sig med hängifvenhet. Antikens konstnärliga skönhetsmått och formstränga sjelfbegränsning lärde han sig att beundra och iakttaga, men nordbons »öfvermått» skydde och bekämpade han. Bestämmande för hans hela utveckling i sådan riktning blef den resa till Italien, som han 1780 i sällskap med sin slägting, dåvarande expeditionssekreteraren Lars Mannerheim, företog. Efter återkomsten skref han i Stralsund 1782 sin beundrade resebeskrifning eller, rättare sagdt, resebegrundning, affattad i hopträngd, tankediger epigramstil. Samma år uppstälde han i en lika hopträngd form af frågor och svar sin »De fria konsters filosofi», hvilken dock ej utkom förr än 1786. Han framträdde här som förebådare af de estetiska grundsatser, som under en följande tid gjorde sig gällande. Som karrikatyrtecknare strödde han med lekande hand omkring sig qvicka skämtritningar, hvilka verkade som »epigram för ögat». Efter krigshändelserna 1789 tog han afsked från sin öfveramiralstjenst och flyttade ut på landet, där han någon tid lefde i stillhet, sysselsatt med sina studier; under den påföljande förmyndarregeringen trädde han åter i tjenst. Af Gustaf III:s styrelsesätt och lifsåskådning var han ingen vän; han såg i dem yttringen af en »väl danad», men illa uppfostrad natur, om hvilken han utlät sig, att den »sammanfogar nyheter och skrider från skönhetens allmänna ordning, antager flärd och med snille förirrar hela sekler».

DE SKÖNA KONSTERNA.

HUFVUDSTADENS FÖRSKÖNING.

Det rådande sinnet för prydlighet och skön konst visade sig närmast i de omfattande anstalter, som vidtogos för hufvudstadens och dess närmaste omgifningars förskönande. Här samverkade bildhuggarkonst, byggnadskonst och hortikultur. Förberedelserna voro väl gjorda under den föregående tiden; men både hvad man då åsyftat och mycket mera därtill sattes i verket under Gustaf III, som åt dylika verk egnade ett aldrig hvilande intresse, äfven om ofta tillgångar saknades för utförandet af hans planer. För hvad som sålunda kom till stånd hade man emellertid i lika hög, om ej ännu högre grad att tacka den verksamme, drifvande öfverståthållaren Karl Sparre, hvilken ej blott var outtömlig på förslag, utan ock ständigt visste finna medel till deras utförande.

Redan 1760 hade adeln beslutit att låta uppresa Gustaf Vasas bildstod framför Riddarhuset. Utförandet, som öfverlåtits åt fransmannen Larchevesque, hade gått långsamt af brist på medel, men påskyndades otåligt af Gustaf, sedan han tillträdt regeringen; sålunda blef statyen färdig 1774 och aftäcktes med stor högtidlighet på midsommaraftonen.

I Tessinska huset, som af staden inköpts till öfverståthållarresidens, är Karl Sparre den förste öfverståthållare, som tagit sin bostad; i Tessins anda synes han ock hafva velat verka genom stora byggnadsverks befrämjande. Adolf Fredriks kyrka blef färdig och invigdes 1774. Det under någon tid hvilande arbetet på Stockholms nya börsbyggnad återupptogs och blef i sina väsentliga delar fullbordadt 1776. Den 20 maj 1775 godkändes Sparres förslag till reglering af Norr-

malms torg, hvilket framdeles skulle prydas med Gustaf Adolfs längesedan beslutna och påbörjade bildstod samt med denne konungs namn uppkallas. Här uppfördes på ena sidan det nya operahuset efter ritning af Adelcrantz och under hans ledning; midt emot reste sig sedermera i palatsstil det för prinsessan Sofia Albertinas räkning inköpta huset. I sammanhang med de regleringsarbeten, som blefvo en följd af Mälarens öfversvämmande vattenstånd 1780, beslöts anläggningen af nya Norrbro med dess massiva vattenbyggnadsverk. Första grundstenen därtill lades emellertid först 1787; det skedde med högtidlig ceremoniståt i närvaro af konungen och hela hofpersonalen.

Vid återkomsten från sin italienska resa var Gustaf rik på byggnadsplaner, uppgjorda under intrycken af de byggnadskonstens storverk, som han i Rom skådat. Hans hemkomst firades med uppförandet af stenbron mellan Riddarhustorget och Riddarholmen, »till åminnelse af glädjen öfver konungens återvunna helsa». Fersen uppräknar 23 större eller mindre byggnads- och förskönings verk, som konungen under loppet af år 1784 anbefalde. Sålunda beslöts bland annat uppförandet af det nya tull- och packhuset (färdigt 1788), myntverkets hus samt början till den nya slottsbyggnaden vid Haga jämte dithörande trädgårds- och parkanläggning. Likaledes gjordes då de första anstalterna till Drottningholms trädgård med därtill hörande tempel och lusthus. Föregående år hade konungen gillat en plan för ombyggande af Jakobs kyrka och äfven därtill lagt grundstenen; men efter att hafva sett Roms kyrkobyggnader befalde han det påbörjade arbetets inställande, tills han kunde skicka en ny plan med någon af de romerska kyrkorna som mönster. Efter denna plan blef ombyggnaden sedermera verkstäld.

Till större trefnad och prydlighet för hufvudstaden anordnades nya, planterade promenadplatser. Som

sådan blef Kungsträdgården för allmänheten öppnad; där hölls den lysande maskerad, hvarmed hertig Karls förmälning firades. Humlegården började ordnas till en annan dylik plats. På Södermalm fullbordades Adolf Fredriks torg och förságs med vackra trädplanteringar; här höllos i maj och juni 1777 hofvets lysande karuseller.

Fullbordandet af Gustaf II Adolfs staty, hvilken äfven utfördes af Larchevesque, hade af flere anledningar blifvit fördröjdt. I maj 1791 var den ändtligen så pass färdig, att den kunde flyttas från gjuthuset vid Rännarbanan och uppställas på Gustaf Adolfs torg. Flyttningen verkstäldes på en för ändamålet inrättad mekanisk vagn; uppställningen försiggick den 15 maj under kanonsalut och i konungens närvaro. Statyen var då aftäckt, men betäcktes redan följande dagen, emedan ännu åtskilligt återstod att fullborda. Först under Gustaf IV Adolfs tid blef den i verkligheten aftäckt.

För sista gången var Karl Sparre tillstädes på sitt ämbetsrum den 2 oktober 1790, då anstalterna faststäldes till uppresandet af konungens staty, den borgerskapet anhållit att få uppresa. Utförandet öfverläts åt Sergel, men det dröjde lång tid, innan detta konstverk blef aftäckt.

KONSTAKADEMIEN. DE BILDANDE KONSTERNA.

Den af Tessin 1735 stiftade »Kongl. ritareakademien», hvilken snart kom i förfall, återupplifvades efter utvidgad plan genom Adelcrantz 1768 samt fick då benämningen »Målare- och bildhuggareakademien». Äfven i detta sitt nya skick förde den i början ett tynande lif, tills Gustaf efter sin tronbestigning med ifver tog dess utveckling om hand. Han stadfäste 1773 akademiens statuter och gaf henne 1777 ökadt anslag, så att två principskolor kunde inrättas samt

sex lärare i teckning och en professor i byggnadskonst anställas. Genom enskild donation kom akademien i besittning af det forna Bjelkeska huset vid Röda Bodarna, där den inrättade sina läroanstalter och ordnade sina samlingar. Senare antogs namnet »De fria konsternas akademi». I allmänhet höll man sig i konsten liksom i literaturen osjelfständigt fast vid den franska smakriktningen; men det nya uppslaget till sträng antiktrohet, hvilket inledts af den tyske forskaren Winckelmann samt i Sverige fick sin förebådare i K. A. Ehrensvärd och sin konstnärlige förkämpe i Sergel, började efter hand öfva sin verkan.

I målarekonsten visade sig isynnerhet det nära sambandet mellan Sverige och Frankrike. Denna konsts utöfvare voro nämligen till stor del antingen fransmän, som slogo sig ned i Sverige, eller svenskar, som slogo sig ned i Frankrike. Sålunda var A. Roslin svensk, född i Malmö 1718, men hade 1752 bosatt sig i Paris, därstädes blifvit berömd konstnär och medlem af den franska konstakademien; under åren 1774—75 besökte han Sverige och målade då bland annat en tafla, föreställande Gustaf III och hans bröder (nu förvarad i nationalmuseum), men sedermera återvände han till Paris och qvarstannade där till sin död (1793). Återvunnen från utlandet till Sverige blef däremot K. G. Pilo. Född i Sverige (1711) och där utvecklad till konstnär, hade han efter fylda 20 år dragit utomlands och 1748 blifvit professor vid den danska konstakademien i Köpenhamn. Afunden mot utländingen gjorde där tvifvelsutan sitt till, att den honom vid Gustafs kröning tilldelade Vasaorden vållade honom en onåd, i följd hvaraf han vid 60 års ålder lemnade Danmark och återvände till hemlandet. Han erhöll af Gustaf en pension och slog sig ned i Nyköping, där han i stillhet utöfvade sin konst. Under ett besök därstädes 1777 gjorde konungen hans närmare bekantskap och gaf honom i uppdrag att göra

utkastet till en tafla, föreställande kröningshögtidligheten 1771. Följande år blef Pilo direktör för Målare- och bildhuggareakademien, hvars ledamot han från 1773 varit. Kröningstaflan var icke vid konungens död fullbordad och är det icke fullt ännu, sådan den finnes i behåll på vårt nationalmuseum. Pilo afled 1793 efter att förut hafva lidit af svår sjuklighet. Som målare var han isynnerhet utmärkt för sin skickliga färgbehandling.

Som landskapsmålare utmärkte sig Elias Martin, född i Stockholm 1739. Af Augustin Ehrensvärd hade han medtagits till Sveaborg, där han undervisade officerarne i teckning och sålunda äfven blef K. A. Ehrensvärds förste handledare i de bildande konsterna. Han gjorde 1766 en resa till Frankrike och begaf sig sedermera till England, där han under flere års fortsatt vistelse utbildade sig i sin konst. Hemkallad af Gustaf III 1781, blef han ledamot af Målare- och bildhuggareakademien samt afled 1818.

Två franska målare, nämligen Desprez och Masreliez, slogo sig ned i Sverige och bidrogo här till utvecklingen af den inhemska konsten. Jean Desprez (född omkring 1737) blef af Gustaf känd under dennes italienska resa och förmåddes följa med hem till Sverige, där han som dekorationsmålare vid kongl. teatern röjde ett verkligt mästerskap; isynnerhet beundrades hans dekorationer till operan Gustaf Vasa. Han var skicklig aqvarellmålare och karrikatyrtecknare samt försökte sig äfven med en bataljmålning af slaget vid Hogland. Sedan han uppgjort ritningen för den tillämnade slottsbyggnaden vid Haga, antogs han af konungen till förste arkitekt och afgick då från stadigvarande befattning vid teatern. Efter Gustafs död blef han tillbakasatt och afled (1804) i fattigdom. Louis Masreliez, född i Paris 1747, hade redan vid sju års ålder hitkommit med sin fader, hvilken var anstäld som ornamentsbildhuggare vid slottsbyggnaden.

Med understöd ur slottsbyggnadsfonden fick han 1769 resa till Italien och qvarstannade där till 1783, då han afreste kort före konungens ditkomst. Vid hemkomsten (1784) blef han genast professor vid konstakademien. Mer utmärkt som tecknare än som målare, hade han under sin vistelse i Italien noga studerat antiken samt var själsfrände och umgängesvän till Sergel. Bland hans verk må nämnas Maria kyrkas altartafla, hvilken han målade kort före sin afresa till Italien, samt en del väggmålningar på Haga. Han fick under den följande tiden flere utmärkelser och afled 1810 i Stockholm.

Genremålningens förste mästare i vårt land var Per Hilleström (född i Roslagen 1732). Han hade en fransk lärmästare och utvecklade sig under några års vistelse i Paris. Från 1773 var han ledamot af konstakademien och afled 1816.

En svensk bonde, Per Hörberg, utvecklade sig under denna tid till en af vårt lands mest populära målare. Han föddes 1746 i Virestads socken af Kronobergs län; sin barndom tillbragte han som fattig vallgosse och utförde då på näfver eller berghällar sina första målningar med de enkla färgämnen, som kunde stå honom till buds. Sedan han lärt målaryrket i Vexiö, blef han antagen till häradsmålare och tillträdde 1772 ett torp, där han lefde i stor torftighet; han hade förut gift sig med en tjenstpiga. Han öfvertog 1783 ett gårdsbruk och blef sjelfegande bonde. Då begaf han sig till Stockholm, där han snart väckte konstnärernas uppmärksamhet; han fick äfven understöd af Karl de Geer. Nu började han måla sina många altartaflor, i hvilka röjde sig en frisk ursprunglighet och en ofta snillrikt träffande uppfattning. Han lefde och verkade långt in i det följande tidskedet samt kommer framdeles att mera omtalas.

Som medaljgravör utmärkte sig D. Fehrman, lärjunge af Hedlinger, hvilken han 1745 efterträdde som

gravör vid myntet; han dog 1780. Likaså Fehrmans lärjunge G. Ljungberger, hvilken 1773 blef professor vid konstakademien och afled 1787. En af Sveriges flitigaste gravörer, mest utmärkt under den första perioden af sin verksamhet, var J. Gillberg (död 1793). I allmänhet föll gravörkonsten småningom ned från den konstnärlighetshöjd, dit den af Hedlinger lyfts.

Larchevesque, hvilken på visst sätt gaf uppslaget till en svensk bildhuggarekonst, var icke sjelf någon konstnär af första ordningen. Han hade 1755 genom Ulrik Scheffer, som då var minister vid franska hofvet, blifvit inkallad till Sverige och fick anställning som hofbildhuggare; i Sverige qvarstannade han till sin död (1778). Anande en högre uppfattning af konsten, uträttade han kanske mest som lärmästare för Sergel, hvilken biträdde honom vid utförandet af de båda Gustavernas bildstoder och medföljde på hans resa till Paris 1758.

Sergels föregående öden och konstnärsutveckling till år 1771 äro (45, 208—10) af Fryxell utförligt omtalade. I Rom, dit han 1767 begifvit sig, qvardröjde han länge. Den aning han förut fått om den franska konstsmakens onaturlighet och urartning uppgick här för honom till klar visshet. Om han än ej personligen lärt känna Winckelmann, blef dock dennes uppfattning för honom bestämmande, och han blef en af de förste banbrytarne för tillämpningen af densamma genom nära anslutning till den fornklassiska antiken. Men han gick ännu längre: han ville på denna väg komma till en mera sann och trogen uppfattning af naturen och därifrån till återgifvande af det högre ideala själslif, som inom densamma uppenbarar sig; han blef sålunda en i antikens former idealiserande konstnär. Snart fick han ett berömdt namn och utförde en mängd konstverk, vanligen föreställande gestalter ur den antika gudaläran. Sitt rykte grundade han med sin »liggande faun», hvaraf ett exem-

plar finnes i Paris, ett annat i Stockholm. Som hans mästerstycke ansågs gruppen »Amor och Psyke», hvilken sedan inlöstes af Gustaf III. Då hertig Fredrik 1776 besökte Rom, utförde han dennes byst i marmor. Sergel syntes ämnad att träda i spetsen för den nya konstnärsskolan, som höll på att utbilda sig. Men nu erhöll han konungens befallning att återvända; Gustaf ville hafva honom hemma till prydnad och ära för sitt hof, till den inhemska konstens väckelse och utbildning. Förgäfves erbjöd sig konstnären att hemskicka en bildstod om året, om han finge qvarstanna i Rom; konungens vilja var orubblig och måste åtlydas.

Sergel nödgades därför 1778 lemna Italien, men han återvände långsamt. I Paris uppehöll han sig åtta månader och utförde där nya, berömda konstverk, som beredde honom medlemskap af konstakademien därstädes. Efter att hafva besökt London hemkom han på sommaren 1779 till Sverige och uppvaktade på konungens lever, där han synnerligen nådigt mottogs och tillförsäkrades den pension, som Larchevesque förut uppburit; några dagar därefter besökte konungen hans atelier för att se de nya konstverk, som han hemfört. Sergel fick nu först i uppdrag att afbilda den kungliga familjens medlemmar. Han utförde bland annat altardekorationen och Cartesii minnesvård i Adolf Fredriks kyrka samt medaljongerna på fotställningen af Gustaf Adolfs bildstod; för sistnämnda monument var äfven bildverket »Axel Oxenstjerna dikterande för historiens gudinna» ämnadt. Hurusom Sergel fick medfölja på Gustafs italienska resa, är förut berättadt. På hans önskan inköptes och hemfördes det äkta antika konstverket »Endymion», kanske det dyrbaraste, som finnes i norra Europa. Huru stora förmåner än Sergel åtnjöt hemma, fann han dock däri ej någon tröst öfver att hafva blifvit dragen bort från sitt rika, lofvande verkningsfält i södern; han var stundom mjelt-

sjukt vemodig och kände inom sig tomhet. Däremellan deltog han i sällskapslifvet, där han var högt uppburen, och tyckte om ett godt bord. I sitt uttryckssätt var han gerna grofkornig; för det idealiserande genidraget i ett konstverk visste han ingen annan benämning än »det tusan djefla». Gustaf III:s staty, det sista af hans större konstverk, företer detta hans idealiserande konstkynne i dess fulländning. Då denna bildstod aftäcktes (1808), gaf Sergel en festmiddag och prisade då vältaligt den aflidne konungen; på en anmärkning om dennes stora fel och skuggdrag gaf han det betecknande svaret: »Men han var ändå ett geni».

TONKONSTENS IDKARE.

För den högre tonkonsten syntes svenskarne, åtminstone vid denna tid, hafva saknat något mer utveckladt sinne. Hennes förnämste idkare i vårt land voro allesammans inkallade utländingar; de hitkommo från Tyskland, liksom de bildande konstnärerna af utländsk börd hitkommit från Frankrike.

J. M. Kraus, född 1756, knöt som student i Göttingen vänskapsband med en där vistande svensk och fick däraf anledning att besöka Sverige, hvarest han sedan qvarstannade, och dit han anlände 1778. Som tonsättare väckte han här sådant uppseende, att han redan 1781 blef andra kapellmästare. Då den af honom komponerade operan Proserpina med text af Kellgren blifvit uppförd på Ulriksdal inför Gustaf III, utnämndes han till kapellmästare och fick sedan 1782—87 på konungens bekostnad företaga en utländsk resa för att taga reda på de nya teaterinrättningarna i de förnämsta kulturlanden. I Wien gjorde han bekantskap med Gluck, Haydn och andra tonkonstens mästare; i Florens sammanträffade han med Gustaf III samt åtföljde honom

till Rom och Neapel. Återkommen till Sverige, blef han efter Uttini förste kapellmästare, hvilken befattning han innehade till sin död, som inträffade i december 1792; han hörde sålunda till dem, som ej länge öfverlefde konungen. Enligt sin önskan blef han begrafven vid Tivoli på stranden af Brunnsviken.

J. G. Naumann, född 1741 nära Dresden, vid hvars hofkapell han efter 1763 tjenstgjorde som kompositör och kapellmästare, var en af denna tids mest omtyckte tonsättare. I Sverige hade han icke någon stadigvarande anställning, utan var mera att anse som en inbjuden gäst. Så inkallades han 1776 med uppdrag att ordna Gustafs hofkapell och teaterorkester samt fick för det ändamålet ett års tjenstledighet i Dresden. Sitt uppdrag utförde han mästerligt och gjorde sig genom sitt blida, anspråkslösa väsen synnerligen omtyckt. Under denna sin vistelse i Sverige satte han musiken till den af Adlerbeth bearbetade operan »Amfion». Efter sin återkomst till Dresden fullbordade han tonsättningen till samme författares »Cora och Alonzo». Ännu en gång (1782) förmåddes han återvända till Sverige och fick då 1½ års tjenstledighet. Under denna tid satte han musiken till operan Gustaf Vasa. Sedan han för andra gången lemnat Sverige (i slutet af år 1783), återvände han ej mera. Han dog 1801 som öfverkapellmästare i Dresden.

G. J. Vogler, född 1749 i Würzburg och son af en instrumentfabrikant därstädes, blef prestvigd i Rom, stiftade därefter en musikskola i Mannheim och utnämndes till direktör vid det kurfurstliga hofkapellet. Till Sverige inflyttade han 1786, sedan han förbundit sig att omvexlande med Kraus föra ledningen af hofkapellet samt årligen komponera en ny stor opera för den kungliga scenen. Skådespelet »Gustaf Adolf och Ebba Brahe» var emellertid den enda operatext, till hvilken han satte musiken. Vida större rykte

vann Vogler både i Sverige och i det öfriga Europa som kyrklig tonsättare. Flere af hans orgelkompositioner äro berömda och äfven hos oss väl kända, bland dem särskildt Hosianna. Vogler lemnade Sverige 1799 och afled i Darmstadt 1814.

DET VETENSKAPLIGA LIFVET.

UNIVERSITETEN OCH LÄRDOMSSKOLORNA.

För den nya tidsanda, som tog sig uttryck i umgängeslif, vitterhet och konst, föreföll den häfdvunna universitetsbildningen med sin tungrodda, ofta pedantiska grundlighet gammalmodig och förlegad. Men genom att nedsätta och förlöjliga den måttade man ett slag mot allvarligt vetenskaplig forskning, åtminstone sådan den utgick från universiteten. För sådan lärdom hade man med den lekande ytlighet, som rådde, en verklig motvilja. Det var också mer från hufvudstaden än från universiteten, som det vetenskapliga lifvet, sådant det öfverensstämde med tidehvarfvets anda, framgick och fortplantade sig. Universiteten bevarade visserligen till en del den gamla tidens goda traditioner, men togo äfven afgörande, ej alltid goda intryck af den nya tidsandan.

Upsala universitet hade under den föregående tiden blifvit verldsberömdt genom Linné, hvilken gjort det naturvetenskapliga, särskildt botaniska studiet uppburet därstädes. Han förde emellertid nu ett aftynande lif. Redan 1774 fick han ett slaganfall, hvarifrån han ej mer hemtade sig; sin offentliga verksamhet fortsatte han dock, så godt sig göra lät, till 1776, då han fick ett nytt slaganfall och blef otjenstbar. I sin dagbok skref han: »Linné haltar, han kan knappt gå, talar oredigt, kan knappt skrifva.» Han afled vid nyårstiden 1778; för den kort därefter sammanträ-

dande riksdagen omnämnde konungen dödsfallet som ett sorgämne för nationen. Hans son efterträdde honom som professor, men afled redan 1783. Ihre och Bergman verkade ännu vid universitetet. De öfriga professorerna voro ej mycket framstående, och ungdomens håg för det allvarliga studiet förflyktigades. I maj 1776 skref G. J. Ehrensvärd: »Jag har nyss varit i Upsala. Där klagas öfver studiernas förfall. Att få belefvenhet för att vinna insteg i ett nytt hof, där all ungdom mottages, blir högsta föremålet. Man lär sig snarare dansa än skrifva sitt namn. Sedan tänker man på att köpa tjenster.» Gustaf III:s långa vistelse i Upsala 1787 och i början af 1788 verkade upplifvande och hölls länge vid universitetet i kärt minne, men icke var det de allvarliga och grundliga studierna, som vunno därpå. Som åhörare vid föreläsningarna hedrade han med sin uppmärksamhet isynnerhet professorn i historia E. M. Fant, för hvilken historien förnämligast var en samling af anekdotiskt roande smådrag.

Liksom Upsala lärosäte vid början af detta tidehvarf hade en ålderstigen hedersrepresentant i Linné, så hade Lunds äfven en sådan i Sven Lagerbring, hvilken ända till sin lefnads slut fortsatte ett för sin tid verkligen storartadt arbete i forskningens tjenst. Här funnos äfven andra akademilärare, som verkade förtjenstfullt. Det torra latinstudiet fick en flägt af den gustavianska vitterhetens anda genom J. Lundblad, född i en halländsk torpstuga 1753, docent i romersk vältalighet 1781, professor 1787. I Ciceros fylliga, ordrika vältalighet hade han uppöfvat sig under ledning af den berömde tyske filologen Ernesti och gjorde den i Lund hemmastadd; han öfvade äfven latinsk skaldekonst, hvaraf han gaf ett vackert prof genom sin jubelsång öfver freden i Värälä; sin latinska vältalighet lät han höra vid många tillfällen, särskildt i åminnelsetalet vid Gustaf III:s frånfälle. Så besan-

nades redan då, hvad Tegnér sedermera om honom qvad:

När herdegossen med sin lyra kom
från Hallands hedar, steg så småningom
det glömda Latium upp för oss i dagen
med manligt vett, med styrkan och behagen;
de unga sinnen tjustes än en gång
af Tullii svada och af Maros sång.

Som lärd forskare i de österländska språken framstod M. Norberg, född i Norrland 1747 och docent i Upsala 1774; under åren 1777—81 företog han en forskningsresa till Italien och Turkiet. Efter återkomsten anstäldes han vid Lunds universitet, där studiet af de österländska språken genom honom högt utvecklades. Lunds universitet och dess framstående män rönte från konungens sida föga uppmärksamhet, men dess vetenskapliga lif fick måhända just i följd däraf en mer sjelfständig utveckling.

Åbo universitet blef en härd för Finlands nationela pånyttfödelse, till hvilken äfven Gustaf genom sina tidigare regeringsåtgärder kan sägas på visst sätt hafva bidragit. I denna riktning verkade med hänryckande makt H. G. Porthan, universitetsbibliotekarie 1764, professor i latinet 1777. Han gaf ej blott en lefvande, för utvecklingen fruktbärande kännedom af den fornklassiska verlden, utan sträckte sin verksamhet vida därutöfver. I sammanhang med den gamla belyste han äfven den nya tidens vitterhet, företrädesvis den nyare svenska. Han var med om att stifta och verksammast att leda ett vittert sällskap, kalladt Auroraförbundet, hvilket på Finlands och äfven på Sveriges literaturutveckling öfvat stort inflytande. Under sådan påverkan utvecklade sig till en del Kellgren och Clevberg (Edelcrantz) samt än mera Choræus och Franzén. För allt som rörde Finlands egen historia, ortkännedom och kultur intresserade sig Porthan på det lifligaste. Han var den förste, som fattade den

finska fornhistorien som ett sjelfständigt forskningsfält; han utgaf ett stort arbete öfver den finska folkpoesien, och i den finska ortkännedomen var han så bevandrad, att officerarne under Gustaf III:s finska krig ofta kommo till honom för att begära noggrannare upplysningar om krigsskådeplatserna. Finlands lycka såg han emellertid i en fortsatt förening med Sverige. Då han hörde talas om Katharina II:s planer på Konstantinopel, yttrade han: »Vi skola be Gud, att det må lyckas den ryska makten att dit förlägga sitt hufvudsäte. Då kan den lemna det aflägsna Finland i fred under den svenska spiran. Men nu, då detta ligger så nära dess hufvudstad, fruktar jag, att det förr eller senare kommer att läggas under det ryska väldet.»

Gymnasierna och trivialskolorna bibehöllo ännu sin gammaldags inrättning, sin latinpedagogik och sin pennalism. Någon reform härutinnan påtänktes knappast, och några rikligare bidrag till den vetenskapliga literaturen lemnades icke heller af deras lärare. Naturvetenskapen började emellertid göra sitt första blygsamma inträde vid läroverken, i det lärostolar för den upprättades med enskilda donationsmedel. Serenius, som mycket nitälskade för Strengnäs läroverk och särskildt för den naturvetenskapliga undervisningen, lät sålunda där upprätta ett lektorat för naturalhistorien och ett annat för medicinen. De fornklassiska studierna bragtes flerestädes under intresserade lärares ledning i samband med kännedom af den moderna vitterheten. Under sådana förhållanden utvecklade sig Leopold i Söderköping och Linköping.

NATURVETENSKAPERNA.

Från den höga ståndpunkt, till hvilken den svenska naturforskningen under frihetstiden utvecklat sig, föll den väl ej med ens, men den nedsjönk efter

hand alltmera. Vitterheten hade nu intagit högsätet och trängde den allvarliga forskningen i bakgrunden. Emellertid fortlefde ännu, så att säga, en efterdyning af den vetenskapliga storbragd, som utförts under det föregående tidehvarfvet. Flere af dess berömde män hade ännu ej nedlagt sitt arbete, och deras lärjungar sökte med större eller mindre framgång och förmåga fullfölja det. Den tid var emellertid förbi, då banbrytande snillen af första ordningen framträdde på forskningens fält. Klagande utlät sig därom Gjörwell: »Fallet från grefve Tessins till grefve Ulriks tidehvarf är för starkt; så fort plägar det vanligtvis ej gå.»

För den fortgående naturforskningen var Vetenskapsakademien i Stockholm medelpunkten samt på visst sätt en ledande och ordnande myndighet. Som dess ständige sekreterare verkade med osparadt nit den gamle berömde astronomen P. V. Vargentin (död 1783). Ständig sekreterare efter honom blef fysikern J. K. Wilcke (död 1796), som lemnat högst vigtiga bidrag till utredandet af läran om elektriciteten och magnetismen samt genom sin afhandling »om snöns kyla vid smältningen» (1772) närmare utvecklat värmeläran. En sidoriktning åt mer praktiskt håll fick akademien genom den donation af 50,000 dal. smt, som henne tilldelades 1773 af Sahlgren att användas som premier för jordbruk, boskapsskötsel och hemslöjder. Ett annat, till stor del för naturforskningen verkande sällskap var Upsala vetenskapssocietet, som från år 1773 åter efter långt afbrott började på trycket utgifva sina handlingar. I Lund stiftades af A. J. Retzius »det fysiografiska sällskapet», hvilket 1778 fick kunglig stadfästelse på sina stadgar. Göteborgs vetenskaps- och vitterhetssamhälle sysselsatte sig gerna med framställandet af naturvetenskapliga rön, som kunde tillgodogöras för näringarna och det praktiska lifvet.

Till grundläggningen af en vetenskaplig kemi har under detta, liksom under föregående tidehvarf, lagts en betydande insats från svensk sida. Torbern Bergman har redan af Fryxell (**44**, 6—19) fått sin utförliga lefnadsteckning. Vi upprepa därur: »Äran af att hafva en sådan vetenskaplig storhet tillhör väl ursprungligen frihetstiden, men i många fall också Gustaf den tredje. Det var denne konung, som först framdrog och sedermera qvarhöll honom på den vigtiga professorsplatsen. Det var ock under Gustafs regeringstid, som en betydlig del af Bergmans verksamhet inföll.» Hans skrifter, hvilka mest innehålla kemiska rön och utredningar af högt värde, förvaras dels i Vetenskapsakademiens, dels i Upsala vetenskapssocietets handlingar. Trots sin stora sjuklighet var han nästan ända till sin död (1784) oaflåtligt verksam. Bland hans många framstående lärjungar må nämnas J. G. Gahn och S. Rinman. Gahn utfann på kemisk väg en förbättrad smältningsprocess vid Falu grufva och utnämndes en tid därefter (1784) till assessor i Bergskollegium. Äfven Rinman använde förtjenstfullt kemien i yrkesverksamhetens, förnämligast järnhandteringens tjenst; han blef 1775 assessor i Bergskollegium och afled 1792.

En mer sjelfständig ställning, ehuru äfven han var en lärjunge af Bergman, intog K. V. Scheele. Han föddes 1742 i Stralsund, blef vid unga år apotekslärling i Göteborg och sedan i Malmö. Åt kemiska undersökningar egnade han här sina lediga stunder och fick i sin dåvarande yrkesbroder A. J. Retzius en god rådgifvare. Som provisor kom han 1767 till Stockholm, men skaffade sig 1773 samma anställning vid apoteket i Upsala för att komma i beröring med Bergman. Mellan dem uppstod snart ett samarbete; Bergman upptog Scheele i sitt hus och fann sig af den unge provisorn hafva mycket att lära. »Den största upptäckt jag gjort», sade han en gång, »är upptäckten

af Scheeles snille.» I vänskapsförbundet mellan dem båda blef sedan äfven Gahn upptagen. Från 1770 hade Scheele till vetenskapsakademien inlemnat afhandlingar, hvilka meddelade nya, värdefulla upptäckter och därför ådrogo sig uppmärksamhet; på Bergmans förord kallade honom akademien 1775 till sin ledamot. Sedan han samma år afflyttat till Köping, köpte han (1777) apotek därstädes. Här utgaf han (på tyska) sin märkvärdiga afhandling om »Elden och luften». I den visade han, »att icke blott elden, utan äfven andedrägten och hela lifvet hade sin källa i den så kallade eldsluften»; det var luftens *syre*, som han upptäckt och med det anförda namnet betecknade. Afhandlingen öfversattes på många språk, blott icke på svenska, och spred upptäckarens rykte öfver hela den lärda verlden, under det han för de regerande och den stora allmänheten i sitt eget land var så godt som alldeles okänd. Han kallades till ledamot af en mängd lärda samfund i Tyskland, Frankrike och Italien samt gjorde sig i utlandet ytterligare känd genom upptäckten af qväfve och klorgas. Under Gustafs italienska resa valdes i hans närvaro Scheele till ledamot af vetenskapsakademien i Turin efter en berömd utländsk kemist. Förvånad sände då genast konungen befallning, att »kemisten Scheele» skulle hedras med vasaorden; men höga vederbörande här hemma voro lika mycket som konungen okunniga om rätte mannen. Det berättades, att man gaf ordensstjernan åt ett bergsråd, som bar samma namn. Scheele lefde fortfarande obemärkt i sitt hemland och afled 1786 som apotekare i Köping.

En betydande målsman för naturkunnigheten fick Lunds universitet i A. J. Retzius. Född 1742 i Kristianstad, hade han under sin ungdom ofta och flerestädes anställning som apotekslärling och dref däremellan flitigt sina universitetsstudier. Vid magisterpromotionen 1766 innehade han hedersrum och för-

ordnades året därpå till docent i naturalhistoria vid Lunds universitet. Sedermera vistades han någon tid i Stockholm, där han utmärkte sig som lärare och utgaf ett godt arbete i botaniken. Sedan han blifvit utnämnd till akademiadjunkt, återvände han 1772 till Lund och stiftade då det fysiografiska sällskapet, hvilket vid universitetet spred ökadt intresse för naturforskningen. Sedan han ytterligare utgifvit några goda naturvetenskapliga arbeten, blef han 1777 extraordinarie professor; ordinarie professor med lön blef han först några år därefter. Sin vetenskapliga verksamhet fortsatte han lika oförtrutet under hela det nästföljande tidskedet. Han var i alla grenar af naturkunnigheten, synnerligen botaniken, väl bevandrad, ja grundlärd och har utgifvit många förträffliga arbeten, men någon ny, mera betydande upptäckt kan han icke sägas hafva gjort.

Linnés vetenskap, botaniken, förkofrades genom den tillåtelse hans lärjungar egde att kostnadsfritt medfölja på ostindiska kompaniets fartyg till främmande verldsdelar och där anställa sina undersökningar. En af dem var D. Solander, som af Linné tidigt sändts till England och medföljde på kapten Cooks jordomsegling 1768—71; efter hemkomsten utnämndes han till intendent vid British museum och afled i London 1782. Samtidigt afseglade 1772 två unga »linnéaner», nämligen A. Sparrman och K. P. Thunberg, till de främmande verldsdelarne. Sparrman kom till Kap och uppehöll sig sedan länge i Sydafrika, sysselsatt med insamling af naturalier; ett kort, men lärorikt afbrott i denna vistelse skedde genom hans deltagande i kapten Cooks färd till Sydpolsregionerna. Han återkom 1776 och blef 1781 professor med anställning vid Sundhetskollegium. En ny resa till Afrika företog han 1787 på uppdrag af Gustaf III för att utse plats för en svensk koloni därstädes, men det tillämnade företaget misslyckades, och Sparrman återvände

1788 till Sverige; han öfverlefde det påföljande tidskedet och afled först 1820. Som skeppsläkare i holländsk tjenst kom Thunberg till Sydafrika samt företog där vidsträckta forskningsresor; 1775 kom han till Batavia på Java och medföljde därifrån som legationsläkare en holländsk beskickning till det då hemlighetsfulla Japan, som var stängdt för alla europeer utom för holländarne. Han fick då tillfälle att grundligt lära känna ej blott detta aflägsna lands växtverld, utan äfven dess samhällsförhållanden och medförde därifrån rika samlingar. På återresan besökte han återigen Java, uppehöll sig 1777 hela sju månader på Ceylon och återvände följande år till Holland, hvarefter han under ett besök i England fick tillfälle att ytterligare öka sina kunskaper. Öfver Tyskland hemkom han 1779 till Stockholm, där konungen med stort intresse mottog hans meddelanden om sin utrikes resa. Efter den yngre Linnés död blef Thunberg dennes efterträdare som professor i Upsala; han har som sådan inlagt stor förtjenst genom den trägna flit, hvarmed han inordnade tusentals växter i Linnés system och därmed gaf detsamma en orubblig stadga.

De åtgärder, som vidtogos för helsovårdens förbättrande, förde med sig en uppblomstring af den medicinska vetenskapen. Eberhard Rosenblad, professor i Lund och stamfader för en af de adelsätter, som utgingo ur prestslägten Rosén, hade redan under föregående tidehvarf fått ett berömdt namn; han afled 1796. En lärjunge både af honom och Linné var D. v. Schulzenheim, hvilken i vårt land införde koppympningen. Som förste lärare vid nya barnbördshuset i Stockholm (från 1775) bragte han barnförlossningskonsten till högre utveckling. Sina befattningar nedlade han emellertid 1778, sannolikt af missnöje med Gustaf III:s styrelsegrundsatser, hvarför han också anslöt sig till patrioternas oppositionsparti samt

egnade stor uppmärksamhet åt finanserna och statsekonomien. Som privatman egnande sig åt skötseln af sitt jordagods Sörby, införde han vigtiga förbättringar i landtbruket. Han öfverlefde det gustavianska tidehvarfvet och var verksam långt in i det därpå följande. Sveriges mest berömde kirurg var Olof af Acrel, från 1752 öfverkirurg vid lasarettet i Stockholm, från 1776 generaldirektör för sjukvården vid rikets alla lasarett, adlad 1780; han nedlade sina befattningar 1800 och afled 1806. Sin brorson J. G. Acrel (från 1784 professor i Upsala, död 1801) uppfostrade han så, att denne blef en af Europas den tiden mest berömda läkare. I svenska läkarekonstens historia intager också J. L. Odhelius en framstående plats; han blef 1772 öfverläkare vid sjukhuset i Stockholm och fick 1775 i uppdrag att reglera medicinalverket för flottan i Karlskrona.

HISTORIESKRIFNINGEN.

Den frihet och omvårdnad, som naturforskningen åtnjöt, kom icke på långt när historieskrifningen till del. Regeringen lade på henne en nedtyngande hand, sökte få fram uttalanden i det rådande systemets anda och undertrycka hvad som var däremot stridande. Lofprisning, helst i den lätta, smickrande äreminnesstilen, öfver Gustaf III:s tidehvarf och öfver den förgångna storhetstiden, hvilken detta gerna ville gifva sig ut för att återupplifva, skulle gå hand i hand med nedsättande tadel af frihetstiden, hvilket då äfven borde drabba tidehvarf, som med dennas skaplynne och sträfvanden egde frändskap. För äreminnesvältaligheten fick också den grundliga forskningen stå tillbaka. Under känning af detta tryck hade en allvarlig och opartisk historieskrifning sina stora svårigheter. Under sådana förhållanden är det så mycket större

heder, att hon ändå frambragte verk af ej ringa betydenhet.

Den mångkunnige och mångskrifvande A. Schönberg hade, då han (1761) utnämndes till rikshistoriograf, af ständerna fått i uppdrag att skrifva Karl XI:s historia; men den konungen var ingalunda i Gustaf III:s smak, och det påbörjade arbetet måste därför afstanna. I stället fick Schönberg af konungen hemlig befallning att skrifva frihetstidens »anekdothistoria» för att »bevisa det förra regeringssättets brister och den skedda statshvälfningens förträfflighet». Sedan gjordes uppdraget vidsträcktare, så att arbetet skulle blifva en framställning af Sveriges historia med särskildt afseende på regeringsformerna. Så tillkommo Schönbergs »Historiska bref om det svenska regeringssättet», hvilkas utgifvande började 1777. De utgifna »flockarne», hvilka omfatta tiden till och med Gustaf II Adolf, lemna högst värdefulla bidrag till historien i den angifna riktningen. Utgifvandet af den sista delen, hvilken skulle omfatta äfven Karl XI:s historia, undertrycktes af konungen; han tog Schönbergs manuskript till sig för att genomse det, men återlemnade det aldrig, och man har sedermera ej kunnat igenfinna det. De medel, genom hvilka Karl XI:s regering småningom fortskred till envälde, voro så lika med dem han sjelf använde eller tänkte använda, att han troligen i följd däraf ogerna såg allmänhetens uppmärksamhet fäst på detta ämne. Men tvifvelsutan tog han för sin egen hemliga politik mången lärdom af de vinkar, som han genom Schönbergs för allmänheten undanhållna arbete fick. Schönberg erhöll 1776 kansliråds värdighet, men tillbragte sin mesta lefnad på en liten landtgård i Gestrikland, där han uteslutande sysselsatte sig med sina studier och sin enskilda hushållning; han afled 1811.

Den gamle Sven Lagerbring hade 1769 utgifvit första delen af sitt digra verk, »Svea rikes historia».

Den andra delen utkom 1773, den tredje 1776. Han stod på konungamaktens sida, måhända mer än med opartiskhet var fullt förenligt, och försummade ej att vid lägliga tillfällen prisa det med statshvälfningen inledda nya tidehvarfvet. Icke desto mindre föll arbetet ej i smaken på högsta ort, och författaren fick ej det minsta nådevedermäle som uppmuntran. Innehållet föreföll allt för tungläst, och stilen, som ej saknade sin stickande uddighet, var ändå ej akademiskt glattad. För den följande delen hade Lagerbring svårt att få någon förläggare, hvarför Gjörwell med stora uppoffringar åtog sig att bekosta utgifvandet; den utkom 1783 och innehåller början af unionstidens historia till år 1457. Med ironisk undfallenhet yttrade han sig om sin sjelfständighet, som ej föll alla i tycket: »Jag tillstår min svaghet: när jag får se en björn, kallar jag det en björn, och när jag träffar en ek, kallar jag det en ek. Skulle likväl en upplystare försäkra, att djuret var ett lam och trädet en ceder, har jag däremot ingenting att påminna. Min mening är alltid ombytlig mot bättre öfvertygelse, och olika tankar lära icke vara urbotamål. Jag medgifver ock gerna, att människor äro fyrfotadjur, allenast jag får lof att gå på två ben, så länge jag kan. Skulle någon invända, att för mycken uppriktighet passar sig intet, äfven uti historiska mål, är jag alldeles intet däremot, när man skrifver om samtidens hvälfningar, ty då är rådet godt och helsosamt, men annars är väl sanning den förnämsta egenskap af en historia.» Denna del af arbetet blef den sista, som utkom. Den följande, hvilken skulle omfatta slutet af unionstidens historia, hade redan börjat tryckas; men då afled Sven Lagerbring (1787), öfver 80 år gammal. Hans son, kanslisekreteraren Karl Lagerbring, inställde då genast tryckningen, och sjelfva det i handskrift färdiga arbetet har gått spårlöst förloradt. Man har förmenat, att det undertrycktes, emedan den sanningsenliga skildringen

af Kristian I ej torde hafva varit till behag för konungahuset, som ledde sina anor från denne konung. Under andra förhållanden hade måhända Jonas Hallenberg, trots sitt breda, ibland tröttande framställningssätt, kunnat utveckla sig till Sveriges förnämste häfdatecknare; att han därtill egde de bästa förutsättningar, visas i alla fall af hvad han uträttat, innan han missmodig nedlade historieskrifningens penna. Bondson från Hallaryd i Småland, afgick han (1771) vid 23 års ålder från Vexiö gymnasium till Upsala universitet samt blef 1776 därstädes magister. Till den några år därefter lediga professionen i historia ansågs han genom sina kunskapers öfverlägsenhet sjelfskrifven, men Fant, hvars smidiga hofmannaväsen var mer till behag än Hallenbergs sträfva rättframhet, blef föredragen. Uppfyld af harm, öfvergaf då Hallenberg universitetet och ingick 1781 vid riksarkivet och kongl. biblioteket. Följande år började han utgifva sitt förtjenstfulla arbete öfver reformationstidehvarfvets allmänna historia. Sedan han 1784 blifvit utnämnd till rikshistoriograf, började han förberedelserna till ett omfattande verk öfver Gustaf II Adolfs historia. Första delen utkom 1790, och utgifvandet fortfor under de påföljande åren. Men äfven här visade sig stilen tyngre, grundligheten digrare och samvetsgrannheten mer omutlig, än rådande smak och tänkesätt kunde förlika sig med.

Den mest gynnade, men därför icke mest förtjenstfulle historikern var E. M. Fant, hvilken vid tillsättandet af den historiska professionen i Upsala föredrogs framför Hallenberg. Han egde mycken beläsenhet och detaljkännedom, men var i skarpsinne och historisk blick sin medtäflare vida underlägsen. Äfven han sysselsatte sig en tid med Gustaf II Adolfs historia och utgaf (1784) ett utkast till densamma. Sin mesta förtjenst har han inlagt genom verksamt bidrag till våra historiska fornurkunders och doku-

ments uppsamlande i ett svenskt diplomatarium. Den vanvårdnad, som drabbat de dyrbara arkiven på Tidö och Skokloster, hade ådragit sig Gustaf III:s uppmärksamhet. Nitälskande i samma riktning, hade Fant, för att bringa till stånd ett svenskt diplomatarium, börjat sitt samarbete med K. G. Nordin, hvilken då liksom han var docent och vid universitetsbiblioteket anstäld. Nordin drogs sedermera från detta arbete till statsvärfven, men Fant fortfor med trägen flit att egna sig åt detsamma. Med sin skarpa kritik hade Nordin upptäckt, att åtskilliga, dittills som äkta ansedda dokument voro understuckna, men denna kritik gick till ytterlighetens öfverdrift och sökte uppvädra förfalskning snart sagdt öfverallt.

Genom sin lifliga skildring af Gustaf Vasas historia hade O. Celsius blifvit en synnerligen omtyckt historieskrifvare och uppeldat den hängifvenhet, hvarmed denne konungs minne snart sagdt dyrkades. Samma år han blef pastor primarius (1774), utgaf han Erik XIV:s historia, som för denne konung uppväckte en medkänsla, verkande ej minst på Gustaf III. Från år 1777, då han blef biskop i Lund, egnade han sin skriftställareverksamhet mest åt den svenska kyrkohistorien; han afled 1794.

Åt mynt- och medaljkännedomen egnade sig företrädesvis K. R. Berch (från 1755 kansliråd), men sammanband densamma med behandling af historien. Så utgaf han (1788) »Gustaf Adolfs historia i anledning af de öfver honom slagna skådepenningar». Ur samma synpunkt framstälde han sedan de följande regenterna till Fredrik I samt (i handskrift) Adolf Fredriks historia. Hans förnämsta verk är hans utförliga beskrifning af svenska mynt och skådepenningar.

Som publicist och arkivforskare fortsatte K. G. Gjörwell outtröttligt sin verksamhet, hvarigenom han samlat och delvis bearbetat ett ofantligt material, isynnerhet för lärdomshistorien. Det nedlades i en

mängd af honom utgifna tidningar eller samlingsverk, såsom »Samlaren» (1773—77), »Nya allmänna tidningar» (1773), »Historiske och politiske Mercurius» (1774—78), »Stockholms lärda tidningar» (1776—80) m. fl. Det är skada, att ej detta stora material samlats och ordnats i ett mera sammanhängande verk, utan liksom på måfå kringströtts i en mängd fort nygrundade och lika fort afslutade publikationer.

En stor mängd minnesteckningar, belysande Gustaf III:s egen historia, började redan under hans lifstid utarbetas af personer, som stått konungen eller händelserna nära. Trycktvånget och rådande ömtålighet förhindrade emellertid länge dessa skrifters utgifvande, och först i våra dagar har en del af dem offentliggjorts. Främst bland dem både i rikhaltighet och i stilfulländning äro F. A. v. Fersens »Historiska skrifter», hvilkas berättelse fortlöper till början af 1789 års riksdag. Som anklagare nagelfor han strängt, ibland obilligt, med Gustaf III:s regeringshandlingar. Men han visade sig ega den erfarne statsmannens och partiledarens öfverlägsenhet samt var väl underrättad, äfven sedan han ställt sig utanför regeringskretsen. G. G. Adlerbeths »Historiska anteckningar», hvilka utförligt skildra 1789 års riksdag, framställa slutet af Gustaf III:s historia samt fortsätta med en skildring äfven af den följande regeringen, är ett i många afseenden förtjenstfullt arbete. Dylika minnesteckningar, mer eller mindre utförliga, utarbetades äfven af E. Schröderheim, G. J. Ehrensvärd, A. L. Hamilton, J. G. Oxenstjerna, J. v. Engeström, O. Vallqvist, K. G. Nordin m. fl. Till de ej minst intressanta literaturföreteelserna af liknande slag hör hertiginnan Hedvig Elisabet Charlottas ännu bevarade dagbok från denna tid.

GEOGRAFI. LANDSKAPS- OCH RESEBESKRIFNING.

Intresset för det geografiska studiet, synnerligen med tillämpning på det allmännyttiga, hörde till tidehvarfvets skaplynne. E. Tunelds »Geografi öfver Sverige» var tvifvelsutan det föregående tidehvarfvets bästa svenska verk på detta område och utgafs sedermera i nya, ansenligt utvidgade upplagor; Tuneld afled 1788. Den allmänna geografien behandlades af rektor D. Djurberg i ett utförligt arbete (börjadt 1785), som med all sin rikhaltighet dock saknar vetenskaplig prägel, men så mycket mera roade med sin naivt barnsliga stil. Djurberg utgaf äfven geografiska läroböcker, som på sin tid voro allmänt använda.

A. Hülphers, handlande i Vesterås, sedermera hugnad med direktörstitel och assessorsrang, hade redan 1762 vunnit erkännande för sin i form af resedagbok affattade beskrifning öfver Dalarne. Nu utarbetade han (1771—93) beskrifningar öfver de norrländska landskapen samt (1778—97) öfver svenska städer. Äfven andra ortbeskrifningar af större eller mindre värde gjorde, att intresset för denna literaturgren fortlefde.

I de rikhaltiga beskrifningarna öfver sina resor i Sverige hade Linné gifvit den svenska allmänheten en värdefull läsning och tillika bragt till utveckling denna okonstladt barnafromma, äkta »linnéanska» beskrifningsstil, som sedan länge bibehölls. Äfven härutinnan blef Thunberg Linnés efterföljare. Under åren 1788—93 utkom hans stora, särskildt för skildringen af Japan märkliga resebeskrifning, hvilken har sina stora förtjenster, om än den linnéanska beskrifningsstilen stundom slagit öfver i naiv öfverdrift.

Genom Samuel Ödman gjordes resebeskrifningar till en lika omtyckt som bildande läsning för den stora allmänheten. Han var prestson från Småland, född i Hjelmseryds församling af Vexiö stift 1750, som barn fostrad

hos sin morfar, prosten Samuel Viesel i Vieslanda, hvilken hos gossen utvecklade den lifsåskådning, som sedan gjorde sig gällande hos mannen. Från Vexiö gymnasium afgick han till Upsala, där han som så många andra blef lifligt intagen af Linnés vetenskap, hvarmed han egendomligt sammanband sina studier för magistergraden och prestämbetet. Prestvigd 1773, blef han huspredikant hos general Pfeiff på Vermdön och väckte i dennes umgängeskrets lifligt intresse genom meddelandet af sina insigter i naturkunnigheten. Kapten A. Cederström, äfven bosatt på Vermdön, gaf honom sedan lön för att få hafva honom till sällskap och undervisare. »Har ni», sade kaptenen, »tillika lust att arbeta för folkets undervisning här på ön, så stiftar jag en pedagogi och anslår lön.» Pedagogien inrättades 1776, och Ödman anstäldes där som skolmästare. Några år därefter skaffade honom samme Cederström anställning som komminister vid Pilhamn på Ingarön. Under denna tid utgaf han sina många resebeskrifningar, bearbetade på det sätt, att han ur minnet sammandrog den resandes berättelse och beriktigade hans uppgifter efter andra beskrifningar eller geografiska arbeten, hvarigenom bearbetningen blef lärorikare än hufvudskriften. Det syfte, som han därvid hade för ögat, angaf han sjelf under en senare tid sålunda: »Mitt ändamål med resors utgifvande var att jaga bort romanläsningen. Det lyckades.»

SPRÅKODLINGEN.

Till svenska språkets utveckling gaf den gustavianska vitterheten en stark väckelse, och för svenska akademien stäldes från början den uppgiften att arbeta i sådan riktning. Ihre (död 1780) hade redan kort före Gustafs tronbestigning utgifvit sitt verldsberömda arbete Glossarium Sviogothicum, som lade en säker grundval för den vetenskapliga kännedomen om svenska

språkets ordförråd. Genom sin afhandling om »Svenska språket i tal och skrift» (1777) gjorde Botin (död 1790) ett vigtigt inlägg på språklärans forskningsområde.

Studiet af de österländska språken främjades isynnerhet af M. Norberg. Han anträdde (se sid. 266) en utländsk resa, hvarunder han för detta studium samlade ett dyrbart språkmaterial och betydligt förkofrade sitt eget vetande. I Paris och Milano undersökte han värdefulla syriska handskrifter, hvilka han till en del i afskrift hemförde. En annan forskare, J. J. Björnståhl, som äfven egnade sig åt det österländska språkstudiet, hade vid denna tid i liknande syfte rest omkring i vestra Europa samt därefter besökt Smyrna, Konstantinopel och andra turkiska städer, öfverallt flitigt studerande de gamla österländska handskrifterna. Konungen befalde nu Norberg att uppsöka Björnståhl och göra honom sällskap. Norberg skyndade därför öfver Venedig till Konstantinopel, men fick där veta, att Björnståhl hastigt aflidit i Saloniki (1779). Han qvardröjde nu en tid i Konstantinopel, där han under ledning af en skicklig turkisk lärare studerade turkiska och arabiska språken. Han återvände 1781 till Sverige, där han inom kort förordnades till Björnståhls efterträdare som professor i Lund. Det österländska språkstudiet främjade han både genom sin undervisning och genom utgifvandet af lärda skrifter. I latinska språkets användning blef han en medtäflare till Lundblad och införde en vältalighetsart, som var motsatt dennes; Lundblad älskade nämligen Ciceros ymniga ordflöde, Norberg däremot Taciti hopträngda, i tvära motsatsställningar tillspetsade ordknapphet.

Det latinska språkstudiet vid lärdomsskolorna underlättades genom utgifvandet af förbättrad ordbok och språklära. Första upplagan af Håkan Sjögrens välbekanta latinska lexikon utkom 1775; samma år

befordrades författaren vid nära 50 års ålder till lektor i Vexiö. I en senare tid utkom hans latinska grammatika. År 1790 utkom i Upsala ett större latinskt lexikon, för hvilket biskop J. A. Lindblom fick bära författarnamnet. Det utfördes efter Ihres plan och till stor del under hans tillsyn.

DET KYRKLIGA OCH RELIGIÖSA LIFVET.

STATSKYRKAN OCH PRESTERSKAPET.

Gustaf III betraktade kyrkan endast som en inrättning för politiska ändamål och hade intet sinne för det religiösa lifvet. Den fick också under inflytandet af hans regeringsgrundsatser en alltigenom verldslig prägel samt blef alltmer likgiltig för sin egentliga uppgift. I de kyrkliga gudstjensthandlingarna värderade Gustaf högst den yttre ceremoniståten, hvilken han gerna brukade som en utfyllnad af hofceremonielet. Därför hyste han alltjämt och uttalade ibland rätt oförbehållsamt en förkärlek för den katolska kyrkan, där liturgiståten företer sig rikast utvecklad. Framför allt var han angelägen om att så nära som möjligt förbinda kyrkan med hofvet.

Vid biskopsämbetenas tillsättande ingrep konungen på hvarjehanda sätt egenmäktigt eller intrigerande för att genomdrifva utnämningen af biskopar, sådana han önskade hafva dem. Genom förordning af 1772 upphöjdes superintendenterna i Karlstad, Hernösand och Visby till rang och värdighet af biskopar; den förste nye biskopen i Karlstad blef pastor primarius D. Herveghr (1773), i Hernösand professor E. Hesselgren. Genom olagligt påskyndande af valet genomdrefs, att biskopen i Åbo K. F. Mennander blef ärkebiskop 1775 och professor K. J. Benzelius biskop i Strengnäs efter Serenius (1776). Att pastor primarius O. Celsius, ehuru ej uppförd på förslaget,

kunde utnämnas till biskop i Lund (1777), genomdrefs på det sätt, att Benzelius förmåddes att afstå från sitt förslagsrum.

Konungen ville gerna hafva prelater, som voro af adlig börd, och adelsmän, som beträdde den presterliga banan, blefvo därför hastigt befordrade, utan afseende på deras större eller mindre duglighet. Sålunda blef Uno v. Troil vid 31 års ålder öfverhofpredikant 1777, biskop i Linköping 1780, samt ärkebiskop efter Mennander 1786. Förut (**47**, 232) är berättadt, hurusom löjtnanten K. E. Taube, gunstlingens yngre bror, på konungens eget råd lät prestviga sig för att snabbt befordras; han blef pastor primarius 1781 och utnämndes 1783 till ordensbiskop för att på sådan omväg få biskopstiteln. Den unge grefve F. B. v. Schwerin blef likaledes från löjtnant prest; följande året (1786) utnämndes han till hofpredikant och två år därefter erhöll han af konungen Sala indrägtiga pastorat, ehuru konungen ej egde laglig rätt att detsamma bortgifva.

För öfrigt var man angelägen att till biskopar få sådana personer, som genom sitt sinnelag och sina umgängesgåfvor föllo konungen i tycket. En sådan var hofpredikanten J. Vingård, hvars vältalighet äfven var af det behagliga slaget; han utnämndes 1780 till biskop i Göteborg och öfverhopades med förmåner af alla slag. Genom konungens gunst bereddes, ehuru ej utan svårighet, åt den unge professorn J. A. Lindblom utnämningen till biskop i Linköping (1786). Vid 25 års ålder blef O. Vallqvist hofpredikant och kom genast i stor gunst; han befordrades nu i rask följd till kyrkoherde i Alsheda, till domprost och slutligen (1787) vid 32 års ålder till biskop i Vexiö. Schröderheim skref en gång till Gustaf III: »Biskopar, sådana som Lindblom, Vingård, Vallqvist, tillhöra E. M:ts tidehvarf, men icke

djeknar, uppfylda af gräl och högfärd, utan uppfostran, seder och kännedom af den tid, hvari de lefva.»

En tid umgicks konungen med planer att rent af sammanblanda kyrkan med staten genom att öfverlåta kyrkans högsta värdigheter åt opresterliga statsämbetsmän och omvändt förflytta prester till verldsliga ämbeten. Kort före 1786 års riksdag hade han sålunda på allvar den afsigten att göra Schröderheim till ärkebiskop i Upsala, men gaf vika för det motstånd, som mot denna plan reste sig. Biskopen i Visby G. T. Lütkemann fick däremot (1788) förordnande att under ett halft år förestå landshöfdingeämbetet på Gotland. I enlighet med samma grundsats fingo äfven Nordin och Vallqvist anställning i kansliet.

Om de skriande missbruk, som länge bedrefvos vid pastorats tillsättande, är förut taladt. Följden däraf kunde ej blifva någon annan, än att presterskapet sjönk både i duglighet och i anseende, hvarjämte en tilltagande oreda inträdde uti befordringsväsendet. Genom upprättandet af ecklesiastikberedningen, i hvilken Nordin till en början var själen, togs ett steg att i någon mån afhjelpa det öfverklagade onda. Han uppstälde äfven befordringsgrundsatser, enligt hvilka lärdomsmeriter skulle framgent isynnerhet tagas i öfvervägande vid utnämningen till kyrkans högre värdigheter. Dessa grundsatser följdes emellertid ej alltid så noga. De gjorde sig ej gällande, då Th. Veidman (1789) utnämndes till biskop i Skara, än mindre då Schröderheims yngre bror blef biskop i Karlstad efter Herveghr. Efter riksdagen 1789 förvandlades ecklesiastikberedningen till en ordnad ecklesiastikexpedition, som sattes under Vallqvists ledning. Nu bragtes efter hand större reda och ordning i hela ecklesiastikväsendet, i följd hvaraf preteståndet vid riksdagen i Gefle 1792 beslöt att genom en deputation hos konungen aflägga tacksägelse för den »välgerning», som beredts åt kyrkan.

Att reformera befordringsväsendet gick emellertid ej lätt för sig. De grundsatser, som i verkligheten tillämpades, angåfvos af Schröderheim, då Kalmar stift blef ledigt (1789), i bref till konungen sålunda: »Under min förvaltningstid nyttjade jag vid alla sådana händelser första tillfälle att begära Ers Maj:ts order om valen. Biskop Vallqvists frånvaro har nu hindrat honom att göra detsamma. Emellertid är förslaget godt. Dahlerus är en redlig och from man, ganska välsinnad undersåte. Vallenstråle har den nåden att vara känd. Han är glad, vällustig, alltid behöfvande, äregirig, med ett ord en skicklig biskop i mitt sinne. Han är visserligen äfven välsinnad i sin politik och kanske mest ortodox där.» Den på så egendomliga skäl rekommenderade Vallenstråle blef af konungen till biskop utnämnd. Om Vallqvist sjelf yttrade sig Schröderheim, betecknande nog, i samma bref: »Jag är likväl trankilare nu än förr; ty biskopen i Vexiö har vyer, som gå utom ståndets krets, är för slug att blifva ifrare, för vällustig att blifva Tartuffe och för litet prest att icke lemna ståndet åt vår Herre, om ståndets förmåner hindra hans enskilda.»

Som nådevedermälen eller partibelöningar gåfvos i olaga ordning åt kyrkans gynnade prelater stora enskilda förmåner, hvilka de ej voro sena att begära och mottaga. Vingård fick som prebenden efter hand fyra stora pastorat, innefattande ej mindre än 11 kyrkosocknar, och ändå sökte han att få ännu ett femte. Biskop Schröderheim fick utom sin biskopslön uppbära inkomsterna af nio församlingar. På liknande eller annat sätt tillgodosågs äfven Lindblom. För beredandet af sådana förmåner sköflades den under en föregående tid samlade lappska ecklesiastikfonden. Ur den erhöll biskop v. Troil (1785) 400 rdr »såsom ersättning för den minskning, som han uti sina inkomster vid biskopsämbetet hittills måst vidkännas».

Liknande förmån erhöll Lindblom. Slutligen fick Vallqvist som tillförordnad ledamot i lappska ecklesiastikdirektionen 1,000 och »såsom tillika förordnad ledamot i allmänna beredningen» ytterligare 500 rdr, som skulle tagas ur samma fond. Men då nu endast 700 rdr återstodo, uttogos dessa, och den återstående summan anskaffades genom lika godtyckliga utanordningar på andra håll.

En länge önskad omarbetning af våra kyrkliga undervisnings- och ritualböcker förbereddes, men det dröjde länge, innan den kom till verkställighet. För en förbättrad bibelöfversättning hade isynnerhet Serenius nitälskat, och det var mest på hans yrkande, som bibelkommissionen 1773 tillsattes. Ärkebiskoparne voro efter hvarandra ordförande däri; bland medlemmarne räknades Ihre och Linné. Verksammast för öfversättningen af Gamla testamentet var professor K. Aurivillius (död 1786); hans forne lärjunge J. A. Tingstadius efterträdde honom såväl i professorsämbetet som i bibelkommissionen. För öfversättningen af Nya testamentet arbetade förnämligast biskop Herveghr och professor J. Floderus (död 1789). Under åren 1774—93 utkom styckevis kommissionens proföfversättning; genom sin långt drifna modernisering af bibelspråket och sin fritt omskrifvande tolkning af sjelfva texten uppkallade den mot sig klander på många håll, om än det gjorda arbetets förtjenster villigt erkändes. För psalmbokens omarbetning var sedan 1763 en komité förordnad; den mest verksamme och drifvande ledamoten af densamma var från början Olof Celsius, men den af honom utgifna profpsalmboken blef skarpt klandrad, och presteståndet begärde sedan uppskof med ny psalmboks införande. Frågan återupptogs på riksdagen 1778; Upsala domkapitel fick sedan i uppdrag att utföra detta arbete, men under lång tid uträttades föga nämnvärdt. Först efter 1790 började arbetet med större kraft upptagas. Komitén hade då fått en

duglig och verksam ledamot i professor E. J. Almqvist. Ärkebiskop v. Troil främjade i ej ringa mån företaget genom att förmå framstående skalder att med psalmdiktning biträda, såsom Gyllenborg, Adlerbeth, Samuel Ödman, Kristofer Dahl m. fl.; en psalm (Sv. ps. 418) är författad af Leopold. På riksdagen 1789 framstäldes af konungen förslag till kyrkohandbokens omarbetning i öfverensstämmelse med tidehvarfvets smak och språkets vunna odling; det ledde emellertid då endast till en af preseståndets särskilda utskott framstäld anhållan, att »några upplyste och mogne män af ståndet måtte sammankallas för att uppgöra betänkande och förslag i ämnet».

Om än den förverldsligande riktningen tagit öfverhand i statskyrkan, så funnos dock ännu bland presterskapet män, som med lära och efterdöme verkade i gammaldags biblisk riktning. Till dem hörde den frimodige G. Rosén, kyrkoherde i Stockholms Riddarholmsförsamling (död 1784), omtalad som »en af tidehvarfvets ypperste predikanter med sann både kristlig och medborgerlig anda»; hos konungen var han i onåd och förbigicks därför vid biskopsutnämningar, ehuru två gånger uppförd på förslag. En eldig väckelsepredikant var P. Tollesson, född 1747 i Åsheda församling af Vexiö stift, från 1780 kyrkoherde vid Danviken nära Stockholm. Hans »domedagspredikan» (1774) utgick i 8 stora upplagor, och som folkpredikant hade han stort tillopp; men hos de styrande var han ej i gunst, och Thorild torde i sin skarpa prestkritik hafva åsyftat honom. I Stockholm öfverglänstes dock dessa predikanter vida af Lehnberg, som talade tidehvarfvets blomsterprydda, om än märglösa vältalighetsspråk och samlade den förnäma verlden omkring sin predikstol. Framstående både som predikant och kateket var redan vid denna tid H. Schartau (född i Malmö 1757, från 1785 stadskomminister i Lund); han hörde i början till den hernhutiska känsloriktningen, men öfvergick

snart därifrån till en mer utprägladt luthersk bekännelsetrohet.

Från 1738 hade en »direktion öfver ecklesiastikverket i Lappmarkerna» arbetat. Denna direktions verksamhet under frihetstiden utgjorde ett ej ringa bidrag till detta märkliga tidskiftes nitiska och följdrika arbete för vårt lands förkofran så i sedligt som i borgerligt hänseende. Den minskades betydligt under Gustaf III:s tidehvarf, men upphörde ej alldeles. En lappsk öfversättning af nya testamentet hade 1752 blifvit färdig; 1786 åtogo sig komminister N. Fjellström och skolmästaren E. Öhrling att utarbeta en sådan äfven öfver det gamla. Förut hade den lappska psalm- och evangeliiboken utkommit. Huru den lappska ecklesiastikfonden sköflades, är nyss förut berättadt.

Under intrycket af tidehvarfvets rådande kraf på religiös fördragsamhet hade främmande trosbekännelser fått en visserligen mycket begränsad, men ändå erkänd tillvaro vid sidan af den svenska statskyrkan. Det skedde i följd af 1779 års riksdagsbeslut, som åt judar, katoliker och reformerte medgaf en inskränkt religionsfrihet; stadgan därom utfärdades 1781. Genom ett reglemente af 1782 ordnades tillämpningen för judarne; de tillätos att nedsätta sig i Stockholm, Göteborg och Norrköping samt där anlägga synagogor, men fingo endast i ganska inskränkt omfång drifva borgerliga yrken. Ett katolskt kapell invigdes 1783 i Stockholm.

NEOLOGIEN.

Upplysningstidehvarfvets skaplynne förde med sig, att den rådande tidsandan ville som sant antaga endast hvad sunda förnuftet kunde godkänna eller bevisa. Fritänkeriet blef därför i de bildade kretsarne herskande och sträckte sina verkningar äfven till det religiösa området. Man var väl villig att erkänna tillvaron af en mild och kärleksrik Gud, men för-

kastade mängden af de trosläror, som i de kristna kyrkosamfunden under tidernas lopp utbildats, samt kunde ej förlika sig med religionsurkundernas berättelser om underverk och andra öfvernaturligheter. I England hade denna uppfattning grundlagts af de s. k. deisterna; Voltaire och Rousseau bekände sig i hufvudsak till densamma, och den längre gående franska fritänkareskolan ville ej ens erkänna läran om Guds tillvaro. Under inflytande af denna franska skola hade både Lovisa Ulrika och Gustaf III uppväxt, och från hofvet gick fritänkeriets anda ut öfver hela vårt land. Då kronprinsen haft en examen i religionskunskap, yttrade konungen efter förhöret till en närastående: »Så mycket kan jag ej ljuga på ett år, som min son nu gjort på en timme.» Under sina sista lefnadsår såg Gustaf med ovilja denna »filosofi», som tändt den franska revolutionens brand, men hennes verkningar hade då redan inträngt.

I Tyskland hade förnuftsfilosofien utbildat en religionslära, åt hvilken man gaf namnet *neologi* (den nya läran). Den hade förberedts af filosofen Wolf, fick en stark ansats genom Lessing och utbildades af en mängd mer eller mindre kyrkligt sinnade »neologer». Den förkastade väl ej bibeln, men sökte mer eller mindre fyndigt »bortförklara» därur allt öfvernaturligt, som ej förnuftet kunde godkänna, samt utspädde eller rent af förkastade de för samma förnuft ej antagliga troslärorna. I religionen ville man ej se en trosnorm, utan en rätts- och sedelära, som förnämligast med afseende på sin nytta för det borgerliga lifvet skulle för folket förkunnas. Man undvek sjelfva namnet Gud och satte i stället »högsta väsendet» eller andra omskrifvande uttryck; Kristus prisades väl som en öfvermåttan vis och god man, som en människoslägtets välgörare, men något gudomligt ville man ej hos honom gerna erkänna.

Till Sverige hade denna riktning redan under

frihetstiden inträngt och i hemlighet vunnit många anhängare, äfven bland presterskapet, om än detta i det offentliga med all makt uppträdde mot densamma. Under Gustaf III:s regering höll den däremot obehindrad sitt intåg och mottogs med samkänsla i de högsta kretsarne. De af konungen gynnade och befordrade prelaterna, ej minst biskoparne, tillhörde i allmänhet denna riktning, då de ej voro rent af fritänkare. Biskoparne Lindblom och Vingård voro fullt genomträngda af neologiens anda, medan v. Troil och Vallqvist af praktiskt kyrklig hänsyn sökte hålla sig i någon mån försigtigt afvärjande mot densamma. Mönsterpredikanten Lehnberg förblommerade åtminstone sin vältalighet så väl, att neologer och fritänkare fägnade sig däråt nästan mera än de kyrkligt renlärige.

Neologiens förkunnare uppträdde ej öppet mot de lutherska troslärorna, men vidrörde dem endast i sväfvande, förblommerade uttryck och sökte gerna förtunna dem till öfverensstämmelse med »den naturliga religionen». I sådan riktning bortförklarades eller omtyddes det öfvernaturliga, som man ej kunde alldeles förtiga. Helst höll man sig till sedeläran; »dygden» och den allmänna människokärlekens utöfning blefvo de ämnen, omkring hvilka predikan helst rörde sig; Kristus framhölls uteslutande som mänsklighetens högsta dygdemönster. Äfven tillämpad naturkunnighet samt riktningen åt det borgerligt och ekonomiskt nyttiga gjorde sig i predikan gällande. Att mycket godt och för lifvet fruktbärande uträttades äfven med detta lärosätt, må ej förnekas, men icke tillfredsstäldes däraf det djupare religiösa sinnet.

SEKTVÄSENDET.

Då det religiösa sinnet ej fann sig tillfredsstäldt af den statskyrkliga själavården, hängaf det sig så mycket ifrigare åt sektväsendet, och en till svärmeri

uppjagad känsla reste sig upp mot förnuftsherradömet. Redan under frihetstiden hade den herrnhutiska »brödraförsamlingens» budbärare inkommit och deras lära, så egnad att tilltala den vekare religionskänslan, vunnit ett ej ringa insteg. I Stockholm, Göteborg, Uddevalla och Karlskrona bildade sig rätt talrika herrnhutarsamfund. I Rutström, som aflidit 1772, sågo de sin läras högt vördade förkunnare och martyr; hans sångbok, »Zions nya sånger», utgifven i Köpenhamn 1778, brukades gerna som uppbyggelsemedel och utgick i ständigt nya upplagor. Den herrnhutiska riktningen gjorde sig gällande äfven hos många af kyrkans yppersta predikanter, som höllo sig utanför neologien.

Svedenborgs lära var ej egnad att tränga djupt ned bland det egentliga folket, men vann flerestädes tillslutning inom de mera bildade klasserna. Under sitt vistande i Göteborg hade han därstädes vunnit hängifna vänner och beundrare, bland dem kommerserådet Sahlgren, i hvars hus han mycket vistats, samt lektor G. Beyer, som, ehuru sjelf domkapitelsledamot, var hans ifrige anhängare. Redan 1768 hade presterskapet börjat beifra anslutningen till de svedenborgska lärosatserna, och en hetsig strid uppstod med anledning däraf. Till sin död (1779) verkade emellertid Beyer i tal och skrift för denna läras sak. I Skara stift hade äfven den svedenborgska uppfattningen inflytelserika anhängare, till hvilka bland andra hörde den lärde domprosten A. Knös; biskop Forssenius utfärdade med anledning däraf (1777) en varning till stiftets presterskap. I Stockholm bildade sig (1786) ett svedenborgiskt sällskap. Efter att förut hafva tillhört den herrnhutiska riktningen blef prestmannen J. Tybeck en ifrig svedenborgare; han uppehöll sig vid denna tid som huspredikant hos åtskilliga förnäma familjer.

Ett religiöst svärmeri af djupare och för massan af folket mer hänförande art utgick från Norrland och hade redan under föregående tid börjat visa sig.

Det började i Härjedalen och utbredde sig därifrån (efter 1770) till Helsingland. Anhängarne af detta svärmeri kallades af folket *läsare*, emedan de, i stället för att besöka krogar och dansnöjen, använde sina ledigheter, särdeles lördagsaftnarne, till flitig läsning af bibeln och Luthers skrifter. Vid sina sammankomster försattes medlemmarne, synnerligen de qvinliga, i ett tillstånd af ytterlig hänryckning, hvarunder de fingo konvulsioner och ej voro sig sjelfva mäktiga. Från lutherska läran afveko de ej, utan utmärkte sig i stället för sträng luthersk renlärighet. Men det sågs med oro, att de samlade sig på egen hand utan presterlig ledning. Hernösands domkapitel inskred därför med stränghet mot dem. Prestmannen M. Tunborg, en kraftig väckelsepredikant, afsattes och förvistes. Andra dömdes till dryga böter, därför att de bevistat »läsärekonventiklar». Sedermera tog emellertid den mera fördragsamma regeringen läsarne i hägn; konungen påbjöd (1790), att de skulle »för oförrätt och våldsamhet fredas».

Ett likartadt svärmeri uppenbarade sig hos ett par mindre sekter, nämligen skevikarne och åkianerna. Redan för längre tid tillbaka hade bildat sig ett litet sällskap af öfverspända, mot statskyrkan afvogt sinnade sekterister, som snart fördrefvos, men sedan efter utstånden landsflykt och åtskilliga vedervärdigheter återvände till Sverige. En rik köpman, som var deras anhängare, inköpte då (1746) åt dem gården Skevik på Vermdön, efter hvilken gård de fingo sitt namn. De hade sin egendom gemensam och förde ett slags klosterlif. Sammanhållningen var i början rätt god, men sedan aftynade sällskapet och kom efter 1790 i ett tillstånd af förfall. Åkianernas sekt, bildad af bonden Åke Svensson i Elmeboda af Vexiö stift, var likartad med skevikarnes, men af ännu mindre betydenhet. Vexiö domkapitel anstälde förhör med sekteristerna, och Göta hofrätt förklarade åtta af deras ledare

»alldeles fallna i galenskap och från deras förnufts rätta bruk» samt dömde dem till intagning på Danviks dårhus, där tre af de olycklige svärmarne, bland dem Åke Svensson, afledo.

En med sektsvärmeriet i flere afseenden beslägtad själsstämning uppenbarade sig på samhällets höjder i det därstädes rådande ordensvurmeriet. Frimurarorden, som från England utbredt sig, synnerligen inom den förnäma verlden på Europas fastland, började äfven väcka intresse i Sverige; mest blef hertig Karl intagen af densamma. Men det var ej detta sällskaps idéer om mänsklighetens förbrödring, än mindre dess frigörelsetankar, som här slogo an; det var mera den inbillningsretande hemlighetsfullheten, nyfikenhetsbegäret att kasta en inblick i det fördolda, högmodssvindelns gyckelbild af en ytterligare helgad och upphöjd ställning, ja äfven hoppet att främja politiska planer genom förborgadt intrigspel och utgrenade ordensförbindelser. Andebesvärjning och andeskåderi ingingo som tillsats från svedenborgiskt håll, religiöst uppstyltade talesätt från sektsvärmarne; nya, mer eller mindre mystiska och tvetydiga ordensföreningar sökte man införa. Äfventyrare, sådana som Björnram, Plommenfelt och andra, fingo konungens och hertigens förtroende samt drefvo med dem sitt ofta löjeväckande spel. Detta ordensvurmeri öfvade sin verkan på många håll och stod äfven i ett egendomligt samband med det religiösa sektväsendet.

EKONOMISKA FÖRHÅLLANDEN.

JORDBRUKET OCH GRUFDRIFTEN.

De svåra missväxtåren 1771—72 samt under större delen af 1780-talet medförde mångenstädes stort elände bland allmogen och bragte jordbruket i läger-

vall. Något godt förde emellertid detta onda ändå med sig; bristen på spanmål gjorde nämligen, att man allmännare började odla potatis, hvilken väl af de från pommerska kriget återvändande soldaterna hemförts och gjorts mera känd, men ändå länge hade folkets fördomar och vanor emot sig. En kyrkoherde i Östergötland skref 1776 till Vargentin: »Nu inser allmogen jordpäronens mångfaldiga nytta i hushållningen och visar sig för planteringen ganska hågad, så att detta år hafver afkastningen här stigit öfver hundrade tunnor.» En likartad följd hade äfven den regala kronobränningen med sig, så förderfligt den än i öfrigt verkade. Vetenskapsakademiens uppmärksamhet fästes 1774 på de med framgång gjorda försöken att bränna bränvin af potatis. Det kom omsider en tid, då potatisodling drefs i större omfång för bränvinsbränningens skull.

Åtskilliga tid efter annan utfärdade författningar blefvo för jordbrukets utveckling gagneliga. Till dem hörde spanmålshandelns frigifvande, hvarom förut talats. Till förebyggande af blifvande missväxters svåraste följder verkade den 1786 grundade allmänna magasinsinrättningen. Genom förordning af 1789 tryggades besittning af kronohemman samt eganderätt till sådana, försålda till skatte. En 1790 införd författning stadgade en omsorgsfullare vård och tillsyn af rikets skogar.

Det under frihetstiden påbörjade storskiftet fullföljdes under Gustaf III:s regering. Storskiftesstadgan af år 1757 bestämdes närmare medelst en förordning af år 1783, hvarigenom medgafs de spridda tegarnes sammandragning i 2 till 4 samlade egovidder för hvarje hemman. Huru storskiftet, visserligen hårdhändt, men i sina verkningar välgörande, genomfördes uti Finland, är förut omtaladt.

Stadgan af 1783 kunde redan anses förbereda en öfvergång från storskiftet till enskiftet, hvarigenom

de på särskilda håll spridda egorna skulle förenas i en enda samlad egovidd. Banbrytare i sådan riktning blef emellertid Rutger Maclean på sådant sätt, att hans föredöme blef för den följande tiden bestämmande. Han öfvertog 1782 Svaneholms stora gods, som bestod af 51 hemman, utskiftade omkring 4 spridda byar, men så illa, att knappt någon åbo fans, hvars egor ej voro inblandade på många ställen med grannarnes. Det här rådande tillståndet, hvilket var likartadt äfven på andra större gods, beskref han sålunda: »Den oreda, vanmakt och förfall, som egoblandning och dagsverksbesväret nästan mera än till vanlig grad åstadkommit på detta gods, påkallade en snar förändring, då jag det emottog. Af de hemmanen tillhöriga egor, öfver hela fältet kringspridda i smala remsor, befans mer än en tredjedel så aflägse från byarne, att sjelfva omöjligheten förbjöd därpå göra ens ett någorlunda drägligt bruk. Också hade denna mark ett utseende, som hade den varit dömd till evig vanhäfd. Dagsverksskyldigheten, kanhända mer än vanligt missbrukad, hade ganska mycket tryckt bönderna, fastän herregårdarnes åkrar voro lika så vansköttа som deras och till brukningen så försummade, att 20 års tid åtgått att dem i något bättre stånd försätta. 6 ½ hemman befunnos från lång tid tillbaka öde. Åborne på de öfriga fördjupade i skuld till herrskapet. Ett sådant tillstånd hade med sitt förderf äfven smittat folkets lynne.»

Maclean beslöt nu att söka i grund afhjelpa bristen medelst enskiftets genomförande. De 4 byarnes områden uppdelades i 73 hemmanslotter, hvardera med 40 tunnlands ytvidd, delade i möjligast jämnstora qvadrater och hvardera med ett nybygdt boningshus i midten. 1785 voro kartorna färdiga, och 1791 började enskiftningen. Men bönderna vägrade envist att lemna sina gamla boningar. Maclean infann sig då sjelf och tog en bonde under armen; en hvar af

hans sällskap följde exemplet, och sålunda vandrade man af till de nya lägenheterna, hustrur och barn följde gråtande efter; 19 åbor, de enda som egde något, uppsade sig strax till afflyttning, endast 21, de fattigaste, stannade qvar. Reformen visade emellertid snart sina goda frukter; då tillväxte hastigt åter åbornes antal, på samma gång deras välmåga och trefnad ansenligt förökades.

Bergverken sökte man upphjelpa och lyckades därmed äfven till någon del. Genom förbättrad smältningsprocess gaf Sala silfvergrufva större afkastning än på länge förut. För järn- och ståltillverkningen i Eskilstuna införskrefvos flere utländska arbetare. Falu koppargrufva hade däremot kommit på obestånd, till stor del genom intressenternas eget förvållande. De på riksdagen 1786 föreslagna åtgärderna till bristens afhjelpande vunno endast till en ringa del ständernas bifall. Ädelfors guldgrufva bearbetades ännu. Järnuppfordringen var under denna tid rätt betydlig; från Norbergs bergslag levererades 1790 ej mindre än 37,000 lass järnmalm, och grufvorna i Grangärde ansågos så rika, att de knappt kunde uttömmas. Tackjärnsproduktionen steg årligen till bortåt 600,000 skeppund, hvaraf tillverkades 350,000 skeppund stångjärn. Dannemora järngrufva gaf ännu nära 100,000 skeppund malm årligen, men intägten började redan minskas; 15 masugnar voro här i gång.

HANDELN OCH SJÖFARTEN.

I början af Gustaf III:s regeringstid rådde efter den stora krisen vid frihetstidens slut samt under inverkan af missväxterna ett allmänt betryck uti näringslifvet, och äfven handeln aftynade i följd däraf. Städerna klagade öfver det tilltagande smuggleriet samt öfver det intrång, som de ledo genom allmogens skeppsbyggeri och medgifna seglationsfrihet, hvarigenom äfven

smuggleriet i någon mån främjades. Borgarståndet uttryckte därför i starka ord sin misströstan, »görandes slutet sig sjelft, att städer utan borgerskap, borgerskap utan näringar, och näringar utan ordning och jämnvigt, utan likhet i rättigheter, förmåner och skyldigheter, nödvändigt måste gå under, då landthandlare och handtverkare på landet icke känna de svårigheter, som städernas borgerskap vidhänga med kontributioner och flera slags onera till kronan och staden, uti tullar och acciser för tärande och nötande varor».

Smuggleriet drefs isynnerhet på vestkusten och utmed norska gränsen. På ett håll öfvades det i skygd af 1766 års stadga, som medgaf upplag af spanmål och salt i Bohusländska skärgården; med begagnande af de tillfällen, som här erbjödos, tillbytte man sig allehanda utländska varor, hvilka vanligen utan tull inpraktiserades i landet. Det indrägtiga fisket i Bohuslän hade medfört uppkomsten af en mängd fisklägen med hamnplatser, vid hvilka fartyg, lastade med vissa förnödenheter, fingo lägga till och lossa; utöfningen af denna rätt förde äfven med sig allehanda lurendrejerier och oloflig handel. Allmogen i gränsorterna företog täta handelsresor öfver gränsen och insmugglade därunder en mängd varor. Hufvudsakligen till förebyggande af lurendrejerier utfärdades landtull- och accisstadgan af år 1776. Då hårda straffpåföljder visat sig fruktlösa, sökte man nu häfva det öfverklagade onda på en motsatt väg, nämligen genom att nedsätta tullen på de varor, som mest lurendrejades, allramest sådana, som voro lättast att införa.

Den åt Marstrand (1775) medgifna frihamnsrätten gjorde visserligen, att denna stad för en kort tid hastigt uppblomstrade. Men i skygd af den vidsträckta bosättningsfrihet, som genom det erhållna privilegiet gafs, uppkommo svåra missförhållanden, som i längden blefvo odrägliga. En mängd vanfrejdade personer, bankruttörer och lurendrejare, slogo sig ned inom stads-

området eller i dess omnejd samt tillstälde stora obehag och missöden. Följden däraf blef, att frihamnsrätten kändes som en olägenhet, ej minst för staden sjelf, och kort efter Gustaf III:s död upphäfdes den.

Vestkustens rikliga fiske, hufvudsakligen af sill och kabeljo, beredde välmåga åt Göteborg, där fiskvarorna magasinerades och utskeppades. Den 1774 utfärdade nya stadgan för nordsjöfisket hade till syfte att förbättra beredningen och främja utförseln. Sillen borde beredas på det holländska sättet, och på sådant vilkor medgåfvos vissa förmåner. Likaledes utsattes premier och andra understöd för kabeljo och storfisk, som bereddes på sjelfva fartygen, enär fisken lättare förskämdes, om den oberedd fördes i land. För idkande af hvalfiskfångst fick (1773) handlanden i Göteborg P. Bagge vissa lättnader sig medgifna. Detta gaf uppslag till bildandet af Göteborgs Grönlandskompani, hvilket fick rätt att idka hvalfiskfångst vid Grönland och i Davis' sund. Genom lån, premier och lindrad tull fick detta kompani stor uppmuntran från statsverkets sida, men dess verksamhet blef till ringa båtnad och måste efter någon tid upphöra.

Göteborgs ostindiska kompani hade 1766 fått sin tredje oktroj, hvilken af Gustaf III stadfästes kort efter revolutionen 1772; den skulle räcka till år 1786. Det blef kompaniets mest lysande framgångstid. Af 39 fartyg, som utrustades, gick intet enda förloradt eller ens led någon betydligare skada. Den väpnade neutraliteten 1780—82 beredde åt hela riket, isynnerhet åt ostindiska kompaniet, ytterst gynsamma handelskonjunkturer. Kompaniet gjorde vida större vinst än vanligt på försäljningen af indiska varor, emedan Frankrikes ostindiska kompani under kriget ruinerats och Englands lidit en ansenlig rubbning. Göteborgs utförsel af sådana varor under denna tid uppskattades till mer än 6 mill. rdr sp. Kompaniets delegare återfingo i utdelning utöfver kapitalet nära nog dess tredubbla belopp.

För hela riket blef under denna tid sjöfarten vida mer indrägtig än handeln. Sveriges neutrala ställning i förening med dess läge satte det nämligen i stånd att drifva en betydande fraktfart mellan de länder, som voro inveckladе i kriget, och denna blef högst inbringande. Man fäste sig då föga vid, att åtskilliga utländska varor genom hämmad eller försvårad införsel stego i pris, och att utförseln af en del svenska varor, särskildt järn och trävaror, var hämmad eller försvårad. »Svenska handelsfartygen», skrifver Fersen, »vunno så mycket med utrikes frakter, att de lemnade (ur sigte) det egna landets produkter för att till högre vinst frakta engelska, spanska och holländska varor, och de dyrbara utrustningarna af svenska krigsskepp tjenade till intet annat än att skydda främmande handelsvaror till skada för Sveriges egna.»

Freden i Versailles 1783 gjorde ett slut på dessa lysande konjunkturer; sedan följde ett lika öfverraskande som olycksdigert omslag. Den indrägtiga fraktfarten upphörde, men de förut föga beaktade verkningarna af hämmad in- och utförsel läto nu bittert känna sig. Göteborgs ostindiska kompani började 1786 sin verksamhet under ny oktroj, hvilken skulle räcka till 1806. Inbjudningen till ny aktieteckning mottogs med så stort förtroende, att det anmäldes en dubbelt större summa, än direktionen bestämt. Kompaniet led känbara förluster, hvilka ytterligare ökades, sedan kriget börjat 1788. Försäljningen af de hemkomna laddningarna måste inställas, då Göteborg hotades med belägring af danskarne och såg sig oroadt af den ryska flotteskadern i Öresund. Då försäljningen sedan kunde verkställas, gick den med förlust, emedan de utländska spekulanterna under tiden vändt sig till Köpenhamn. Först efter fredsslutet kunde något fartyg utsändas, men äfven då följde missöden. Kompaniets förnämsta inkomstkälla hade varit afsättningen af thé till England och Holland, men denna

utsinade nu plötsligt. I England hade théinförseln förut varit belagd med så höga tullar, att man funnit det förmånligare att insmuggla svensk vara än att köpa den af det engelska kompaniet; men 1790 nedsattes dessa tullar, och smuggleriet lönade sig då ej längre. I Holland förbjöds 1791 all annan införsel af thé än den, som besörjdes af det holländska ostindiska kompaniet. Af dessa båda anledningar beröfvades Göteborgs ostindiska kompani omkring fem sjättedelar af sin afsättning. Den förlust, som kompaniet led, angafs så stor, »att det vore betänkligt i siffror den utmärka, af fruktan, att det kunde synas otroligt eller öfverdrifvet». I sjelfva verket var kompaniets blomstringstid nu förbi, och det blef under sin återstående tillvaro endast en skugga af hvad det förut under gynsamma konjunkturer varit.

Värdet af den sammanlagda årliga införseln steg under detta tidehvarf från 2 till 3, af den sammanlagda utförseln från 3 till 4 mill. rdr sp. Spanmålsinförseln uppgick till något öfver 400,000 tunnor årligen, kaffe till 600,000, socker till 3 mill. skålpund. Utförseln af järn uppskattades till 1½ mill. rdr sp. årligen, trävarorna till 200,000 rdr. Fiskutförseln uppgick till omkr. 300,000 rdr sp.

NYA SAMFÄRDSELLEDER.

Gustaf III:s tidehvarf tog i arf fullföljandet af de kanalanläggningar, som man under frihetstiden beslutit samt till någon del planlagt och förberedt. För kanalanläggningar vid Göta elf, särskildt förbi Trollhättans vattenfall, hade arbetats alltsedan slutet af Karl XII:s tid, då Polhem med dristig hand utsprängde sin slussbyggnad, hvilken sedermera (1755) af våda eller af illvilja förstördes. En direktion öfver Trollhätte slussverk var emellertid fortfarande i verksamhet; Daniel Thunberg, Polhems lärjunge och Augustin

Ehrensvärds medhjelpare, uppgjorde plan till arbetena och blef med tiden deras ledare. Direktionen fick äfven (1764) under sitt öfverinseende förberedelserna till andra, redan då påtänkta kanalföretag, nämligen: upptagningen af en kanal öfver näset vid Södertelje, öppnandet af segelfart från Norrköping öfver sjöarne Glan, Roxen och Boren samt genom Motala ström till Vettern, öppnandet af en båtled från Roxen till småländska sjöar (Kinda kanal) m. m. Fullföljandet af dessa planer blef för den nya regeringen en uppgift, till hvars lösning den i sin mån bidrog.

För den tillämnade Trollhättekanalens slussverk uppgjorde Thunberg 1771 en fullständig plan, som af konungen gillades. Man började samtidigt vid kanalliniens båda ändpunkter: 1777 fullbordades i den gamla Karlsgraf de båda »Gustafs slussar», hvarigenom man kunde segla från Venern till Kafvelströmsdammen vid öfversta Trollhättefallet; vid Åkerström färdigbygdes 1779 »Gustaf Adolfs sluss», hvarigenom obehindrad segelfart öppnades från Vesterhafvet till nedersta fallet. Förbi fallen fick man sedan en tid underhålla landvägsförbindelse mellan de båda segellederna öfver en 4,000 alnar lång träbro. Direktionen upplöstes sedermera (1780), och landshöfding v. Törne fick för någon tid ensam tillsynen öfver slussverket. För den tillämnade kanalen förbi fallen hade emellertid Thunberg uppgjort en annan plan, enklare och mindre kostsam, hvilken man beslöt följa. Lilla Edets sluss, uppförd redan under drottning Kristinas tid och öfverlåten åt Göteborgs stad, blef ombygd och utvidgad, hvilket arbete fullbordades 1784. Med Thunbergs död (1788) afstannade för några år arbetet på detta kanalföretag.

Mälarens höga vattenstånd och däraf följande svåra öfversvämningar i april 1780 gjorde, att man blef allvarligt betänkt på att åt denna sjö bereda ett nytt utlopp förbi Södertelje. Karl Sparre väckte frågan därom och understöddes af Liljencrants, hvars

egendom Sturehof mycket lidit af öfversvämningen. Man invände, att företaget skulle blifva kostsamt och tidsödande, enär vallen, som skulle genomgräfvas, var mycket hög och saknade nödig fasthet. Det påpekades äfven, att denna kanal kunde vid påkommande krig medföra en fara för Stockholm, om ryssarne, såsom 1719, lyckades sätta sig i besittning af Södertelje. Men dessa inkast blefvo utan verkan. Bergsrådet S. Sandels åtog sig att, mot ett arvode af 1,500 rdr, återställa det gamla utloppet förbi Södertelje och lät för det ändamålet gräfva en 8 fot bred, med plankor reveterad ränna; men denna sammanföll snart, emedan jordmånen var allt för lös. Ej modfäld häraf, uppgjorde Sandels en plan att förvandla det tillämnade utloppet till en ordentlig farled. Förslaget antogs, och subskription öppnades, men företaget afstannade för en tid, sedan konungen anträdt sin italienska resa. Då Sandels kort därefter afled (1784), förlorade det också sin nitiske ledare.

För att öppna en kanalförbindelse från Strömsholm längs Kolbäcksån till sjön Barken i Dalarne hade ett aktiebolag bildats, och Karl Sparre åtog sig direktionen öfver arbetet, hvilket fortskred så långt, att de efter konungen uppkallade »Gustafs slussar» färdigbygdes. Aktieegarne funno emellertid den nedlagda kostnaden opåräknadt stor och voro därför sinnade att upphöra med vidare inbetalningar, äfven med fara att förlora sina aktiebelopp. I juni 1787 gjorde Gustaf ett besök å Strömsholm. Han beviljade då ett statsanslag till arbetet, i följd hvaraf dess fortsättande utverkades.

INDUSTRIENS TILLSTÅND.

Industrien hade ej under Gustaf III:s regering att fägna sig åt den uppmuntran, som den åtnjöt under frihetstiden, men drabbades ej heller af så våld-

samt omstörtande vindkast. Konjunkturerna för densamma voro vid hans regeringsanträde synnerligen klena; de förbättrades sedermera något, men ej i den grad, att en ny uppblomstring kunnat inträda. Därtill hade behöfts en ny Alströmer, men någon sådan kunde ej under detta tidehvarf framträda. Regeringen tänkte mera på att beskatta storindustrien än på att understödja den, och åt de smärre slöjderna gafs knappast någon omvårdnad alls. En svensk lyxindustri skulle, tycks det, hafva kunnat utveckla sig, och mer eller mindre märkbara ansatser därtill gjordes också; men den gynnade insmugglingen och den genom sänkta tullsatser befordrade importen af sådana varor inskränkte den inhemska tillverkningen. Fabriksindustrien led i någon mån däraf, att de åt henne anslagna fonderna sammanslogos med statskontorets.

Klädes- och yllefabrikerna bibehöllo sig i det hela rätt väl, ehuru premierna för finare ylleproduktion 1781 indragits. Norrköpings klädesfabriker höllo sig uppe, om än det allmännare bruket af siden och sammet inom den förnäma verlden något inskränkte användandet af kläde. I Stockholm och Tvetaberg funnos mekaniska ull- och bomullsspinnerier. De svenska sidenfabrikerna voro efter krisen 1766 ruinerade och höjde sig ej åter. Det af Adolf Fredrik åt Eskilstuna 1771 förunnade fristadsprivilegiet blef ej utan sin goda inverkan för järnindustriens uppblomstrande därstädes. Sedan Vira vapenfabrik upphört (1775), anlades i Eskilstuna ett klingsmide. Den därstädes upprättade fristaden för järn- och stålarbete erhöll ett nytt reglemente 1787. Gevärstillverkning bedrefs vid flere faktorier, isynnerhet vid Söderhamn, Norrtelje och Husqvarna. Äldre industrianläggningar, såsom Skultuna messingsbruk, Finspångs järnbruk och kanongjuteri, Dylta svafvelbruk, Kolmårdens marmorbruk, Andrarums och Ölands alunverk, häfdade sitt gamla anseende. Rörstrands porslinsfabrik var

redan då upparbetad. Bland pappersbruken må nämnas Bankeberg i Kalmar län, där äfven förfärdigades sådant papper, som dugde till taktäckning.

I slutet af Gustaf III:s regeringstid anlades Elfdalens porfyrverk i Dalarne. Bergskollegium hade redan 1731 låtit undersöka porfyren därstädes och befunnit den god; 1785 bildades ett bolag för mineralets bearbetning. Arbetet därmed tog sin början 1788, då öfverdirektör Hagström blef porfyrverkets förste styresman.

SEDERNA OCH SEDLIGHETEN.

LEFNADSSÄTTET OCH UMGÄNGESVANORNA.

Liksom den franska smaken herskade i konst och literatur, så gjorde den sig äfven inom den förnäma verlden gällande i klädedrägt och möblering, i sällskapsseder och umgängesformer, ja i allt hvad till det yttre lefnadssättet hörde. Den antagna franska seden bröt sig dock alltid mer eller mindre afstickande mot gammalsvenskt skaplynne och därmed följande vanor. Den omhvälfning, som äfven på detta område förorsakades af den utbrutna stora revolutionen, hade ännu i sin första början föga inverkan på Sverige.

I klädedrägt och yttre utstyrsel följde man sålunda i de högre klasserna tidehvarfvets vedertagna bruk. Den korta lockperuken med sitt puder och sin stångpiska betäckte hufvudet. Den rundade eller trekantiga filthatten var männens hufvudbonad; qvinnornas hårklädsel och hufvudbonader voro mångfaldiga och ofta öfverdrifvet tillkonstlade. Den franska modekostymen kunde ej alldeles öfvergifvas, trots anläggandet af den gustavianska drägten, hvilken brukades ej blott vid hofvet, utan äfven af adeln, ämbetsmännen och det förmögnare borgerskapet. Till fruntimmerskostymen hörde den framtill öppna och

med vida, högt uppskurna ärmar försedda »roben» samt den garnerade släpande »robronden» med långsträckt rygglif och åtsittande ärmar. Tyget skulle i enlighet med hofvets rådande smak vara enfärgadt, helst svart med rödt skärp och röda bandprydnader. I siden, sammet och spetsar utstyrde sig öfvermåttligt icke blott qvinnorna utan äfven männen; spetskrås, manchetter, rock- och västuppslag garnerades med kantiljer och guldgaloner. Storblommiga indiska tyger, som med det ostindiska kompaniets fartyg hemfördes, voro mycket i bruk uti Göteborg; de förmögna köpmännen buro här gröna sidennattrockar, fruarna rober af hvitt siden eller blommerad gulbottnig taft, och med indisk taft draperades våningarna.

I tidehvarfvets »rococostil» uppfördes de monumentala byggnaderna. I möbler och husgerådssaker rådde den franska »rococosmaken» med de för densamma betecknande, rundadt utsvälda formerna. Man nedlade stora kostnader på dylika föremål, som beundrades för konstrikt arbete och bländade med rika förgyllningar. Till möblemanget började allt allmännare höra »klaveret», fortepianots föregångare.

Bordservisen var ännu till mycket stor del af tenn, synnerligen i gammaldags hus. Skulle man lysa med öfverdrifven lyx, bestod man sig med guld- eller silfverservis. Bruket af porslin hade visserligen tilltagit, men var ännu långt ifrån allmänt.

Man åt gerna starkt kryddad mat, för hvars tillredning Kajsa Vargs kokföreskrifter följdes; man satt länge och högtidligt till bords, och då välfägnaden var slutad, framburos bålarne, vid hvilka ofta någon »matsångare» föredrog någon glad eller fosterländsk bordsvisa, ofta äfven någon fägnesång till konungens eller hedersgästens pris. Den lättade införseln af franska viner ökade förbrukningen af dem; att förbruka bränvin ansågs som »patriotiskt», och äfven de högre samhällsklasserna sökte däruti föregå med exem-

pel; de drycker, med hvilka bålarne vanligen fyldes, voro punsch och bischoff. Kaffe hade kommit i temligen allmänt bruk, men ansågs ännu som en skadlig öfverflödighetsvara, hvilken borde förbjudas. Det med ostindiska kompaniets fartyg hitförda théet var sedan gammalt i bruk, synnerligen i Göteborg; »här dricker hvar dräng och piga sitt thé», skref en göteborgstidning redan 1759. Tobak odlades rätt betydligt inom landet; snusdosan och den långa tobakspipan fingo ej saknas, då man höll samqväm.

Trots de franska umgängesformerna, hvilka man sökte efter bästa förmåga tillegna sig, rådde i umgängeslifvet stelhet och ceremoniös kruserlighet, synnerligen hos medelklassen och bland uppkomlingarne. »Svenskarne», skref en utländsk resande, »visa mycken höflighet, ehuru den till det mesta är af gammal form. I stället för att såsom fransmännen rådfråga er karaktär och genast göra er liksom hemmastadd i deras hus, träda de er öfverallt i vägen med för mycket krus.» I förnäma hus konverserades gerna på franska, men det anmärktes af utländingen, att »den franska de talade var dålig och uttalet obehagligt». Artigheten mot främlingar blandade sig tyvärr ofta otrefligt med ett brutalt uppförande mot husets eget folk. Tjenstefolket var underkastadt kroppslig husaga, hvilken mångengång utdelades på ett verkligen upprörande sätt.

»Det är icke i Stockholm, som man skall lära känna denna nations karaktär, utan det är i rikets aflägsna delar», anmärkte en resande och med rätta. Den franska fernissan var i landsorterna tunnare eller saknades alldeles, men med de gammaldags sederna förenade sig ännu mångenstädes, om än i sträfva och tunga former, gammalsvensk redbarhet och välmening. De af Samuel Ödman utförligt skildrade sederna i prosten Viesels hus voro säkerligen ännu på den tiden betecknande för presthusen i allmänhet, om än

den nya tidens »flärd» efter hand äfven där inträdde. Pennalismen och de enkla, ordningsstränga skolsederna, sådana samme Ödman skildrat dem, bibehöllo sig i det hela oförändrade, om än smärre i det hela oskyldiga yttringar af tidehvarfvets lyxbegär märktes och beifrades. Äfven i de välmående borgarhusen höll man strängt på gamla vanor och seder. Godsegare af den gamla stammen, sådana som Per Tham på Dagsnäs, funnos ännu här och där.

Ämbetsmännens dryghet och otillgänglighet medförde ofta otrefnad, då man måste hafva med dem att göra; det var vanligt på den tiden, att de i sin tjenstgöring förhöllo sig barskt, snäsigt och rytande. Allmänt klagade de resande öfver gästgifvargårdarnes och värdshusens dåliga beskaffenhet. Den hos folket öfverhandtagande dryckenskapen gaf äfven ett vidrigt intryck. »Jag har», skref en resande, »på en månad i Sverige sett fler druckna personer, än jag i hela Österrike såg under femton månader.» Krogar, oftast af uslaste art, funnos också öfverallt, i städernas gränder, längs landsvägarne, ja äfven vid kyrkorna. Det lif, som där fördes, var för det mesta skränande, vildsint och oregerligt. »När svenskarne fröjda sig, göra de det högljudt», skref en resande.

Trots den skadliga inverkan af dryckenskapen bibehöll sig emellertid hos allmogen en ännu i betydlig mån oförderfvad lifskraft och ett godt skaplynne, som af utländska resande enstämmigt lofordades. »Det svenska bondeståndet är det höfligaste jag någonsin sett», förklarade en af dem.

Bondeståndet fasthöll ännu vid sitt gammaldags lefnadssätt och sina fäderneärfda seder. Bondgårdarnes fornåldriga, för särskilda orter egendomliga byggnadssätt höll sig i allmänhet oförändradt qvar. I Skåne och Halland voro alla gårdens byggnader hopträngda i sammanhängande fyrkant omkring en oftast stenlagd gårdsplan samt regelbundet täckta med halm. Ehren-

svärd beskref de skånska bondgårdarne sålunda: »De ega i allmänhet utseende af en tung och vårdslös välmåga; husen af smetadt ler mellan vresiga spjelor och öfverkrönta med kyrktak af halm, insvepta mellan ouppradade pilar och trädgårdar med ogräs, törnrosor och gödselhögar.» I det öfriga landet bygdes mindre sammangyttradt. Husen voro där ännu för det mesta täckta med torf; de resande fingo ofta till sin förvåning se tjudrade får eller getter beta på de gräsbevuxna torftaken. »Stugan», där eldbrasan fladdrade i den stora vidöppna spisen, var familjens gemensamma tillhåll; där arbetade mannen med sin redskapsslöjd, qvinnorna vid väfstolen och spinnrocken. I Norrland flyttade familjen under den varmare årstiden från »vinterstugan» till »bryggstugan», och kreaturen med sina vallflickor sändes upp till de högt belägna »fäbodarne». Tidigt på vintermorgnarne började arbetet på logen, där säden tröskades med slaga.

Ännu hade man mångenstädes väggfasta bänkar, hvilka tillika kunde brukas som sofställen; man hade äfven väggfasta sängar, sådana som de norrländska sängskåpen, bestående af två till tre våningar med sofplatser i hvar våning. De gammaldags enkla möblerna, såsom slagbordet med sina långa fällskifvor, utdragssängen, spjelsoffan, de med bildverk smyckade skåpen, de siratprydda kistorna och skrinen voro nu som fordom. Laggkärl, stånkor, skålar och skedar af trä slöjdades i bondgårdarne; träskor voro den vanliga fotklädnaden, och att gå med läderskor i hvardagslag ansågs som ett rikedomstecken. Klädedrägten var mest af hemväfdt vadmal eller ylle; därjämte hade man knäbyxor, ibland äfven rockar af skinn. De förmögnare bondhusen hade sina klenoder, såsom kannor och bägare af silfver, och blanka silfverriksdalrar, stundom hundraåriga, hade man i förvar på kistbottnen.

Med sin religiösa tro, sitt enkla lefnadssätt, sin

tålmodiga förnöjsamhet, sina fäderneärfda seder och sin trofasta uthållighet var det egentligen bondeståndet, som höll Sverige qvar vid den välmakt, som ännu fans i behåll. Ur detta stånd framträdde den kraft, som med arbete och försakelse bar riksskuldens börda, då tillgångarne bortslösats på samhällets höjder; därur utgingo de krigare, som segt höllo stånd, pligttroget offrande lif och blod för att rädda, hvad de styrande med lättsinnig äfventyrspolitik varit på väg att bortspela.

SEDLIGHETSTILLSTÅNDET.

Tager man i betraktande det sedliga lifvets företeelser, så måste mot Gustaf III:s tidehvarf riktas en sträng anklagelse, ehuru med beaktande af några mildrande omständigheter, hvilka torde få gälla hvad de kunna. De skadliga inflytelserna utgingo närmast från hofvet, genomträngde de herskande och tongifvande samhällskretsarne samt sträckte sina verkningar äfven ned till de ringare folklagren. Den sålunda mer och mer kringfrätande ruttenheten i den förnäma och finbildade verlden visade sig i många former, bland hvilka särskildt må framhållas tre, med hvarandra nära sammanhängande: det njutningslystna lättsinnet, det förnedrande lycksökeriet och den slösaktiga oredligheten.

Huru lättsinnet i tänkesätt och lefverne utvecklade sig i hofkretsen och därifrån verkade med sitt exempel, är i det föregående flerestädes vidrördt. Det visade sig ej minst i det osedliga könsumgänget, hvilket konungen fattade galanterimässigt, och hvari hans båda bröder gåfvo rätt betänkliga föredömen. Hofpagerna och gardesofficerarne voro i sådant afseende illa beryktade, och högtstående män, sådana som Karl Sparre, Munck, Armfelt m. fl. kända för en mängd »snedsprång» af liknande art. I hufvudstaden tilltog detta

slags osedlighet betydligt och utbredde sig, om än i mindre grad, äfven till landsorterna. Då hofvets nöjen betraktades som högvigtiga saker, för hvilka de allvarliga uppgifterna ofta fingo stå tillbaka, så gafs därigenom äfven åt andra ett gerna följdt föredöme att sätta sina nöjen framför sina pligter; sådant visade sig äfven i tilltagande slarf, försummelse och opålitlighet vid angelägna värfs utförande. Begifvenheten på nöjen och förströelser spred väl, hållen någorlunda inom måttans gräns, en frisk lifsglädje öfver detta tidehvarf, men öfvergick lätt i en hejdlös, omättlig nöjeshunger, för hvilken lifvets allvar flydde. I-synnerhet blef detta fallet i hufvudstaden, där så många lustbarhetstillfällen stodo till buds. Man hade där sina börsassembléer, skådespel, karuseller och maskerader; man hade glada ordenssamfund såsom Par Bricol och Coldinuorden; man samlades i anspråkslösare glädjelag på »vauxhallen» och i »pic-nics»; man drog till utvärdshusen, hvilka ej ens drottningen och hennes hofdamer försmådde, ja, man skydde ej att fördjupa sig i stadens trånga gränder, där mångenstädes öppnade sig »blott krog och jungfruhus». I Göteborg gaf rikedomen ökad fart åt njutningslystnaden, men stämningen var här mera allvarlig och sansad. I landsorterna kunde man endast till någon liten del följa storstädernas exempel. Att den gemensamma lifsglädjen mildrade sinnelagets hårdhet och närmade samhällsklasserna till hvarandra, må framhållas och erkännas. Det var ingen skada, att man därunder fick »sången stämd och lifvet mänskligt njutet»; men utsväfningens och öfverdrifternas afvägar öppnade sig öfvermäktigt förledande för många.

Liksom partibefordran gälde under frihetstiden, så gälde gunstbefordran under det gustavianska tidehvarfvet. Båda verkade för karaktärsutvecklingen hämmande, men den senare i sjelfva verket mest förnedrande. Den kräfde ej ens den duglighet, som er-

fordras för att tjena ett politiskt parti, utan endast den smidiga tjenstvillighet, som kunde vara den regerande personen eller hans gunstlingar till behag. Sällskapstalang, skådespelarskicklighet, fint smicker, inställsamt fjäsk och rymligt samvete ledde säkrast till fortkomst. I förening med sådant kunde arbete och duglighet tränga sig fram; annars fingo de för det mesta stå tillbaka. Svekfull karaktärslöshet, krypande hyckleri och hållningslös lättvindighet utbredde sig som frodigt ogräs. Själsförnedringen gick i bredd därmed: för att vinna den mäktige herrens förord försmådde man ej att ställa sig in med hans betjening, för att göra honom till lags skydde man ej att svika sin bäste vän. Den jägtande kapplöpningen om gunstens förmåner uppväckte hos de täflande inbördes hat och afund. Sålunda rådde mellan Gustaf III:s hofmän och gunstlingar ständigt en ömsesidig, af konungen sjelf slugt underhållen ovänskap, än uppenbart utbrytande, än dold under skenet af falsk vänlighet, och den, som kommit högt i gunst, sträfvade alltjämt att nedsätta eller undanränga en hvar, i hvilken han fruktade en medtäflare. Hos den, som stigit högst och hade sin ställning tryggad, utvecklade sig ett skrytsamt, förolämpande öfvermod.

Så illa stod det dock ej till, att icke äfven under detta system verkade personer med karaktär, duglighet och redlig vilja. Ett lysande exempel härpå var riksdrotsen Karl Axel Wachtmeister, hvars lugna, städse rättrådiga uppförande erinrar om den romerske häfdatecknaren Taciti ord: »Det finnes mellan brådstupande trots och lågt kryperi en medelväg, fri från tadel och faror.» Liljencrants, ehuru en sjelfständig karaktär, bibehöll sig dock länge genom sin oumbärlighet. Toll begagnade skickligt de gängse lycksökerikonsterna för att komma sig upp, men var på samma gång en af tidehvarfvets dugligaste män och — hvad ännu sällsyntare var — otillgänglig mot förvärfsbegä-

rets frestelser. Utan de förhandenvarande oregelbundenheterna hade väl K. G. Nordin ej blifvit framdragen och Samuel Ödman måhända fått qvarstanna som skolmästare på Vermdön.

Lättsinne och lycksökerianda i förening ledde till ekonomiskt obestånd, då man offrade sina tillgångar för nöjet, för lyckojagten och för äflan att i uppnådd ställning med glans »representera». Därtill kom äfven poetiskt förakt för den hvardagligt prosaiska hushållningen. Obeståndet ledde till öfverdådig skuldsättning; därmed var den karaktärslösa sjelfviskheten snart inne på det sluttande plan, där man gled till vingleri och all slags oredlighet. Gustaf III yttrade en gång, att det »endast vore dårar, som betalade sina skulder». Sjelf handlade han i öfverensstämmelse därmed och det i så stor skala, att en vingleri- och oredlighetsröra tillkom, i hvilken alla, som stodo regeringen nära, med eller mot sin vilja inrycktes. »Inlåt dig ej för nära med kungen, ty du skiljs då ej från honom som hederlig karl», yttrade Schröderheim vemodigt varnande till en ung tjensteman. Huru denna oredlighet i mångskiftande former tilltog och utbredde sig, är i det föregående tillräckligt visadt.

Skuldsättning och därmed följande ekonomiskt obestånd hörde i de högre kretsarne till vanligheten. Creutz dog utan att kunna godtgöra sina många efterhängsna fordringsegare, oaktadt konungen ej långt förut betalt hans skulder. Karl Sparre lemnade bankrutt efter sig och stor balans i allmänna kassor, som han haft om hand. J. Simmingsköld hade på Karl Scheffers förord blifvit adlad samt utnämnd till lagman och Serafimerordens historiograf. Detta lönade han därmed, att han förfalskade Karl Scheffers borgensnamn och dymedelst åt sig upptog stora lån. Scheffer nedtystade saken med att inlösa reverserna; men Simmingsköld begick, i förlitande på konungens hemliga beskydd, nya förfalskningar och bedrägerier,

i följd hvaraf han slutligen måste lagföras (1784), men honom bereddes snart tillfälle att rymma ur riket. Anländ till Dresden, sökte han utpressa penningar genom hotelsen att offentliggöra svenska hofskandaler, i hvilka han var invigd; på konungens anhållan blef han då innesluten i Königsteins fästning, där han (1796) afled. K. A. Plommenfelt, son af den rike köpmannen A. Plomgren, hade genom tillställande af bedrägliga spökuppträden kommit sig upp på ordensvurmeriets väg, erhållit adelskap samt blifvit ceremonimästare vid hofvet. Genom slöseri påskyndade han för sig och sin fars handelshus en stor konkurs samt måste rymma ur riket. På bortvägen narrade han från en prest en betydande penningsumma, för hvilken han lofvade skaffa denne ett ledigt pastorat. Många andra dylika exempel skulle kunna anföras. »Emellertid verkade», skref Fersen, »dessa skälmstycken en allmän misskredit uti all penningrörelse; ingen antog någon sedel, tecknad med hvem som helst; ingen tecknad kaution gälde. Allmänna papperen blefvo fylda med protester, om någon sedel funnes af dens och dens namn, så vore den falsk.»

Å andra sidan blefvo icke heller de i literaturen, från teaterscenen och i vältalighetsstyckena skönt framförda väckelserna till medborgerlig samfundsdygd alldeles utan sin goda verkan. Vitterhetsidkare sådana som Kellgren, Leopold, Adlerbeth och Thorild höjde sina karaktärer i bredd med känslan af sin uppgift; äfven hos konungen saknades ej den ridderligt fosterländska själslyftning, som på lysande sätt erkände den verkliga förtjensten och hänförde till ädelt stordåd. Upphöjda karaktärer, sådana som Joakim Lilliestråle, Rutger Maclean och Karl de Geer gåfvo åt den adliga patriotoppositionen föredömet af ståndaktigt mod och redligt uppfyld medborgarpligt. Sådana ämbetsmän som presidenten J. Rosir (död 1789) och landshöfding P. A. Örnskjöld (död 1791)

till största delen utvecklade under frihetstiden, voro mönster af rättrådighet. Hos de ofrälse stånden visade sig, ej minst under krigsåren, en redlig, förtroendefull offervillighet, ej mindre prisvärd därför, att den lättledda godtrogenheten missbrukades. Den »dygd», som neologerna ideligen predikade, fick mångenstädes i det enskilda lifvet en stilla, fruktbärande utöfning, äfven om det djupare religiösa underlaget saknades; ja äfven i fritänkeriets jordmån utvecklade sig rena, helgjutna karaktärer, sådana som Per Tham och Rutger Maclean. Detta må erkännas, äfven då man villigt medgifver, att om dygd gerna fördes Rousseaus känslosamma tal, som ej motsvarades af handling.

Med allt hvad detta tidehvarf nyskapat och omdanat, med allt hvad det syndat och felat, lade det en stor insats till både godt och ondt i vårt folks följande utveckling. Akademiska äreminnen har det fått i 'mängd, och med sann eller falsk romantik har det blifvit i dikten omhöljdt. Oss åligger att föra den omutliga historieskrifningens sanningsspråk, som med allvarlig rättskänsla framdrager felen och med tillbörligt erkännande skärskådar förtjensterna.

REGISTER.

Acrel, J. G. 273.
Acrel, O. af 208, 273.
Adelcrantz, K. F. 255, 256.
Adlerbeth, G. G. 54, 82, 98, 100, 124, 186, 214, 216, 227, 233, 234, 242, 245, 247, 263, 278, 287, 313.
Adlersparre, G. 152.
Adlersparre, S:a 13.
Adolf Fredrik (konung i Sverige) 177, 277, 303.
Ahlman, P. Z. 75, 76, 88, 93, 127, 191—193.
Ahlström, K. J. 86.
Albedyhll, G. d' 6.
Almfelt, J. 94, 125.
Almfelt, L. P. 94, 103, 126, 198.
Almqvist, E. J. 287.
Alströmer, P. 67, 303.
Anckarström, J. J. 201—209.
Anckarsvärd, M. 10, 16, 17, 28, 31, 32, 36—38, 47—49, 73, 103, 125, 128, 146, 147.
Andersson, A. 101.
Andrejevitj, O., se Igelström.
Appelqvist, K. 189, 190.
Armfelt, G. M. 4, 5, 10, 16, 17, 24, 25, 29, 30—34, 36, 42, 46, 54, 58, 60—62, 65—70, 76, 84, 85, 88, 103, 108, 128, 130, 131, 139, 143, 145, 147, 149, 151, 152, 155, 164—169, 174, 179, 183—186, 190—193, 198, 204, 206, 207, 210, 232, 239, 242, 246, 309.
Armfelt, K. G. 24, 33, 35—38, 40, 44—47, 57, 73, 102, 171.
Aron, Isak 190.
Artois, grefve af, se Karl, grefve af Artois.
Asp, P. O. v. 4, 5, 16.
Atterbom, P. D. A. 236.
August II (konung i Polen) 15.
Aurivillius, K. 286.
Bagge, P. 298.
Barnekov, A. F. 246
Beckfriis, Joakim 126, 127, 129.
Beckfriis, Johan 59.
Bellman, K. M. 235—238, 250.
Bengtsson, J. 86, 118.
Benzelius, K. J. 77, 282, 283.
Benzelstjerna, L. 77.
Berch, K. R. 277.
Bergklint, K. F. 189, 190.
Bergklint, O. 224.
Bergman, T. O. 265, 269, 270.
Bernis, F. J. de Pierre de 234.
Bernstorff, A. P. 4, 6, 18, 43, 182.
Besborodko, A. A. 164, 167.
Beskov, B. v. 217.
Beyer, G. A. 291.
Bilberg, F. O. [Billberg i 47:e del. är tryckfel] 94, 100.
Birger jarl 242.
Bjelke, N. A. 126.
Bjelke, T. J. 112, 200, 203, 204, 209.
Björnram, G. 293.
Björnståhl, J. J. 281.
Bonde, K. 18, 126, 127, 129.
Borck, H. A. v. 68, 93, 131, 145, 165.
Borck, J. C. van der 68.
Botin, A. af 242, 281.
Bouillé, F. C. A. de 177, 178, 191.
Brahe, E:a 247, 263.

Brahe, M. F. 77, 85, 89—91, 94, 100.
Brahe, S:i 247.
Breteuil, L. A. Le Tonnelier de 177.
Bunge, M. 13.
Bunge, S. 126.
Bungencrona, K. G. 94, 100.
Calonne, C. A. de 177.
Carisien, K. E. v. 11, 131, 145.
Carlsson, J. G. v. 127, 128.
Cartesius, R. (René Descartes) 261.
Cederhjelm, G. L. 81.
Cederström, A. 280.
Celsius, O. (d. y.) 76, 242, 277, 282, 286.
Chapman, F. H. af 148.
Chorœus, M. 266.
Clevberg, A. N., se Edelcrantz.
Cook, J. 271.
Corral 150.
Creutz, G. F. 221, 222, 226, 227, 233, 239, 240, 249, 312.
Cronstedt, K. O. 159.
Dahl, K. 287.
Dahlberg, E. 223.
Dahlberg, N., se Dalberg.
Dahlerus 285.
Dalberg, N. 210, 211.
Dalin, O. v. 218.
Danneskjold af Laurvig 19.
Darelli, I. af 248.
De Geer, se hufvudnamnet.
Delille, J. 225.
Denisov 151.
Descartes, se Cartesius, R.
Desprez, J. L. 258.
Dessen, v. 20, 21, 64, 79, 138, 139.
Djurberg, D. 279.
Douglas 104.
Douglas, V. O. 231.
Dreijer 76.
Düben, J. v. 126, 128.
Dücker, K. F. 98.
Durietz, A. R. 67.
Duvall, J. D. 98, 100, 104, 109, 112, 113, 117, 119, 122, 193.
Edelcrantz, A. N. (förut Clevberg) 266.
Ehrenmalm 22.
Ehrenström, J. A. 135, 141, 147, 167, 169, 170.
Ehrensvärd, Augustin 258, 301.
Ehrensvärd, G. J. 216, 245, 246, 265, 278.
Ehrensvärd, K. A. 129, 132, 134, 135, 137, 140—142, 148, 248, 252, 257, 258, 307.
Ehrensvärd, K. F. 200, 203, 204, 209.
Ekeblad, K. J. 63.
Ekerman, K. F. 86.
Ekman 187.
Elliot, H. 5, 55, 61, 65, 68.
Enehjelm, P. af 38, 102, 171.
Engeström, Jakob v. 112, 199, 203, 204, 209.
Engeström, Johan v. 87, 88, 94, 125, 200, 209, 216, 278.
Engeström, L. v. 144, 184, 185.
Envallsson, K. 247.
Erik XIV (konung i Sverige) 33, 212, 249, 277.
Ernesti, J. A. 265.
Escars, F. N. R. de Perusse d' 179.
Essen, H. H. v. 4, 135, 201, 204—206, 210.
Evelius, J. 127.
Fahnehjelm, P. G. 188.
Falkenberg, M. 126.
Fant, E. M. 265, 276, 277.
Fehrman, D. 259, 260.
Fersen, F. A. v. 18, 57, 75, 77, 80—84, 86, 87, 89—91, 93, 94, 125, 193, 215, 228, 242, 255, 278, 299, 313.
Fersen, A. v. (d. y.) 42, 173, 175, 178.

Fersen, K. v. 246.
Fielding, H. 219.
Fjellström, N. 288.
Floderus, J. 286.
Forssenius, A. H. 291.
Franc, U. G. 127, 131, 144, 145, 183—185.
Franzén, F. M. 266.
Fredrik (dansk kronprins) 68.
Fredrik (prins af Hessen) 18.
Fredrik I (konung i Sverige) 277.
Fredrik II (konung i Preussen) 189, 220.
Fredrik Adolf (hertig af Östergötland) 22, 24, 28, 49, 200, 261.
Fredrik Wilhelm II (konung i Preussen) 6, 148, 179.
Frietzcky, K. de 77, 81, 82, 86, 94, 103, 125, 193, 195, 198.
Fust, O. M. 140.
Gahn, J. G. 269, 270.
Gallodier, L. 245.
Galvez 146, 150, 151, 164, 165.
Geer, E. de 226.
Geer, K. de 75, 77, 80, 82, 86, 87, 89—91, 94, 125, 201, 259, 313.
Gertten, K. M. v. 80, 94, 125.
Gillberg, J. 260.
Gjörvell, K. K. 268, 275, 277.
Gluck, C. W. 262.
Greigh, S. 14, 25, 27.
Güntzell 34, 37, 40, 51, 73.
Gustaf I Vasa (konung i Sverige) 22, 58, 121, 212, 229, 247, 254, 258, 263, 277.
Gustaf II Adolf (konung i Sverige) 22, 25, 89, 213, 225, 226, 247, 255, 256, 261, 263, 274, 276, 277.
Gustaf III (konung i Sverige) hela boken.
Gustaf (IV) Adolf (svensk kronprins) 54, 105, 199, 203, 216, 256.
Gyllenborg, G. F. 221—225, 227, 231, 239, 240, 247, 287.
Gyllenstjerna, J. 247.
Göthe, J. W. v. 219.
Hagström, E. 304.
Hallenberg, J. 43, 46, 276.
Hallman, K. I. 235, 238, 239, 246.
Hambræus 86.
Hamilton, A. L. 98, 108, 112, 216, 278.
Hartmansdorff, K. v. 200, 203, 209.
Hastfehr, B. J. 18, 21—24, 37, 40, 51, 73, 102, 171.
Hastfehr, E. J:a, se Lidner.
Haydn, F. J. 262
Hedlinger, J. K. 259, 260.
Hedvig Elisabet Charlotta (hertiginna) 278.
Heidenstam, G. J. B. v. 12, 145.
Helmfelt, S. G. 247.
Herder, J. G. v. 219.
Hermansson, M. 55, 104, 126, 242, 243.
Hertzberg, E. F. v. 131, 145.
Herveghr, D. 282, 284, 286.
Hesselgren, E. 282.
Hierta, H. 204.
Hierta, K. 65, 66.
Hilleström, P. 259.
Hjelmstjerna, K. L. 140, 159.
Hjortsberg, L. 246.
Hjärne, G. A. 55, 60, 126.
Horn (bankirhus) 13.
Horn, B. F. 27.
Horn, F. 75, 94, 125, 201.
Horn, K. F. 201—205, 207, 209.
Horneca (handelshus) 13.
Hülphers, A. 279.
Håkansson, A. af 86, 108, 116, 127, 185, 187, 190, 191, 193, 197, 199, 207, 208.

Håkansson, O. 108.
Hård, J. L. 11.
Hästesko, J. H. 31, 37, 38, 46, 47, 73, 102, 171.
Höpken, A. J. v. 242.
Hörberg, P. 259
Igelström, O. 150, 151, 164—167, 169, 172.
Ihre, A. 94, 100.
Ihre, J. 265, 280, 282, 286.
Ingman, K. J., se Manderfelt.
Johan III (konung i Sverige) 212, 213.
Josef II (kejsare i Österrike) 148.
Juliana Maria (dansk enkedrottning) 5.
Juslén, P. 127.
Jägerhorn, G. 134, 152.
Jägerhorn, J. A. 37—39, 44, 49, 50, 73, 102.
Karl, grefve af Artois (sedan Karl X) 178, 179.
Karl (hertig af Södermanland) 18, 20—23, 26—28, 45, 46, 48—53, 70, 73, 95, 96, 120, 121, 132, 137—139, 143, 144, 153, 155, 156, 158, 170, 199, 200, 203, 205—208, 210, 223, 226, 256, 293.
Karl (prins af Hessen) 18, 64—68.
Karl IV (konung i Spanien) 176.
Karl X, se Karl, grefve af Artois.
Karl X Gustaf (konung i Sverige) 213, 223.
Karl XI (konung i Sverige) 213, 274.
Karl XII (konung i Sverige) 25, 60, 211, 213, 300.
Karl Stuart 33.
Karsten, K. K. 245.
Katharina II (kejsarinna i Ryssland) 3, 4, 14, 17, 20, 21, 24, 29, 33—35, 37, 39, 40, 42, 44—47, 50, 55, 131, 146, 148, 153—155, 160, 163—166, 168, 169, 172, 176, 178—181, 183—186, 267.
Kaulbars, L. F. v. 133, 135, 136.
Kellgren, J. H. 221, 227—232, 235, 240, 242, 247, 250—252, 262, 266, 313.
Kexel, O. 235. 238, 239, 246.
Kirstein, A. U. 246.
Klick, K. H. 38, 39, 73, 102.
Klingspor, O. R. 37, 38, 102, 171.
Klingspor, V. 207.
Klinkovström, T. L. 82.
Knorring 133, 134.
Knös, A. 291.
Korsakov 136.
Kothen, G. v 38, 171, 172.
Kraus, J. M 247, 262, 263.
Kristian I (konung i Sverige, Norge och Danmark) 276.
Kristian II (konung i Sverige, Norge och Danmark) 230.
Kristian VII (konung i Danmark och Norge) 4.
Kristina (drottning i Sverige) 213, 229, 301.
Kruse 155.
Kuder 167.
Kurck, A. F. 109.
Labanof 34.
Lagerbring, K. 207, 275.
Lagerbring, S. 265, 274, 275.
Lagerheim, K. E. 194.
Lagerheim, O. E. 106.
Lalin, L. S. 245.
Lantingshausen, A. v. 92, 108.
Larchevesque, P. H. 254, 256, 260, 261.
Lehnberg, M. 209, 242, 243, 287, 290.

Lejonhufvud, E. A. 45, 46.
Lejonstedt, K. J. 102.
Lenngren, A. M:a (född Malmstedt) 228, 235, 240.
Lenngren, K. P. 228.
Leopold II (kejsare i Österrike) 150, 164, 167, 178, 179.
Leopold, K. G. af 54, 147, 171, 227, 231—233, 235, 239, 242, 243, 247, 252, 267, 287, 313.
Lessing, G. E. 219, 289.
Levenhaupt, Adam Ludvig 94, 123.
Levenhaupt, Adolf Fredrik 185.
Levenhaupt, Ch. E. 74, 81, 82, 85—91, 95, 96, 99, 100, 106, 113.
Levenhaupt, K. 112, 117, 118.
Lidén, J. H. 231.
Lidner, B. 248—250.
Lidner, E. J:a (född Hastfehr) 249.
Lidberg, A. 75, 88, 93.
Liljencrants, J. 13, 111, 126, 128, 301, 311.
Liljensparre, N. H. A. 54, 56—58, 74, 76, 88, 93, 120, 207, 209.
Lilliestråle, J. V. 94, 125, 313.
Lilliestråle, K. I. 204.
Lilljehorn, K. P. 200, 203, 204, 209.
Lilljehorn, Per 76, 80, 81, 100, 103—105, 113, 114, 117—119, 121, 124, 128, 137—139.
Lindblom, J. A. 76, 88, 93, 94, 99, 106, 282, 283, 285, 286, 290.
Linné, K. v. (d. ä.) 264, 265, 271, 272, 279, 280, 286.
Linné, K. v. (d. y.) 272.
Liston, R. 148, 165, 207.
Ljungberger, G. 260.
Lode, G. V. 86, 88.
Lovisa Ulrika (svensk enkedrottning) 201, 218, 220, 223, 240, 289.
Ludvig, grefve af Provence (sedan Ludvig XVIII) 176, 178.
Ludvig XIV (konung i Frankrike) 212, 219.
Ludvig XVI (konung i Frankrike) 172, 174—177.
Ludvig XVIII, se Ludvig, grefve af Provence.
Lund, P. 249.
Lundblad, J. 265.
Luther, M. 292.
Lütkemann, G. T. 284.
Låstbom, H. af 93.
Löven, E. H:a 201.
Lövenhjelm, G. 204.
Maclean, G. 86, 94, 125.
Maclean, R. 94, 125, 295, 313, 314.
Macpherson, J. 219, 227.
Malmstedt, A. M:a, se Lenngren, A. M:a.
Manderfelt, K. J. (förut Ingman) 19, 149, 182.
Mannerheim, L. A. 108, 113, 253.
Manteuffel, se Zöge von Manteuffel.
Marie Antoinette (drottning i Frankrike) 175.
Martin, E. 258.
Martinau, J. Ch. 65.
Mazreliez, L. A. 186, 258.
Meijerfelt, J. A. 40, 53, 73, 129, 130, 133—137, 152, 228.
Mennander, K. F. 282, 283.
Michelson, I. 25, 133, 135, 136.
Montgomery, G. A. 18, 36, 49, 50, 73, 102, 171.
Monvel, J. M. Boutet de 245, 246.
Moreno 146.
Morian, K. A. 15, 16.

Thunberg, K. P. 271, 272, 279.
Tingstadius, J. A. 286.
Tjitjagov, W. 14, 138, 155, 157—159.
Toll, J. K. 4, 5, 7—10, 12, 13, 19, 22, 23, 25, 28—31, 43, 61, 64, 139, 148, 311.
Tollesson, P. 287.
Torstensson, L. 242.
Trajanus, M. U. (romersk kejsare) 248.
Tranefelt, J. V. 66.
Troil, U. v. 74, 192, 283, 285, 287, 290.
Trolle, G. 92.
Trolle, H. af 20, 253.
Tunborg, M. 292.
Tuneld, E. 279.
Tybeck, J. 291.
Törne, v. 102.
Törne, M. v. 301.
Törning, K. 30, 157—159, 161.
Ullner, K. 127.
Uttini, F. A. 244, 245, 247, 263.
Wachtmeister, Karl Adam 23, 27, 92, 100, 112, 113, 117, 122, 123
Wachtmeister, Karl Axel 129, 185, 191, 207, 311.
Vallenberg, J. 235, 239.
Vallenstråle, M. G. 285.
Vallin, A. 192.
Vallqvist, O. 76, 86, 88, 92, 93, 108, 116, 127, 190, 193, 211, 216, 278, 283—286, 290.
Varg, K:a 305.
Vargentin, P. V. 268, 294.
Vegesach, E. v. 152.
Veidman, T. 284.
Vellander, J. 245.
Vestin, J. (d. y.) 77.
Vestman, A. 76, 193.
Wieland, K. M. 219, 231.
Wiesel, S. 280, 306.
Vilcke, J. K. 268.
Vimmermark 231.
Winckelmann 257, 260.
Vingård, J. 67, 76, 242, 283, 285, 290.
Virgilius Maro, P. 225.
Vogler, G. J. 263, 264.
Wolf, C. F. v. 289.
Voltaire, F. M. A. de 220, 223, 224, 245, 289.
Wrangel, G. G. 14.
Vrede, F. 42.
Vrede, O. 8, 13, 102.
Zöge von Manteuffel, O. J. 129.
Åkerhjelm 249.
Ödman, S. L. 279, 280, 287, 306, 307, 312, 313.
Öhrling, E. 288.
Örnskjöld, P. A. 313.

Rättelser till 47:e delen.

I denna del hafva influtit några feluppgifter, hvilka förf. härmed anhåller få rätta.

Sid. 40. Vid berättelsen om operahusets uppförande står årtalet 1775 i stället för 1773, hvarjämte bör tilläggas, att den De la Gardieska tomten sedermera äfven inköptes.

Sid. 225. Påbudet om boktryckares ansvar utkom den 6 maj 1780. Straffarbetet sattes ej blott till 6, utan till 10 år och därutöfver.

Sid. 231. Den skådespelare, om hvilken anekdoten här berättas, var ej Hjortsberg, utan Stenborg.

Rättelser till 48:e delen.

Sid. 9, rad 5 uppifrån. Står: nämnda stad. Ändras (för tydlighetens skull) till: Petersburg.

„ 14, rad 3 uppifrån. Står: svensk minister i Rom. Ändras till: svensk minister hos italienska hof och republiker.

„ 25, rad 13 nedifrån. Står: Michelsen. Läs: Michelson.

„ 204, rad 10 uppifrån. Står: åtskilliga sammansvurne. Rättas till: flera personer.

FRYXELL
SVERIGES
HISTORIA
XLVIII